FARUK HADŽIĆ
MUHAMED BULJUBAŠIĆ

KAZIVANJE O GRAPSKOJ

1548 - 2007

BIBLIOTEKA DOKUMENTI

KOLO II
KNJIGA 2.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ramiz Brkić

RECENZENT
Prof. dr. sci. Enes Pelidija

LEKTOR
Taib Hadžić

KOREKTOR
Mr. sci. Husnija Sejdinović

TEHNIČKI UREDNIK
Edin Mević

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

908(497.6 Grapska)

HADŽIĆ, Faruk
Kazivanje o Grapskoj : 1548-2007 / Faruk Hadžić, Muhamed Buljubašić. - Tešanj : Planjax, 2007. - 303 str. : ilustr. ; 25 cm. - (Biblioteka Dokumenti)

Bibliografija: str. 263-268

ISBN 978-9958-34-027-7
1. Buljubašić, Muhamed
COBISS.BH-ID 15911174

FARUK HADŽIĆ - MUHAMED BULJUBAŠIĆ

KAZIVANJE O GRAPSKOJ

IZDAVAČKO-GRAFIČKA KUĆA
PLANJAX
www.planjax.com

PREDGOVOR
Izvod iz recenzije

O prošlosti Bosne i Hercegovine, te njenih brojnih mjesta do druge polovine XX stoljeća veoma se malo i nedovoljno znalo. To je i razlog da se o mnogim značajnim historijskim događajima i ličnostima nekritički učilo od drugih sa strane koji su o tome pisali. Nerijetko su takva pisanja bila ne samo netačna, nego i tendenciozna. To je i razlog mnogih zabluda, netolerancije, te osjećaja inferiornosti. No, u zadnje vrijeme „historijska zapuštenost“ se zahvaljujući novim generacijama historičara, ali i intelektualaca iz drugih znanstvenih disciplina sve više potiskuje. Tako je u zadnje dvije - tri decenije prošlog stoljeća nastao i relativan broj značajnih studija i radova u kojima se piše o pojedinim većim i manjim mjestima, pa i cijelim regijama naše zemlje. Te i takve studije su od neprocjenjivog značaja za šire poznavanje prošlosti Bosne i Hercegovine i njenog stanovništva. U tim djelima nailazimo na vrlo interesantne podatke na koje profesionalni historičari, zbog širine tema o kojima pišu, manje ukazuju. Upravo ti detalji i lokalne osobenosti koje su od posebne važnosti za etnologe, daju daleko realniju i pozitivniju sliku ovih prostora, nego što smo to u nedavnoj prošlosti znali. Kako se takva pisanja zasnivaju na objavljenoj i neobjavljenoj arhivskoj građi i stručnoj literaturi, kao i u sačuvanim predanjima, to nema nekog pretjerivanja pa ni negiranja od strane onih kojima ovo neideologizirano pisanje ne odgovara. Ono što je napisano i publikovano zasnovano je na provjerenim podacima i istinitom kazivanju. Jedno od takvih dijela napisali su gospoda Faruk Hadžić i Muhamed Buljubašić pod naslovom „Kazivanje o Grapskoj, 1548. – 2000. godine“ [1].

Već prve stranice Uvoda su interesantne jer odudaraju od uobičajenog načina pisanja. Autori jasno, pregledno, emocionalno kazuju zašto su se odlučili da pišu o Grapskoj, zavičaju bogatom višestoljetnom prošlošću.

Držeći se tematskog i hronološkog kazivanja, već u prvom (I) poglavlju Geografska identifikacija upoznavaju nas sa osnovnim geografskim podacima o Grapskoj i lokalitetima u blizini ovog mjesta.

---

[1] Prihvatajući i ugrađujući u tekst sugestije recenzenta i ispravke lektora, kao i kasnijim drugim intervencijama, došlo je do promjena u naslovu i u kompoziciji konačnog teksta u odnosu na raniji rukopis kao i do povećanja broja strana knjige.

Sada u naslovu umjesto 2000. piše 2007. godine, a u trećem poglavlju su prikazani privredna djelatnost i potencijali Grapske, dok su u četvrtom poglavlju obrađene kulturne i duhovne odrednice i naznake. Do povećanja broja strana došlo je nakon unošenja fotografija u tekst i dodavanjem priloga na kraju knjige, te smanjenjem formata teksta sa A4 na B5.

Nadamo se da smo prihvatajući date sugestije, te učinjenim intervencijama i izmjenama dobili na preglednosti, razumljivosti i kvalitetu teksta.

Zatim pišu po čemu je dobila ime, donose brojne podatke o prošlosti Grapske od 1548. godine kada se prvi put spominje u osmanskom popisnom defteru, pa sve do 2000. godine kada se završava pisanje historijata ovog mjesta. Uz korištenje objavljenih izvora stručne literature, autori na pojedinim mjestima uključuju i predaju historijata Grapske. Uporedo s tim su tabele iz brojnih popisa komentari slike onih objekata i ličnosti o kojima pišu. Kao što je i razumljivo, najviše stranica ovog dijela rukopisa se odnosi na osmanski period koji je i vremenski najduži. No, isto tako pišu i o austro-ugarskom, te vremenu između dva svjetska rata i posljeratnom periodu. Upravo u ovom dijelu se upoznajemo sa nekim detaljima koji ni u široj stručnoj literaturi nigdje nisu navedeni, kao što je podatak da su poslije bombardovanja Beograda 06. aprila 1941. godine njemački avijatičari ostatak bombi pri povratku na polazne položaje bacili upravo na Grapsku. Takođe su interesantni i podaci koji se odnose na aktivnost MM, a posebno odbijanje Grapčana komunističkim vlastima da se i ovdje kao i u drugim mjestima formira zadruga. Ti na prvi pogled sitniji podaci, za historijsku nauku su itekako značajni i korisni. To upotpunjuje i naše znanje. Cijelo ovo poglavlje, koje je i po broju strana najobimnije pisano je jasno, pregledno, tematski i hronološki.

Iza drugog na trećem mjestu bih donio poglavlje (III) Resursi i potencijali. Uz konkretne podatke o privrednom potencijalu i glavnom zanimanju stanovništva Grapske gospoda F. Hadžić i M. Buljubašić pišu koji su razlozi uticali da se ljudi bave ovim privrednim djelatnostima o kojima pišu. Tek u narednom IV poglavlju bih stavio Kulturne i duhovne odrednice i naznake. Ovo poglavlje samo za sebe predstavlja posebnu pažnju zbog svega onoga što je napisano. Dajući podatke o svjetovnom i duhovnom obrazovanju ljudi ovoga mjesta kroz historiju, donose vrlo dragocjene podatke o imenima udatih žena, prezimenima, nadimcima, vrstama zabave i veselja, proslavi bajrama i drugih praznika, pjesmama koje se pjevaju u Grapskoj, te riječima lokalnog značaja. Ovi podaci su posebno interesantni za etnologe. Ovakvi i slični podaci koji budu zabilježeni i objavljeni vremenom će obogatiti bosansko-hercegovačku kulturnu baštinu i na ovom polju na kome se već duže vremena mnoge zemlje i narodi ponose i ističu ih kao svoje osobenosti. Sve u ovom poglavlju je pregledno i tematski lijepo napisano.

Slijedeća dva poglavlja: Vrijeme napada (agresije) i pokušaj uništenja Grapske, te Preživljavanje tokom rata i povratak Grapčana kući opisuju vrijeme od početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. i od 1996. do 2000. godine. Iznoseći statističke podatke o broju stanovništva, kuća i svega koje je ovo mjesto imalo do prvih mjeseci

1992. godine, autori pišu kako su uglavnom domaće komšije Srbi u napadu maja 1992. godine u toku samo jednog dana uništile skoro sve ono što su generacije Grapćana stvarale decenijama. Cio tok rata i stradanja iznose objektivno, pregledno tematski i hronološki. Pored navođenja ubijenih i poginulih Bošnjaka govore i o golgoti povratka u svoje mjesto, na svoja imanja i svoje porušene kuće.

Upravo nakon ovog čitanja susrećemo se sa VII poglavljem – Vizije opstanka sa naznakama strategije i planova razvoja gdje navode šta se sve do sada uradilo na revitalizaciji Grapske. To je ono čega u mnogim mjestima ni do sada nema, a što nude Grapćani. Ne mire se sa teškoćama i ne prepuštaju se slučaju ili očekivanju da im neko drugi pomaže. Vjeruju u sebe, svoj rad i znanje, te kao prave patriote i pored svih izazova obnavljaju ne samo ono što je porušeno, nego planiraju i šta će im ubuduće biti potrebno kako bi bolje živjeli. To posebno naglašavaju u poglavlju VIII Spoznaja za nezaborav, koje je po broju strana najmanje, ali po poruci dosta snažno. Na ovom mjestu autori ističu neophodnost obrazovanja koje je temelj svake budućnosti.

Gledajući u cjelini cio rukopis je napisan veoma pregledno, skladno i sa vrlo lahkim stilom za čitanje. Brojnost podataka i vrlo dragocjenih zapažanja na više mjesta je popraćeno sa više tabela, karata, slika i daje punu cjelinu ovom rukopisu. Imajući u vidu sve usmeno kazano i napisano zadovoljstvo mi je da izdavaču rukopis gospode Faruka Hadžića i Muhameda Buljubašića „Kazivanje o Grapskoj, 1548. – 2000. godine" preporučim za štampanje. Njegovim objavljivanjem Grapćani će na jednom mjestu dobiti toliko dobrih i korisnih informacija koje su do sada samo djelimično znali, a drugi se upoznati sa Grapskom kao lijepim bogatim i vrlo interesantnim mjestom koje ima dugu i bogatu tradiciju, ali i realno gledano još bolju budućnost.

Prof. dr. sci. Enes Pelidija

UVODNO KAZIVANJE

Što te volim Grapska moja,
što te volim zavičaju mio.

Volim Grapsku, volim staze njene,
i sokake volim kud sam prolazio...

Grapska mog djetinjstva

Rodio sam se u Grapskoj i tu proživio djetinjstvo, a i dobar dio mladosti, te su moja prva saznanja o svijetu oko mene, a prije svega o Grapskoj, bila u ranim dječačkim danima. Sada se sjećam, da sam onda uzimao sve novo za gotovo[2]*. Po tim saznanjima Grapsku sam doživljavao kao centar svijeta i kosmosa.*

Saznavao sam ja, vremenom, i za okolna sela: Ševarlije, Klokotnicu, Kotorsko, Lukavicu, kao i gradove: Doboj, Gračanicu, Maglaj i druga mjesta, ali sve je to za mene bilo i dugo vremena ostajalo, samo ono drugo.

Sve u Grapskoj je bilo ono nešto[3]*:*

najpametniji i najučevniji *– moj djed Sabit, Mujo Buljubašić i Hadži-efendija;*

najbolji *– kuće i livade, polja i šume, insani i hajvani;*

najjači *– stari Ahmić, Osman Hidan i Lukicin*[4] *Dikonja;*

najbrži *– Bajro Mujčinov i Omer Eminov (pješci), a Ferid Mićarin*[5] *(na biciklu);*

---

[2] *Indikacija za nekritički pristup prema nečemu ili nekom pitanju.*

[3] *Označava esencijalno – suštinsko.*

[4] *Lukica je nadimak koji je imao rahmetli Ahmet (Sabita) Hadžića.*

[5] *Mićara je nadimak koji je imao rahmetli Salih Bešić.*

najveći – *Salko Brka i Tovirska kosa;*

najljepši – *djeca, djevojke i momci, žene i ljudi; tj. sve iz i oko Grapske doživljavao sam kao naj, naj odnosno, nezamjenjljivo i neuporedivo sa bilo kojim drugim.*

Spoznaje uz odrastanje

Vrijeme je prolazilo i ja sam, malo-pomalo uviđao da to, ipak nije baš sve tako. Shvatio sam i smisao one narodne koja pjeva: «Ima kažu i boljih pušaka, i od vaše šarke Omerove[6]».

Tako sam i ja Grapsku i okolinu počeo samjeravati i doživljavati nešto drugačije. Zapazio sam i shvatio da se neka dobra i namirnice moraju pribavljati sa strane, iz drugih mjesta.

Za sviđanje mnogih poslova moralo se ići u Doboj ili drugdje, a bilo je, bogami i ljepših, i bržih, i jačih, i viših, pa i učevnijih i pametnijih i od nas Grapćana.

Propitivanja i pitanja o Grapskoj

Tako je to počelo, a onda kako sam rastao javljala su se pitanja i propitivanja:

Ko i što nam to bijaše nekada, a što pak, sada – danas, jeste ta Grapska iliti Grabska i Grapćani i Grapćanke u njoj?

Kada je i u kojem je vremenu nastala ova naša Grapska?

Povodom čega se, kada i gdje se ime Grapske prvi put spominje?

A, jesu li Varoš[7] i Varoško greblje nešto baška ili su uvijek bili dijelom Grapske?

Krajčani[8] su, zato što su na kraju, ali zašto li se Durmići[9] baš tako zovu?

Ima li Durmuša[10] kakve veze sa Durmićima?

---

6 *Stih iz junačke narodne pjesme «Nesuđena ženidba Nikole serdara».*

7 *Zaseok u Grapskoj i područje i nastamba na zaravni iznad Grapske.*

8 *Zaseok (mahala) u Grapskoj.*

9 *Zaseok (mahala) u Grapskoj.*

10 *Područje (prostor) na izlazu iz Grapske uz Rijeku.*

Je li stvarno na prostoru Humke, Kule i Potkule nekad bilo selo pa ga džomba požderala?

Od kada su bili i postali Humka i na njoj Kula i Potkula[11] begovina bega Numan-bega?

Je li na brdašcu (humki) pored Todorovca[12] nekad stvarno crkva bila, il' se samo tako priča?

Zašto li se točak Todorovc tako zove?

Otkud ime, i jel' tačno da je Mihaljevac[13] nekad bio Hurtića imanje?

Jel' istina da se Tovira nekad zvala Trovira zato što su tamo živjeli ljudi triju vjera?

Šta je bilo s Derviš-begom iz Tovire i njegovim posjedom i čardakom?

Kakva je sudbina Hasan-bega iz Kožuha i njegovih posjeda?

Koliko je tačno da je Bušletić nekad bio bošnjačko-muslimansko selo?

Šta je bilo sa imovinom aga Hadži-Avdije i Hadži-Šerifa koji su bili posjednici zemlje u Bušletiću pored Lukavice-Rijeke i posljednji Bošnjaci stanovnici Bušletića?

Je li se Tǒpišće[14] tako zove zbog toga što se tamo nešto topilo ili što su tu bili topovi?

Šta su Dŭrale[15] dūrale, a šta je razvaljeno u Razvalama[16]?

Zašto je Kamešnica[17] samo tu gdje jest, a na sve strane ima kamenja i nisu kamešnice; ned'o bog, da je tu nekad neko kamenovan?

---

11 *Područje na ulazu u Grapsku iz pravca Doboja. To je s desne strane puta na međi između Grapske i Kostajnice.*

12 *Česma sa tekućom vodom na ulazu u Grapsku iz pravca Doboja na desnoj strani puta.*

13 *Velika livada sa šumom na početku Grapske s desnu stranu puta iz pravca Doboja, od Točka do Palučka,omeđeno sa dva potoka.*

14 *Prostor i zaravan na početku Becnja iznad Grapske.*

15 *Područje južno iznad Grapske, na pješačkom putu kada se ide preko brda u Kostajnicu.*

16 *Područje (prostor) na izlazu iz Grapske uz Rijeku., iza Durmuše s desnu stranu puta.*

17 *Mjesto (prostor) na putu uz Rijeku, nedaleko izlaza iz Grapske.*

Zašto je samo jedna naklja[18] u Grapskoj, a sve ostale su okuke i krivine?

I tako redom i tako dalje. Pitanja su se nizala, a pravih odgovora nije bilo ili ih je bilo posve malo. Za traženje i nalaženje pravih odgovora na sva ova i druga pitanja o Grapskoj i oko Grapske trebalo bi bukadar i vremena i znanja.

Grapćanska predanja

Po predanju, u početku je bila Grabska jer je na tom prostoru preovladavala grabova šuma.

Ima i drugih predanja, kao ono o velikom grabu koji je bio u avliji pored kuće Murata-bajraktara; ili pak predanje da su osnivači Grapske: Hido, Hurta i Murat-bajraktar porijeklom iz mjesta Grab kod Užica, a svoju vojnu družinu su po tom mjestu zvali Grabska, te su to ime dali i naselju gdje su se nastanili.

Ranije je bila Grabska, a sadašnji naziv Grapska, ušao je u upotrebu mnogo kasnije.

Slušao sam ja i mnoge pripovijetke koje su se, o porijeklu i nastajanju Grapske i Grapćana ranije prepričavale a i još se prepričavaju. Od svih tih priča najčešće su prepričavane ove:

Prva: „Murat-bajraktar je kao vojnik dugo služio Osmanskom Carstvu. U mnogim bojevima je pokazao veliko junaštvo i vjernost caru. Car ga je za njegovu vjernost i službu nagradio. Nagrada je bila da on – Murat-bajraktar, sam odabere u Osmanskom Carstvu mjesto gdje će živjeti. Pošto je porijeklom bio Bošnjak, Murat-bajraktar je odabrao Bosnu i u Bosni Grabsku. Na tom odabranom mjestu, car mu je dao tapiju na onoliko zemlje koliko je on, jašući na svom konju zaokružio za jedan dan".

Druga: „Sadašnji Muratovići u Grapskoj, potomci su Murata-bajraktara. Danas ima pet loza Muratovića i to: Atifovići, Hasanovići, Medžidovići, Mujinovići i Omerovići. Međutim, pored Muratovića, još i neke druge familije Grapćana su, takođe, potomci Murata bajraktara.

Murat-bajraktar je živio u braku sa više zakonitih žena. Jedna je bila drugačija od ostalih, a zvala se Hurija (ili ju je pak sam Murat od milja tako zvao). Po Huriji su njeni potomci nazivani Hurte, a kasnije su se prozvali Hurtići.

---

18 *Malo jača krivina na izlazu iz naselja u pravcu Doboja.*

Hadžići su takođe potomci Murata-bajraktara, a potiču od loze Mujinovića i Salihovića, od kojih su dvojica braće Hadži-Osmo i Hadži-Hasan zajedno iste godine obavili hadž i postali hadžije. Njihovi potomci su se prozvali Hadžići.

Hidići imaju veze sa Slavonskom Požegom ili vuku korijene otuda iz Mađarske, gdje je bila kula Hasan-Paše Tira.

Neke familije starosjedilaca Grapske su nestajale, a druge su pak postajale i razvijale se tokom vremena. Neki su se odseljavali, a drugi opet doseljavali, a samo je Grapska uvijek ostajala i opstajala".

Treća: „Hido, Hurta i Murat-bajraktar su osnovali Grapsku. Oni su se doselili od Užica iz naselja koje se zvalo Grab. Pošto su bili zaslužni vojnici Osmanskog carstva imali su pravo zadržati i nositi svoje oružje sa kojim su ratovali. Murat-bajraktar je imao sablju, dugu pušku i dvije puške male. Hurta je imao sablju i dvije kratke puške. Hido je imao sablju i kuburu ali je bio prijeke naravi i brz na oružju.

Murat-bajraktar je napravio kuću i bunar na prostoru gdje su današnji Hadžići – tamo gdje je danas kuća Hamida Hadžića.

Hido je napravio kuću u Varoši. To je na prostoru gdje su danas kuće Bešića – niže kuće Osmana Hidana. Hido je imao u blizini izvor žive vode.

Hurta je napravio kuću i bunar na prostoru gdje su do nedavno bile kuće Huseina i Bajre (Brajkina) Hurtića.

Potomci Hurte su današnji Hurtići, a potomci Hide su današnji Hidići, dok su potomci Murata-bajraktara današnji Muratovići i Hadžići".

Četvrta: „Današnji Mihaljevac je nekad bio u posjedu familije Hurtića. Šefija im je bio (međio je sa njima) Numan-beg. Beg je bacio oko na tu zemlju i tražio je zgodnu priliku kako da je preotme sebi u posjed. Ta prilika mu se pružila jednog dana u vrijeme vršidbe ječma. Na Mihaljevcu je bio harman (gumno). Vršidba nije dovršena istog dana kad je i započeta, pa se moralo nastaviti sutradan. Sav ovršeni ječam je ostao na harmanu. Sutradan kada su Hurtići došli da nastave sa vršidbom, kod harmana ih je čekao beg s puškom preko krila. Zabranio je bilo kakvo nastavljanje posla dok ne dovrši istragu jer mu je te noći nestao sluga. Onda je naredio da se razgrne gomila ovršenog ječma, i tu su našli mrtvo tijelo begovog nestalog sluge. Kada su domaćini zavapili da nisu krivi te zamolili bega za pomoć, on je zatražio da Mihaljevac prenesu njemu u vlasništvo pa slučaj neće prijavljivati. Hurtići nisu imali kud nego da

pristanu na begovu ucjenu te je tako Mihaljevac prešao begu u vlasništvo".

Priča ide i dalje, tj. da se Numan-beg bio osladio na Palučke i Selišća, ali su mu Hidići odlučno priprijetili pa je odustao.

Puno priča, i predanja o Grapskoj ima u isječcima. Te priče i dijelovi priča su: o grapčanskim familijama i prezimenima; o Toviri, Lisini i Bušletiću; o Postijenju, Adama i Prijedorima; o Humki, Kuli i Potkuli; o Jezerima, Barama i Krčevinama; o Razvalama, Trešnjovači i Zasjekama; o Dugićki, Đogićki i Tanđerovači, o Korčića vodi, vodi Hasanovoj i vodi Grozničavoj; o Topišću, Omačićki i Ljeskovači; o Trgovištu na Ljeskovoj ravni, o Brusu i Podbrusu, Gustim rijekama i Tijesnim putevima; o Čandićki, Husinim njivama i...

Ama kako sve to povezati u cjelinu kada su napad na Grapsku, te istjerivanje Grapčana iz Grapske i rat učinili svoje, a skoro svi koji su baštinili ta predanja su stradali ili izumrli?

Fakti, podaci i činjenice

Priče su ipak samo priče, bez obzira koliko u njima bilo istine. Pravi odgovori traže činjenice, kao i egzaktne i dokumentovane podatke. To već ide malo teže. Nalaženje pouzdanih i vjerodostojnih podataka o faktima i činjenicama, te drugih izvora i literature, kao i njihovo shvatanje i razumijevanje je ozbiljan i mukotrpan posao koji traži: puno znanja i strpljenja, puno vremena, a bogami i sredstava. Tim više što o Grapskoj ima veoma malo pouzdanog, dokumentovanog i zapisanog, da bi moglo poslužiti u željenu svrhu.

Pošto se moje doživljavanje Grapske i moj odnos prema njoj, ni do dan danas nije puno promjenio, mene još kopkaju mnoga pitanja u vezi sa njenim nastajanjem i bitisanjem kroz vrijeme i istoriju. Ja još nisam odustao od namjere za traženje odgovora na navedena i druga pitanja.

Odgovori na napad i zločinjenja po Grapskoj

Agresija na Bosnu i Hercegovinu (1992. – 1995.) i napad na Grapsku ali i hrabri pokušaji otpora napadačima, te bezočni zločini nad Grapskom i Grapčanima odlučujuće su djelovali, pa sam o tome morao progovoriti i zabilježiti to vrijeme pogroma i stradanja ali i vrijeme povratka i obnove.

Danas kada se Grapska obnavlja, kada se gordo uspravlja i opet staje na svoje noge, prilika je da se i to zabilježi kao nauk i opomena, nama i budućim generacijama da to ne zaboravljamo.

Sada kada imam vremena, a ponešto i od ostalog potrebnog, uvjeren sam da se mogu naći odgovori na mnoga od postavljenih i drugih pitanja u vezi sa Grapskom. Isto tako, vjerujem da ću uz pomoć ostalih Grapćana, naročito neposrednih učesnika svih ratnih događanja, uspjeti spoznati, iskazati i zabilježiti bitne događaje i činjenice iz dalje i bliže prošlosti Grapske, o napadu i zločinima, odvođenju u zatvore i logore, progonu, preživljavanju izvan Grapske, kao i povratku i obnovi.

Traženje i bilježenje sam počeo ranije, pa sam dosta toga već i našao i zabilježio. Slušao sam mnoga kazivanja i čitao brojne zabilješke. Puno toga je sadržano u tekstu na narednim stranicama.

Sređivanje bilješki i nastavak bilježenja datira od početka 2005. godine, a dopisivano je onako kako su podaci i spoznaje nadolazili, ali i onako kako su, o svemu tome mnogi Grapćani kazivali. I eto, tako je to počelo, a onda se nastavljalo i išlo dalje!

Ova kazivanja su samo prvi dio, a drugi dio odgovora na napad i zločine nad Grapskom i Grapćanima neizostavno će trebati dati sud za ratne zločine.

O saradnji i pomoći

Kada sam, o ideji da se zabilježeno o Grapskoj priredi i objavi, razgovarao sa Muhamedom Buljubašićem, rekao mi je da on o tome razmišlja godinama i da je spreman da zajedno radimo na realizaciji te ideje. Ovaj razgovor smo vodili u Sarajevu na Dobrinji ljeta 2005. godine.

Tih dana smo o toj ideji razgovarali i sa Safetom-Mrkim Buljubašićem predsjednikom Mjesne zajednice Grapska. On je dao podršku da se radi na tome, a izrazio je i spremnost da pomogne.

Namjera je da se u ovaj projekat uključi što veći broj Grapćana, tj. svi koji mogu i hoće, na bilo koji način, da doprinesu da ovo uspije i da se posao uradi blagovremeno i kvalitetno. Neke načelne saglasnosti za uključivanje u ovaj projekat smo već imali. Za očekivati je i konkretne poslove i doprinose.

Mi smo, Muhamed i ja, tako počeli i nadamo se, ako Bog da, da ćemo to i završiti jer smo tokom prošle zime i ljeta, dosta toga prikupili i uradili.

Usklađivanje sa drugim projektima i pothvatima

Usaglasili smo se da bi bilo poželjno da se radovi na projektu «Kazivanje o Grapskoj» kao i dinamika njegove realizacije, te konačan završetak ovog posla, sinhronizuju sa realizacijom pothvata na izgradnji i dovršavanju turbeta. Isto tako, dobro bi bilo da se završetak i promocija

oba projekta obilježe istom prigodom. Zajedničko obilježavanje završetka i otvaranja turbeta, i izdavanje i promocija publikacije «Kazivanje o Grapskoj» ima smisla utoliko što znatan dio sadržaja ovog rada bilježi zločine nad Grapčanima, a turbetom se iskazuje i bilježi spomen na šehide – na žrtve tih zločina, znači odnose se na ista događanja, s tim što ta događanja iskazuju na različite načine.

Kazivanje, kome?

Kazivanja o Grapskoj namijenjena su prevashodno Grapćanima i Grapćankama koji su se poslije agresije, progona i stradanja u ratu i muhadžirluku ponovo vratili u Grapsku. Ova Kazivanja su namijenjena i svima onima koji su porijeklom iz Grapske, a razasuti su diljem Bosne i Hercegovine i cijeloga svijeta, ali se ipak još osjećaju Grapćanima.

Kazivanja o Grapskoj namijenjena su i svim drugima koje interesuju činjenice iz naše prošlosti i koje zanima istina o napadu na Grapsku i o stradanju Grapćana.

Veselilo bi saznanje ako i drugi, bilo ko osim Grapćana, nađe za sebe nečega zanimljivog i interesantnog u ovim kazivanjima, kao i to ako iz rečenog – napisanog bilo ko spozna nešto što do sada nije znao, a cijeni da je to trebao znati.

Kazivanje, šta i kako?

Ovdje se govori i piše o Grapskoj, o Grapćanima, o Grapćankama i o mnogim drugim dobrim ljudima; ali se kazuje i o «anamo njima», to jest onima, koji u svojoj zlobi i samosvojnosti sve učinuše da sataru, zatuku i unište Grapsku, da zatru svaki pomen na nju, kao da je nije ni bilo. Oni za nas ljudi nisu, niti ljudi mogu biti.

O Grapskoj se ovdje kazuje: od kada je i od kuda je; kakva je i kolika je nekad bila; kuda je i kako prolazila; te kakva i kolika danas jeste Grapska.

Kazivanja o Grapskoj ukazuju i na to kakva ona može, ali i kakva Grapska, ako Bog da, sutra hoće biti.

Kazivanja, čija i koliko?

Niže potpisani su bilježili, a o Grapskoj su kazivali mnogi Grapćani i Grapćanke koji su pamtili događaje i predanja, koji su preživjeli napade, ubijanje, istjerivanje iz svojih domova, protjerivanje iz Grapske, mučenja i ubijanja po logorima i zatvorima „Republike Srpske", kao i patnje u izgnanstvu i muhadžirluku diljem Bosne i Hercegovine, Evrope i svijeta.

O Grapskoj smo i sami kazali, sve što smo znali i što smo istraživanjem spoznali, a smatrali vrijednim da se kaže. Spoznati i kazati

svu istinu nije moguće ali se može, a to je bila naša ideja vodilja, da sve što se ovdje zapiše bude istina.

Posebnu radost i zadovoljstvo učinila bi vijest i saznanje da su ova kazivanja potaknula nekog književnika ili stvaraoce iz drugih oblasti da o Grapskoj i njenom stradanju sačine i objave književno ili neko drugo stvaralačko djelo, jer to Grapska i Grapćani zaslužuju.

Grapska možda jeste mala i za nekoga beznačajna da bi joj posvećivao svoje vrijeme. Atom je, međutim, najsitnija poznata organizovana cjelina u kosmosu, a ipak su mnogi stekli stručnu i naučnu slavu izučavajući baš atome i pišući o njima. Prema tome, svaka potencijalna stvaralačka ljudska veličina, uvijek se može iskazati i dokazati, bez obzira koliko se moglo činiti sitnom i beznačajnim ono čime se stvaralac bavio.

Istražujući podatake i proučavajući historijsku građu, literaturu i druge izvore, rastuživala je spoznaja da o Grapskoj, gotovo i nema nečega pomena vrijednog, napisanog i objavljenog, izuzev usputnih zabilješki Milenka S. Filipovića i kraćih opisa Grapske i vakufa u njoj od Rusmira Djedovića.

Istina, u novije vrijeme tj. poslije pogroma i stradanja Grapske učinjeni su određeni pokušaji, kao npr. u okviru publikacije «Povratak kući: Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini», Sida Evaluation 05/19. Dr. Hans Skotte, arhitekt i istraživač sa Instituta za izgradnju i planiranje pri Norveškom Univerzitetu nauke i tehnologije (NTNU) u Trondheimu, napisao je i objavio studiju «Ponovna izgradnja Grapske». Grapćani su mu na tome veoma zahvalni.

Isto tako i hodža Redžo Fehrić u svojoj knjizi «Hodža u Logoru», u kontekstu opisivanja svog ratnog stradanja, piše i o Grapskoj i Grapćanima.

Grapska, međutim, zavređuje puno više i puno bolje.

Eto sa takvim saznanjima, uvjerenjem i očekivanjima pristupili smo mukotrpnom poslu traženja i sakupljanja građe i predanja, slušanju i bilježenju priča i sjećanja, te sređivanju svih tih podataka i saznanja za publikovanje Kazivanja o Grapskoj.

Kazivanje, gdje i o čemu?

U sadržaju ovog rada, o Grapskoj smo kazivali: Pojam i poimanje Grapske, te njena geografska lokacija i prostorna veličina sa okruženjem;

njen razvoj kroz vrijeme i historiju od srednjevjekovne Bosne pa do napada 1992. godine.

Prikazani su zatim njeni ljudski i ekonomski resursi i potencijali sa stanjem neposredno prije napada. Posebno je kazivano o duhovnim, obrazovnim, kulturnim i drugim civilizacijskim tekovinama i vrijednostima Grapske.

Isto tako, posebno je obrađeno vrijeme napada, okupacije i pokušaja totalnog uništenja Grapske i Grapćana, te njihovo preživljavanje i organizovanje u muhadžirluku sa pripremama za povratak, zatim tok povrataka, a onda obnavljanje i ponovna izgradnja, do temelja, porušene Grapske.

Na kraju teksta date su vizije opstanka sa naznakama strategije razvoja, ali i spoznaje za nezaborav, odnosno spoznate istine i činjenice koje treba pamtiti.

U prilogu tekstu dati su prva dva popisa Grapske iz vremena vladavine Osmanlija, zatim spiskovi (liste) šehida i stradalnika Grapske iz 1992. i narednih ratnih i poratnih godina, kao i spiskovi odvedenih u logore i zatvore „Republike Srpske“.

Zahvalnost autora na pomoći i sugestijama

Spoznaje i istine o Grapskoj, koje su bilježene na stranicama ove knjige, a daju se na raspolaganje čitaocima i javnosti, kazivali su mnogi Grapćani i Grapćanke koji su pamtili događaje i predanja, ali i oni koji su doživjeli i preživjeli sve strahote i patnje napada, ubijanja, robijanja, mučenja i izgnanstva iz Grapske. Svima njima izražavamo naše duboko poštovanje i veliku zahvalnost.

Bez izvorne građe, literature, dokumenata i podataka koje smo istraživali u Arhivu Bosne i Hercegovine, Bošnjačkom institutu i Federalnom zavodu za statistiku u Sarajevu, te Historijskom arhivu u Doboju, ne bismo imali pouzdanih saznanja, činjenica i podataka iz prošlosti Grapske. Osoblju svih pomenutih institucija zahvaljujemo na ljubaznosti, predusretljivosti i pomoći koju su nam pružali tokom našeg istrživanja.

I na kraju, zahvaljujemo na pomoći i veoma korisnim instrukcijama, uputama i sugestijama koje smo imali od: profesora dr. sci. Enesa Pelidije, mr. sci. Husnije Sejdinovića, profesora Osmana Hadžića i profesora Rusmira Djedovića.

Faruk Hadžić
Muhamed Buljubašić

KRATICE	ZNAČENJE KRATICA
BiH	Bosna i Hercegovina
DEM	Deutsche Mark (Njemačka marka)
EU	European Union (Evropska unija)
ILO	International Labour Organisation (Međunarodna organizacija rada)
IMF	The International Monetary Fund (Međunarodni monetarni fond)
INCOR	Information and Counselling on Repatriation (Informisanje i savjetovanje na putu za povratak)
JNA	Jugoslovenska narodna armija
K SHS J	Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca – Jugoslavija
KM	Konvertibilna Marka (BiH currency)
LWF	Lutheran World Federation (Svjetski luteranski savez)
Mercy CORPS	Služba milosrđa
MZ	Mjesna zajednica
NATO	Nort atlantic treaty organization (Organizacija sjeverno-atlanskog ugovora)
NDH	Nezavisna država Hrvatska
NTNU	Norveški institut nauke i tehnologije

OHR	Office of the High Representative (Kancelarija visokog predstavnika)
USA - SAD	United States of America (Sjedinjene Američke Države)
SDS	Srpska demokratska stranka
SFOR	Stabilisation Force in Bosnia and Herzegovina (Stabilizacione snage u Bosni i Hercegovini)
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SIDA	Swedish Internatinal Development Cooperation Agency (Švedska međunarodna agencija za razvoj i saradnju)
SR BiH	Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina
SRSA	Swedish Rescue Services Agency (Švedska državna agencija spasa)
UN	United Nation (Ujedinjene nacije - narodi)
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees (Visoki predstavnik Ujedinjenih naroda za izbjeglice)
USAID	United States Agency of International Development (Agecija za međunarodni razvoj Sjedinjenih Američkih Država)
World Vision	Vizija-viđenje svijeta

...

GRAPSKA GORNJA

pogled iz zraka

I – GRAPSKA - Prostorna i geografska identifikacija

Pojam – poimanje Grapske

Poimanje Grapske u ukupnom njenom značenju, a u smislu ovog rada podrazumijeva prirodni i historijski prostor na kome je Grapska bila i bitisala kroz vrijeme i historiju, bez obzira na pristrasne administrativne podjele sa različitim namjerama i nazivima kao što su: Grapska Gornja i Grapska Donja, Grapska Turska i Grapska Srpska, zatim zaseoci Tovira, Trovira, Poriječje, Poturice, Pranjkovci, Lisine, Podlistine, Podlistak i td. [19]

Prostor Grapske (naravno Grapske Gornje i Grapske Donje), bilježeno i mjereno regionalnim putem Doboj – Modriča, počinje od međe sa Kostajnicom (Postijenjem), a završava se na lijevoj obali Lukavice Rijeke. To je dužina puta od oko četiri kilometara, a ukupna površina ovog prostora Grapske obuhvata oko trideset kvadratnih kilometara.

Međa sa Kostajnicom je kod Kule, odnosno na mjestu zvanom Potkula. To je, s desne strane gledano sa puta prema Modriči, a na onom mjestu gdje se završavaju njive i šume u posjedima familije Kršića iz Postijenja (Postijenje je zaseok Kostajnice), a počinju imanja u posjedima Grapčana. Ta međa i početak Grapske je na tom istom mjestu već stotinama godina. Svakome je to znano, izuzev opštinskoj administraciji koja je tablu pored puta sa natpisom Grapska zlonamjerno pomakla u prostor Grapske za više od pola kilometra, tako da je desetak kuća sa domaćinstvima i četrdesetak Grapčana ostalo izvan Grapske.

Tabla sa oznakom završetka Grapske (idući prema Modriči) postavljena je sa još više pristrasnosti i zle namjere. Ona se nalazi odmah pored posljednje bošnjačke kuće u Grapskoj Gornjoj, a sav ostali dio

---

[19] Danas zvanično egzistiraju dijelovi Grapske i to: Grapska Gornja i Grapska Donja, a u okviru njih su veći zaseoci Tovira, Porječje i Pranjkovci. Po popisu iz 1953.godine u Grapskoj Gornjoj popisivani su zaseoci: Durmići, Grabska, Hidići, Krajčani i Riječani.

Po predanju Tovira se nekad zvala Trovira, a Poriječje – Poturice. Dalje, po predanju, je na lokalitetu niže Tovirske crkve bilo bošnjačko naselje Lisina koje je nestalo.

U defterima popisa iz vremena Osmanske imperije 1548. godine popisivana je Grabska sa Podlistinom, a 1604. Grapska sa Podliskom. Moguće da je to bila Lisina koja se spominje u predanjima.

prostora Grapske do Lukavice Rijeke, odnosno Grapska Donja nije označena nikako.

Među između Kostajnice i Grapske spominje i Milenko S. Filipović kad govori o kulama iz Osmanskog perioda na prostoru sjeveroistočne Bosne. On kaže: »Bila je kula i na međi između sela Grapske i Kostajnice. Kod te kule, na skeli, isečeni su mnogi Srbi, jednom prilikom isečeni su seoski knez i seljaci[20]».

Poznato je isto tako, a postoji i narodno predanje o tome, da je pod Kulom na međi Grapske i Kostajnice, od pamtivijeka pa sve do prije osamdesetak godina, bila skela kojom se saobraćalo između Bukovice na lijevoj i Grapske na desnoj strani rijeke Bosne.

S druge pak strane, osnovna škola koja se nalazi u blizini Lukavice Rijeke, locirana je na prostoru Grapske Donje, a gradile su je Austro-Ugarske vlasti 1912. godine za potrebe oba dijela Grapske i Bušletića. Toj svrsi ova škola je i služila sve do jeseni 1945. godine kada je otvorena osnovna škola i u Grapskoj Gornjoj.

Grapska Gornja

Poimanje Grapske Gornje, obzirom da je na njoj težište ovog rada, podrazumijeva: prvo, cjelokupni prostor samog naselja sa kućama, gospodarskim, komunalnim i drugim objektima, te okućnicama, i infrastrukturom; drugo, sve ostale prostore koje zauzimaju oranice, voćnjaci, kosnice, pašnjaci i šume, te izvori i vodotokovi u vlasništvu stanovnika Grapske Gornje. To je prostor, na putu Doboj –Modriča, od međe sa Kostajnicom pa do Grapske Donje i od Davulija i Poloja (Polojci), Grapskim poljem, a iza Topišća Tovirskim potokom dalje. Zatim, s druge strane od imanja familije Kršića iz Postijenja, Humke, Mihaljevca i Selišća preko Zasjeka, Varoši, Kamenjara, Dugićke, Đogićke, Vode Hasanove, a uz Grapsku Rijeku do Husakovića Ljeskovače. Mjereći tako može se reći da se Grapska Gornja (u daljem tekstu Grapska) prostire na više od deset kvadratnih kilometara prostora.

Lokacija

Na južnim-jugozapadnim obroncima Trebave, desnom obalom rijeke Bosne, sjeverno od ušća Spreče u Bosnu i sjeverno od Doboja, u nisku su se posložila mnoga sela i naselja. Neka od njih su, po nastanku, relativno

---

20 *Milenko S. Filipović, «Prilozi etničkog poznavanja sjeveroistočne Bosne – građa ANU BiH knjiga XVI, Sarajevo 1969. godine , str.88.,*

novijeg vremena, a neka su tu bila i bitisala od pradavnih vremena, čak i sa gotovo nepromijenjenim nazivima kao što su Grabska[21], Paležnica, Sinina, Lukavica i druga.

Naselja novijeg datuma nastajala su krajem XVII, u XVIII i početkom XIX vijeka na prostorima između Koprivne, Paležnice i Grapske gdje su se, u vrijeme Osmanske Carevine, na begovske posjede useljavali doseljenici iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine, pa čak i iz Srbije.[22]

Grapska se smjestila u kraju, pitomom i ugodnom za življenje. Naselje se prostire s obje strane niz Grapsku Rijeku[23] u dužini oko dva i po kilometra. Rijeka kroz naselje teče iz pravca jug-jugoistok ka sjeveru-sjeverozapadu. Taj pravac prati i naselje i izlazi na put Doboj-Modriča. Od izlaza na taj put naselje se širi s obje njegove strane i to lijevo, prvo na zapad do Naklje gdje savija južno prema Doboju oko kilometar i po, a desno sjeverno prema Modriči, nešto više od pola kilometra.

Grapska Gornja je lacirana (centar naselja) na gegrafskom prostoru sa koordinatama 44° i 47’ sjeverne geografske širine i 18° i 06’ istočne geografske dužine.

Najgušće naseljeni dijelovi Grapske su na oko 150, a najviši dijelovi sela su na oko 200 metara nadmorske visine.

Dijelovi obnovljene Grapske

U Grapsku se, iz pravca Doboja, ulazi putem Doboj – Modriča. Naselje počinje od Potkule oko pola kilometra prije točka Todorovca, gledano od Doboja. Na pravcu od Naklje (tako se zove krivina na putu poslije ulaza u Grapsku), s obje strane puta su obnovljene kuće povratnika. Dublje u naselju, pored ovog puta, s lijeve strane je naša opet obnovljena škola.

Škola nije kao što je bila naša škola davno prije,
ni velika nije kao nekad, a niti je pored same ceste,
ali škola; i to naša škola, Bogu fala, opet jeste.

---

21 *Nekada se zvala Grabska. Danas je Grapska ali koju činovnici razdvajaju i pišu kao «Grapska Gornja i Grapska Donja», a što je nepotrebno jer je samo jedna Grapska. Čak i u davna vremena, za vladavine Osmanlija, kada se uz Grapsku pripisivala i Podlistina evidentirana je kao Grapska sa Podlistinom, odnosno Grapska sa Podliskom.*

22 *Detaljnije o tome vidi Milenko S. Filipović, „prilozi etničkog poznavanja sjeveroistočne Bosne“ – građa ANU u BiH, knjiga 16, Sarajevo 1969. godine.*

23 *Tako se zove vodotok koji protiče kroz Grapsku.*

G R A P S K A
obnovljena osnovna škola

Školske zgrade, stanove za nastavnike i pomoćne objekte škole, gradili smo i dograđivali u više navrata (1950. – 1958 i 1970 godine).

Dušmani su to 1992. i narednih godina sve popalili, porušili i na druge načine uništavali i uništili.

Obnavljanje škole donirala je «SIDA[24]/SRSA[25]», isto kao što je donirala i materijale za obnavljanje većine stambenih kuća povratnika u Grapskoj.

Naša obnovljena škola opet je počela sa radom u 2002./3. školskoj godini i od tada radi bez prekida.

Grapćani su, ranije u prošlosti, donji dio Grapske koji je bliže cesti, nazivali Karanfil mahalom. Oni koji su iz tog dijela naselja nazivani su Testari, a gornji dio Grapske i oni u njemu nazivani su Riječanima ili Panjašima.

Drugačiji su, ipak, stvarni i pravi nazivi dijelova naselja Grapske i onih koji su u njima živjeli i opet žive.

---

[24] *SIDA je skraćenica od: SWEDISH INTERNATIONAL DEVELOPMENT COOPERATION AGENCY, a što u slobodnom prevodu znači Švedska međunarodna agencija za razvoj.*

[25] *SRSA je skraćenica od: SWEDISH RESCUE SERVICES AGENCY ,a što u slobodnom prevodu znači Švedska državna agencija spasa.*

Prema jednoj od administrativnih klasifikacija Grapska Gornja objedinjuje pet dijelova (zaseoka) i to: Durmići, Grabska, Hidići, Krajčani i Riječani[26].

Kada se sa puta Doboj – Modriča pođe glavnim putem kroz Grapsku, uz Rijeku, put koji prvo skreće lijevo pa na most preko Rijeke, vodi pravo u Durmiće. Odmah iza mosta, s obje strane puta su kuće, a pomiješani tu su : Bešići, Đogići, Alići, Hidići, Husakovići, pa i drugi.

Poruka je dragom gostu dobronamjerniku,
u Durmiće idi, ali prvo ambulantu našu vidi.
Ona ti je s tvoje desne strane pored samog puta,
ustanova za ponos i diku, a trebaće svakom povratniku.

G R A P S K A
obnovljena zdravstvena ustanoca

26 *Popis stanovništvaiz 1953.godine – Knjiga 13.*

Svoju zdravstvenu ustanovu Grapčani su izgradili 1987. godine, a dušmani su je opljačkali, porušli i spalili 1992. i narednih godina.

Obnovili smo je zajednički sa Švedskom humanitarnom organizacijom, SIDA/SRSA koja je donirala građevinski materijal, a radovi su bili u domaćoj izvedbi.

Zdravstvena ustanova je opet obnovljena i osposobljena za funkciju. Ponovo je počela sa radom 2005. godine i od tada radi neprekidno.

Kad se prođe ambulanta, lijevo se odvaja krak puta koji vodi u Brtaljke i Nadbare. I pored ovog puta su kuće pomiješano više familija: Hasančevića, Zahirovića, Spreča, Buljubašića, Hadžića...

Glavni put ovdje skreće u desnu krivinu, a zatim produžuje pravo. Na ovom dijelu s obje strane puta su kuće Ćehića i Zahirovića (Mihanića). Na Tromeđi ovog puta odvajaju se desno dva kraka. Prvi, manji krak, vodi do Buljubašića i Husakovića (Ajkičića). Veći, desni krak vodi iznad džamije i produžuje sve do Ibrahimovića gdje prelazi Rijeku. S donje, desne strane ovog puta su Muratovići (Omerovići), Batalevići, Hurtići, Hasančevići i drugi. S gornje, lijeve strane su Buljubašići, Salkanovići i na kraju Ibrahimovići.

Ko ne skrene u Durmiće već produži dalje može stići na Gajeve do glavnoga rezervoara našeg vodovoda.

Mada put preko Gajeva za Becanj postoji od pamtivjeka, nije se uvijek tuda moglo lahko prolaziti. Bio je to zemljani put pun ilovače, pa kad raskvasi za kišnih sezona, u blatu su čizme ostajale, ali i krave zapadale. Ni primisli nije moglo biti, da se tada sa rahtilom i zapregom prolazi tim putem.

Tako je to bilo sve do 1973. godine, kada je Hamid Ibrahimović (Ajkunić) sam svojim sredstvima i vlastitim radom (uz simboličnu pomoć ponekog od mještana) izgradio, na toj dionici, tvrdi makadamski put u dužini od blizu jednog kilometra, a koji je uz održavanje i popravke, još i danas u funkciji.

Uz to, Hamid je te godine, gradeći put i prikupljajući kamen i šljunak za njegovo nasipanje, očistio Rijeku na cijeloj njenoj dužini kroz selo, pa i dalje prema Becnju.

Sa Gajeva pogled puca gotovo po cijeloj Grapskoj, zatim Grapskom polju, te dalje na rijeku Bosnu i okolna sela preko Bosne.

POGLED S GAJA NA OBNOVLJENU GRAPSKU
april 2007. godine

Produži li se ovim putem dalje od Gajeva, može se ići u Becanj, pa i u sela s druge strane Becnja.

Vratimo li se ponovo na glavni put do Rijeke i ne skrenemo li prema Durmićima već nastavimo uz Rjeku, samo stotinjak metara dalje odvaja se desno Stara testa. Nakon nekih dvjesta metara hoda Starom testom, odvaja se lijevo put za Krajčane. U Krajčanima su Mujkanovići, Karalići, Nukičići, Zahirovići, Lukavice i druge familije.

Stara testa ide, na dužini oko jedan kilometar, uporedo s putem Doboj – Modriča, a onda između Naklje i Palučka spaja se s tim putem. Nešto prije toga, odvaja se krak puta koji preko Selišća vodi do Hidanove kuće, na vrh Grapske i to s druge strane, a može se, produži li se njime stići preko Varoškog groblja, Kamenjaka, pa kraj Brđana, sve do Ciganišta, najviše kote na Becnju.

Kada se ponovo vratimo na glavni put kroz naselje uz Rijeku i sada ne skrećemo Starom testom prema Krajčanima, nego produžimo glavnim putem, tada prvo prolazimo kroz Mujakoviće, a onda pored hodžinske kuće s desne strane puta.

Preko puta hodžinske kuće je turbe podignuto za spomen i sjećanje na sve šehide Grapćane i Grapćanke poginule i ubijene tokom napada na Grapsku ali i kasnije tokom rata.

Dalje put ide kroz Muratoviće zvane Hasanovići, zatim pokraj Hidića (Salčinovih) i eto nas do džamije.

Džamija je obnovljena našim trudom, al' nikom nam to ne smeta,

dal' se ona našom, il' begovom zvala. Može i to, a što ne bi?

Božija je kuća, a naša je dika, čak do na kraj svijeta.

Krasna li je, lijepa li je, rodila je Grapska sebi.

Grapska starinom ima džamiju. Po predanju zvala se «Begova džamija» u Grapskoj.

Grapćani su svoju džamiju obnovili 1934. godine, to jest sazidali su novu i veću, i džamiju i munaru.

Dušmani su džamiju, kao i sve građevine u Grapskoj, rušili, palili i uništavali od 1992. do 1999. godine.

Grapćani su svoju džamiju opet obnovili, te je ponovo proklanjala 2002. godine.

Nastavimo li put od džamije, dalje uz Rijeku, na prvom skretanju desno odvaja se krak za Hadžiće i Hidiće. Na uglu te raskrsnice, pored puta s desne strane bio je nekad Medžidov dućan i kafana.

U Hadžićima se lijevo odvaja jedan put koji ide kroz Muratoviće zvane Mujinovići i nastavlja do Muratovića zvanih Medžidovići. Samo stotinjak metara, od raskrsnice, tim putem izlazi se na zaravan na kojoj je, po predanju, bila kuća i bunar osnivača Grapske Murata bajraktara. Tu je, priča se, bio i veliki grab po kojem je Grabskoj ime dato.

Vratimo li se sada ponovo na put Hadžići – Hidići, tada uz taj put možemo nastaviti kroz Hidiće sve do zaravni. Ovaj dio puta od zaravni pa do Rijeke, bio je za vrijeme oštrih zima u prošlosti, glavno klizalište cijele Grapske. Tu je nekad na liguranje i sankanje dolazilo, ono što se kaže, i malo i golemo i staro i mlado.

Na zaravni u Hidićima put skreće lijevo, a s gornje desne strane nastaje Varoš. Odmah zatim odvaja se krak i put ide kroz Bešiće u Varoši, a spaja se s putem koji od Naklje kroz Selišća dolazi na vrh Grapske do Hidanove kuće.

Po predanju tu je, gdje su sada kuće Bešića, bila kuća starog Hide koji je predak svih današnjih Hidića u Grapskoj.

Put od zaravni i odvojka dalje produžuje do već pominjanih Muratovića zvanih Medžidovići, a odatle kroz Aliće, Spreče, Husakoviće (zvane Hadžalići), Suljiće (zvane Čupići) i Krdžaliće izlazi iz Grapske pa sve uz Rijeku i kroz Becanj, a može i do Ljeskove ravni (gdje je po predanju nekad Trgovište bilo), pa i dalje u sela iza Becnja.

Vratimo li se opet na glavni put do Rijeke, tj. na raskrsnicu kod skretanja i odvojka u Hadžiće – Hidiće, te dalje produžimo glavnim putem uz Rijeku u Hurtiće, odmah desno, kojih dvadesetak metara pored ovog puta, proći ćemo pored mjesta gdje je nekad davno bio stari drveni mekteb u Grapskoj.

Putem uz Rijeku dalje prolazimo, prvo pokraj Ibrahimovića, zatim idemo kroz Hurtiće i Husakoviće sve do odvojka puta ponovo za Muratoviće zvane Medžidovići. Ovdje pređemo most i nastavimo uz Rijeku kroz Suljiće do Krdžalića i spajanja sa izlaznim putem iz Grapske.

Rastojanja

Grapska je sjeverno od Doboja, udaljena oko osam i po kilometara puta, na desnoj strani niz rijeku Bosnu. To je mjereno od centra grada (hotel «Bosna» u Doboju), putem prema Derventi na izlaz iz Doboja, a

onda desno na most preko rijeke Bosne kod sela Kostajnice, te dalje putem prema Modriči do centra Grapske (kod turbeta).

Kada se ovim putem mjeri od izlaza iz Doboja do ulaza u Grapsku onda je to razdaljina od oko četiri kilometra.

Ovdje valja napomenuti da podaci o udaljenosti variraju u zavisnosti od načina mjerenja. Ukoliko se posmatra zračna linija, onda se može reći da je Grapska oko tri i po kilometra sjeverno od Doboja. Međutim, mjereno od hotela «Bosna» u Doboju, putem Doboj – Modriča preko mosta na rijeci Bosni kod željezničke stanice u Doboju, zatim putem preko mosta na rijeci Spreči u Poljicu, pa dalje putem prema Modriči ispod sela Svjetliče i Kostajnice, onda je razdaljina od centra Doboja do centra Grapske oko dvanaest kilometara.

Okolna sela i zaseoci

S južne strane prema Doboju su srpska naselja Podstijenje (zaseok Kostajnice) i Kostajnica, a sa sjeverne-sjeveroistočne strane su takođe srpska naselja Pranjkovaci, Tovira i Bušletić. Na pravcu zapad-sjeverozapad Grapska se naslanja na prostrano i plodno Grapsko polje kroz koje protiče rijeka Bosna i prolazi željeznička pruga Šamac-Sarajevo. U tom pravcu s lijeve strane rijeke Bosne su sela Bukovica i Bukovičke Čivčije koje nastanjuju Bošnjaci. Nizvodno od Čivčija je dio grapskog polja Davulije. Dalje nizvodno lijevom stranom rijeke Bosne u pravcu zapad-sjeverozapad su sela Johovac koje nastanjuju Hrvati i Kotorsko u kojem su Bošnjaci.

Becanj[27] i okolna sela

S južne-jugoistočne i istočne strane na naselje Grapske nastavljaju se voćnjaci, livade kosnice, pašnjaci i šume na obroncima prostranog, a još i danas šumovitog i nenaseljenog Becanja.

Na drugoj strani Becnja su naselja: sjeveroistočno Poriječje (Poturice), malo istočnije Kapetanovići, a iza Becnja pod Trebavom su Sjenina Rijeka i Sjenina, dok su istočno i jugoistočno Sofići, Lukavica Rijeka i Lukavica – sva nastanjena Bošnjacima. Malo južnije su Duja, Hodžići i Svjetliča-Bošnjačka, a južno su Svjetliča Srpska i već pominjana Kostajnica (takođe srpsko selo).

---

27 *Becanj se u literaturi najčešće podrazumijeva kao dio, odnosno obronci Trebave. Međutim domaće stanovništvo Becanj doživljava odvojeno od Trebave kao posebnu malu planinu, što on faktički i jeste.*

Opština

Grapska danas najviše gravitira, a i administrativno pripada opštini Doboj. Grad i opština Doboj su tokom vremena vladavine Austro-Ugarske Monarhije 1878. – 1918. godine doživjeli svoj do tada najveći prosperitet i razvoj.

Isto tako, veoma brzi rast i razvoj Doboj je imao i poslije Drugog Svjetskog rata, u SR BiH u okviru SFRJ-e, kada postaje regionalni centar za općine Bosanski Brod, Derventu, Odžak, Modriču, Doboj, Maglaj, Teslić, Tešanj i Bosanski Šamac.

Okolni gradovi

Pored Doboja, Grapska gravitira još i Gračanici kojoj je nekada i administrativno pripadala, a nisu predaleko niti Derventa, Odžak, Modriča i Gradačac na sjeveru kao ni Maglaj i Tešanj južno od Grapske.

Općine Doboj - Istok i Gračanica sa stajališta Grapske zaslužuju posebno mjesto. Nije samo zato što je Grapska dugo vremena administrativno pripadala nahiji i kadiluku, pa onda opštini Gračanica, nego i zbog toga što su mnoge porodice prognanici iz Grapske, u ovim opštinama našli i imali utočište tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu i cijeloga rata. O tim vremenima više riječi biće u narednim poglavljima.

Svi ostali pomenuti, jesu gradovi koje su Grapčani često posjećivali i posjećuju, a naročito u vrijeme sedmičnih pazara i godišnjih sajmova i vašara. Zbog te povezanosti, a i radi bolje spoznaje šireg prostora oko Grapske, ovdje će biti ukazano na neke karakteristične pokazatelje nastanka i veličine imenovanih gradova, te stepena njihove ekonomske razvijenosti i nacionalnog sastava stanovništva za vrijeme vladavine Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini.

Sve ovo se daje i pokazuje i radi toga što su prosječnom čitaocu, podaci i informacije iz tog i ranijih perioda bili manje prezentirani i dostupni, a period poslije Austro-Ugarske Monarhije u Bosni je češće i više prezentiran i bio je, a i sada je dostupniji kada su podaci u pitanju.

Jesenski godišnji vašari u okolnim gradovima

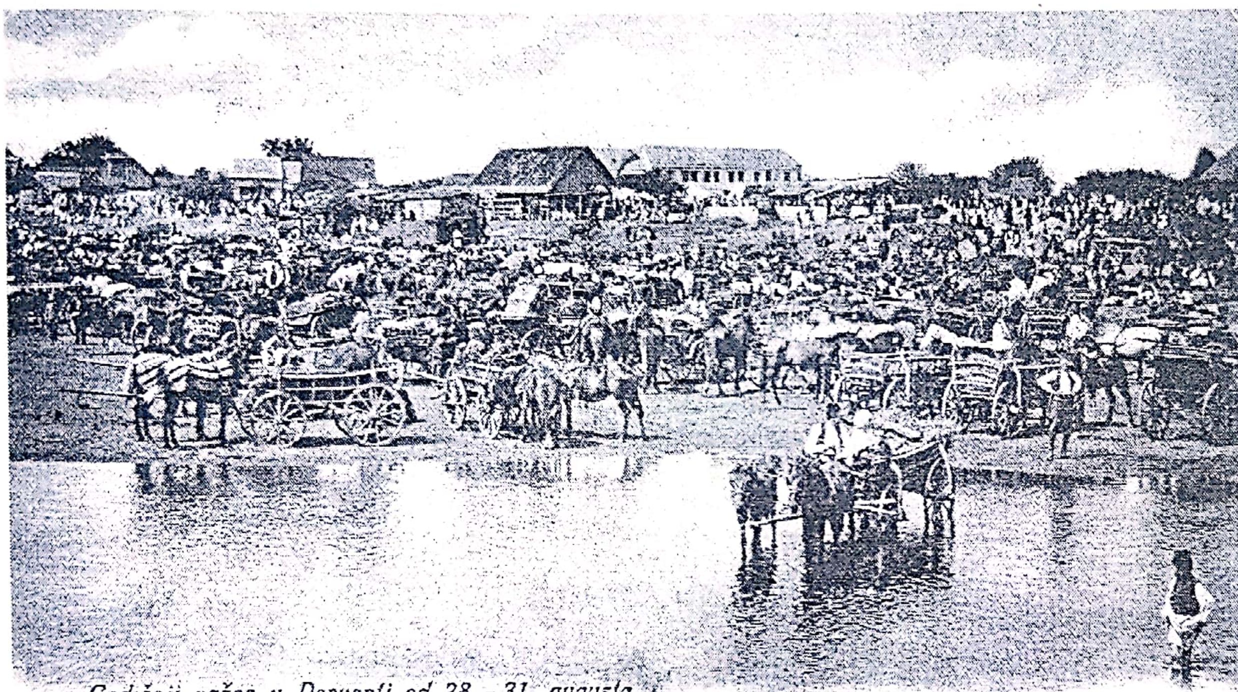
Najpoznatiji jesenski godišnji vašari i sajmovi u okolini, koje su Grapčani redovito posjećivali bili su: derventski, dobojski, gračanički gradačački, maglajski, modrički, odžački, puračićki, tešanjski i šamački.

Vašare su posjećivali svi oni koji su imali nešto ponuditi za prodaju kao i oni koji su trebali nešto kupiti, ali i mnogi od onih koji su htjeli da se provesele i oteferiče nakon napornih radova u poljima tokom proljeća i

ljeta. Svako je ponešto tražio za sebe, a ponešto je i nudio. Na vašaru bijaše, što bi Branko Radičević rekao... „i poštenih snaša, al' najviše seka daša; il' za novce il' onako, al' su daše svakojako".

Vašer u Derventi je bio karakterističan, posebno zanimljiv i jedan od najposjećenijih godišnjih vašara u dobojskoj okolini, a održavao se krajem ljeta od 28. do 31. avgusta.

PRIZOR SA VAŠARA U DERVENTI
na početku dvadesetog vijeka

Godišnji vašar u Derventi od 28. - 31. augusta
Годишњи вашар у Дервенти од 28. - 31. августа

Sezonu su otvarali vašari u Modriči, Odžaku i Bosanskom Šamcu koji su se održavali tokom jula mjeseca.

Sljedeći su bili u Derventi od 28. do 31. avgusta i u Doboju početkom septembra.

U septembru su još održavani vašari u Maglaju 21. – 24. 09. i Tešnju 30.09. – 02.10. Vašar u Puračiću održavao se od 12. do 14. oktobra.

Gračanički je najkasniji od svih vašara, a održavao se od 08. do 10. novembra i njime se završavala sezona jesenskih godišnjih vašara i sajmova u našoj okolini.

POGLED NA DOBOJ

iz vremena sa kraja devetnaestog vijeka

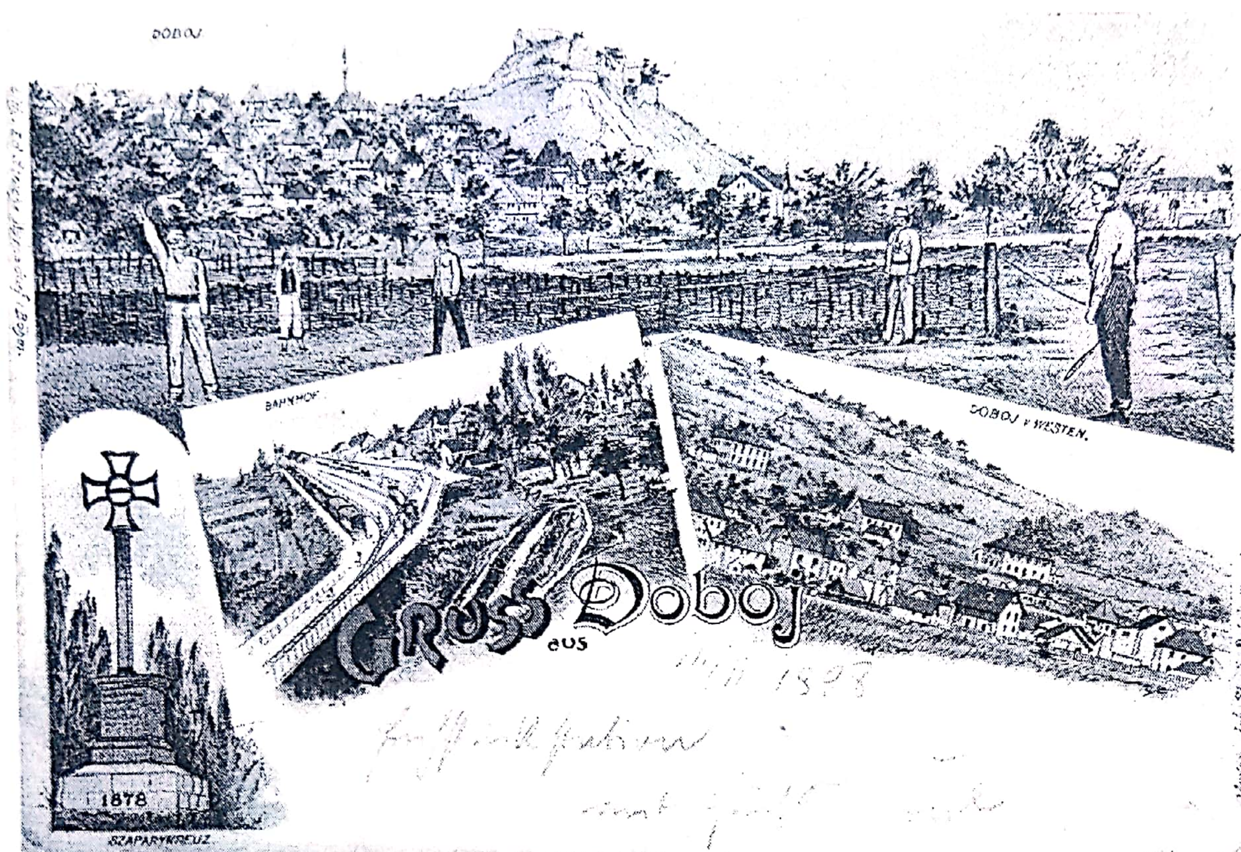
Svako mjesto ima svoga Sulju,
samo Doboj ima Gradinu i Muju.

POJAŠNJENJE: *Gradina se vidi desno gore,*
a Mujo, ko je Mujo?
Mujo bješe junak Makareva soja,
*a čuveni **„Mujo od Doboja“**.*

Na slici se vidi Donja čaršija i tzv. Težačka džamija. U pozadini slike, desno gore je Gradina i dobojska tvrđava, malo lijevo od tvrđave nazire se munara i krov džamije «Selimije» koja je na Gornjoj čaršiji.

POGLED NA DIJELOVE DOBOJA

Iz vremena Austro-Ugarske, 1898. godine

«Doboj je smješten na veoma istaknutom položaju, na ušću Usore i Spreče u Bosnu. Srednjovjekovni utvrđeni grad Doboj prvi put se spominje 1415. godine. Osmanlije su ga zauzele 1503., a nakon Karlovačkog mira (1699.) postaje važna odbrambena tačka, zbog čega su poduzeti obimni radovi na utvrđivanju grada. Prilikom nadiranja austrougarske okupacione armije 1878. oko Doboja su vođene velike borbe. Nakon uspostavljanja austrougarske vlasti Doboj je svoj prosperitet gradio na činjenici da je imao istaknutu saobraćajnu i stratešku funkciju. Narastao je sa 303 (1879.) na 759 (1910.) kuća, dok je broj stanovnika u istom periodu uvećan sa 1.351 na 3.352 (muslimana 1.126, pravoslavnih 358, katolika 1.767 i jevreja 101).

Agrarno stanovništvo činilo je samo 35% žitelja grada. Status grada Doboj je stekao 1895. godine. U avgustu 1907. zadesio ga je veliki požar, koji je zahvatio oko 50 kuća u čaršiji. Naredne godine na tom su mjestu izgrađeni moderni poslovni objekti. Grad je imao tri osnovne škole, medresu, tri mekteba, pravoslavnu crkvu i tri džamije. Telefonska mreža uvedena je 1913. godine[28]».

---

28 *«Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini», izdavač «Buybook» Sarajevo 2004. str. 23.*

GRAČANICA

sa početka dvadesetog vijeka

«Gračanica se 1528. godine spominje kao rudnik željeza. U popisu iz 1538. godine još se vodi kao seosko i rudarsko naselje. Nakon toga u popisu iz 1548. godine ima status grada (kasabe) sa već formirane tri mahale i 106 kuća, kao i još 174 seoskih kuća koje su također pripadale Gračanici[29]».

Gračanice, što si mi u doli, za tobom me moje srce boli...

«Gračanica leži na rijeci Spreči u sjevernoj Bosni na nadmorskoj visini od 180 metara. Na početku austrougarske uprave imala je 613 kuća i 3.112 stanovnika, a 1910. ima 886 kuća sa 4.230 žitelja (3.057 muslimana, 922 pravoslavna, 158 katolika, 79 jevreja i 3 evangeliste). Gračanica je bila sjedište kotara sa pratećim kotarskim ustanovama. Grad je imao poštanski ured, općinsku ambulantu, opću osnovnu školu sa odvojenim odjeljenjima za učenice, konfesionalnu pravoslavnu narodnu školu, medresu i dva mekteba, 12 džamija, pravoslavnu crkvu i katoličku crkvenu općinu. Telefonski saobraćaj uspostavljen je 1912. godine. Radilo je i više čitaonica (kiraethana, turska čitaonica, činovnička čitaonica, srpska narodna čitaonica «Prosvjeta» i «Soko»), te hoteli «Soko» i «Ozren». Gradsko stanovništvo je velikim dijelom živjelo od poljoprivrede, pa je procent agrarnog stanovništva iznosio čak 61%. Radilo je 29 registrovanih firmi koje su obavljale različite djelatnosti, od kojih se ističu kamenolom i krečana, vlasništvo Alexa Gartnera i drugova, kao i kamenolom fabrike amonijak-sode iz Lukavca[30]».

---

[29] *Rusmir Djedović, Iz teksta «Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol (Gračanica) u 16. i početkom 17. stoljeća», GRAČANIČKI GLSNIK broj 20 novembra 2005. «MONOS» Gračanica.*

[30] *«Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini», izdavač «Buybook» Sarajevo 2004. strana 23.*

MODRIČA
sa početka dvadesetog vijeka

Oj Modričo ti si uvijek bila sita, u tebi su vašari i žita...

«Modriča se nalazi na južnoj ivici Bosanske Posavine, na desnoj strani rijeke Bosne. Prvi put se pominje 1323. godine kao mjesto pod imenom Modrič. Nakon pada pod Osmanlije u Modriči se razvijaju trgovina i zanati. Modriča za vrijeme vladavine Austro-Ugarske Monarhije nije doživjela prosperitet koji se očekivao nakon uključivanja u veći privredni sistem i uvođenja pravne sigurnosti u zemlji. U njoj nije podignuto nijedno industrijsko preduzeće koje bi bitnije mijenjalo naslijeđene privredne i društvene odnose. Međutim, uprkos svemu tome, ne može se osporiti izvjestan napredak. Modriča je 1879. godine imala 427 kuća i 1.985 stanovnika, a 1910. ima 572 kuće sa 2.469 žitelja (1.786 muslimana, 477 pravoslavnih, 190 katolika i 9 jevreja).

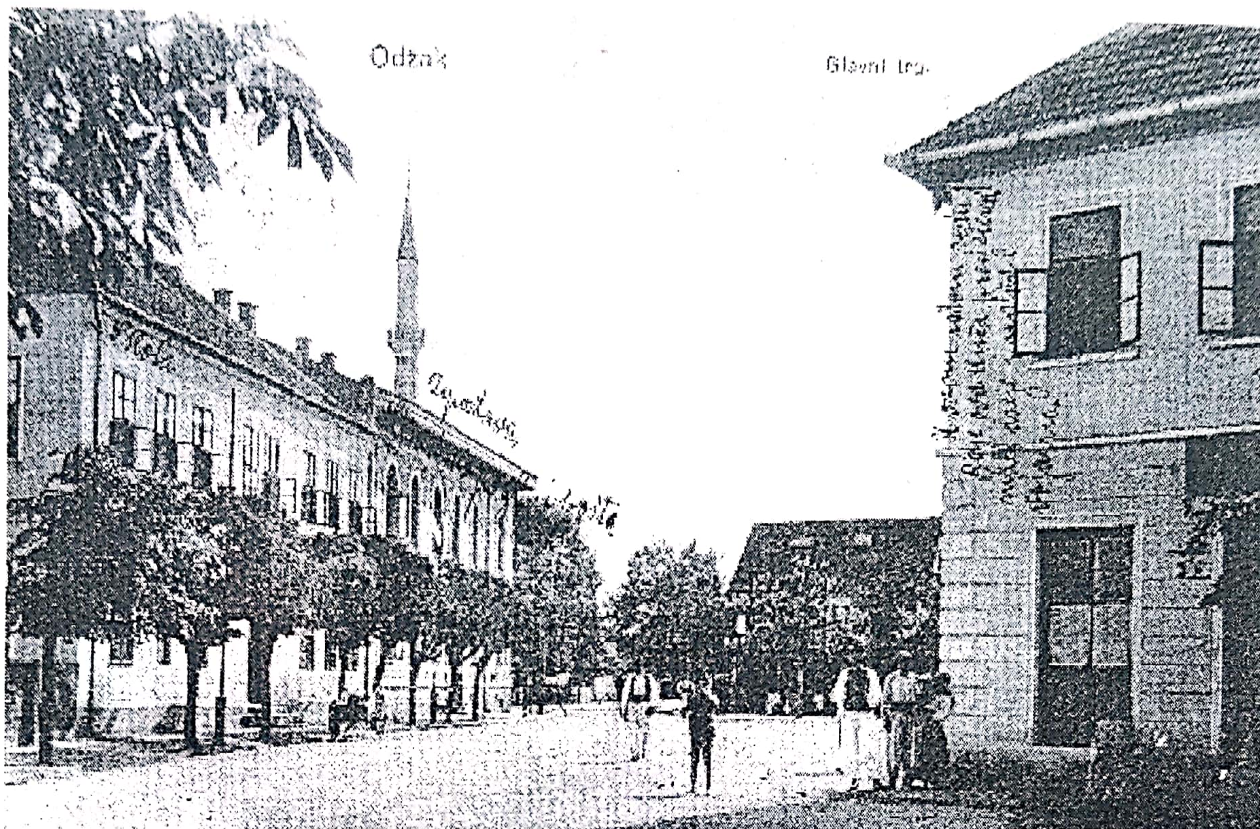
Osnivanje poljoprivredne stanice, pojava novih zanata, otvaranje narodne osnovne škole, poštanskog telefonskog i telegrafskog ureda, mjesne ambulante, osnivanje kulturno-prosvjetnih i drugih društava – sve je to ipak bilo na liniji ekonomskog i društvenog napretka Modriče i njene okoline. Modrički trgovci i zanatlije prodavali su svoju robu na lokalnom tržištu, ali su i izvozili određene proizvode (naročito suhe šljive) i u druge krajeve. Roba je prenošena tovarnim konjima i otpremana na udaljenija tržišta. Značajan vid razmjene dobara između sela i grada, pa i cijelih područja, bili su godišnji vašari, na koje je donošena najrazličitija roba i dogonilo se mnogo stoke. U Modriči je godišnji vašar ustanovljen 1896. godine, a od 1906. vašar je održavan dva puta godišnje[31]».

---

31 *«Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini», izdavač «Buybook» Sarajevo 2004., strana 29.*

ODŽAK

sa početka dvadesetog vijeka

Do Odžaka sto odžaka, sto odžaka, sto konaka i tankih munara...

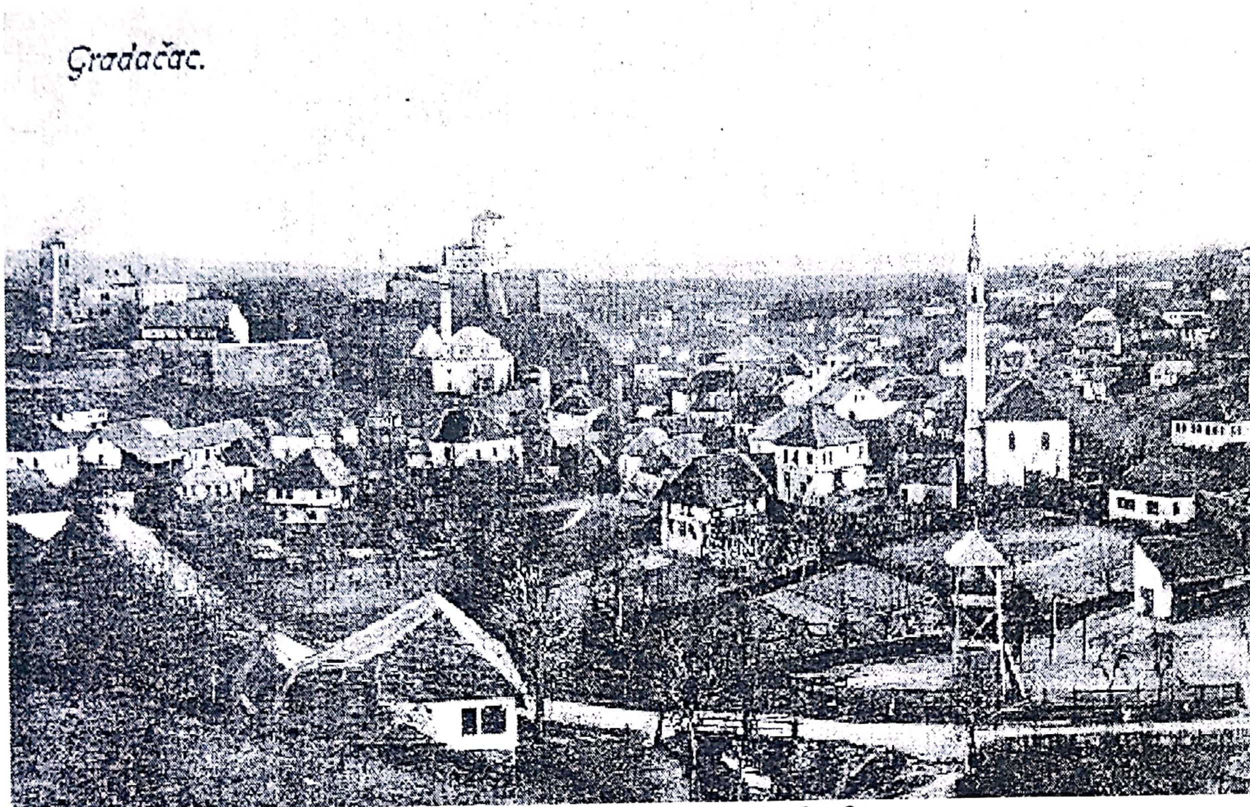
Odžak se u istorijskim spisima spominje od 1593. kao manje naselje i utvrda. Te godine je sultanovim fermanom uveden odžakluk s pravom nasljeđa koji je dodjeljivan zapovjednicima osmanske vojske. Miralem-begu je ovaj kraj dodijeljen kao odžak (posjed) i on je izgradio malu utvrdu, koristeći ostatke ruševina starog rimskog grada. Nakon njegove smrti, taj posjed naslijedio je njegov sin Ibrahim i u to vrijeme Odžak predstavlja veće naselje i graničnu utvrdu s manjim brojem graničara.

«Odžak se nalazi u sjevernoj Bosni. U vrijeme vladavine Austro-Ugarske Monarhije to je bila kotarska ispostava koja je pripadala derventskom kotaru, okrug Banja Luka. Godine 1879. Odžak je imao 226 kuća i 1.242 stanovnika, a 1910 ima 496 kuća sa 2.558 žitelja (2.069 muslimana, 140 pravoslavna, 348 katolika i 1 grkokatolik). U mjestu se nalazila žandarmerijska stanica, finansijska straža, katolička župa, pravoslavna parohija, po jedna hrvatska i islamska čitaonica, islamsko antialkoholičarsko društvo «Iršad» i džamija. Ožak je takođe imao telegraf i telefon, opću osnovnu školu i općinsku ambulantu. Od poljoprivrede je živjelo 74,5% stanovništva, a ostatak se bavio drugim zanimanjima. Manji rudnik uglja otvoren je 1891. godine, dok je mjesto imalo ukupno 15 registrovanih firmi[32]».

---

32 *«Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini», izdavač «Buybook» Sarajevo 2004., strana 30.*

GRADAČAC
sa početka dvadesetog vijeka

Na Gradačcu bijela kula,
Bijela kula «Zmaja od Bosne»,
Bijela kula i džamija Husejnija...

Iako Grapska sa Gradačcom nije bila u stalnoj komunikaciji i neposrednoj administrativnoj vezi, ipak nezaboravno je to što je u Gradačcu stolovao „Zmaj od Bosne“. Ali i najbolje volove «Posavce» širokih rogova, Grapčani su kupovali najčešće u Gradačcu, te o Gradačcu prenosimo sljedeće:

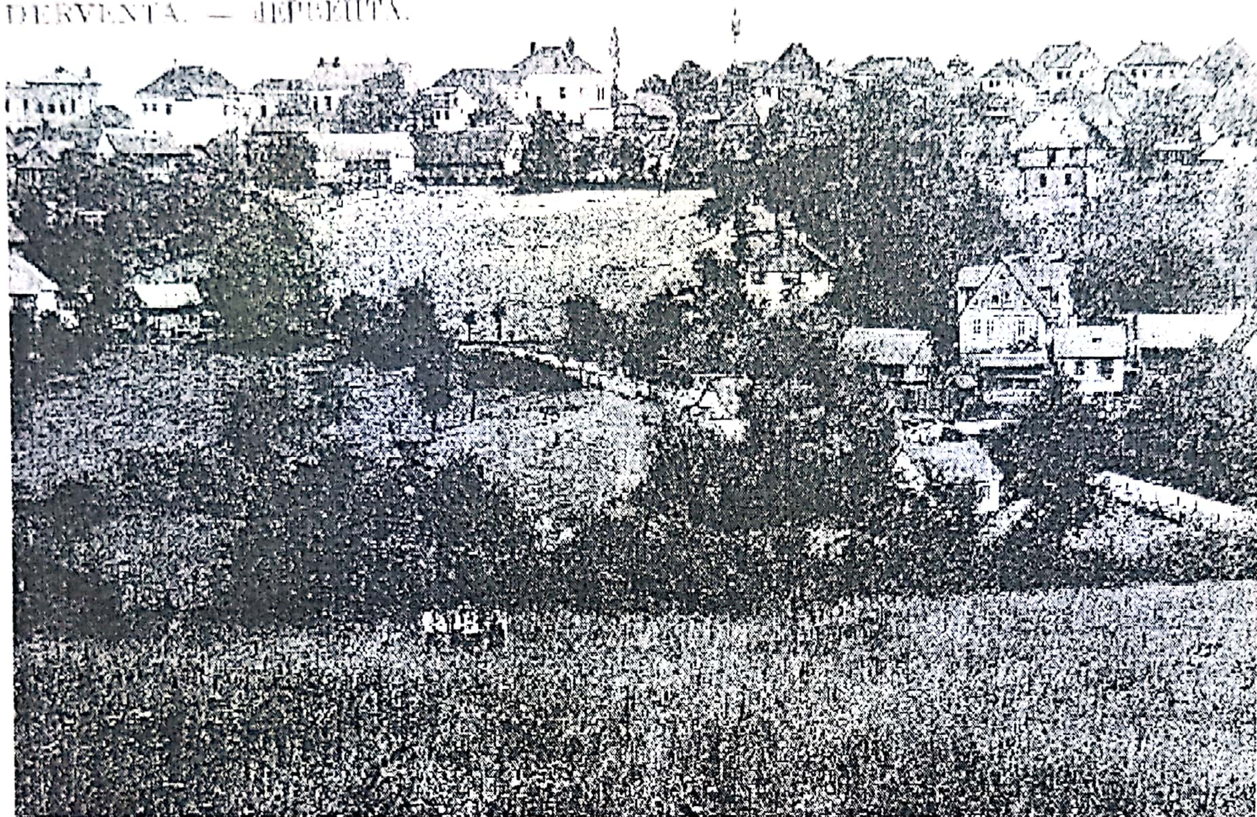
...»Na mjestu današnjeg Gradačca postojao je u srednjem vijeku grad (tvrđava), koji se zvao Gračac. Ne spominje se prije 1533. godine, kada je već bio napušten. Da li su ga Turci zatekli u ispravnom stanju i neko vrijeme upotrebljavali, sada se ne zna. Kako se 1533. godine spominje istoimena nahija, vjerovatno je oko toga grada postojala i u srednjem vijeku župa Gra(da)čac po kojoj je nazvana i ova nahija. Ali se ona poslije toga ne javlja više pod tim imenom, nego pod imenom stare župe Nenavišta.

Župa Nenevište spominje se samo 1323. godine, i u njoj sela Jakeš i Modriča koja rastavlja rijeka Bosna, pa je ona prema tome zapremala prostor s obje strane te rijeke, dok je istoimena nahija, koja se prvi put spominje 1548. godine zapremala samo područje na desnoj strani Bosne. Pod imenom Nenavište ova nahija se spominje i kasnije sve do XIX stoljeća. Najvažnije naselje te nahije bilo je Modriča u kome se 1548. godine održao sajam (pazar). U njoj se istovremeno spominje Tolisa, Domanovac, Križanac, Slatina, Orahovina, Milutin Selište, Koprivna, Polje Nenavište i Brestovo Polje[33]»...

---

[33] *Hazim Šabanović «BOSANSKI PAŠALUK» SOUR, «Svjetlost», Sarajevo, 1982. godina, stranica 173.*

POGLED NA DERVENTU
sa početka dvadesetog vijeka

Oj Dervento mor'o sam te slikat,

ne mogu te zaboravit nikad...

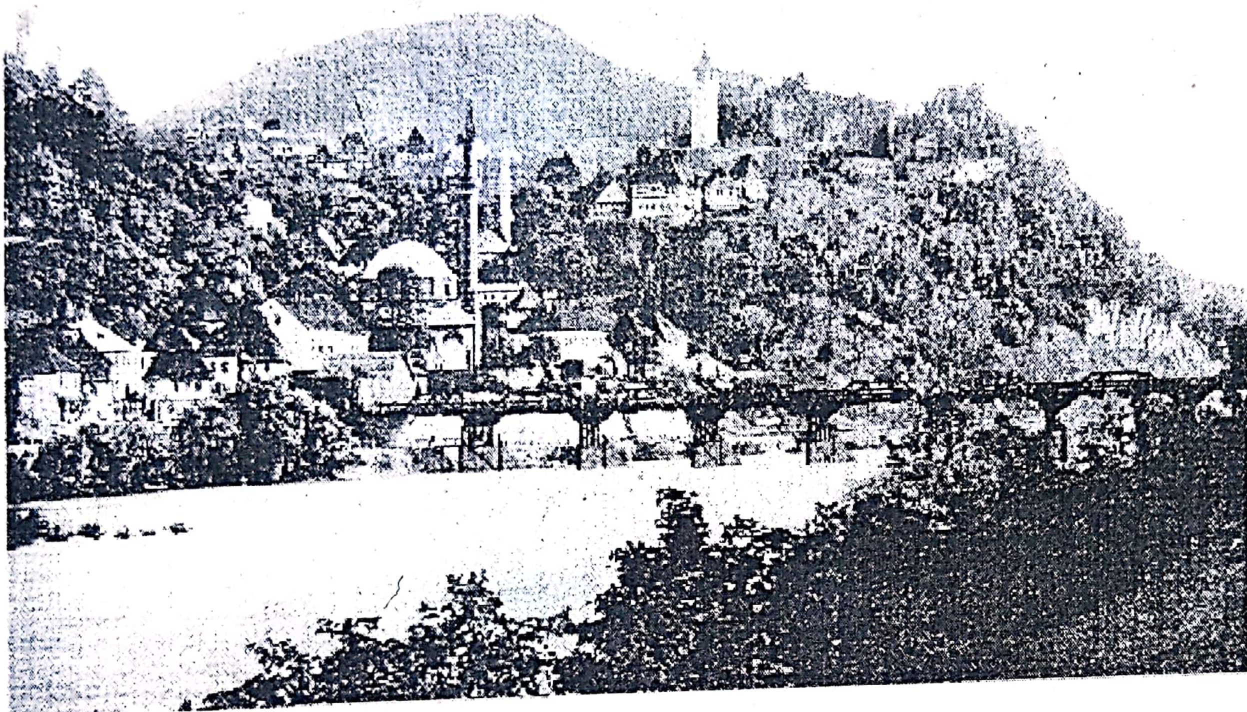
«Derventa se nalazi u sjevernoj Bosni. Nastala je u XVI vijeku. Usred varoši se nalazila tvrđava do 1890. godine, kada su srušeni njeni posljednji ostaci. Imala je dvostruke bedeme, jarke i palisadu. Pod uticajem razvoja, u doba austrougarske uprave u Derventi je zabilježen značajan priraštaj stanovništva i proširenje grada. Godine 1879. Derventa je imala 799 kuća i 3.225 stanovnika, a 1910. godine 1.121 kuću sa 5.363 stanovnika (3.055 muslimana, 726 pravoslavnih, 1.322 katolika i 136 jevreja).

U gradu su se nalazili sreski ured, sreski sud, vojno zapovjedništvo, sreska žandarmerija i odjeljenje finansijske straže. Derventa je imala i poštu i telegraf, općinsku bolnicu, mušku preparandiju sa konviktom, opću narodnu osnovnu školu, školu sestara milosrdnica i šest mekteba, 23 registrovane trgovačke firme, te po jednu katoličku i pravoslavnu crkvu i tri džamije[34]».

---

[34] *«Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini», izdavač «Buybook» Sarajevo 2004., strana 23.*

MAGLAJ
sa početka dvadesetog vijeka

Maglaj grade kraj Ozrena stijeno,
srce Bosne nikad pokoreno...

«Maglaj leži u srednjem toku rijeke Bosne, 16 kilometara južno od Doboja. Prvi put se spominje krajem XV stoljeća, kad je već bio pod vlašću Osmanlija. U tom periodu se u centru grada razvija manja čaršija s posebno dobro razvijenim krojačkim zanatom. U austrugarskom periodu Maglaj je bio sjedište kotara koji je pripadao Tuzlanskom okrugu. Godine 1879. imao je 615 kuća i 2.658 stanovnika, a 1910. ima 499 kuća sa 2.143 žitelja (1.839 muslimana, 142 pravoslavna, 130 katolika, 24 jevreja i 1 evangelista).

Nakon izgradnje pruge Brod – Sarajevo, oko željezničke stanice na lijevaoj obali Bosne počeo je nicati novi Maglaj. Status grada – po mjerilima nove vlasti – dobio je 1895. godine. Stanovništvo Maglaja i okoline bavilo se ratarstvom, stočarstvom, uzgojem šljiva i njihovom prodajom, kao i trgovinom jajima. U gradu je 1910. bilo čak 67,7% agrarnog stanovništva. Djelovala je općinska poljoprivredna zadruga, a dvije firme su se bavile izvozom šljiva. U Maglaju se nalazila žandarmerija i finansijska straža, pošta i telegraf, pravoslavna crkva, parohijat, opća četverorazredna osnovna škola, mekteb, 3 džamije, gradska čitaonica klub muslimanske omladine, podružnice «Prosvjete» i «Napretka», hrvatsko – muslimanski «Soko», vatrogasno društvo, općinska ambulanta, apoteka, hotel Ašimage Topčagića i dr[35]».

---

[35] *«Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini», izdavač «Buybook» Sarajevo 2004., strana 28 i 29.*

POGLED NA TEŠANJ
sa početka dvadesetog vijeka

Stari Tešnju prelijepi grade,
o tebi se na daleko znade...

«Tešanj leži u dolini (šire shvaćeno – primjedba HF) rijeke Bosne, 20 kilometara jugozapadno od Doboja. Prvi put se spominje 1461. godine, i to kao grad sa crkvom sv. Juraja, u župi Usori. Osmanlije su ga zauzele 1512. godine. Tešanj je u austrougarskom periodu bio sjedište istoimenog kotara, okrug Banja Luka. Godine 1879. imao je 1.221 kuću i 5.372 stanovnika, a 1910. ima 778 kuća sa 3.068 žitelja (2.595 muslimana, 265 pravoslavnih, 153 katolika, 1 grkokatolik, 36 jevreja i 2 evangelista)

Opadanje gradskog stanovništva je rezultat promjene gradske granice, ali i činjenice što je u Tešnju dominirala tradicionalna gradska privreda i sporo prodirala industrijska proizvodnja. U gradu je radilo 30 registrovanih firmi. U Tešnju se nalazio kotarski ured, pošta i telegraf, opća osnovna škola, konfesionalna pravoslavna narodna škola, medresa, mekteb iptidaije, muslimanska ženska škola, 8 džamija, jedna pravoslavna i jedna katolička crkva, činovnički kasino, čitaonica, hotel sa 5 soba i dr. Za vrijeme austrougarske vladavine izgrađen je i moderni vodovod[36]».

---

36 *«Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini», izdavač «Buybook» Sarajevo 2004., strana 33.*

II – GRAPSKA - Historijske i vremenske odrednice

Područje Grapske kroz historijske mijene u sjeveroistočnoj Bosni

Nauka je uspjela da stvori izvjesne zaključke koji osvjetljavaju duge i sudbonosne procese u prirodi i društvu; procese kroz koje je nastajalo današnje ljudsko društvo i današnji čovjek kao njegova jedinka.

Koristeći historijske spoznaje, te raspoložive izvore saznanja i podataka, moguće je razumjevati i shvatiti izvjesne procese, kao i promjene sa dešavanjima u prošlosti, a na prostorima današnje sjeveroistočne Bosne.

U tom okviru mogu se razumjeti i neke bitne historijske odrednice Grapske koja je dio tog prostora.

Sjeveroistočna Bosna omeđena je sa četiri rijeke. Sa sjevera i istoka, grade je Sava i Drina, a sa zapada i juga Bosna i Spreča, respektivno.

Tragovi ljudskog života, iz različitih historijskih epoha, nađeni na nizu lokaliteta u ovim prostorima (Krčevina u Brijesnici Maloj, Kamen kod ušća Usore, Svilaj kod Odžaka, zatim Korića Han, Pаležnica, Ularice, Šije, Ševarlije i drugi lokaliteti u okolini) ukazuju da su ljudi naseljavali ove prostore i tu, kontinuirano obitavali od prahistorije pa do današnjih dana.

Nađeni ostaci kao i pisani tragovi ukazuju da su u prošlosti, ove prostore pohodili, za njih ratovali i naseljavali ih, brojni narodi: Iliri, Gali, Grci, Goti, Rimljani, Germani, Huni, Slaveni i drugi.

Smatra se da su Rimljani svoju upravu na ove prostore nametnuli u III vijeku p.n.e. Prostor današnje sjeveroistočne Bosne bio je u sastavu rimske provincije Dalmatia (Dalmacija). To je, po svemu sudeći, i prva upravna teritorija na našim prostorima.

Kasnije su ovim prostorima upravljali Istočni Goti (Ostrogoti), zatim Vizantija, a onda dolazi period prodiranja slavenskih plemena.

Slaveni su prešli rijeku Savu 602. godine, a zatim nastaje dugotrajni proces njihovog naseljavanja ovih prostora, uz često miješanje sa tu zatečenim skupinama drugih naroda.

„Ostaci materijalne kulture (naselja, crkava i dr.) nedvojbeno potvrđuju da je od dolaska Slavena, do prvog pomena Bosne kao države od strane vizantijskog cara i pisca Konstantina Porfirogeneta, sredinom X

stoljeća (u djelu „O upravljanju imperijom“), postojao kontinuitet organizovanog življenja na ovom prostoru. U tom periodu se izgrađivala predstava o Bosni kao jednoj političko-teritorijalnoj cjelini, koja se prostire od gornje Drine (na istoku) do Vrbasa (na zapadu), o čiji su se teritorij stoljećima otimali i određeno vrijeme joj vlast nametali hrvatski, raški, zetski i vizantijski vladari. Među prvim vladarima Bosne pominje se Stefan, koga je za vladara postavio zetski kralj Bodin, a potom ban Borić (1154.-1164.), koji je Bosnom upravljao kao ugarski vazal.[37]“

Grapska u srednjevjekovnoj Bosni

Prostor šire okoline Grapske može se označiti kao područje omeđeno s dvije rijeke- Sprečom i Bosnom. To je prostor s desne strane u donjem toku rijeke Spreče, sjeverno od njenog ušća u rijeku Bosnu. Zatim nizvodno – desnom stranom rijeke Bosne, gotovo do Modriče.

Ovaj dio sjeveroistočne Bosne je sve do 1463. godine, bio u sastavu srednjevjekovne države Bosne. Pripadao je Župi Sokol, u široj oblasti Usore. Na lokalitetu naselja današnje Grapske živjelo je domicilno bosansko stanovništvo. Ti stanovnici bili su, vrlo vjerovatno, krstjani - sljednici Crkve bosanske čiji se crkveni nauk razlikovao i od katoličkog i od pravoslavnog.

...«Vrlo staro naselje je i varoš Sokol koja se razvijala oko srednjevjekovnog grada Sokola koji je izgrađen u 14. stoljeću, a prvi put u historijskim dokumentima pojavljuje se 1429. godine. Osim navedenih, značajna i stara srednjevjekovna naselja u okolini Gračanice su: Orahovica, Stipan Polje, Brijesnica, Sinina, Klokotnica, Dolnja Lohinja, **Grabska,** Dolnja i Gornja Zelinja. Srednjevjekovne starosti su i nešto manja naselja: Lukavica, Gornja Lohinja, Medviđa, Stanska Rika, Paležnica, Svjetliča i Cvitulja [38]»...

Naziv Grapska, kao i više sela u njenoj okolini, sačuvan je u gotovo nepromjenjenom izvornom obliku. Ime je izvedeno iz imena drveta grab koje je još i danas dosta često na ovim prostorima. Po predanju, u *početku* je bila Grabska, a sadašnji naziv Grapska ušao je u upotrebu mnogo kasnije.

---

37 *Osman Hadžić, „Područje općine Doboj Istok kroz historiju“. Izdavač: Općina Doboj Istok, štamparija „Planjax“, 2003. godine, strana 21.*

38 *Rusmir Djedović, «Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol (Gračanica) u 16. i početkom 17. stoljeća». »GRAČANIČKI GLASNIK» broj 20. «Monos» d o o Gračanica, maja 2005. godine, strana 113.*

Porijeklo Grapćana

U srednjevjekovnoj državi Bosni, a na prostorima lokaliteta današnje Grapske živjelo je i opstajalo domicilno bosansko stanovništvo koje do danas nije nestalo, mada je na to stanovništvo bilo čestih atakiranja i velikih stradanja od ratova, pomora od kuge i drugih bolesti, kao i miješanja sa doseljenicima koji su se tu naseljavali, naročito u vrijeme Osmanske vladavine.

Gotovo je izvjesno da su Grapćani u osnovi potomci tog autohtonog bosanskog stanovništva. To potvrđuju npr. jezik (govor) i brojni običaji Grapćana. Običaji i način govora Grapćana gotovo se i ne razlikuju od onih u Brijesnici, Lukavici, Klokotnici, Sjenini, Svjetliči i drugim okolnim selima nastanjenim starosjediocima Bosne.

Međutim, uočljive su razlike kod govora i običaja Srba doseljenih iz Srbije i iz drugih krajeva, u sela na obroncima Trebave, desnom stranom rijeke Bosne na prostoru između Grapske i Koprivne. Srbe iz tih sela, po govoru smo prepoznavali nepogrešivo. Samo su oni mogli i znali izgovarati riječi kao što su: Asan, barjam, buva, ćio sam, drkćem, Hamet, muva, nijesam ćio, noguve, notki, odža, rukuve, uvo i td.

O bosanskom stanovništvu i jeziku, pisao je sredinom 19. stoljeća Ivan Frano Jukić: «U Bosni je jedan narod i to slavjanski koji je u Europi najveći». Bošnjaci su samo «ogranak» tog «velikog stabla» i spadaju među «pleme ilirsko-južnoslavjansko». Cijelo to «pleme», odnosno narod u Bosni, bez obzira na vjerske razlike, govori jednim jezikom ili narječjem. Jezik kojim se govori u Bosni je najčistiji od svih «ilirskih» narječja. Bosna je, prema Jukiću, «jedina turska država» koja je ostala sasvim čista od turskog jezika. Nigdje se u Bosni, ni po selima, ni po varošima drugi jezik osim bosanskog ne govori [39]».

Među današnjim Grapćanima vjerovatno ima i potomaka Bošnjaka koji su se vratili u Bosnu iz Mađarske i Slavonije krajem XVII i početkom XVIII vijeka, kada su Osmanlije počeli da gube teritorije u Srednjoj Evropi.

Na ovo upućuju npr. »Ne mali broj muhadžira sa prostora Ugarske bio je po majevičkim selima u Tuzli, Modriči i okolnim susjednim mjestima. Istovaremeno se muslimanske porodice koje su do 1699. godine živjele u Slavoniji, poslije karlovačkog mira naseljavaju na teritiriji Posavine[40]».

---

[39] *Dr.Mustafa Imamović «Integracione nacionalne ideologije i Bosna», Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, 1996. godina, strana 112.*

[40] *Enes Pelidija,»Banjalučki boj iz 1737.: uzroci i posljedice»,.— Sarajevo, El-Kalem 2003. – Biblioteka Kulturna baština strana: 80.*

U svojim zabilješkama iz sjeveroistočne Bosne Milenko S. Filipović, između ostalog, kaže i ovo: «Gornja Grapska, selo je muslimansko. Najstarijim rodovima u selu se smatraju Hurte i Hidići. Neki su rodovi («familije») porijeklom iz Slavonske Požege, a neki iz onog mjesta gdje je bila kula Hasan-paše Tire (dakle negdje iz bivše ugarske)[41]».

Na mogućnost doseljavanja i miješanja stanovništva upućuju i neke riječi u govoru Grapćana, kao npr. varoš, kerep i druge riječi koje su bile udomaćene, naročito ranije, a riječi su iz mađarskog jezika.

Isto tako, na to upućuju i neka predanja, pjesme i običaji. Autorima je u sjećanju iz djetinjstva ali maglovito ostala, neka tugaljiva pjesma u kojoj se žali za zavičajem i Pečuhom (grad u Mađarskoj).

Veoma raširenu i poznatu šljivu u Grapskoj zovu «Mađarica» (Požegača). Moguće da su je Bošnjaci vraćajući se u Bosnu sa sobom donijeli iz Mađarske ili iz Slavonske Požege.

Uništenje države Bosne i prevlast Mađara

Godina 1463. smatra se godinom kada je nestalo srednjevjekovne bosanske države. Ustvari, to je vrijeme kada je sultan Mehmed II – Fatih osvojio i zaposjeo srednjevjekovnu bosansku kraljevinu. Međutim, još dugo su se nastavljali, svojim upadima na teritorij Bosne, smjenjivati Ugari i Osmanlije. Tako npr. odmah poslije Fatihovog osvajanja Bosne, tj. u jesenjim mjesecima 1463. godine, Ugarska osvaja sjeveroistočnu Bosnu, sve do rijeke Spreče i formira Srebreničku banovinu sa sjedištem u Srebreniku[42], pa je i prostor sa stanovništvom na lokalitetu današnje Grapske opet došao pod vlast i upravu Mađara.

Jedno predanje o tome kaže: «Mađari se nikako nisu dali otjerati iz Bosne, sve dok Bog nije dao zimu i snijeg koji su trajali sedam godina. Bježeći od zime Mađari su tako morali napustiti Grapsku i naše krajeve»[43].

Mileko S. Filipović je, u već navedenom djelu, zapisao i ovo predanje iz trebavskih sela: «Mnogo se priča o «Madžarima» kao negdašnjem stanovništvu ovoga kraja. Smatraju da su ti «Madžari» isto što i današnji Madžari. ...I u ovom kraju se kazuje kako je Madžare otjerala dugotrajna zima.[44]»

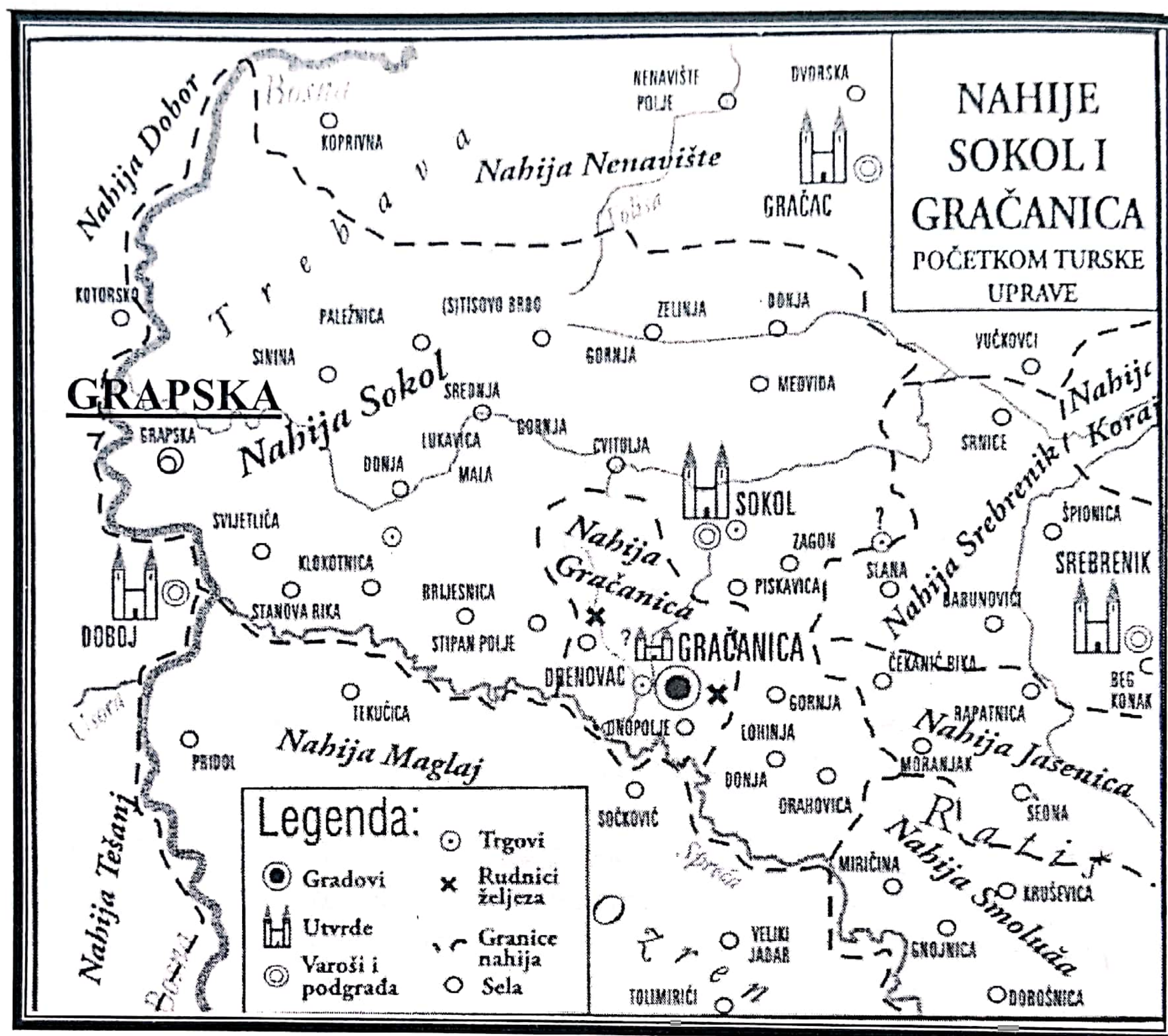
---

41 *Milenko S. Filipović, «Prilozi etničkog poznavanja sjeveroistočne Bosne – građa ANU BiH knjiga XVI, Sarajevo 1969. str.94.,*

42 *Više o tome vidi: Mustafa Imamović „Historija Bošnjaka", Sarajevo „Preporod", 1997. godine, str: 69 do 83.*

43 *Predanje lokalnog stanovništva prepričavano u Grapskoj.*

44 *Milenko S. Filipović, «Prilozi etničkog poznavanja sjeveroistočne Bosne – građa ANU BiH knjiga XVI, Sarajevo 1969. god., str. 88.*

Iz «GRAČANIČKOG GLASNIKA» broj 20. novembar 2005.

Podaci o nekima od ovih naselja sadržani su u defterima popisa već od 1533. godine. Međutim, u tim defterima nema podataka o Grapskoj iz tog vremena. Razlog je vjerovatno u tome što je nakon osvajanja Srebreničke banovine trebalo vremena da se stabilizuje stanje na ugarsko – osmankoj granici, jer na tom pravcu nije bilo niti jednog utvrđenja sa posadom Osmanske vojske, tako da oni nisu žurili sa popisom.

Pisane podatke o Grapskoj nalazimo tek u defterima Osmanske Carevine polovinom XVI stoljeća, odnosno u popisu iz 1548. godine.

Nešto kasnijeg datuma, od pomenutih popisa, su izvori prema kojima se Kadiluk Gračanica, spominje tek 1633. godine, a da je osnovan vjerovatno kada i tuzlanski kadiluk - izdvajanjem iz Zvorničkog kadiluka. Tada su kadiluku Gračanica pripadale nahije: Završ, Nenavište,

Srebrenik, Soko i Gračanica. Grapska je i dalje bila pod upravom Nahije Sokol.

Kada se posmatra šira okolina Grapske, slična situacija je bila i u XVIII stoljeću. Prema upravnoj podjeli Bosanskog ejaleta u XVIII stoljeću kadiluk Gračanica je pripadao Zvorničkom sandžaku, a kadiluku Gračanica u to vrijeme nahije: Gračanica, Gradačac, Srebrenik, Soko, Završ i Nenavište. Znači kadiluku Gračanica pridodata je još i nahija Gradačac[46]. Ova administrativna podjela je ostala sve do dolaska Austro-Ugarske Monarhije 1878. godine.

Nahije su najmanje upravne, a kadiluci sudbene jedinice u unutrašnjosti Osmanskog Carstva. Granice nahija često su se podudarale sa starim našim bosanskim župama.

Grapska je, i poslije Osmanskog perioda, administrativno pripadala Gračanici i to kako u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, tako i u doba Kraljevine Jugoslavije. Tek u FNR Jugoslaviji po popisu iz 1948. godine pa dalje Grapska je popisivana u sastavu Doboja.

Naznake, tragovi i podaci

U prethodnom tekstu navedeni su određeni podaci, saznanja i naznake o nastajanju, imenu i prvim počecima Grapske. Prvi pisani podaci i pouzdana saznanja o Grapskoj preuzeti su ovdje iz osmanskih deftera po popisima iz 1548. i 1604. godine.

Opstajanje i rast Grapske kroz vrijeme i historiju biće ilustrovano i dokumentovano prvenstveno, u mjeri koliko je to moguće, zvaničnim i objavljivanim pokazateljima i podacima sadržanim u popisnim defterima iz vremena Osmanske imperije kao i redovnih popisa stanovništva, domaćinstava i privrede u postosmanskom periodu.

«Popisni defteri predstavljaju najznačajnije izvore za izučavanje različitih pitanja iz historije krajeva i naroda koji su bili pod osmanskom vlašću. Njihov nastanak nije nimalo slučajan. Naprotiv, oni su produkt jednog sistemskog praćenja kretanja čiji je osnovni cilj bio utvrđivanje prihoda kojima su finansirane različite državne aktivnosti vojnog ili civilnog karaktera. Iako su nastajali u različitim intervalima i različitim povodima, popisi su najčešće poduzimani neposredno nakon zauzeća i stabilizacije osmanske vlasti u nekom području u cilju utvrđivanja novih posjeda, njihovog privrednog potencijala i uvođenja u timarski sistem,

---

46 *Hazim Šabanović «BOSANSKI PAŠALUK» SOUR, «Svjetlost», Sarajevo, 1982. godina, strana 202.*

zatim nakon promjene na prijestolju u cilju revizije prihoda i rashoda, nakon svake značajnije teritorijalne promjene, i najzad usljed manjkavosti i nedostataka prethodnog popisa, te drugim sličnim povodima [47]»...

Redovni popisi stanovništva i dobara svakih desetak godina (uz određena odstupanja, uglavnom, zbog ratova) vršeni su, kako u vrijeme vladavine Austro-Ugarske Monarhije, tako i Kraljevine Jugoslavije, te SFRJ, odnosno Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u njenom sastavu. Posljednji popis izvršen je 1991. godine, ali je usljed ratnih događanja, samo djelimično obrađen i publikovan.

Prvi pisani podaci o Grapskoj

Imajući sve to na umu, preostalo je jedino da se podaci iz osmanskih deftera o popisu iz 1548. godine uzmu i koriste kao prvi pisani tragovi i podaci, odnosno pouzdana saznanja o Grapskoj.

Ovdje su dalje, radi poređenja i analize, korišteni i podaci o popisu u Grapskoj iz 1604. godine. Prevodi ova dva popisa Grapske i to od dr. Adema Handžića za 1548. i mr. Aladina Husića za 1604. godinu, preuzeti su iz Gračaničkog glasnika, broj: 20, od novembra 2005. godine te u cijelosti dati u prilogu ove knjige.

Istina period od 56 godina (gotovo, cijeli jedan ljudski vijek) je predug za precizne analize i pouzdane zaključke na osnovu poređenja između ta dva popisa. Razlog uzimanja za analizu i poređenje samo tih izvora podataka jednostavno je u tome, što između 1548. i 1604. godine nije bilo nekih drugih podataka u vezi sa Grapskom.

Naprijed su spominjane samo neke od teškoća oko dostupnosti i korištenja izvora podataka i historijskih dokumenata, a tih teškoća ima bezbroj.

Svi popisi i dokumenti iz vremena vladavine Osmanlija pisani su na osmansko-turskom jeziku i pismu, a pohranjeni su, uglavnom, u Istanbulu. Do sada je pribavljeno i urađeno samo nekoliko prevoda koji su dostupni na bosanskom jeziku. Upitna je još i dostupnost podacima i popisima Grapske poslije 1604. pa do 1879. godine.

Gotovo svi rezultati popisa iz vremena Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevine Jugoslavije, te SFRJ, odnosno Socijalističke Republike Bosne i

---

47 *Aladin Husić «Gračanica i Soko u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine», »GRAČANIČKI GLASNIK» broj 20. «Monos» d.o.o Gračanica, maja 2005. godine, strana 79.*

Hercegovine u njenom sastavu, su dostupni, odnosno dostupni su rezultati tih popisa od 1879 do zaključno 1991. godine, kada je izvršen posljednji popis pred agresiju na Bosnu i Hercegovinu.

Teškoće sa korištenjem rezultata ovih popisa bile su i u mijenjanju administrativne pripadnosti Grapske. Administrativno je Grapska pripadala prvo nahiji Sokol, zatim nahiji pa opštini Gračanica, a po popisu 1948. godine, čak i općini Stanić Rijeka, a onda opštini Doboj. Teškoće su bile i u tome što je gotovo za svaki popis primjenjivana nova i drugačija metodologija popisivanja i iskazivanje rezultata popisa. Nekad su rezultati popisa obrađivani i iskazivani do nivoa naselja, a nekad samo do nivoa općina ili krupnijih administrativnih jedinica. To je itekako dodatno otežavalo sređivanje i obradu podataka za analizu, kao i poređenja rezultata popisa.

I na kraju, treće u vezi sa podacima, naredni (poslije prva dva) i svi ostali, dostupni, popisi stanovništva i dobara nisu preuzimani u cijelosti. Oni su korišteni tako što su prezentirani njihovi rezultati, te neki izvorni podaci i pokazatelji relevantni za analiziranje, zaključivanje i interpretiranje zaključaka.

Upitne ocjene i komentari

Kada smo u Historijskom arhivu Bosne i Hercegovine istraživali podatke o popisima u Grapskoj, iz perioda Austro-Ugarska Monarhije, zapazili smo u uvodu glavne knjige popisa nekoliko konstatacija i ocjena, a koje radi analize njihove vjerodostojnosti i pouzdanosti svakako zavrijeđuju doslovnu interpretaciju. Te konstatacije i ocjene glase:

«O pravim i opsežnim popisima žiteljstva može se u Bosni i Hercegovini govoriti istom onda, od kada je austro-ugarska monarhija preuzela upravu ovih zemalja. Carska otomanska vlada – ukoliko ima o tom povijesnih isprava (podvukli autori) – zadovoljila se time, što je godine 1851.,1871. i 1876. brojila ili muške glave ili dapače samo kuće, a onda se po ovom procjenjivalo cjelokupno žiteljstvo. Pri tom se napustilo svako proučavanje naravne i socijalne razdiobe žiteljstva, pa se ni ovi primitivni izvidi nisu mogli radi nesređenih prilika u zemlji provesti [48]».

Dalje, nakon obrazlaganja same metodologije, te pristupa i provođenja popisa, navedeni uvod i obrazloženje potpisuju: ***Ivan Straus*** vladin savjetnik i predstojnik statističkog odsjeka zemaljske vlade i ***Dr. Makso Birkovits*** vladin tajnik i upravitelj ureda za popis žiteljstva.

48 *REZULTATI POPISA ŽITELJSTVA U BiH OD 10. OKTOBAR 1910., u izdanju Statističkog odsjeka Zemaljske Vlade BiH iz 1912. godine., I Uvod u Rad oko popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini 1879. – 1910. Prvi pasus u uvodu, strana III;*

Date ocjene i komentare potpisuju dva visoko pozicionirana vladina službenika, a jedan od njih je i sa doktorskom titulom. U vjerodostojnost i objektivnost njihovih ocjena i konstatacija, o popisima iz vremena osmanske imperije, posumnjali smo jer i autori citiranog teksta sami kažu da ne znaju da li o navedenim popisima iz osmanskog vremena ima povijesnih isprava, (vidjeti podvučeni dio navoda) znači nisu ni vidjeli popise o kojima govore, a donose negativan sud o njima.

Čovjek ne može, kada sve to i puno drugoga doživi, čuje, vidi i spozna, a da se ne upita: kako to da tako robusno, moderno i savremeno uređene imperije i državni sistemi kao što je npr. Austro-Ugarska monarhija, ipak relativno brzo skončaju. O (Velikoj) Srbiji, iz čijeg miljea, Osmanlijama i njihovoj upravi dolaze najveće pogrde, ne vrijedi ni govoriti, jer ona se uvijek raspadne u pokušaju?

Grapska u nahiji Sokol - sandžak Zvornički

Analizom podataka iz osmanskih deftera o popisima u Grapskoj iz 1548. i 1604. godine mogu se spoznati neke veoma zanimljive činjenice i izvući zaključci o stanovništvu, privređivanu i državnoj upravi iz tog vremena kao i o još pokoječemu.

Popisi su koncipirani i provođeni u funkciji budžeta (poreza) i vojnih potreba. Popisivano je samo muško stanovništvo i to «glava kuće». Težište popisa bilo je na broju kuća (domaćina) i visini prihoda (radi dažbina). Žene su popisivane samo ukoliko su bile udove i glava kuće (porodice). Posebno su popisivani neoženjeni muškarci, kao i baštine i primićuri.

Na prvi pogled ovaj popis (vidi u prilogu na kraju publikacije) može se učiniti veoma štur, neprecizan, pa i neprimjeren datoj svrsi. Vjerovatno je i na moje poimanje Osmanskog perioda uticala pristrasnost sistema u kojem sam obrazovan, a što je ostavilo traga u vidu podozrenja prema tim popisima.

Rezultati popisa 1548. i 1604. godine

Kada se ponovo vratimo popisu u Grapskoj iz 1548. godine i pomnije i pažljivije ga pogledamo, prvo što se zapaža jeste da je taj popis vršen oko tristo godina ranije od popisa koje vladini službenici iz austro-ugarske monarhije, u navedenom tekstu, pominju kao bezvrijedne, iako ih nisu ni vidjeli. Znači bilo je još dosta vremena da se metodologija popisivanja poboljša i usavrši.

Drugo, popisi su vršeni pojedinačno i poimenično za svakog domaćina kuće, znači neposredni su i konkretni, a ne uopšteni. Treće, kada se malo bolje pogleda, vidi se da su popisi vršeni i rezultati popisa

iskazivani tako da sadrže začuđujuće veliku količinu informacije u odnosu na popisivana obilježja. Razumljivo, to su informacije prvenstveno za potrebe ondašnje uprave. Istina za svrhu ovog rada i istraživanja više bi odgovarali nešto drugačije koncipirani popisi i njihovi rezultati, ali i ovi popisi su itekako upotrebljivi i vrijedni.

Evo tabelarno sređenog pregleda broja i strukture domaćinstava iz tih popisa:

PREGLED BROJA KUĆA U GRAPSKOJ

PRVA DVA POPISA IZ OSMANSKOG PERIODA

Popisivana obilježja	***Popis 1548.***	***Popis 1604.***	***Promjene brojnosti***	***Promjene (%) (+), (-)***
00	***01***	***02***	***03***	***04***
Muslimanskih kuća	*17*	*36*	*+19*	*+111,76*
Neoženjeni muslimani	*1*	*0*	*-1*	*-100,00*
Kristjanskih kuća	*22*	*25*	*+3*	*+13,64*
Neženjeni kristjani	*4*	*0*	*-4*	*-100,00*
Baštine	*1*	*7*	*+6*	*+600,00*
Primićuri	*1*	*0*	*-1*	*-100,00*
Ukupno neoženjenih	*5*	*0*	*-5*	*-100,00*
Ukupno kuća	***39***	***61***	***+22***	***+56,41***

Analizom popisa iz 1548. godine vidi se da je tada u Grapskoj bilo 39 domaćinstava (kuća), a od toga 17 muslimanskih i 22 nemuslimanske kuće. Iz imena i imena oca, (vidi priloženi popis) popisanih domaćina muslimanskih kuća, može se zaključiti da je u vrijeme popisa prihvatanje islama u Grapskoj bilo u poodmaklom stadiju. Na to upućuje i podatak da je od 17 popisanih domaćina muslimanskih kuća, kod njih 9 i ime oca bilo muslimansko.

U drugom popisu iz 1604. godine u Grapskoj je bilo 61 domaćinstvo (kuća). Između ova dva popisa prošlo je 56 godina. Za to vrijeme broj kuća u Grapskoj se povećao za 56%. U okviru toga, broj muslimanskih kuća se povećao sa 17 na 36. ili za 112%. Broj nemuslimanskih kuća se takođe povećao ali ne tako značajno tj. sa 22 na 25 ili za 14%.

Prihvatanje islama u Grapskoj – odrazi i posljedice

Prihvatanje islama u našim krajevima obično se veže za dolazak osmanskih Turaka i period Osmanske uprave u Bosni. Ne treba, međutim, isključivati mogućnost postojanja muslimana u ovim krajevima i prije dolaska Osmanlija. Na to upućuju saznanja da su u Ugarskoj od polovine XII pa do polovine XIV vijeka postojale brojne skupine muslimana koji su bili značajan faktor u ugarskoj vojsci. Ugarska vojska je u tom periodu vršila česte upade, pa i zaposjedala određene teritorije, naročito u sjeveroistočnoj Bosni. Nije, prema tome, isključena mogućnost da su se neke od skupina muslimana iz te vojske i stalno nastanile u našim krajevima.

„Međutim, o muslimanima u Bosni, prije dolaska osmanlija, svjedoče i natpisi na nekim stećcima. U Glumini kod Zvornika u potpisu autora natpisa navodi se ime Kudluk koje je turskog porijekla. I na dva stećka iz XIV i XV vijeka uklesano je ime Sracin, što se sa velikom vjerovatnoćom može tumačiti, kao Saracen, tj.“ musliman sjeverne Afrike ili Španije“, kako su kasniji evropljani nazivali ove Arape.[49]“

Zanimljivo je, da u drugom, tj. popisu iz 1604. godine kod svih 36 u Grapskoj popisanih domaćina muslimanskih kuća, i ime oca je bilo muslimansko. Da li je to već tada bio završen proces prihvatanja islama u Grapskoj ili su u pitanju neki drugi razlozi, može se samo nagađati.

Iz ovih popisa se nedvosmisleno vidi da su u ono vrijeme u Bosni islam prihvatali i obični ljudi (narod), a ne samo plemstvo. To ne ide u prilog tvrdnjama prema kojima su islam u Bosni prihvatali samo pripadnici vlastele i plemstva da bi sačuvali imanja i povlastice.

Kada je riječ o imenima onda se uočava jasna razlika između imena muslimana i nemuslimana. U procesu prihvatanja islama Carska Osmanlijska vlada nije primoravala bosanske kristjane, odnosno sljednike Crkve bosanske da prihvataju islam, ali je to podsticala određenim mjerama. Za nemuslimane koji su prihvatali islam bila je obaveza i promjene imena. Izbor je vršio sam dotični sa ponuđene liste muslimanskih imena. Na ponuđenim listama bila su imena arapskog ili turskog porijekla. Tako je, uz ostalo, za Bošnjake koji su prihvatili islam i mogla nastati kriva odrednica «poturica“ i „poturčio se».

Evo nekih imena koja su odabirali Bošnjaci iz Grapske prihvatajući islam: *Ahmed, Ajdin, Alija, Atlu, Bajazid, Behram, Bajram, Džafer, Ejnehan, Ferhat, Firuz, Gazanfer, Hasan, Hizir, Husein, Iskender,*

---

49 *Osman Hadžić, „Područje općine Doboj Istok kroz historiju“. Izdavač: Općina Doboj Istok, štamparija „Planjax“, 2003. godine., strana 32.*

Ibrahim, Jahija, Junuz, Jusuf, Kurd, Memi, Mezid, Mustafa, Osman, Piri, Pir-Mezid, Tur-Alija, Tursun, Velija i druga imena. [50]

Jeste da su Osmanlije imali listu imena za Bošnjake koji su prihvatili islam, ali i crkveni oci nisu u tome zaostajali, kada su u pitanju hrišćani odnosno kristjani, – pravoslavni i katolici; i oni su imali i imaju liste imena koja daju prilikom obreda krštenja. Tako su u Bosni i Hercegovini nastala i uobičajila se: pretežno muslimanska, pretežno pravoslvna i pretežno katolička imena.

Eto, tako su nestajala i nestala bosanska imena sljednika Crkve bosanske koju su i katolička i pravoslavna crkva proganjali kao heretičku (jeretičku). Te promjene imena se vide i iz pomenuta dva popisa Grapske, a slična je situacija i širom Bosne i Hercegovine. Ne tako davno u Grapskoj, i ne samo u Grapskoj, su živjeli i popisivani žitelji-krstjani sa imenima kao što su: *Benaj, Beran, Draž, Gorjan, Grgur, Ilun, Ivan, Ivaniš, Janić, Martin, Matija, Matijaš, Mihal, Osoja, Petri, Radin, Radun, Rajan, Sako, Stanić, Šimun, Širdan, Štipan, Vilak* i druga imena bosanskih krstjana sljednika Crkve bosanske koja su bila veoma česta, a sada ih gotovo da i nema[51].

U cjelokupnom ovom procesu mijenjanja imena domicilnih pravoslavaca, Srpska crkva i duhovni oci koji su zajedno sa pridošlicama iz Srbije useljavani u Bosnu i Hercegovinu, pobrinuli su se da pravoslavno kršteno ime uvijek bude srpsko. Sljedeći korak, koji je krenuo uz podsticaje iz Srbije, bio je identifikacija vjerske pripadnosti i nacionalnosti, odnosno određenje da je svo pravoslavno stanovništvo u Bosni i Hercegovini srpsko stanovništvo.

Slično su postupali i duhovni oci iz Hrvatske ali, u početku su imali manje uspjeha jer su bosanski franjevci pružali otpor kroatiziranju svih katolika u Bosni i Hercegovini. Međutim, kada su i oni shvatili pravi smisao i ciljeve srpske politike u Bosni i Hercegovini, onda su se priklonili hrvatskim političkim zahtjevima.

Bošnjaci su veoma često i u znatnom dijelu, pri svemu ovome, ostajali zbunjeni i dezorjentisani. U vrijeme Ausro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije, za Bošnjake muslimane često su upotrebljavane odrednice *„Turčin", „Turci", „turski"*, i to ne samo u govornoj komunikaciji i sporazumijevanju, nego i u administrativnim spisima i zvaničnim dokumentima (Turska Grapska npr).

---

50 Vidi u prilogu popise Grapske; prvi 1548. i drugi 1604. godine.

51 Isto.

Iako su bili i ostali muslimani, Bošnjaci su pouzdano znali da oni nisu Turci, mada su ih neki tako oslovljavali. Bošnjaci jesu jedan od *slavenskih* naroda, ali isto tako pouzdano znaju da nisu niti Srbi niti Hrvati, jer se tako ne osjećaju, iako ih svojataju i jedni i drugi.

Bošnjaci muslimani, živeći u islamu, nastoje da baštineći naslijeđene vrijednosti, tekovine i tradicije svojih predaka Dobrih Bošnjana sačuvaju i svoj identitet.

Nasuprot tome srpski, odnosno hrvatski autori kada govore o Bosni iz vremena Dobrih Bošnjana i o bosanskim krstjanima iz vremena srednjevjekovne Bosne, onda ih najčešće pristrasno definišu kao Srbe ukoliko je autor Srbin, odnosno Hrvate ako je autor Hrvat, iako je dobro znano da gotovo do polovine XIX vijeka takve odrednice na prostorima Bosnei Hercegovine nisu postojale[52].

Privredna djelatnost u Grapskoj iz vremena Osmanlija

Iz osmanskih popisa koji se odnose na Grapsku, nailazimo na zanimljivu strukturu poljoprivredne proizvodnje. Drugih djelatnosti gotovo da nije ni bilo. U strukturi poljoprivrde dominirale su žitarice: pšenica, ječam, proso i zob. Proizvodnja pšenice je između dva popisa, mjerena količinom pristojbe, povećana sa 55 na 65 tovara ili za 18%, ječma sa 10 na 20 tovara ili za 100%, a pristojba na prinose prosa je više nego utrostručena, tj. povećana je sa 20 na 65 tovara ili za 225%. Evo tabelarno sređenog pregleda sa uporednim podacima o pristojbi izraženoj u količinama žitarica po vrstama kao i šire (vina) u Grapskoj, u godinama popisa:

PREGLED PRISTOJBI NA PRIHODE U GRAPSKOJ

Popisivana obilježja	**Popisano 1548.**	**Popisano 1604.**	**Promjene pristojbi (+), (-)**	**Promjene prist. u % (+), (-)**
00	*01*	*02*	*03*	*04*
Pšenica (u tovarima)	*55*	*65*	*+10*	*+ 18,18%*
Ječam (u tovarima)	*10*	*20*	*+10*	*+100,00%*
Proso (u tovarima)	*20*	*65*	*+45*	*+225,00%*
Zob (u tovarima)	*17*	*26*	*+ 9*	*+ 52,94%*
Šira (vino tovara)	*7*	*4*	*- 3*	*- 42,86%*
Ukupno tovara	*109*	*180*	*+71*	*+ 65,14%*

52 *Vidi šire o tome: Ahmed S. Aličić, „Pokret za autonomiju Bosne 1831. i 1832.godine", Sarajevo 1996. godine.*

Posmatrana zbirno količina pristojbe na sve žitarice povećana je za 74 tovara ili 72,5%. Kada to uporedimo sa povećanjem broja kuća (domaćinstava) od 56,41% vidi se da je brže rasla količina pristojbe na proizvedene žitarice nego broj domaćinstava. To dalje može da indicira povećanje produktivnosti i u proizvodnji žitarica. Na to ukazuje i količina ukupnih pristojbi žitarica po domaćinstvu, koja je porasla sa nešto više od 2,5 tovara iz 1548. na gotovo 3 tovara po domaćinstvu 1604. godine.

Ukoliko se pođe od pretpostavke da je pristojba bila oko 10% od ukupnog prihoda, onda se dolazi do impozantnih količina prinosa žitarica u Grapskoj iz tog vremena. Može se, pod prednjom pretpostavkom, izračunati da je ukupan prinos žitarica (pšenice, ječma, prosa i zobi) po popisu u Grapskoj iz 1548. godine bio 1.020 tovara, a po popisu iz 1604. godine 1.760 tovara.

Kukuruz se u to vrijeme nije gajio u Grapskoj, a naši ga preci tada nisu niti poznavali, jer je sa američkog na evropski kontinent donesen tek u XVI vijeku. Zbog toga kasni sa dolaskom na tertorij Osmanske države, pa time i u ove krajeve.

Ova žitarica će kod nas znatno kasnije ući u ratarsku proizvodnju i vrlo brzo će postati vodeća u ishrani, kako ljudi tako i stoke na ovim prostorima.

Pored žitarica, naturalno i vrijednosno je popisivana jedino još i proizvodnja šire (vina). Iz popisa se vidi da je proizvodnja vina u Grapskoj, posmatrana količinski, bila u opadanju jer je pristojba smanjena sa 7 tovara 1548. na 4 tovara 1604. godine. Muslimanima vjera zabranjuje upotrebu vina i svinjetine u ishrani. Osmanlije svojim podanicima, ipak, nisu zabranjivali proizvodnju vina i uzgoj svinja.

Danas, međutim, ne samo u Grapskoj nego i na širem prostoru sjeveroistočne Bosne gotovo da i nema vinograda i proizvodnje vina, iako su nekad i na ovim prostorima bili česti vinogradi i veoma zastupljena proizvodnja vina (šire).

To se dobro vidi iz popisnih deftera. Ilustracije radi evo nekih podataka za: Gračanicu (nepovlašteni dio), Drenovac, ***Grabsku,*** Klokotnicu, Stipan Polje, Orahovicu, Sjeninu, Varoš Sokol, Zelinju Gornju i Donju, Donju Lukavicu, Lohinju Gornju i Donju, Svjetliču i Brijesnicu, gdje je po popisu iz 1548. godine pristojba na širu bila zbirno 279 tovara, odnosno 16.740 akči. Za ista ova sela po popisu iz 1604. godine, pristojba na širu bila je 320 tovara, odnosno 25.600 akči.

Naravno da su ukupni prinosi šire (vina) u ovim selima bili višestruko veći od pristojbi iskazanih količinski.

Zanimljivi su podaci o vinogradima stanovnika Mahale Ejnehana (s) Ismaila u povlaštenom dijelu Kasabe Gračanica.

Po popisu iz 1548. godine, vinogradi su bili u mjestima Džebranić. Popisani su 34 vlasnika parcela u ukupnoj površini od 76,5 dunuma, a pristojba je bila 5 akči po dunumu ili 383 akče zbirno za sve.

Po popisu iz 1604. godine, vinogradi muslimana u Mućka Ćeranić, u Nahiji Gračanica bili su u ukupnoj površini 112,5 dunuma, a u posjedu 51-nog vlasnika sa prosječnom parcelom od 2,2 dunuma. Pristojba je bila 5 akči po dunumu ili zbirno 563 akče[53].

Pored toga, iz visine popisanih prihoda i pristojbi vidi se da je u Grapskoj toga vremena bilo relativno dobro razvijeno stočarstvo i voćarstvo kao i pčelarstvo. U stočarstvu je dominirala sitna stoka (bar prema visini poreza na nju): ovce, koze i svinje. Krupna stoka, ako nije dominirala, jer se na nju porezi ne spominju, morala je biti vidno zastupljena u stočarstvu Grapske toga vremena. Na ovo upućuje logika proizvodnje žitarica.

Iskazane količine proizvedenih žitarica 1760 tovara godišnje pretpostavljaju velike poorane i za sjetvu pripremljene površine zemljišta, a što je u ono vrijeme bilo nezamislivo bez brojne krupne stoke – volova i konja.

Na kraju, kada se rezimiraju rezultati analize prva dva dokumentovana popisa u Grapskoj, posmatrano zbirno, može se reći da je od 1548. do 1604. godine:

- Broj domaćinstava (kuća) povećan sa 39 na 61 kuću ili broj kuća je uvećan za 56,41%.

- Količina proizvedenih žitarica je povećana sa 1020 na 1760 tovara ili porasla je za 72,55%.

- Proizvodnja vina (šire) je smanjena sa 70 na 40 tovara ili umanjena je za 42,86%.

- Ukupni iznos svih poreza povećan sa 4 686 na 8 076 akči ili uvećani su za 72,34%.

---

53 *Vidi Gračanica i Sokol u opširnim popisima Zvorničkog sandžaka 1548. i 1604. godine,»GRAČANIČKI GLASNIK» broj 20. «Monos» d o o Gračanica, maja 2005. godine, stranice 53. do 111.*

Vrste i visina poreza u Grapskoj u vrijeme prva dva popisa

Vrste, visina i struktura poreza utvrđeni po prva dva popisa u Grapskoj iskazani su u narednom pregledu.

PREGLED OPOREZOVANIH DJELATNOSTI U GRAPSKOJ

Popisivana obilježja	*Popisi 1548.*	*Popisi 1604.*	*Promjene iznosa*	*Promjene procenta*
00	*01*	*02*	*03*	*04*
Resmi čift i benak	386	792	+ 406	+105,18%
Ispendža	675	800	+ 125	+ 18,52%
Pšenica	1.760	2.600	+ 840	+ 47,73%
Ječam	180	800	+ 620	+344,44%
Proso	440	1.560	+1.120	+254,55%
Zob	138	416	+ 278	+201,45%
Šira (vino)	440	320	- 120	- 27,27%
Ušur na povrće	46	50	+ 4	+ 8,70%
Ušur na lan i konoplju	46	50	+ 4	+ 8,70%
Ušur na sijeno	115	125	+ 10	+ 8,70%
Ušur na voće	46	50	+ 4	+ 8,70%
Ušur na košnice	112	160	+ 48	+ 2,86%
Pristojba na drvo	46	95	+ 49	+106,52%
Resmi (prist) poljačina	46	50	+ 4	+ 8,70%
Porez na svinje žirovina	50	70	+ 20	+ 40,00%
Badihava prist na udaju	160	0	- 160	-100,00%
Pristojba na 4 mlina	0	60	+ 60	0,00%
Porez na stoku i nom.	0	48	+ 48	0,00%
Zemin	0	30	+ 30	0,00%
Ukupno poreza [54]	**4.686**	**8.076**	**+3.390**	**+ 72,34%**

Vrijedno pomena je i to da su žiteljima tadašnje Grapske neki porezi i pristojbe izostavljeni u drugom popisu (badihava i pristojba na udaju), a uvedeni su neki novi (pristojba na 4 mlina, porez na sitnu stoku i nomadstvo izvan sela i zemin u vidu gotovine).

[54] *Poreska zaduženja u vrijeme Osmanlija iskazivana su u* ***akčama.*** *Akča (aspra ili jaspra, od turskog ak – znači bijel) je bila najsitniji srebrni novac promjera 10 – 12 mm, a težine od 0,65 do 1,10 g.*

Po zakonu se od 100 drama (1 dram = 3,2 g.) čista srebra kovalo 420 akči. U doba sultana Sulejmana Kanunije 83 akče vrijedile su jedan filur (dukat).

Porez na svinje i žirovina su povećani. Iz ovoga se vidi da Osmanska uprava nije zabranjivala uzgoj svinja. Ukidanjem pristojbe na udaju, vjerovatno je podsticano sklapanje novih brakova, a time i osnivanje novih domaćinstava.

Pristojba na mlinove ukazuje da su u Grapskoj toga vremena postojala najmanje 4 mlina. Starijim Grapćanima još i do danas su poznata neka mliništa na Grapskoj Rijeci (u Hasanovićima, u Omerovićima, u Hurtićima, na Durmuši, na Trešnjovači). Grapćani su u prošlosti mlinarili i na rijeci Bosni. Bili su mlinovi (vodenice) lađari na Bosni pod Kulom, na Adama, na Pajdakovači i na Pijeskovima.

Porez na sitnu stoku i nomadstvo izvan sela ukazuje da je stočarstvo bilo razvijeno i stoka brojna, pa je radi ispaše bilo nužno nomadstvo. Pravo na nomadstvo i kretanje radi ispaše imali su, uglavnom, Vlasi [55]. Oni su mogli da se kreću za stokom na ispaši, ali samo u grupama i sa odobrenjem vlasti i primićura.

Most kod Doboja

Naredna zabilješka, iako se ne odnosi direktno na Grapsku, ipak je i vremenski i prostorno veoma blizu Grapske o kojoj je bilo riječi u naprijed datoj analizi popisa i u zaključcima na osnovu analize tih popisa.

Danas postoje Mala i Velika Bukovica, sela sjeverozapadno od Doboja, na lijevoj strani rijeke Bosne. To je gotovo preko puta Grapske koja je na desnoj strani rijeke Bosne. I u Bukovici je, kao i u Grapskoj, popis vršen 1604. godine, mada su pripadale različitim upravnim cjelinama Osmanskog carstva. Bukovica je pripadala Bosanskom, a Grapska Zvorničkom sandžaku. Iako su po broju domaćinstava ova dva sela bila gotovo identična, predmet pažnje nije sam popis i rezultati popisa, nego zabilješka na kraju iza rezultata popisa sela Bukovice.

Rezultati popisa za selo Bukovica iz 1604. godine: «...16. **Selo Bukovica** pripada nahiji Dobor...ima 62 kuće...» i td.

Na kraju popisa ovog sela stoji napomena sljedećeg sadržaja:

«Stanovnici spomenutog sela Bukovice dužni su da o svom trošku popravljaju i održavaju most na rijeci Bosni koji je podigao Hadži Ibrahim, u blizini tvrđave Doboj (podvukli autori), na glavnom putu, a koji je dotrajao pa je time zaustavljen saobraćaj, zbog čega je nastala šteta na tom prelazu. Stanovnici tog sela dužni su da održavaju i popravljaju 2.000 aršina prostora koliko je most dug. Za tu svoju službu tešanjski kadija je predložio da se oslobode pristojbi crnih kuluka, čerahorluka,

55 *Pojam Vlah, u popisnim defterima iz vremena Osmanlija, najčešće je označavao stočare-nomade. Oni su imali svoje primićure, za jedno naselje i knezove za više naselja.*

aktivnog učešća u vojnim pohodima, od ukonačavanja vojvoda i od svih nameta avarizi divanije, pa im je 18. zul-kadeta 998. godine izdat i carski hukum po kome su ti stanovnici oslobođeni od navedenih pristojbi i nameta. Sve dok navedenu službu oko popravke i održavanja navedenog mosta budu bez prigovora vršili, biće u naknadu oslobođeni od svih pristojbi tekalifi orfije, što je i u ovom novom carskom defteru zavedeno [56]».

Po predanju, između sela Bukovice i Grapske saobraćalo se i komuniciralo stotinama godina od ranije. Preko rijeke Bosne prevozilo se skelom koja je bila pod Kulom.

Neki Grapćani i Kostajničani (Postjenjani) imali su posjede u polju preko rijeke Bosne. Ti posjedi su se zvali prijedori. Posjednici zemlje u prijedorima često su se, tokom ljeta, prevozili skelom preko rijeke Bosne. Skelarinu za to ljeto plaćali su ukupno na jesen.

U već citiranoj knjizi «Prilozi etničkom poznavanju sjeveroistočne Bosne» piše, između ostalog, da se: «između Grapske i Bukovice preko rijeke Bosne prevozilo skelom i da se za taj prevoz plaćalo». Dalje piše «Na međi između sela Grapske i Kostajnice bila je kula.[57]»

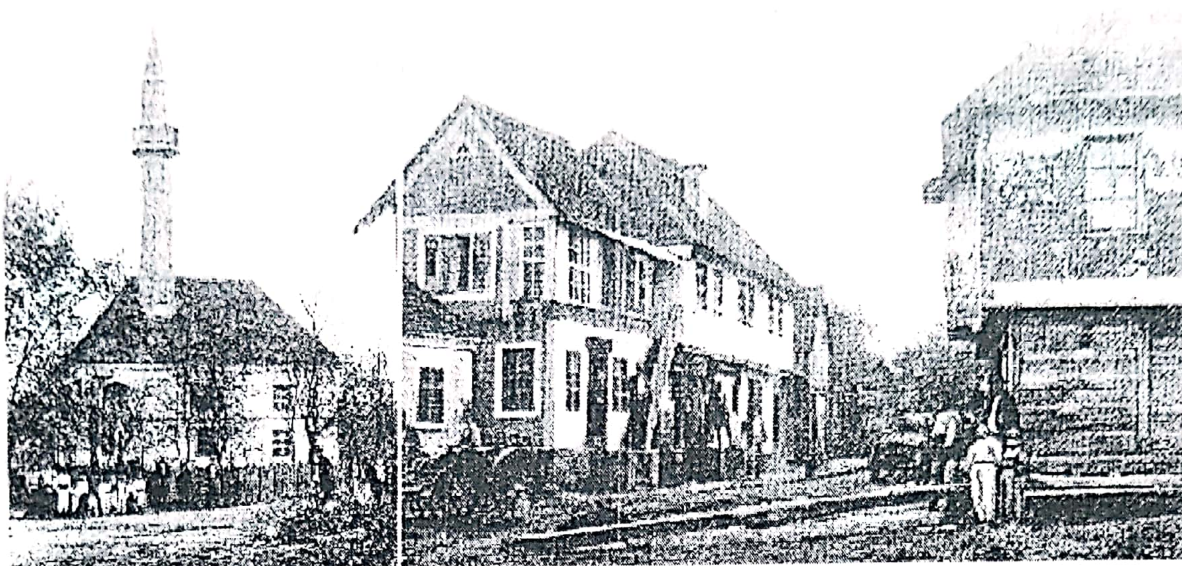
Navode o mostu u blizini tvrđave Doboj pribilježili smo zato što most od 2.000 aršina (od oko 1.300 do 1.500 metara) nije mali most, posebno za ono vrijeme. Drugo, što danas nema pouzdanih podataka o tačnoj lokaciji tog mosta (ipak, vjerovatno je to ona lokacija gdje su u vrijeme Austro-Ugarske građeni cestovni i željeznički most prema Tuzli). Treće, postoji velika vjerovatnoća da su i Grapćani mogli prelaziti preko toga mosta u Doboj, pa i kada putuju prema Maglaju i Tešnju ili pak kada su doseljavali u, ili odseljavali iz ovih krajeva, mada u ono vrijeme komunikacije i putovanja, po intenzitetu i obimu, nisu bila ni slična njihovom današnjem obimu, formi i poimanju.

Ipak, može se reći da je u vrijeme Osmanske vladavine, pošto je bio na snazi timarski sistem, stanovništvo bilo vrlo pokretljivo i dolazilo je sa raznih strana kao što je i odlazilo na razne strane, vjerovatno i preko tog mosta.

---

[56] *«Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine» Sarajevo 2000. «BOŠNJAČKI INSTITUT ZÜRICH – ODJEL SARAJEVO» ORJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU . - SV.I/2 str.366 - 368.*

[57] *Milenko S. Filipović «Prilozi etničkom poznavanju sjeveroistočne Bosne». Sarajevo 1969. godine, strane: 87. i 107.*

Džamija i važnije zgrade u centralnom dijelu Dubočca na Savi

U vrijeme vladavine Osmanlija Dubočac je bio granični prelaz između Austro-Ugarske i Bosne. Tada je, a i dugo poslije, bio jedan od prelaza skelom preko rijeke Save za ulazak iz Hrvatske u Bosnu i obrnuto.

Kako se putovalo po Bosni u osamnaestom vijeku?

O putovima i dužini trajanja putovanja za pojedina rastojanja (etape u našoj okolini) iz vremena Otomanske imperije u Bosni karakterističan je sljedeći izvještaj jednog špijuna, austrijskim vlastima:

»U aprilu 1737. godine franjevac Hijeronimus Labudić daje opširan izvještaj opisa puta od Dubočca na Savi do Sarajeva. Po tom izvještaju, prva etapa je od Dubočca na Savi do Dervente. On ide preko jednog manjeg uzvišenja i prelazi se za jedan i po sat. Iz Dervente put vodi do mjesta Velike i prelazi se za sat vremena. Još tri sata je potrebno da se dođe do Doboja. Od ovog grada i tvrđave do Maglaja potrebno je još dva sata. Isto toliko vremena potrebno je do Žepča idući putem uz obalu Bosne. Veća dužina je do Vranduka u Orahovici i iznosi pet sati. Naredna etapa su Zenica i Kakanj po dva sata. Taj put vodi uz rijeku Željeznicu. Po fra Labudiću, put od Kaknja do Visokog je na udaljenosti od tri sata. Toliko vremena je i od Visokog do Sarajeva, kao krajnje tačke ovog opisanog puta. Na kraju navodi da to iznosi ukupno 24,5 sati aktivnog putovanja[58]».

[58] *Enes Pelidija»Banjalučki boj iz 1737.: uzroci i posledice». — Sarajevo: El-Kalem 2003. – Biblioteka Kulturna baština, strana: 234.*

Naprijed zabilježena dešavanja jeste da se odnose na mjesta koja su sada blizu Grapske, ipak treba imati na umu da je ovo mjesto veoma dugo administrativno pripadalo Župi, odnosno Nahiji Sokol, zatim Gračanici, Tuzli, Zvorniku, a tek u novije vrijeme Doboju.

Međutim, i pored toga...«Grapska sa Pranjkovcima je 1740. godine posjed Džafer-age kapetana utvrde Doboj [59]».

Kako shvatati i razumijevati narodna predanja iz prošlosti Grapske?

Predanja o prošlosti koja se usmeno prenose s koljena na koljeno, iako gotovo nikad nisu bez osnova, ipak ne treba uzimati bez rezervi i neupitno. Isto tako, treba imati na umu da predanja ne sežu u neku daleku prošlost. Obično je to samo nekoliko generacija (koljena).

Po predanju, osnivač Grapske bio je Murat-bajraktar. Isto tako, po predanju, ime Grapske je dato prema velikom grabu koji je rastao u avliji pored kuće Murata-bajraktara.

Međutim, ako na suprot tome, danas pouzdano znamo da su Grapska kao i Paležnica, Sinina, Lukavica...naslja srednjevjekovne starosti, kao i to da raspolažemo pouzdanim podacima sadržanim u popisnim defterima iz vremena vladavine Osmanlija, prema kojima je daleke 1.548. godine Grapska bila naseljeno mjesto sa ovim istim imenom i da je u njoj popisano ukupno 39 kuća (domaćinstava), onda predanja o nastanku, osnivaču i imenu Grapske valja malo više preispitati i pojasniti.

U tom pojašnjavanju prvo ćemo potražiti odgovore na pitanja kada se Murat-bajraktar mogao pojaviti na prostoru današnje Grapske?

Odgovor je da bi to moglo biti najranije onda kada su se Bošnjaci počeli vraćati u Bosnu iz Mađarske i Slavonije krajem XVII i početkom XVIII vijeka, tj. kada su Osmanlije počeli da gube teritorije u Srednjoj Evropi. Znači to je 150 i više godina poslije prvog popisa Grapske iz 1548. godine.

Dalje, ono predanje prema kojem su preci današnjih Hidića, Hurtića i Muratovića, Hido, Hurta i Murat-bajraktar u Grapsku doselili od Užica, ima više elemenata realnosti i vjerovatnosti. Oni, međutim, nikako nisu mogli biti osnivači Grapske, jer su Bošnjaci iz Užica raseljavani tek poslije 1860. godine (pogrom muslimana u Užicu bio je 1862. godine). To je preko 300 godina kasnije, nakon prvog popisa Grapske.

---

59 Rusmir Djedović, «Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol (Gračanica) u 16. i početkom 17. stoljeća», »GRAČANIČKI GLASNIK» broj 20. «Monos» d o o Gračanica, maja 2005. godine, strana 124.

Sada treba potražiti odgovore na pitanja:

Otkuda onda takva predanja? Otkuda takvo pamćenje Murata-bajraktara kao osnivača Grapske i otkuda tako upečatljive i žive uspomene na njega?

Neki odgovori i zaključci o tome mogu se spoznati na osnovu samih predanja kao i historijskih činjenica.

Na prostoru Grapske i oko Grapske, u vremenima prije pojave Murata-bajraktara, posjede i timare sa obrađivačima posjeda imali su begovi iz Tešnja, Maglaja i Doboja.

Na ulazu u Grapsku, na samoj međi između Grapske i Kostajnice bila je begova kula sa oružanom posadom. Od te begovske loze koji su upravljali na ovim prostorima upamćeni su Ćerim-beg i dva Numan-bega. Stariji Numan-beg bio je 1850. godine jedan od vođa oružane pobune u dobojskoj kazi, protiv mjera koje je u Bosni provodio Omer-paša Latas[60]. Mlađi Numan-beg živio je krajem devetnaestog i početkom dvadesetog vijeka.

Tovira je, takođe, bila begovski posjed. Posljednji od te begovske loze bio je Derviš-beg, koji je živio i skončao na svom čardaku u Toviri.

Kršćani koji su živjeli u Grapskoj, kao i u selima i zaseocima oko Grapske bili su obrađivači begovskih posjeda, a vezani za zemlju na begovskim imanjima.

Muslimani u Grapskoj su bili zemljoradnici. Imali su kuće i okućnice, obrađivali su tuđe posjede, a zemljoposjednicima davali pristojbu (idžaru). Iako su bili muslimani nisu imali povlašteni status, već su imali niz ograničenja ljudskih prava i sloboda karakterističnih za ono vrijeme.

U takvim okolnostima pojavljuju se u Grapskoj Murat-bajraktar, te Hido i Hurta, a vjerovatno još neki doseljenici iz Krajine, Mađarske i Slavonije, koji su što je vrlo moguće, preci današnjih Hidića, Hurtića, Muratovića, Buljubašića i Karalića. Ovi doseljenici, a naročito Murat-bajraktar imaju povlašteni status, imaju vojnu naobrazbu, posjeduju oružje i imaju pravo na njega. Dobili su u posjede relativno velike površine obradive zemlje, a koje oni sami obrađuju. Neustrašivi su i vrijedni te ne prežu niti od poslova niti od opasnosti.

Njih respektuju i uvažavaju i okolni begovi. «Vremenom to novonaseljeno stanovništvo stiče ugled „da su bili dobri ratnici i tvrd bedem protiv djaura". Njihovo naseljavanje je i za starosjedioce bilo

---

60 *Dr. Galib Šljivo, „Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850 – 1852.", „Svjetlost", Sarajevo 1977. str. 79. i 81.*

korisno. Izbjeglice su u novim krajevima sa sobom donosile i novi način života, rada i brojnih običaja[61]»...

Njihovi potomci, kao i ostalo muslimansko stanovništvo Grapske od tog vremena postaju slobodni podanici Carstva koji žive i rade na svojim imanjima i svojoj zemlji.

Eto u tom smislu Hido, Hurta, Murat-bajraktar i još neki mogu se smatrati osnivačima i graditeljima jedne nove Grapske sa drugačijim statusom i ljudima sa više prava i sloboda.

Nešto kasnije su se i hrišćani iz Grapske i okolnih sela i zaselaka počeli otkupljivati od obaveza prema begovima, a dolaskom Austro-Ugarske Monarhije obaveze te vrste i u Bosni su konačno dokinute.

Dolazak Austro-Ugarske Monarhije i okupacija Bosne 1878. godine

Moć Osmanske Carevine u devetnaestom vijeku vidno je slabila i na unutrašnjem i na spoljnom planu. Na unutrašnjem planu su je razjedale sve češće bune i ustanci, a na spoljnom je sve češće gubila ratove i dijelove Carevine, naročito u Evropi.

Godine 1875. buknuo je poznati Hercegovački ustanak. Bio je to veliki agrarni ustanak. U ustanak se zatim umiješala Srbija i Crna Gora, koje su prije toga ultimativno zatražile da se Bosna preda na upravu srpskoj, a Hercegovina crnogorskoj upravi. U taj rat se zatim umiješala i Rusija.

Tursko-ruski rat se završio naglim ruskim prodiranjem i zauzimanjem Edrene, nakon čega je uslijedio San-Stefanski mir, koji je pobjednička Rusija diktirala, a Visoka Porta (Centralna vlada u Osmanskom carstvu) potpisala.

San-Stefanskim mirom se Austro-Ugarska smatrala izigranom od Rusije, pa je u junu 1878. godine sazvan Berlinski kongres, koji je vijećao o modifikaciji San-Stefanskog mira.

Učesnice Berlinskog kongresa bile su: Austro-Ugarska, Njemačka, Rusija, Osmanska carevina, Francuska i Engleska.

Dana 13. jula 1878. godine postignut je sporazum i potpisan kongresni akt od 64 člana. Taj akt potpisala je i Osmanska carevina kao jedna od učesnica Berlinskog kongresa. U članu 25. ovog akta govori se o Bosni i Hercegovini. Taj član glasi:

«Pokrajine Bosnu i Hercegovinu zaposjest će i njima upravljati Austro-Ugarska. Pošto austro-ugarska vlada ne želi da upravlja Sandžakom, koji se proteže među Srbijom i Crnom Gorom u jugo-istočnom pravcu od Mitrovice, ovdje će i dalje funkcionisati osmanlijska administracija.

---

61 *Enes Pelidija,»Banjalučki boj iz 1737.: uzroci i posljedice»,.— Sarajevo, El-Kalem 2003. – Biblioteka Kulturna baština, strana: 80.*

Austro-Ugarska monarhija, da osigura opstanak novom političkom stanju, kao i slobodu i sigurnost komunikacija, pridržaje sebi pravo u čitavom opsegu ovog dijela starog bosanskog vilajeta držati posade i posjedovati vojničke i trgovačke ceste. U tu svrhu, pridržavaju za se, austro-ugarska i turska vlada, pravo da se u potankostima sporazume[62]...»

Na osnovu odluka Berlinskog kongresa, glavnokomandujući okupacione armade general Filipović je 28.07.1878. godine dobio zapovijed da sutradan počne s prelaskom četa u Bosnu. General Filipović se tada već nalazio u Brodu, a na raspolaganju mu je stajalo 80.000 izvrsno opremljenih vojnika, a uz to su mu kasnije stizala još i velika naknadna pojačanja.

U rano jutro 29. jula, austro-ugarska okupaciona armada je na šest mjesta prešla granicu i to kod: Broda, Gradiške, Kostajnice, Šamca, Vrgorca i Imotskog. Tako je otpočela okupacija Bosne.

Glavnokomandujući general Filipović krenuo je s glavnom kolonom od Broda prema Derventi pa preko Doboja, te dolinom rijeke Bosne prema Sarajevu.

Vojvoda od Virtenberga prodirao je od Gradačca u pravcu Banja-Luke, dok je general Jovanović, prešavši granicu kod Vrgorca i Imotskog, imao zadatak da okupira Hercegovinu.

Bošnjaci okupaciju Bosne nisu mogli niti shvatiti, a nikako je prihvatiti, pa su u mnogim dijelovima Bosne pružali ogorčeni i grčeviti otpor. Otpora je bilo svugdje: i u Krajini i Posavini, i centralnoj Bosni kao i u Hercegovini.

Oružani otpor austro-ugarskoj okupacionoj armadi pružali su i Dobojlije i Gračanlije, a sa njima i Grapćani.

General Sapari je nadirao kroz Posavinu. On je pretrpio niz ozbiljin neuspjeha kod Tuzle i Gračanice. Morao je uzmaći prema Doboju. Na Becnju je u borbama sa Grapćanima imao ozbiljnih gubitaka.

Čete generala Filipovića su 07. avgusta zauzele Žepče, a 17. su nakon krvavih sukoba kod Kaknja i Visokog zauzele Kiseljak.

19. avgusta oko četiri sata poslije podne i Sarajevo je prestalo da pruža oružani otpor austro-ugarskoj okupacionoj armadi.

Ali to još nije bio kraj. U istočnoj Bosni, jugoistočnoj Hercegovini i Krajini, bijesnile su i dalje krvave borbe.

---

62 *Opća enciklopedija JLZ Zagreb, izdanje 1977, strana 502.*

Tek 20. oktobra 1878. godine vojnički otpor Bosne bio je krvavo skršen. Austro-Ugarska je prema vlastitim izvještajima izgubila oko 6.000 oficira i vojnika.

Gubici branitelja nisu poznati, ali su vjerovatno višestruko veći. To je naročito upamtila Grapska, koja je tada desetkovana u svakom pogledu[63].

Osmanska Carevina je vlast i upravu nad Bosnom i Hercegovinom izgubila 1878. godine. Zamijenila ju je uprava Austro-Ugarske Monarhije i to od 1878. pa sve do 1918. godine, tj. do kraja Prvog svjetskog rata.

Otpor ulasku Austro-Ugarske u Bosnu i stradanje Grapćana

Gračanica i Doboj sa okolinom bili su poprišta veoma teških i dugotrajnih borbi bosanskog stanovništva sa Austro-Ugarskom vojskom.

Grapska se, po predanju, svim svojim potencijalima uključila u oružani otpor ulasku Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu. Svi za borbu sposobni Grapćani išli su ratovati sa «Švabom», a svo ostalo stanovništvo se povlačilo iza linije fronta u pravcu Gračanice.

Linija fronta išla je od Grapske preko Becnja (Ciganišta) na Barakovac, zatim Ozrenom preko Preslice do Trbuka.

Jedna zaravan na obroncima Becnja iznad Grapske i danas se zove «Topišće». Po predanju, odatle su «Švabe» 1878. godine topovima tukli branioce Bosne. No i pored toga «Švabe» su u borbama sa Grapćanima na Becnju, imali značajnih gubitaka[64].

Patriotizam i hrabrost možda jesu dovoljni da se dobije poneka bitka, ali za vođenje i dobijanje rata, pored patriotizma i hrabrosti, neophodno je još puno, puno toga.

Austro-Ugarska vojska je slomila sve glavne otpore branilaca i 1878. godine ušla u Bosnu i Hercegovinu, te ovladala cjelokupnom njenom teritorijom.

Stanovništvo okolnih muslimanskih sela oko Gračanice i Doboja, veoma je stradalo u otporu i borbama sa Austro-Ugarskom vojskom, a mnogi su se poslije iselili u današnju Republiku Tursku. Posebno su iz ovog perioda upamćena stradanja Grapske i cjelokupnog njenog stanovništva. Grapćani su, uzmičući iza linije fronta, u pravcu Gračanice, došli na prostore između Lukavice i Malešića. Tu su se sklanjali sve dok,

---

63 *Vidi: Mustafa Imamović, " Historija Bošnjaka", Sarajevo, „Preporod"1997. godine, str. 351. – 357.*

64 *Narodno predanje iz prošlosti Grapske.*

od Austro-Ugarskih vlasti, nisu dobili garancije da se bez posljedica i odmazde mogu vratiti u Grapsku.

Ovdje je takođe potrebno spomenuti predanje po kojem, kada su Grapčani, povlačeći se pred Austro-Ugarskom vojskom, napustili Grapsku, tada je ona bila zapaljena i uništavana. U toj paljevini i uništavanju Grapske potpuno je izgorjelo, između ostalog, i trinaest kuća. Zanimljivo je da je pljačkanje, uništavanje i paljenje Grapske i u ono vrijeme, isto kao i od 1992.-1999. godine, bilo djelo Srba, uglavnom, komšija iz okolnih sela i zaseoka[65].

«Pogođeni izvršenom okupacijom od strane Austro-Ugarske Bošnjaci su se masovno iseljavali u Tursku. Prema nekim procjenama broj iseljenika dostigao je cifru od 200.000.

Na masovnije iseljavanje utjecao je i vojni zakon kojim je određena vojna obaveza Bosanaca u Austro-Ugarsku vojsku.

Okupacija Bosne i Hercegovine, kod znatnog broja ljudi, izazivala je potištenost, nepovjerenje, indiferentnost, šutnju, dilemu da li napustiti zavičaj i domovinu i otići, ili pak ostati. Odnos prema okupacionoj vlasti bio je takav da pojedinci nisu napuštali svoju kuću – dvorište kako bi izbjegli susret sa Švabom[66]».

Posljedice, posebno u Grapskoj, vidljive su iz rezultata popisa žiteljstva 1879. godine.

Prvi popsi stanovništva u BiH pod upravom Austro-Ugarske

Odmah po okupaciji Bosne, naredne 1879. godine, organizovan je i izvršen prvi popis stanovništva u Bosni i Hercegovini, pod upravom Austro-Ugarske Monarhije. Za vrijeme uprave Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini su izvršena još tri popisa domova i stanovništva i to: 1885. zatim 1895. i 1910. godine.

Evo uporednog pregleda rezultata sva četiri popisa domova i stanovništva izvršena u Grapskoj u vrijeme uprave Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini.

---

65 *Isto.*

66 *Osman Hadžić «Brijesnička dijaspora». Izdavač «Planjax», Tešanj 2005. strana 32.*

PREGLED POPISA STANOVNIKA U GRAPSKOJ

ZA VLADAVINE AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Popisivana obilježja	*Godine u kojima je vršeno popisivanje*			
	1879.	*1885.*	*1895.*	*1910.*
00	*01*	*02*	*03*	*04*
Broj stanovnika	*410*	*470*	*573*	*639*
Muslimani	*410*	*454*	*539*	*580*
Kršćani		*16*	*34*	*59*
Broj muških	*209*	*253*	*314*	*340*
Muslimani				*308*
Kršćani				*32*
Broj ženskih	*201*	*217*	*259*	*299*
Muslimani				*272*
Kršćani				*27*
Broj kuća	*75*	*87*	*115*	*133*

Iz pregleda se vidi (kolona 01) da je 1879. godine u 75 domaćinstava u Grapskoj živjelo 410 (209 muških i 201 ženskih) stanovnika. Znači da su već tada preživjela domaćinstva u Grapskoj ostala sa prosječno 5 do 6 članova porodice.

Pada u oči, međutim, veoma malo povećanje broja domaćinstava u Grapskoj u odnosu na popis iz 1604. godine. Između ta dva popisa proteklo je 275 godina, a broj domaćinstava je povećan sa 61 na samo 75, znači povećanje je samo 14 domaćinstava ili 23%.

Iako je broj domaćinstava nešto i povećan, broj stanovnika je čak i znatno smanjen, sa oko 600 na 410. Ovo zabilježeno povećanje domaćinstava u Grapskoj u vremenu od 1604. do 1879. godine odgovara statistički bilježenim povećanjima domaćinstava u desetogodišnjem periodu.

Dolaskom Austro-Ugarske Monarhije ljudski, ekonomski i svi drugi potencijali Grapske faktički su desetkovani. To je ilustrovano uporednim podacima o rezultatima popisa iz 1604. i 1879. godine. Osnovni uzrok svemu ovome je u pružanju otpora stanovništva Grapske Austro-Ugarskoj vojsci.

Grapčani se jesu ponovo vratili u Grapsku, ali sa vrlo oskudnim i ljudskim i materijalnim resursima, a zatekli su popaljene kuće i domaćinstva.

Za ovako mali porast broja kuća i opadanje broja stanovništva Grapske, u toku 17. 18. i gotovo do kraja 19. vijeka, moraju postojati veoma krupni razlozi.

Svakako da je najznačajniji uzrok veoma veliko stradanje Grapćana tokom otpora i oružanih borbi sa Austro-Ugarskom vojskom, kao i posljedice pomjeranja i privremenog iseljavanja iz Grapske u toku tih borbi, a mnogi su se i kasnije iseljavali u Republiku Tursku.

Drugo, mada konkretno za Grapsku nema o tome pisanih podataka, ali pouzdano se zna da su epidemije kuge u 18. i početkom 19. vijeka pokosile mnogo stanovništvo u Bosni i Hercegovini, pa vjerovatno i u Grapskoj. «Svuda se priča o stradanju od kuge. Tako npr. u Bušletiću živi predanje da je pomor od kuge bio toliki da sedam godina niko u selu nije zapevao [67]». Ova karakteristična zabilješka Milenka S. Filipovića puno govori o stradanju Bošnjaka od kuge, kada se u obzir uzme činjenica da je Bušletić u to vrijeme bio naseljen Bošnjacima muslimanima. »Godine 1937. u Bušletiću su bile samo četiri muslimanske kuće. Nekada je to bilo muslimansko selo, pa su se njegovi stanovnici još u tursko vreme raselili u susedna sela[68]». Slično ovome, predanje o nekadašnjem stanovništvu Bušletića, prenošeno je i u Grapskoj.

Treće, opadanje broja stanovništva Grapske bilo je u to vrijeme uzrokovano i blizinom granice, a što je stvaralo nesigurnost stanovništvu i neizvjesnost življenja u pograničnim mjestima.

Stabilizacija i naznake ponovnog prosperiteta Grapske

Međutim već nakon šest godina, vidi se iz popisa 1885. godine (kolona 02), da se i u Grapskoj, kao uostalom i u cijeloj Bosni i Hercegovini, stanje počelo stabilizovati. Primjereno je porastao i broj stanovnika u Grapskoj sa 410 na 470, odnosno za 14,63%, a i broj domaćinstava (kuća) sa 75 na 87 ili za 16%.

U prva dva popisa Grapske (1879. i 1885. godine) iz vremena uprave Austro-Ugarske, nema podataka o popisu stoke, o obradivom zemljištu, o proizvodnji žitarica, broju zaprega i drugim pokazateljima ekonomskih potencijala.

Narednim popisima (iz 1895. i 1910. godine), pored stanovništva i domaćinstava, popisivana je krupna i sitna stoka, pa čak i živina i broj pčelinjih društava. Rezultati ovih popisa ukazuju i na određene ekonomske potencijale u Grapskoj.

---

[67] *Filipović S. Milenko: Prilozi u etnološkom poznavanju sjeveroistočne Bosne – građa, Sarajevo 1969. godine, knjiga XVI, strana 87.*

[68] *Filipović S. Milenko: Prilozi u etnološkom poznavanju sjeveroistočne Bosne – građa, Sarajevo 1969. godine, knjiga XVI, strana 88.*

Rezultati popisa iz 1895. godine pokazuju da je u Grapskoj i dalje nastavljen rast stanovništva i domaćinstava. Od 1885. do 1895. godine Grapska je povećana za 103 stanovnika (sa 470 u 1885. na 573 stanovnika u 1895. godini) ili za 21,91%. Broj kuća (domaćinstava) takođe je porastao sa 87 u 1885. na 115 kuća u 1895. godini, ili porastao je čak za 32,18%.

Na smirivanje stanja i stabilizaciju i to kako u Grapskoj tako i u cijeloj Bosni, pored pozitivnih rezultata popisa, ukazuju i druge pojave i promjene.

Bošnjaci muslimani, iako su i dalje vlast i upravu Austro-Ugarske smatrali tuđinskom, sve više su se mirili sa sudbinom. Odseljavanje put Anadolije bivalo je sve sporadičnije i nije više bilo masovno kao u početku.

BOŠNJACI U. K. u. K. ARMIJI

Iako je Bošnjacima u početku veoma teško padala obaveza služenja u Austro-Ugarskoj vojsci, ipak su se brzo prilagodili i tu obavezu ozbiljno prihvatili. Bošnjaci su vrlo brzo postali jedna od uzdanica u Austro-Ugarskoj vojsci.

BOŠNJACI U K.u. K. ARMIJI

vojna formacija armije na maršu

Svako od Bošnjaka ko je imao svjedodžbu o završenoj nekoj školi, prihvatan je i obučavan za starješinski kadar u vojsci. Tako su u Austro-Ugarskoj vojsci Bošnjaci postajali ne samo obični soldati nego i komandni kadar (ali samo niži komandni kadar).

Bošnjaci su se u početku osjećali veoma pogođenim, prvo okupacijom, a potom vojnim zakonom kojim je određena vojna obaveza Bosanaca u Austro-Ugarsku vojsku, Bošnjaci muslimani su se ipak povinovali tom zakonu i pomirili se sa obavezom služenja u Austro-Ugarskoj vojsci.

Nakon početnog otpora i odbijanja, Bošnjaci relativno brzo prihvataju vlast i upravu Austro-Ugarske Monarhije. To je vjerovatno zato što su osjetili, a brzo i uvidjeli da nastupanje Monarhije, čini za njih djelotvornu odbranu od narastajućih prijetnji Srbije, ali i Crne Gore.

Da li usljed tih spoznaja i osjećanja, ili iz prostodušnosti i naivnosti, ili pak zbog tradicionalnog ponosa, Bošnjaci su svoje vojne obaveze ozbiljno shvatali i uspješno ih izvršavali. I pored jezičnih prepreka, vrlo

brzo su postajali ne samo pouzdani soldati nego i niži komandni kadrovi u toj vojsci.

Bošnjaci su bili jedna od uzdanica u Austro-Ugarskoj vojsci. Oni su to i potvrdili svojim učešćem i beskompromisnom borbenošću i hrabrošću na svim frontovima i ratištima u Prvom svjeskom ratu.

Ostavljali su svoje kosti razasute po bojištima od italijanskih Alpa, preko Albanije, Rumunije, Galicije kao i u robijašnicama dalekog Sibira sve do Vladivostoka.

BOŠNJACI U ROVU NA RATIŠTU ALPA

Nažalost, sve je to bilo uzalud, jer ciljevi za koje su ginuli nisu bili njihovi ciljevi i ideali, a uz to i Austro-Ugarska je izgubila rat i propala.

Bosanci, a naročito Bošnjaci u Austro-Ugarskoj vojsci, do kraja su ostajali vjerni datoj zakletvi, a koja je glasila: „Zaklinjem se Bogu Svemogućem da ću biti odan Njegovom Veličanstvu caru i kralju Franzu

Josephu Prvom i da ću slijediti sva naređenja meni pretpostavljenih i viših, čak i u životnoj opasnosti[69]".

DŽENAZA NA POGINULIM BOŠNJACIMA
na ratištu Alpa

Svoju vjernost i poštovanje date zakletve Bošnjaci su dokazivali i dokazali u Prvom svjetskom ratu; na zapadnim ratištima Soče i Pijave; na istočnim ratištima Karpata, Galicije i Rumunije i na južnom ratištu Albanije.

Mnogi Grapćani su regrutovani i služili u elitnim Bosansko-Hercegovačkim trupama K. und K. armije, odnosno Austro-Ugarske vojske.

Promjene u vjerskoj i etničkoj strukturi stanovništva B i H

U vrijeme Austro-Ugarske uprave u Bosni i Hercegovini došlo je do promjena u vjerskoj i etničkoj strukturi stanovništva. Te promjene po popisima u okolnim gradovima od 1879. pa do 1910. godine prikazane po popisnim godinama vide se iz narednog pregleda.

---

69 *Werner Schachinger „Bošnjaci dolaze 1879.-1918.", strana 16. Izdavač „CAMBI" d.o.o. Lovran 1996.*

POSMATRANI GRADOVI	KONFESIONALNA PRIPADNOST	STANOVNIŠTVO U GODINAMA POPISA			
		1879.	1885.	1895.	1910.
00	01	02	03	04	05
GRAČANICA	Muslimani	2.476	2.639	3.001	3.057
	Pravoslavci	510	601	674	922
	Katolici	-	55	112	158
	Jevreji	26	55	72	79
GRADAČAC	Muslimani	2.143	2.483	2.823	2.976
	Pravoslavci	338	360	402	346
	Katolici	126	190	302	361
	Jevreji	19	41	29	41
DERVENTA	Muslimani	2.257	2.639	3.024	3.055
	Pravoslavci	306	478	601	726
	Katolici	632	1.192	1.470	1.322
	Jevreji	30	128	109	136
DOBOJ	Muslimani	1.183	1.442	1.681	1.126[70]
	Pravoslavci	123	181	307	358
	Katolici	32	107	722	1.767[71]
	Jevreji	13	18	46	101
MAGLAJ	Muslimani	2.610	2.828	2.986	1.839
	Pravoslavci	12	176	229	142
	Katolici	31	165	174	130
	Jevreji	3	39	39	31
MODRIČA	Muslimani	1.433	1.616	1.913	1.786
	Pravoslavci	468	529	552	477
	Katolici	79	112	255	190
	Jevreji	5	7	-	9
TEŠANJ	Muslimani	4.162	4.476	5.588	2.595[72]
	Pravoslavci	795	751	453	265
	Katolici	415	554	661	153
	Jevreji	-	26	32	52

Promjene koje su se događale u vrijeme Austro-Ugarske uprave bitno su uticale na formiranje drugačije vjerske i etničke strukture bosansko-hercegovačkog stanovništva i to naročito u gradovima.

---

70 *U nekim izvorima stoji da je po popisu iz 1910. godine u Doboju bilo 358 muslimana i 1.126 pravoslavnih stanovnika. To je gruba greška autora tih dokumenata jer statistički nizovi svih prethodnih popisa nedvosmisleno ukazuju da se radi o zamjeni brojeva kod ove dvije konfesije.*

71 *Višestruko povećanje broja katolika u posmatranom periodu uzrokovano je izgradnjom pruge i velikog željezničkog čvora u Doboju kao i kolnice, odnosno velike radionice za održavanje i opravku željezničkih vagona i lokomotiva na Usori. Stručna radna snaga za opsluživanje i održavanje željeznice i rad u radionici useljavana je iz Austrije, Mađarske, Češke, Hrvatske i drugih katoličkih zemalja Monarhije. To je uticalo na brzi rast broja katolika u Doboju.*

72 *Opadanje gradskog stanovništva Tešnja rezultat je promjene gradske granice, ali i činjenice što je tu dominirala tradicionalna gradska privreda i sporo prodirala industrijska proizvodnja.*

Iako su po popisu iz 1910. godine još imali neznatnu natpolovičnu većinu, bosanskohercegovački gradovi su brzo gubili muslimansku većinu. Za okolne gradove iz gornje tabele, naročito je to primjetno u Doboju, Derventi i Maglaju.

U svim novooslobođenim osmanskim provincijama koje su formirale nezavisne nacionalne države, muslimansko stanovništvo došlo je pod udar novog sistema vlasti, pa su bili prinuđeni na masovna iseljavanja. Pritisak na muslimansko stanovništvo u vrijeme Austro-Ugarske uprave vršen je kroz slabljenje njihovog ekonomskog i društvenog položaja, kao i drugim rafiniranijim metodama.

Međutim, raspadom Austro-Ugarske monarhije i potpadanjem Bosne i Hercegovine pod vlast Kraljevine Jugoslavije, muslimansko stanovništvo u toj državi, još je više došlo pod udar vlasti.
Razlika je što su u Kraljevini Jugoslaviji metode pritiska na muslimansko stanovništvo bile drastičnije, raznovrsnije, nezakonite i zločinačke, a što će se vidjeti iz teksta na narednim stranicama.

Rezultati posljednjeg popisa u Grapskoj iz vremena Austro-Ugarske

Godina 1910. je posljednja popisna godina iz vremena uprave Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini. Rezultati i ovog popisa u Grapskoj pokazuju kontinuitet rasta broja stanovnika i domaćinstava. Te 1910. godine u Grapskoj je popisano 639 stanovnika i 133 kuće (domaćinstva). To je, u odnosu na prethodni popis iz 1895. godine, povećanje za 66 stanovnika ili 11,52%, a i broj domova je povećan za 18 ili 15,65%.

Brži rast broja kuća i domaćinstava od rasta broja stanovništva ukazuje na početke raslojavanja porodica i osamostaljivanja nekih od članova domaćinstava u Grapskoj.

Podaci o rezultatima popisa iz 1895. i 1910. godine daju znatno veću mogućnost uvida i spoznaje o stanju i kretanju stanovništva i privrednih potencijala Grapske toga vremena. Pored broja žitelja i domova popisivana je još i vjerska pripadnost i polna struktura stanovništva. Dalje, pored stanovništva i domova popisivana je i stoka, po broju i strukturi.

PREGLED POPISA STOKE U GRAPSKOJ
ZA VLADAVINE AUSTRO-UGARSKE U BOSNI I HERCEGOVINI

Popisivana obilježja	Godine u kojima je vršeno popisivanje			
	1895.	1910.	Promjene broja	Promjene procenata
00	01	02	03	04
Broj konja	26	25	- 1	- 3,85%
Broj goveda	449	365	- 84	- 18,71%
Broj ovaca	39	9	- 30	- 76,92%
Broj koza	35	2	- 33	- 94,29%
Broj svinja [73]	39	18	- 21	- 53,85%
Broj živine		712	+ 712	
Pčele-broj košnica	7	2	- 5	- 71,43%

U gornjem pregledu prikazani su broj i struktura krupne i sitne stoke po popisima iz 1895. i 1910. godine. U odnosu na broj domaćinstava krupna stoka, konji i goveda, su relativno brojni. To važi i za živinu. Međutim, sitne stoke, izuzev svinja, bilo je samo u simboličnom broju.

Pada u oči da je, u odnosu na 1895. popisom iz 1910. godine zabilježeno smanjenje kod svih vrsta stoke, iako je broj stanovnika i domaćinstava bilježio povećanje. Uzroke treba tražiti u nekim od prethodnih, najvjerovatnije, sušnih i nerodnih godina u petnaestogodišnjem periodu između dva popisa.

Dolazak cara Franje Josipa u Bosnu i posjeta Doboju

Ova posjeta cara Bosni i Hercegovini i prolazak kroz Doboj i sa Grapskom ima posredne i neposredne veze. Godinama se prepričavalo o prolasku kroz Doboj i dočeku cara Franje Josipa na željezničkoj stanici u Doboju. Dočeku je prisustvovalo i okolno stanovništvo. Tu je svakako mogla biti i nekolicina viđenijih stanovnika tadašnje Grapske.

«U posjetu Bosni i Hercegovini (1910. godine) car je krenuo iz Budimpešte 29. maja uvečer zasebnim dvorskim vozom, koji je narednog dana u 5 sati ujuro stigao u Bosanski Brod. Na stanici su ga dočekali

---

73 *U okviru Grapske popisivan je i jedan zaselak sa srpskim stanovništvom koje gaji svinje, inače svo ostalo stanovništvo u Grapskoj su muslimani koji ne gaje svinje i ne koriste svinjetinu.*

zemaljski poglavar, zapovjednik 15. korpusa, okružni predstavnik Banje Luke, kotarski predstojnik Dervente, upravnik ispostave u Bosanskom Brodu, kao i gradonačelnik sa gradskim zastupstvom. Na poklonstvo poredali su se vojni predstavnici, svećenstvo, činovništvo, predstavnici društva... Pola sata nakon toga, car je stupio u zaseban voz bosanskohercegovačkih zemaljskih željeznica i nastavio (znači u 5 sati i 30 minuta) putovanje za Sarajevo.

U 8 sati i 12 minuta voz je stigao u Doboj gdje se zadržao 20 minuta, a cara su pozdravili predstavnici vojne i civlne uprave. U Zavidovićima voz se zadržao samo tri minute i nastavio vožnju do Zenice, gdje je stigao u 11 sati i 48 minuta i zadržao se 20 minuta.

U Visoko voz je stigao u 13 sati i 50 minuta i zadržao se 10 minuta. U odboru za doček cara nalazili su se okružni predstojnik u Sarajevu, kotarski predstojnik i zapovjednik žandarmerije u Visokom, a na poklonstvo poredali su se gradski načelnik i gradsko zastupstvo.
U 15 sati car je stigao u prijemni paviljon, koji se nalazio u blizini stanice kod Tvornice duhana u Sarajevu [74]»...

Analizom putovanja i dočeka carske svite u Bosni i Hercegovini može se doći do niza veoma interesantnih zaključaka, kao npr.:
Putovanje carskog voza od Bosanskog Broda do Sarajeva je trajalo ukupno 9 sati i 30 minuta. Kada se oduzmu ukupna zadržavanja od 53 minute (po 20 minuta u Doboju i Zenici, 3 minuta u Zavidovićima i 10 minuta u Visokom), onda je putovanje trajalo efektivnih 8 sati i 37 minuta. To znači da je taj voz od Bosanskog Broda do Sarajeva vozio prosječnom brzinom od oko 25 kilometera na sat. To je, uz primjenu mjera sigurnosti, veoma respektabilna brzina za ono vrijeme.

Tokom cijelog carevog putovanja, od Bosanskog Broda do Sarajeva, bilo je samo četiri zaustavljanja, a od toga jedno u Doboju. To nedvojbeno upućuje kakav je značaj u to vrijeme imao Doboj kao najveća željeznička raskrsnica u Bosni i Hercegovini, ali i kao velika radionica za održavanje i opravku vagona i lokomotiva.

---

74 *«Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini», izdavač «Buybook» Sarajevo 2004. strana 647.*

SVEČANI DOČEK CARA FRANJE JOSIPA U DOBOJU 30.05.1910.

Prednost da pozdrave cara u Doboju imala su školska djeca i učitelji.

Poslije učenika i učitelja Car se pozdravljao i sa narodom u Doboju.

Zaustavljanje u Doboju je bilo među najdužim zadržavanjima – 20 minuta. Duže je trajalo samo zaustavljanje u Bosanskom Brodu (na ulazu u Bosnu i Hercegovinu – na «Vratima Bosne»), a gdje je za pola sata, pored ceremonije dočeka, izvršen i prelazak cara i njegove svite iz dvorskog voza u zaseban voz bosanskohercegovačkih zemaljskih željeznica.

Iz samog čina što je izvršen prelazak cara i njegove svite iz dvorskog voza u zaseban voz bosanskohercegovačkih zemaljskih željeznica, vidi se koliko je Austro-Ugarska Monarhija pridavala značaj samobitnosti tadašnje Bosne i Hercegovine.

Gotovo je sigurno da su i Grapćani sudjelovali na dočeku cara Franje Josipa u Doboju 30. maja 1910. godine. Zašto ne ići na doček tu u Doboju kada se zna da je nekolicina njih potegla do Pešte caru na proslavu (vjerovatno proslava povodom 80. rođendana cara Franje Josipa).

O putovanju Grapćana u Peštu i zgodama na tom putu, dugo se prepričavalo u Grapskoj.

Zgoda sa Grapćanima desila se u Bosanskom Brodu kada su se smještali u specijalni voz koji je iz Bosne direktno za Peštu, besplatno prevozio učesnike proslave. Kompozicija voza bila je beskrajno duga sa velikim brojem vagona. Oni su hodali pored te kompozicije tražeći vagon u koji bi se smjestili, ali nikako da ga nađu. Ne zbog toga što nije bilo mjesta u vagonima, već zato što su svi vagoni bili luksuzno opremljeni sa mekanim sjedištima za gospodu, a oni su za sebe cijenili da tu ne pripadaju. Kada su se umorili od traženja, onda su ipak pitali pa su im željezničari pojasnili da su svi ti vagoni i za njih. Tek tada su se oni usudili da uđu u voz i da se smjeste u luksuzno opremljene vagone u kojima su besplatno otputovali na proslavu i vratili se iz Pešte.

BOŠNJACI U AUSTRO-UGARSKOJ VOJSCI
prvi svjetski rat, ratište na Pijavi

Mnogi Grapčani koji su mobilizirani te morali, u okviru trupa Austro-Ugarske vojske, učestvovati u Prvom svjetskom ratu, nikada se više nisu vratili kući u Grapsku, nego su svoje kosti ostavili razasute po ratištima diljem Evrope – na Alpama, na Soči, na Pijavi, po Galiciji i drugdje.

BOSANCI – RATNI VOJNI INVALIDI
povratak sa istočnog ratišta

Mnogi od preživjelih Bošnjaka – učesnika Prvog svjetskog rata ostali su trajni i teški vojni invalidi, a Austro-Ugarska koja ih je mobilizirala i odvela u svoju vojsku izgubila je rat.

U novostvorenoj državi Kraljevini Jugoslaviji, Bošnjacima ratnim vojnim invalidima nije se pisalo ničega dobrog. Oni se nisu smjeli niti pojaviti za pomoć nego su se patili i umirali u tišini.

IZGLADNJELI BOŠNJACI U K. u. K. ARMIJI KRAJEM RATA

MEZARJE BOŠNJAKA IZGINULIH U K. u. K. ARMIJI

Detalj sa groblja ***KRIEGERFRIEDHOF LEBRING*** *na kojem su pokopani mnogi Bošnjaci, vojnici Austro-Ugarske poginuli od 1915. – 1918.godine.*

Sarajevski atentat koji je planiran i pripreman u Srbiji, a izvršili su ga srpski atentatori 1914. godine na prijestolonasljednika Austro-Ugarske Monarhije, Ferdinanda, označio je početak Prvog svjetskog rata i početak kraja Austro-Ugarske Monarhije.

Grapska je iz Prvog svjetskog rata izašla višestruko osakaćena. Prvo je Austro-Ugarska u svoju vojsku mobilisala sve sposobne Grapćane i odvela ih u rat.

Mnogi su ostavili kosti na istočnim, zapadnim i drugim bojištima širom Evrope i Azije (Soči, Pijavi, Alpima; Galiciji, Karpatima, Albaniji) kao i u robijašnicama Rusije po Sibiru sve do Vladivostoka.

Neki su se i vratili sa ratišta po završetku rata, a mnogi kasnije, nakon višegodišnjeg robijanja, ali potpuno iscrpljeni. Većina ovih povratnika bili su iznemogli ili osakaćeni.

Svima njima je od tadašnje vlasti Kraljevine Jugoslavije priređivan hladan i nimalo prijateljski doček.

One Grapćane koji su imali «sreću» da ne budu otjerani u rat uništavali su ratni porezi, neimaština, glad, bolesti i druga svakovrsna bijeda. Taman što se jedno zlo, ratno završilo za Grapćane, kao i druge muslimane na Balkanu, započelo je drugo mirnodobsko.

Rat je okončan 1918. godine propašću Austro-Ugarske Monarhije i nastankom države Jugoslavije, odnosno Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Odmah se postavilo pitanje kakva se sudbina spremala za Bošnjake muslimane u Kraljevini Jugoslaviji, obzirom da je u tu novu državu uključena i Bosna?

Odgovori na ovo pitanje najbolje se mogu vidjeti iz sljedećih navoda Ivana Meštrovića, koji opisuje sastanak Jugoslovenskog odbora i predstavnika srpske vlade Stojana Protića...»Trumbić je smatrao da je najdelikatnije pitanje u cijelom našem kompleksu pitanja (to) kako će se postupati sa Bosnom...zato će trebati naći način da nas Bosna veže, a ne da nas rastavlja.

Na to je Protić uzvratio: Mi imamo rješenje za Bosnu. Kad naša vojska pređe Drinu, daću Turcima dvadeset četiri sata, pa makar i četrdeset osam, da se vrate na pradedovsku veru, a što ne bi htelo, to poseći, kao što smo u svoje vreme uradili u Srbiji[75]».

A kakav je bio stvarni status Bošnjaka u novostvorenoj državi najbolje opisuje izjava reisu-l-uleme Džemaludina Čauševića francuskom novinaru lista Le temps (Vrijeme) Charles Riovet:

---

[75] *Iz Feljtona Nagorke Idrizović «Od Načertanija preko velike Srbije do Haga» «Oslobođenje», od 22.03. do 28.04.2006. godine*

«I kakvi događaji. Hiljade ljudi ubijenih, šest žena spaljeno, 270 sela opljačkano i uništeno, eto bilansa za nas Muslimane prilikom svečanog stvaranja Jugoslavije, kojoj smo se mi spremali služiti svom dušom. Mi smo ipak Sloveni, ali Srbi odbijaju da nas smatraju takvima. Smatraju nas uljezima...Mi ćemo nepravdu podnositi, javni život može da se upravlja bez nas, ali neka se respektira barem naš život. Naša čast i naš imetak. Zar je to suviše zahtijevati [76]».

Međutim, to se dalje nastavljalo od 1925. do 1927. godine «kada je cjelokupni državni aparat od poreznika do šumara bio angažovan na vršenju terora nad muslimanskim stanovništvom za vrijeme glasanja Nacionalnog bloka u BiH i Sandžaku».

Naoružani četnici vršili su teror i nasilje pred izbore i na sam dan izbora. Teror je bio neizdrživ, pogotovo u Sandžaku nakon pokolja u Šahovićima, gdje je poklano 58 talaca, razularena masa je palila kuće, ubijala žene i djecu. Vlasti su svojim apsolutno pasivnim držanjem potpomagale ta zlodjela. Poslije ovog pokolja kompletno stanovništvo Šahovića i Pavinog Polja je izbjeglo u Bosnu, u Tursku, u Albaniju[77].

Teror nad Bošnjacima muslimanima se i dalje nastavlja, ali sada sve više planski, produbljeno i smišljeno.

Formiranjem banovina (nakon Šestojanuarske diktature) BiH je potpuno «pocijepana», jer je većina njenih dijelova pripojena u srpska, hrvatska i crnogorska upravna područja.

Na ovaj način ostvaren je plan Milana Srškića, predsjednika Narodne radikalne stranke u Bosni i Hercegovini i ministra koji je kasnije postao predsjednik Vlade u doba diktature. Na pitanje zašto je Bosna podijeljena, Srškić je odgovorio: «radi Turkeša» (misleći na Bošnjake). «Ja ne mogu u Bosni gledati minareta, oni moraju nestati [78]».

Eto takva je sudbina spremana, a to se i dešavalo Bošnjacima muslimanima u toj novoj državi Kraljevini Jugoslaviji.

Rezultati popisa 1921. godine

Rezultati tih ratnih dešavanja i poratne zloupotrebe vlasti od strane srpskih nacionalista, početkom tridesetih godina prošlog vijeka i njihov odraz na muslimane, vide se iz popisa stanovništva Grapske 1921. upoređenog sa prethodnim popisom iz 1910. godine. To je svakako odgovarajući indikator naprijed opisanih događanja i odnosa prema muslimanima u Kraljevini Jugoslaviji.

---

76 *Iz Feljtona Nagorke Idrizović «Od Načertanija preko velike Srbije do Haga» «Oslobođenje», od 22.03. do 28.04.2006. godine.*

77 *Isto*

78 *Isto*

Evo uporednog pregleda ta dva popisa stanovništva i domaćinstava u Grapskoj izvršenih prije i poslije Prvog svjetskog rata.

PREGLED POPISA STANOVNIKA U GRAPSKOJ
U VRIJEME KRALJEVINE S.H.S. JUGOSLAVIJE

Popisivana obilježja	*Godine u kojima je vršeno popisivanje*			
	1910.	***1921.***	***Promjene***	***1931.(procj.)***
00	*01*	*02*	*03*	*04*
Ukupno žitelja	*639*	*614*	*- 25*	*730*
Muslimani	*580*	*561*	*- 19*	
Krišćani	*59*	*53*	*- 6*	
Broj muških	*340*	*328*	*- 12*	
Muslimani	*308*			
Krišćani	*32*			
Broj ženskih	*299*	*286*	*- 13*	
Muslimani	*272*			
Krišćani	*27*			
Broj kuća	*133*	*129*	*- 4*	*150*

Između popisa izvršenih 1910. i 1921. proteklo je jedanaest godina. Prema dinamici rasta stanovništva po popisima iz prethodnih peroda, u Grapskoj se za to vremensko razdoblje moglo očekivati povećanje za preko 150 stanovnika i za oko 40 novih domaćinstava.
Rezultati popisa iz 1921. godine, nasuprot tome, pokazuju smanjenje i broja stanovnika i broja domaćinstava. To jeste dijelom posljedica rata, ali je na to u znatnoj mjeri uticala i naprijed opisana zloupotreba vlasti od strane srpskih nacionalista u Kraljevini Jugoslaviji početkom dvadesetih godina dvadesetog vijeka.

Naredni popis 1931. godine proveden je uz znatno promijenjene uslove i metodologiju popisivanja i obrade podataka. To je bilo iz političkih razloga. Ciljevi su bili razvlaštenje i uništenje Bošnjaka muslimana. Nakon proglašenja Šestojanuarske diktature i nove teritorijalne podjele države na banovine, po naseljenim mjestima nisu iskazivani rezultati popisa stanovnika i domaćinstava.

Na osnovu statističkih procjena u Grapskoj je 1931. godine bilo 730 stanovnika i 150 domaćinstva. Ta procjena je u odnosu na popis iz 1921. godine bila povećanje za 116 stanovnika ili za 18,89%, a domaćinstva više 21 ili za 16,28%.

Pored stanovništva i domaćinstava 1921. godine je popisivana i stoka. Rezultati tog popisa stoke u Grapskoj dati su u narednom uporednom pregledu.

Iz pregleda podataka je vidljivo da se u Grapskoj stanje sa stokom čak nešto i poboljšalo. Povećan je broj konja za 12, a goveda čak za 96. Prema rezultatima tog popisa, prosječno domaćinstvo u Grapskoj je moglo imati najmanje volovsku zapregu i jednu kravu, a svako šesto konjsku zapregu. Razumljiva je relativno velika zastupljenost krupne stoke – konja i goveda u Grapskoj toga vremena, jer je u obradi zemlje i mjesnom transportu korištena samo ljudska i stočna radna snaga.

PREGLED POPISA STOKE U GRAPSKOJ
U VRIJEME KRALJEVINE S.H.S. JUGOSLAVIJE

Popisivana obilježja	***Godine u kojima je vršeno popisivanje***			
	1910 [79].	***1921.***	***Promjene broja***	***Promjene procenata***
00	***01***	***02***	***03***	***04***
Broj konja	*25*	*37*	*+ 12*	*+ 48,00%*
Broj goveda	*365*	*461*	*+ 96*	*+ 26,30%*
Broj ovaca	*9*	*10*	*+ 1*	*+ 11,11%*
Broj koza	*2*	*40*	*+ 38*	*+ 19 puta*
Broj svinja	*18*	*17*	*- 1*	*- 5,56%*
Broj živine	*712*			
Pčele- košnice	*2*			

Prostrano i plodno Grapsko polje omogućavalo je cjelokupnom stanovništvu da živi od poljoprivrede i to prevashodno od ratarstva i stočarstva. Obrada i priprema za sjetvu relativno velikih površina zemljišta, kao i sabiranje i prevoz ljetine bili su nezamislivi bez brojnih stočnih – volovskuh i konjskih zaprega.

Sitna stoka, iako je bilo nekih povećanja, i dalje je ostala samo u simboličnom broju. To je i razmljivo, jer je stanovništvo bilo preokupirano poslovima ratarstva i uzgojem krupne stoke i živjelo je od toga.

79 *Rezultati popisa iz 1910. prenesni su u svrhu poređenja sa popisom iz 1921. godine.*

Društvene prilike u Grapskoj tridesetih godina prošlog vijeka

Političke i ekonomske prilike u Kraljevini Jugoslaviji krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina prošlog vijeka bile su u stalnom previranju. Vladajuće nacionalne elite Srba, Hrvata i Slovenaca (ostali, a naročito muslimani, su zanemarivani kao da ih nema), nikako se nisu mogli usaglasiti oko vlasti i političke podjele zemlje. Društvo se sve više raslojavalo na veoma mali broj bogatih i sve veći broj osiromašenih seljaka i još siromašnijih radnika bezemljaša i gradske sirotinje. U takvim društvenim i političkim okolnostima i prilikama, među radnicima i brojnom sirotinjom počinje da jača uticaj Sindikata i Komunističke partije Jugoslavije.

Sva ta ekonomska i politička previranja, a naročito siromašenje seljaka, imali su svoj odraz i na zbivanja u Grapskoj. Narod je sve više siromašio i zapadao u neimaštinu i dugove.

Grapćani su počeli politički da razmišljaju, da se uključuju u politiku, da raspravljaju o politici i da se opredjeljuju za pojedine političke partije i političare. Neki su i nadimke dobili po imenima političara za koje su se opredjeljivali kao „Maček", npr.

Privredne djelatnosti Grapske za vladavine Kraljevine Jugoslavije

Kroz Grapsku prolazi put Doboj – Modriča, koji je komunikacija od regionalnog značaja, a Trebavska sela, pa i Grapska, bila su bogata stokom, žitaricama, voćem i drugim poljoprivrednim proizvodima.

Poznati trgovac iz Gračanice Arif Kamarić je u Grapskoj kupio zemljište s obje strane ceste. S jedne strane puta izgradio je kuću sa ugostiteljskim poslovnim prostorom u prizemlju i stanom na spratu. S druge strane puta, ozidao je veliki magacinski prostor za otkup, trgovinu i skladištenje poljoprivrednih proizvoda. Kamarić je u Grapskoj uspješno poslovao sve do kraja Drugog svjetskog rata, a onda je odselio u Doboj.

U tim vremenima neki od obrazovanijih i imućnijih Grapćana okušali su se na poslovima trgovine i ugostiteljstva. Tako je Mustafa Muratović zvani Musto Atifović pokušao sa ugostiteljstvom, uslugama i trgovinom. Namijenio je u te svrhe objekat uz samu cestu, gdje je pokušao razviti poslove kompletne usluge odsjedanja, odmora, prenoćišta i ishrane kirajdžija i konjskih zaprega, te kovačko-potkivačke poslove za razne usluge prevoznicima. Musto, međutim nije uspio sa svojim hanom, aščinicom, trgovinom i kovačnicom. Mada je lokacija bila veoma dobra, nešto mu je nedostajalo. Da li iskustvo i znanje, ili odvažnost i upornost, ili naprosto nije imao sreće u tom poslu.

Murat Hurtić zvani Murat-hodža se ogledao u poslovima trgovine na malo mješovitom robom. Njemu su poslovi dobro išli. Imao je dvije

trgovinske radnje: jednu pored ceste, a drugu u centru Grapske. Zapošljavao je, pored nekih članova svoje porodice, i kvalifikovanog trgovca koji je kod njega bio u stalnom radnom odnosu. Nažalost, Murat je umro naprasno. Pričalo se da su ga otrovali Srbi s kojima se družio.

Sa trgovinom su u Grapskoj tridesetih i četrdesetih godina prošlog vijeka pokušali još i Ramo Alić i Medžid Hidić, ali sa znatno skromnjim uspjehom nego Murat-hodža. Neki Grapćani su se povremeno bavili kupovinom i preprodajom stoke (kalamarenjem) i izgleda da su na tome, poneki, mogli i zaraditi. Ostali, uključujući kovače i potkivače, obućare, dunđere, furundžije i druge živjeli su, preživljavali i kraj s krajem sastavljali, ali i uz pomoć poljoprivrede.

Svi ostali su nastavljali tradicionalno se baviti poljoprivredom i stočarstvom i to na tradicionalan t.j. ekstenzivan način.

Drugi Svjetski rat u prolazu kroz Grapsku

Drugi Svjetski rat na prostorima Kraljevine Jugoslavije započeo je 06.04.1941. godine bombardovanjem Beograda. Grapska je bombardovana kada su se njemački avini vraćali iz Beograda, pa preostali teret bombi bacili na selo. Neki Grapćani su od toga poginuli, neki ranjeni, a nekima su i kuće razorene. Kud će baš pa na Grapsku od tolikog dunjaluka, a historija to uopšte ne spominje?

Po Grapskoj su padale avio-bombe još i 1943. godine, kada je saveznička avijacija bombardovala Doboj. Samo tada, na sreću, nije bilo mrtvih ni ranjenih. Istina neki od Grapćana su stradali i od tog bombardovanja, ali ne u Grapskoj, nego vraćajući se sa sajma u Doboju.

Tokom rata od 1941. pa do 1945. godine, područje Grapske formalno je pripadalo kvislinškoj tvorevini NDH. Međutim, njena uprava u Grapskoj i okolini na desnoj strani rijeke Bosne, faktički, nikad nije niti uspostavljena. Hitlerova armija je na ovom području bila zainteresovana za osiguravanje ključnih komunikacija kao što su željeznička pruga i put Bosanski Brod – Sarajevo koji su na lijevoj strani ove rijeke.

Značajno je pomenuti da je u ljeto 1941. godine pod vodstvom KPJ-e podignut ustanak i u Trebavskom kraju. Rezultati tog ustanka u bližoj okolini Grapske bili su napad na žandarmerijsku stanicu u Osječanima i njeno uništavanje, te provaljivanje i pljačkanje vojnih magacina u Barama kod Doboja. Iako su u ustanku učestvovali većinom pročetnički orjentisani Srbi, tim ustankom u ovom području je rukovodio komunista Ismet Kapetanović (Sinan-begov).

Ubrzo poslije toga dolazi do razlaza i razdvajanja između pročetnički i prokomunistički orjentisanih ustanika. Ismet sa prokomunistički orjentisanim ustanicima odlazi prema Tuzli, odosno Majevici gdje je kasnije i poginuo. Ostali nisu odlazili, pa su okolna srpska sela bila pod kontrolom pročetnički orjentisanih oružanih formacija.

U tim uslovima i okolnostima i Grapćani su se naoružavali. Prvaci sela su organizovali i oružane formacije u svrhu zaštite stanovništva i dobara kao i za održavanje javnog reda i mira.

Neki Grapćani su od početka pa do kraja rata bili pripadnici raznih vojnih formacija, a pred kraj rata najviše ih je bilo u partizanima.

Grapska tokom Drugog svjetskog rata (1941. – 1945.) nije doživjela napad i tragediju širih razmjera. Ipak, ukupni bilans smrtno nastradalih (vojnika i civila) na raznim lokalitetima i ratištima u tom ratu bio je oko 30 osoba. Za nekoliko njih nikad se nije saznalo gdje i na koji način su stradali.

Grapsku su tokom rata pohodile raznorazne naoružane bande i vojne formacije, počev od četnika pokućaraca i jajara iz okolnih srpskih sela, preko ostataka razbijenih i izgladnjelih vojnih formacija četnika nedićevaca, dražinovaca i drugih, pa na kraju i njemačke okupacione armije, koji su u proljeće 1945. godine u Grapskoj instalirali artiljerijske položaje da bi se branili, od nadiranja partizana, i osiguravali komunikacije za izvlačenje svoje armije sa Balkana.

Za razliku od svih prethodnika, pripadnike njemačke okupacione armije iz tih dana, Grapćani pamte kao veoma disciplinovane i korektne prema civilnom stanovništvu.

Dolaze partizani

U aprilu 1945. godine, jedne noći prestalo je gruhanje njemačkih topova, utihnula je i mitraljeska i puščana paljba, koja je dolazila s Becnja.

Te noći moj djed Sabit reče: «Eto djeco, ovo dobro upamtite, sutra dolaze partizani»!

U jutru je tišina bila napadna. Sve u Grapskoj toga jutra bilo je nekako tiho i drugačije. U Grapsku su ulazili i kroz Grapsku prolazili partizani. Izgledali su umorni, a prolazili su u beskrajno dugim kolonama.

Gledao sam ih toga jutra i bez obzira na neke ružne priče od ranije koje su se u selu mogle čuti o njima, kao i to da su bezbožnici, oni su *u*

mojim dječijim očima izgledali najpitomiji od svih prethodnih vojski koje su prolazile kroz Grapsku, a djelovali su mi i nekako po naški, kao svoji.

Grapska u SFRJ, odnosno SR BiH od 1945. do 1991. godine

Eto tako su u Grapsku došli partizani. Tako sam ih ja vidio i doživio. partizane koji su, odmah se to moglo naslutiti i osjetiti, donijeli jedno sasvim novo vrijeme.

To drugo i drugačije vrijeme počelo je, za mnoge, sa puno boli, nepravdi i patnji. To novo vrijeme nikog nije ostavilo netaknutog. Sve je pomjereno i pomaknuto iz ustaljene kolotečine. Rušen je dotadašnji sistem vrijednosti i uspostavljan je novi i drugačiji, prema drugim kriterijima.

Mnoge veličine i vrijednosti su obezvrijeđene i poništene. Svako ko se suprostavio tom valu promjena bio je „pometen".

Pomjeralo se, radilo se i gradilo se svugdje i ama baš na sve strane. Svako je, na ovaj ili onaj način bio uključen u ta pomjeranja, u te poslove i nezaustavljive akcije sa svim tim promjenama.

Partizani su po ulasku u Grapsku, pozvali stanovništvo na predaju oružja. Grapćani su se dijelom sami, a dijelom ih je njemačka armija bila naoružala i mobilisala da im na Becnju brane položaje od nadiranja partizana. Kada se njemačka armija povlačila, Grapćane je ostavila u Grapskoj na milost partizanima.

Pozivu partizana Grapćani su se odazvali i predali oružje. Neki su se priključili partizanskim jedinicama. Svi ostali su odvedeni u Tuzlu, gdje su u logoru i na isljeđivanju zadržani tokom ljeta te 1945. godine. Poslije su svi pušteni sa «marš kući» i stvarno su svi došli kući u Grapsku.

Prelazak Grapske u drugo vrijeme

U jesen 1945. i proljeće 1946. godine formiraju se radne brigade – omladinske i frontovske, te se pokreću radne akcije na jesenjoj i proljetnoj sjetvi, a nastavljaju na popravkama puteva, sječi šume i učešću u gradnji pruge Brčko – Banovići. Akcije i radne brigade bile su mjesnog, regionalnog, republičkog i saveznog značaja.

U te akcije i radne brigade, pored muškaraca, obavezu uključivanja imale su i djevojke i mlade žene bez dojenčadi. To je, naročito kod nas muslimana, izazivalo socijalne potrese, negodovanja i lomove, pa čak kod nekih i lične i porodične tragedije, ali uzmicanja nije bilo, obaveze su se morale izvršavati.

Na jesen te 1945. godine otvorena je i počela sa radom Narodna osnovna škola Grapska. Te godine upisana je i počela sa školovanjem prva generacija muške i ženske djece u školi u Grapskoj Gornjoj. Svi nepismeni ispod trideset godina imali su obavezu da se uključe u tečajeve za opismenjavanje. Odmah iza toga išla je široka i beskompromisna aktivnost na otkrivanju žena muslimanki, odnosno skidanju zara i feredže.

Omladinska pruga Šamac - Sarajevo

U 1947-oj i narednih nekoliko godina još je jačao intenzitet akcija omladinskih radnih brigada, a naročito gradnjom željezničke pruge Šamac – Sarajevo. Grapska je svjedok i učesnik početka i završetka gradnje ove pruge. Željeznička pruga Šamac – Sarajevo, u dužini od 200 kilometara, počela se graditi 01. marta, a završena 29. novembra 1947. godine. Pruga prolazi ispod Grapske – kroz grapsko polje u dužini od oko tri kilometra. Kakav i koliki nasip za željezničku prugu je, kroz Jezera, ispod Grapske izgrađen toga ljeta 1947. godine, prosto je za nepovjerovati. Radilo se samo lopatom, krampom, ručnim kolicima i ručnim nabijačem zemlje. Radilo se, ali se i pjevalo stalno, nekad i po naređenju, mada omladinu nije trebalo puno nagovarati da zapjeva.

Grapska, kao jedno od najvećih naselja od Modriče do Doboja, dobila je željezničku stanicu sa imenom Grapske. Međutim, ta željeznička stanica izmještena je iz Grapske, oko tri kilometra prema Doboju, u Kostajnicu (Postijenje). U Bušletiću je izgrađeno stajalište za radničke i đačke vozove. Tako je Grapska, iako jedno od najvećih i jedino muslimansko naselje pored željezničke pruge od Doboja do Modriče, dobila i imala „svoju“ željezničku stanicu, ali samo na papiru. Da li je to baš sve slučajno? Previše je tu slučajnosti da bi se moglo reći i povjerovati da Srbi nisu i u tome umiješali svoje prste.

Grapćani su, naročito radnici i đaci, iako nam željeznička pruga prolazi kroz naselje, morali desetinama godina pješačiti po tri kilometra u odlasku i tri u povratku od željezničke stanice «Grapska» da bi stigli na posao i u školu u Doboj i vratili se kući. Da ironija bude veća, među onima koji su ulazili u voz i izlazili iz voza na toj stanici, oko 80% bili su Grapćani.

Danas nakon povratka Grapćana u Grapsku može se vidjeti da je željeznička stanica Grapska preimenovana u Srpsku Kostajnicu. Ipak, sada na stajalištu ispod Grapske zastaju poneki od putničkih vozova, ali se

zato vozna karta do Grapske ne može kupiti, nego samo do Kostajnice ili do Bušletića.

Prva tri popisa stanovništva i dobara u SFRJ, odnosno u SR BiH

Naredna 1948. je godina prvog popisa stanovništva i dobara u SFRJ, odnosno u SR Bosni i Hercegovini, pa i u Grapskoj. Sljedeća dva popisa vršena su 1953. i 1961. godine. Ostali popisi stanovništva i dobara vršeni su svakih 10 godina.

Evo tabelarno sređenog pregleda prva tri popisa stanovništva u Grapskoj u okviru SFRJ, odnosno u SR Bosne i Hercegovine.

PREGLED POPISA STANOVNIKA U GRAPSKOJ
PRVA TRI POPISA U SFRJ, ODNOSNO U SR B i H

Popisivana obilježja	*Godine u kojima je popisivano*			*Promjene po popisu 1953.-1961.(+ i -)*
	1948.	*1953.*	*1961.*	
00	*01*	*02*	*03*	*04=(03 – 02)*
Ukupno stanovnika	*1.200*	*1.415*	*1.685*	*+ 270*
Ukupno muških	*601*	*719*	*848*	*+ 125*
Ukupno ženskih	*599*	*696*	*837*	*+ 141*
Broj kuća	***200***	***238***	*327*	***+ 89***

Redovni popisi vrše se svakih deset godina. Posljednji redovni popis prije Drugog svjetskog rata bio je 1931. godine. Pošto je bilo ratno stanje, 1941. godine nije bilo moguće izvršiti redovno popisivanje stanovništva i dobara. Popisima iz 1948. i 1953. godine (faktički neredovnim popisima) popunjavane su praznine nastale izostajanjem redovnih popisa 1941. i 1951. godine. Unatoč svemu, rezultati popisa iz 1948. i 1953. godine imaju značajnu analitičku vrijednost, bar kada je Grapska u pitanju.

U Grapskoj je 1948. godine popisano 1.200 stanovnika u 200 domaćinstava (kuća). Prosječno domaćinstvo u Grapskoj, te godine, imalo je šest članova. Rezultati ovog popisa ukazuju da je (unatoč rata) u odnosu na predratno stanje u Grapskoj došlo do znatnog povećanja i stanovništva i broja domaćinstava.

Popisom od 1953. godine u Grapskoj je evidentirano 1.415 stanovnika i 238 domaćinstava. Rezultati ovog popisa ukazuju da je očekivani rast zabilježen i kod stanovništva i kod domaćinstava. Prosječan broj članova

domaćinstva neznatno je smanjen. Odnos muškog i ženskog stanovništva je standardan i očekivan.

Vremena od 1945. do 1955. godine, Grapćani neće pamtiti samo po ulasku partizana, po «kuferencijama», omladinskim radnim brigadama i njihovim pjesmama, po otvaranju osnovne škole i skidanju zara i feredže, po pruzi Šamac – Sarajevo, i pješačenju na željezničku stanicu. Bilo je toga još i te kako puno za pamtiti.

Prva stalna zaposlenja Grapćana

Pamtićemo mi i prva zapošljavanja i rad Grapćana za plaću i dobijanje dječjeg doplatka, a povrh toga još i «erova za hranu i tačkica za odjeću i obuću».

Prva su zapšljavanja počela na pruzi, gdje su se podbijali pragovi, a onda i na «majdanu» kako su tada kamenolom u obližnjem Postijenju zvali Grapćani. Na majdanu su se, pored muškaraca, počele zapošljavati i djevojke iz Grapske.

Pošto stanovništvo (ne samo u Grapskoj) nije imalo radnih navika, vlasti su za one koji hoće da rade za plaću, uvele da trebaju potpisati obavezu rada od najmanje šest mjeseci. Neki su potpisivali i više, neki na godinu, neki dvije, a najsmjeliji čak i tri godine, jer je sve to bilo i materijalno podsticano.

Šaban Hurtić zvani Čikurica potpisao je doživotno. Svi su ga u početku smatrali nenormalnim, a kasnije, vremenom, svi su nastojali da rade doživotno, odnosno do penzije.

Pokret mladih muslimana – odrazi i posljedice u Grapskoj

Mnoge od ovih promjena (obavezno osnovno školovanje ženske djece, uključivanje djevojaka i mladih žena u radne brigade, skidanje zara i feredže, zapošljavanje djevojaka i mladih žena u državne firme, nacionalizacija dijela vakufske imovine, ograničavanje vjerskih sloboda i drugo) koje su, u narodu se tada već znalo, uvodili «komunisti» bile su u suprotnosti sa ustaljenom tradicijom bosansko-hercegovačkih muslimana. To je izazivalo frustracije i nezadovoljstvo kod znatnog dijela muslimanskog stanovništva.

To nezadovoljsto muslimanskog stanovništva ulema je artikulisala i izražavala protestnim govorima poslije mevluda, koji su tokom 1947. godine bili veoma česti u muslimanskim selima u okolini Doboja. Mevludi su bili sve češći, ali i sve posjećeniji. Tako su prerasli u masovna protestna okupljanja muslimana po tim selima.

Jedan od organizatora mevluda na ovim prostorima ali i vatreni govornik na svim protestnim skupovima bio je Ibrahim efendija Karalić iz Grapske. Tadašnje vlasti su ga zatvarale, sudile i osudile na deset godina strogog zatvora. Svih deset godina, bez dana oprosta, odležao je u Foči. I ne samo to. Njegova porodica je godinama veoma trpjela zbog toga.

Zemlje istočnog lagera, po nalogu Staljina, objavljuju 1948. godine, protiv Tita i rukovodstva KPJ-e i FNRJ-e, Rezoluciju Inform – Biroa.

Rukovodstvo Pokreta Mladih muslimana u BiH je tih godina, potaknuto nezadovoljstvom dijela muslimanskog stanovništva, a cijeneći loš međunarodni položaj vlasti u FNRJ u to vrijeme, kao i unutrašnje prilike sa brojnim četničkim bandama, pripremalo pobune muslimana u BiH protiv komunističke vlasti. Pokušaja buna je bilo, ali sve su vrlo brzo ugušene, a pobunjenici su se veoma loše proveli.

Pripadnicima Pokreta Mladih muslimana suđeno je krajem četrdesetih godine 20 vijeka. Sve postupke protiv njih vodili su civilni sudovi koji su izricali drastične kazne, od pet godina strogog zatvora do smrtnih kazni.

Da li slučajno ili sinhronizovano sa pokušajima Pokreta Mladih muslimana i u susjednoj Sjenini je bila pobuna. Razlog tome su visoke kvota otkupa žitarica i pritisci za ulazak u seljačku radnu zadrugu. Bilo je (od nekih vođa pobune u Sjenini) pokušaja da se i Grapčani navedu na pobunu. Grapčani se, međutim, nisu priključili pobunjenicima, mada su bili pod pritiscima visokih kvota otkupa žitarica i ulaska u seljačku radnu zadrugu.

I ovu pobunu su tadašnje vlasti nemilosrdno ugušile, a Sjenjani su se loše proveli i veoma strogo su kažnjavani.

Kada su međutim, preko SDA 1991. godine, mnogi od ondašnjih Mladomuslimana došli na vlast, puno su kazivali o svojim ličnim progonima od strane komunista. Isticali su progone čak i onih Mladomuslimana i njihovih porodica, koji su osuđivani po dvije-tri godine zatvora. Nisu se sjetili, bar da spomenu, Sjeninu i rahmetli Ibrahim efendiju Karalića iz Grapske, mladomuslimana koji je zbog tih aktivnosti proveo svih deset godina u zatvoru u Foči, koji je proganjan i kojem su uskraćivana ljudska i građanska prava i slobode, kao i njegovu porodicu, koja je puno propatila.

Gladne godine u Grapskoj

Sljedeće što su Grapčani dugo pamtili, iz tog perioda, bile su gladne godine, a naročito 1951. i 1952. Tih godina su u Grapskoj, gotovo svi, bili

stalno gladni. Svi smo bili mršavi i žuti. Punačnog i rumenog, među nama Grapćanima, tada nije bilo nikog. Glad i neimaštinu nam je pojačavala i napetost na državnim granicama, kao i opšta situacija u zemlji. Uveden je bio otkup žitarica od seljaka i racionalizirano snabdijevanje stanovništva u gradovima.

Grapskoj je zbog posjedovanja prostranog a plodnog polja, a i zbog odbijanja njenog stanovništvu da uđe u seljačku radnu zadrugu, razrezivana veoma visoka kvota otkupa žitarica.

Kao i kod sprovođenja svih drugih odluka, vlast je i ovdje bila nemilosrdna i odlučna u ispunjavanju razrezane kvote otkupa u Grapskoj. Bilo je slučajeva gdje je domaćin sjedio u pritvoru zbog manje izvršene kvote otkupa žitarica, čak za čitavu tonu, dok su istovaremeno njegovi ukućani gladovali jer u kući nisu imali što da jedu.

I u takvim okolnostima neki od Grapćana su smogli snage da u inat i iz prkosa još i zapjevaju, kao npr:

«A oj moja trbušino gladna, kad li ću te natrpat komada».

Poznati su i ovi izvorni stihovi što su ih hrabriji Grapćani smjeli zapjevati u tim vremenima, a koji glase:

«Milicijo veži i priteži, neću kazat đe mi žito leži». Ili ovi
«Nema više Dikulje da riče, šta ćeš sada plijenit' porezniče»?

Početak prosperiteta i popis stanovništva i dobara 1961. godine

Poslije tih gladnih godina, u Grapskoj se stanje postupno poboljšavalo. Mnoge su nepravde zaboravljane, a mnoge su rane i povrede prebolijevane. U Grapskoj je izgrađeno puno novih kuća, a dovedena je struja i mnoge kuće su obasjane. Napravljena je i nova školska zgrada, a u izgradnji je bio i dom kulture. Sve više odraslih se zapošljavalo, a sve više djece nastavljalo je školovanje. Tako smo došli do kraja pedesetih godina dvadesetog vijeka.

Popis koji je izvršen 15 godina nakon dolaska partizana, karakterističan je po mnogo čemu. To je prvi redovni i sveobuhvatni popis stanovništva i dobara u SFRJ, odnosno u SR Bosni i Hercegovini, pa i u Grapskoj. Taj popis, koji je izvršen 1961. godine, ukazivao je na temeljne i korjenite društvene i ekonomske promjene, a koje su se odražavale i na Grapsku.

Rezultati tog popisa u Grapskoj Gornjoj bili su:

- Popisano je 1.685 stanovnika, u okviru 327 domaćinstava (kuća). Od tog broja, 114 domaćinstava bilo je nepoljoprivrednih.
- U selu je evidentirano 238 gazdinstava, a od toga 102 poljoprivredna i 111 mješovitih, a nepoznato, odnosno nedefinisano ostalo je 25 gazdinstava.

• Na ovih 238 gazdinstava živjelo je 1.367 stanovnika. Od toga je bilo 377 poljoprivrednika zaposlenih na gazdinstvima i 139 stalno zaposlenih van gazdinstava.

• U Grapskoj je te godine popisano 408 hektara korištene poljoprivredne površine. Od toga su oranice i bašče bile 259 hektara.

• Stočni fond je brojao 80 grla radne stoke (volova i konja), 217 krava, 50 ovaca i 11 krmača.

• Te 1961. godine u Grapskoj je 147 domaćinstava (oko 45%) imalo električnu energiju, koja je u to vrijeme korištena uglavnom za osvjetljenje. Inače u Grapsku je struja dovedena i prva je sijalica zasvijetlila 1956. godine.

• Svi stanovnici Grapske zajedno, njih 1.685, raspolagali su sa 9.094 m^2 stambenog prostora, ili nešto manje od 5,5 m^2 po stanovniku.

• Za cjekokupni stočni fond raspolagalo se sa 3.431 m^2 prostora za stoku, odnosno po grlu stoke preko 9,5 m^2 stajskog prostora.

• Godine 1961. u Grapskoj je bilo 571 nepismenih stanovnika, 508 sa četverorazrednom osnovnom školom, 40 sa osmogodišnjom osnovnom školom, 25 kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika različitih zanimanja i 16 sa završenom srednjom školom, a od toga 4 sa gimnazijom.

• Te popisne 1961. godine u Grapskoj nije bilo nikoga sa višom školom ili fakultetom. Ukoliko je neko, po rođenju, iz Grapske u to vrijeme i bio stekao fakultetsku diplomu, taj nije bio stalno nastanjen u Grapskoj, tako da je popisom iz 1961. godine bio evidentiran tamo gdje je stanovao, odnosno gdje je bio prijavljen da je stalno nastanjen[80].

I na kraju, u vezi sa popisom iz 1961. može se reći da je, u odnosu na 1953. godinu, kontinuitet rasta broja stanovnika i domaćinstava (kuća) nastavljen iz prethodnog perioda. Broj stanovnika je porastao za 270 ili 18,89%, a broj domaćinstava (kuća) za 89 ili 37,39%. Gotovo dvostruko brži rast broja domaćinstava od rasta stanovništva ukazuje na proces raslojavanja porodica i domaćinstava u Grapskoj. Na to ukazuje i smanjenje prosječnog broja članova domaćinstva sa 5,95 u 1953. na 5,15 u 1961. godini.

---

80 *Vidi rezultate popisa stanovništva i dobara u SR BiH 1961. godine.*

Brži rast broja domaćinstava od rasta broja stanovnišva, a sljedstveno tome i smanjivanje broja članova domaćinstva, poljedica je povećanja zaposlenosti i ekonomskog jačanja i osamostaljivanja ostalih članova domaćinstva. Ovi procesi, sa rastom obrazovanosti i povećanjem zaposlenosti u narednim godinama će još više doći do izražaja.

Tri posljednja popisa Grapske u okviru SFRJ, odnosno u SR BiH

U narednom pregledu prikazani su rezultati tri posljednja redovna popisa stanovništva u Grapskoj u okviru SFRJ, odnosno u SR Bosne i Hercegovine prije agrsije 1992. godine.

POSLEDNJA TRI POPISA U SFRJ, ODNOSNO U SR

Popisivana obilježja	*Godine u kojima je popisivano*			*Promjene*
	1971.	*1981.*	*1991.*	*1981.-1991.*
00	*01*	*02*	*03*	*04=(03 – 02)*
Ukupno stanovnika	*1.958*	*2.211*	*2.297*	*+ 86*
Muslimani		*2.134*	*2.260*	*+ 126*
Krišćani i ostali		*77*	*37*	*- 40*
Broj muških	*960*	*1.109*	*1.154*	*+ 45*
Muslimani				
Krišćani i ostali				
Broj ženskih	*998*	*1.102*	*1.143*	*+ 41*
Muslimani				
Krišćani i ostali				
Broj kuća	***411***	***533***	***639***	***+ 106***

Rezultati ova posljednja tri popisa potvrđuju i pokazuju kontinuitet rasta broja stanovnika i domaćinstava u Grapskoj. Analizom dinamike rasta stanovništva i domaćinstava uočava se tendencija nešto usporenijeg rasta stanovništva posljednjih godina, ali i višestruko većeg relativnog rasta broja domaćinstava.

Nešto usporeniji rast stanvništva u Grapskoj u devedesetim godinama prošlog vijeka posljedica je, između ostalog, i značajnijeg zapošljavanja i odseljavanja u Doboj i druge gradove obrazovanijih i kvalificiranijih kadrova iz Grapske.

Brži rast broja domaćinstava (kuća) od rasta stanovništva (1971. više od 1,5 puta, 1981. više od 2 puta i 1991. godine više od 5 puta) takođe, su posljedica većeg zapošljavanja Grapćana u društvenim firmama i

državnim službama, ali i njihove veće kvalificiranosti i stručnosti. Na taj način je sve više dolazilo do izražaja ekonomsko i finansijsko jačanje i osamostaljivanje pojedinih članova porodice, njihovo odvajanje u zasebna domaćinstva i građenje svojih domova.

Na ova kretanja, određenog uticaja imali su i odlasci na rad i zapošljavanje u inostranstvu, naročito u Njemačkoj, jer su mnogi sačuvanu ušteđevinu koristili za gradnju kuća i zasnivanje svog domaćinstva.

Sve ove promjene i procesi imali su za posljedicu veoma brzo smanjivanje prosječnog broja članova porodice u Grapskoj (sa 4,76 u 1971., preko 4,15 u 1981. na svega 3,59 članova u 1991. godini).

Krajem osamdesetih godina prošloga vijeka i u godinama neposredno pred napad na Grapsku, stanovništvo, odnosno prosječna porodica i domaćinstvo u Grapskoj su bili prerasli iz seosko-agrarnog u naselje i domaćinstva sa sve izraženijim savremeno-urbanim karakteristikama.

U tim godinama stanovništvo u Grapskoj živjelo je u domaćinstvima sa tri do četiri člana porodice. Najveći broj kuća bile su novoizgrađene. Stanovi su najčešće bili uređeni i opremljeni za komforno stanovanje, sa strujom, vodom, kanalizacijom, telefonom i kućanskim aparatima i mašinama. U mnogim stanovima je u funkciji bilo i centralno grijanje.

Komunalna infrastruktura u Grapskoj toga vremena bila je na zavidnom nivou. Gotovo svi putevi kroz naselje bili su asfaltirani. Veoma razuđene i kvalitetne bile su vodovodna i kanalizaciona mreža, kao i niskonaponska elektro-mreža i telefonska mreža.

Svi pripremni radovi za ulično osvjetljenje u Grapskoj bili su završeni. Elektro-stubovi kao i ostali materijali bili su nabavljeni i uskladišteni. Predstojali su još samo radovi na instaliranju uličnog osvjetljenja.

<u>Promjene u načinu privređivanja i življenja</u>

Traktori su u Grapskoj (kao i svugdje u svijetu) imali epohalnog uticaja na promjene u poljoprivredi, u obradi i pripremi zemljišta za sjetvu, samoj sjetvi kao i prikupljanju i dovozu poljoprivrednih proizvoda. Traktori i druge mašine gotovo su u potpunosti istisnule stočne zaprege iz poljoprivredne proizvodnje.

Zbog toga su u narednom pregledu, zajedno sa rezultatima popisa stoke u 1981. i 1991. godini prikazani i podaci o broju traktora u Grapskoj u tim godinama.

PREGLED POPISA STOKE I TRAKTORA U GRAPSKOJ
POSLEDNJA DVA POPISA U SFRJ, ODNOSNO U SR BiH

Popisivana obilježja	Godine u kojima je vršeno popisivanje			
	1981.	1991.	Promjene broja	Promjene u%
00	01	02	03	04
Broj traktora	11	40	+ 29	+263,64%
Broj konja	42	29	- 13	- 30,95%
Broj goveda	426	341	- 85	- 20,00%
Broj ovaca	69	83	+ 14	+ 20,29%
Broj svinja[81]	16	7	- 9	- 56,25%
Broj živine	2600	2814	+214	+ 8,23%

Uvođenje traktora, motokultivatora, kombajna i druge mehanizacije u poljoprivrednu proizvodnju, tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog vijeka, vidno je uticalo i na promjene u strukturi stočnog fonda u Grapskoj. Broj konja i govda, zbog smanjenja stočnih zaprega, značajno je smanjen. U strukturi uzgoja goveda, više gotovo da i nije bilo volova za volovske zaprege. U uzgoju goveda dominiraju muzne krave, a zatim junad i eventualno tovni bikovi.

Pored naprijed opisanih promjena u smanjenju broja članova prosječnog domaćinstva, komforu stanovanja, opremljenosti stanova i kvaliteti života, nivou kvalitete i razuđenosti komunalne infrastrukture, te promjena u poljoprivrednoj proizvodnji i uzgoju stoke, za Grapsku je, sa početka devedesetih godina prošlog vijeka bilo karakteristično još i sljedeće:

- Obuhvat djece osnovnim osmogodišnjim školovanjem bio je gotovo 100%-tan. Broj nepismenih se stalno smanjivao, a nivo obrazovanosti se stalno povećavao. Po završenoj osnovnoj školi mladi su nastavljali sa školovanjem u srednjim školama, a brojni su bili i oni na višim školama i fakultetima;
- Zaposlenost radno sposobnog stanovništva bila je izuzetno visoka. Mali je bio broj domaćinstava iz kojih bar jedan član nije bio zaposlen u nekoj firmi ili ustanovi iz društvenog sektora. Znatan broj Grapćana bio je na privremenom radu u inostranstvu, bilo individualno u zemljama

[81] *U okviru Grapske popisivan je i jedan zaselak sa srpskim stanovništvom koje gaji svinje, inače svo ostalo stanovništvo u Grapskoj su muslimani koji ne gaje svinje i ne koriste svinjetinu.*

Zapadne Evrope, ili preko domaćih firmi kao izvođača radova po Bliskom Istoku i Rusiji. Nije bio zanemariv ni broj onih koji su imali svoje privatne radnje i firme;

• Tih devedesetih, zaposleni Grapčani nisu više bili samo pomoćna radna snaga. Oni su sada bili i kvalifikovani i visokokvalifikovani stručni radnici raznih zanimanja. Bilo je tehničara raznih profila. Bilo je učitelja, nastavnika i profesora. Bilo je pravnika, ekonomista, inženjera i ljekara kao i stručnjaka iz drugih oblasti;

• Mnogi Grapčani su za putovanje, bilo privatno bilo poslovno, sve više koristili svoje vlastite putničke automobile;

• Za mnoge potrebe i usluge nije bilo nužno odlaziti negdje drugo, jer su se mogle dobiti u Grapskoj;

• Grapska je imala džamiju, mekteb, školu, ambulantu, dom kulture, fudbalsko i rukometno igralište;

• Imala je Grapska još i ugostiteljske, trgovinske i zanatske radnje različitih zanimanja;

• Poseban pečat privatnoj inicijativi davali su braća Bešići sa svojom uspješnom prevozničko-transportnom i građevinskom djelatnošću, kao i još nekolicina prevoznika. Vozni i mašinski park Ahmeta Bešića (Paje) bio je impozantan, a brojniji i kompletniji je bio od nekih poznatih građevinskih firmi iz okoline. Bešić je u sporednoj djelatnosti uzgajao i tovnu junad i bikove;

• Proizvodno zanatstvo je takođe bilo veoma prepoznatljivo u Grapskoj. Topčagići su proizvodili opruge raznih veličina i namjena; Hurtići su razvijali štamparsku i pekarsku djelatnost; Hidići su već imali tradiciju u proizvodnji pekarskih proizvoda; Hajrići su pokrenuli proizvodnju plastike i td.

Naznačene karakteristike odnose se samo na kvalitativnu stranu promjena koje su se dogodile posljednjih decenija pred napad na Grapsku. Njihova kvantitativna strana, tj. veličina, obim i brojnost biće dati u narednom poglavlju gdje će se iskazivati privredne djelatnosti i kretanje

ljudskih i ekonomskih potencijala Grapske kroz historiju sa presjekom stanja neposredno pred agresiju na Bosnu i Hercegovinu.

Sažetak o historiji uz neke konstatacije iz prošlosti Grapske

Tragovi ljudskog života iz različitih historijskih epoha, nađeni na nizu lokaliteta Sjeveroistočne Bosne, to jest na prostorima gdje pripada i Grapska (Krčevina u Brijesnici Maloj, Kamen kod ušća Usore, Svilaj kod Odžaka, zatim Korića Han, Paležnica, Ularice, Šije, Ševarlije i drugi lokaliteti u okolini) ukazuju da su ljudi naseljavali ove prostore i tu kontinuirano obitavali od prahistorije pa do današnjih dana.

U srednjevjekovnoj državi Bosni, a na prostorima lokaliteta današnje Grapske, živjelo je i opstajalo domicilno bosansko stanovništvo, koje do danas nije nestalo, mada je na to stanovništvo bilo čestih atakiranja i velikih stradanja od ratova, pomora od kuge i drugih bolesti, kao i miješanja sa doseljenicima, koji su se tu naseljavali, naročito u vrijeme Osmanske vladavine.

Naziv Grapska, kao i nekolicine sela u njenoj okolini, sačuvan je u gotovo nepromjenjenom izvornom obliku. Ime je izvedeno iz imena drveta grab, koje je još i danas dosta često na ovim prostorima.

Prve pisane podatke o Grapskoj nalazimo u defterima Osmanske Carevine, polovinom XVI stoljeća, odnosno u popisu iz 1548. godine.

Analizom popisa iz 1548. godine vidi se da je tada u Grapskoj bilo 39 domaćinstava (kuća), a od toga 17 muslimanskih i 22 nemuslimanske kuće. Iz imena i imena oca popisanih domaćina muslimanskih kuća da se zaključiti da je u vrijeme tog popisa prihvatanje islama u Grapskoj bilo u poodmaklom stadiju.

Ti domicilni stanovnici Grapske, prije prihvatanja islama bili su krstjani, a vrlo vjerovatno slijednici Crkve bosanske, čiji se crkveni nauk razlikovao i od katoličkog i od pravoslavnog, zbog čega su ih i katolička i pravoslavna crkva progonile, proglašavajući ih jereticima.

Iz podataka o popisu vidi se da je u Grapskoj toga vremena bilo relativno dobro razvijeno ratarstvo, vinogradarstvo, stočarstvo, voćarstvo i pčelarstvo.

Kako u srednjevjekovnoj državi Bosni, tako i kasnije, Grapska je administrativno pripadala prvo Župi Sokol, a kasnije u Osmanskoj carevini, Nahiji Sokol.

Nahije su najmanje upravne, a kadiluci sudbene jedinice u unutrašnjosti Osmanskog Carstva. Granice nahija često su se podudarale sa starim našim bosanskim županama.

Grapska je pripadala nahiji i kadiluku Gračanica u vrijeme Osmanske Imperije, zatim opštini Gračanica i to kako u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, tako i u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Tek u FNR Jugoslaviji po popisu iz 1948. godine pa dalje Grapska je popisivana u sastavu Doboja.

Položaj muslimanskog stanovništva u Grapskoj pogoršao se dolaskom pod upravu Austro-Ugarske Monarhije od 1878. godine, a još više se pogoršao potpadanjem pod vlast Kraljevine SHS Jugoslavije od 1918. godine. Na to ukazuju i rezultati popisa.

Istina, u oba slučaja, stanje se kasnije privremeno ponešto i stabilizovalo. Međutim, politike obje ove krišćanske države, posmatrane na dugi rok, imale su za cilj nestanak muslima na prostorima Bosne i Hercegovine pa i šire.

Po posljednjem popisu pod upravom Austro-Ugarske Monarhije 1910. godine u Grapskoj je bilo 639 stanovnika koji su živjeli u 133 domaćinstva (kuće), a pod upravom Kraljevine Jugoslavije po popisu 1921. u Grapskoj je živjelo 614 stanovnika u 129 domaćinstva, a po procjeni za popis 1931. godine 730 stanovnika u 150 domaćinstva (kuća).

Po prvom popisu stanovništva i dobara u SFRJ, odnosno u SR Bosni i Hercegovini u Grapskoj je 1948. godine živjelo 1.200 stanovnika u 200 domaćinstava (kuća), a po posljednjem popisu 1991. godine bilo je 2.297 stanovnika u 639 domaćinstava (kuća). Kao što se vidi u četrdeset trogodišnjem periodu vladavine SFRJ, odnosno SR BiH broj stanovnika u Grapskoj se gotovo udvostručio, a broj kuća – domaćinstava se više nego utrostručio.

Pored brzog rasta stanovništva i broja domaćinstava kao i gradnje novih kuća, u tom periodu su istovaremeno zabilježena dramatična poboljšanja, kako u obrazovanju (nepismenih više gotovo i nije bilo, a 560 djece i omladine bilo je 1991. godine uključeno u sistem obrazovanja od osnovnih do visokih škola), tako i u zapošljavanju stanovništva Grapske (stalno zaposlenje kod poslodavaca imalo je oko 770 Grapćana), kao i u povećanju opšteg nivoa i kvaliteta života.

Gornje brojke o rezultatima popisa i kretanju veličina popisivanih obilježja, a naročito kretanje broja stanovništva i domaćinstava ukazuju, između ostalog, i na ciljeve i namjere politika pojedinih država i režima u odnosu na Bošnjake muslimane, a koje su se odražavale i na Grapsku i Grapćane.

...

III – GRAPSKA - Privreda i privredni potencijali

Privreda i resursi Grapske iz vremena Osmanske vladavine

Iz sadržaja i količina pristojbi na proizvedene žitarice i širu (vino), te iz visine popisanih poreza (prihoda u državnu kasu), vidi se da je u Grapskoj iz perioda vladavine Osmanske Imperije, bilo relativno dobro razvijeno ratarstvo (proizvodnja žitarica), vinogradarstvo, stočarstvo, voćarstvo, povrtlarstvo, i pčelarstvo[82].

Međutim, nije bilo na raspolaganju posebnih i eksplicitno pisanih podataka ili dokumenata o ekonomskim i drugim potencijalima Grapske iz toga vremena, izuzev onog što je sadržano u defterima o prva dva popisa iz 1548. i 1604. godine.

Ipak, logičkom analizom raspoloživih podataka iz popisa (vidi prva dva popisa u prilogu), mogu se spoznati određene činjenice i izvući vjerodostojni zaključci kojima se osvjetljavaju tadašnji ljudski, ekonomski i drugi privredni resursi i potencijali u Grapskoj, te uslovi života i rada njenog stanovništva iz tog vremena.

Pri ovome treba imati na umu da je u Osmanskoj imperiji toga vremena vladalo timarsko društveno uređenje, a sa ograničenim slobodama njenih podanika. Za svrhu ovog rada neophodno je napomenuti da su u gradovima (kasabama – povlaštenom dijelu) živjeli relativno slobodni građani koji su mogli biti državni službenici, trgovci, zanatlije i drugi, ponekad neovisno od vjerske i nacionalne pripadnosti.

Na selima su živjeli zemljoradnici i stočari. Stočari su, u zavisnosti od potreba nomadstva mogli radi ispaše, da se zajedno sa svojim stadima kreću u grupama, ali sa odobrenjem vlasti. Stočari su bili, uglavnom, nemuslimani, ali je bilo i muslimana stočara. Imali su primićura za jedno naselje i kneza za više sela.

Zemljoradnicima na selu u tim vremenima su kretanja i zanimanja bili ograničeni. Oni su bili vezani za zemlju i mogli su se baviti poslovima zemljoradnje i uz nju pratećim djelatnostima za vlastite potrebe. Seljaci muslimani imali su kuće i okućnice, a zemlju su obrđivali uz naknadu zemljoposjedniku. Seljaci nemuslimani bili su, uglavnom, obrađivači posjeda zemljoposjednika, a živjeli su i radili na imanjima aga i begova.

---

82 *Vidi u prilogu: PODACI IZ TURSKIH DEFTERA O POPISU U GRAPSKOJ 1548. TE 1604.GODINE.*

Ovdje se vidi karakteristična bosanska seljačka kuća i porodica iz vremena Osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini.

Kuća je na magazi sa puno malih prozora. Pokrivena je šindrom, a krov je dosta zašiljen. Na desnoj strani krova vidi se badža za izlaz dima sa ognjišta.

Na livadi niže kuće i voćnjaka, poredala se za slikanje jedanaestočlana porodica u kojoj su dvije žene i ostalo muški.

Prema tome (ali i na osnovu drugih indikatora) može se zaključiti da je prosječno domaćinstvo toga vremena moralo brojati oko desetak i više članova porodice.

Uz ove pretpostavke, a na osnovu podataka iz popisa 1604. godine, mogu se izračunati tadašnji ukupni ljudski potencijali u Grapskoj, tj. u 61 domaćinstvu tada je moglo živjeti oko 500 do 600 stanovnika.

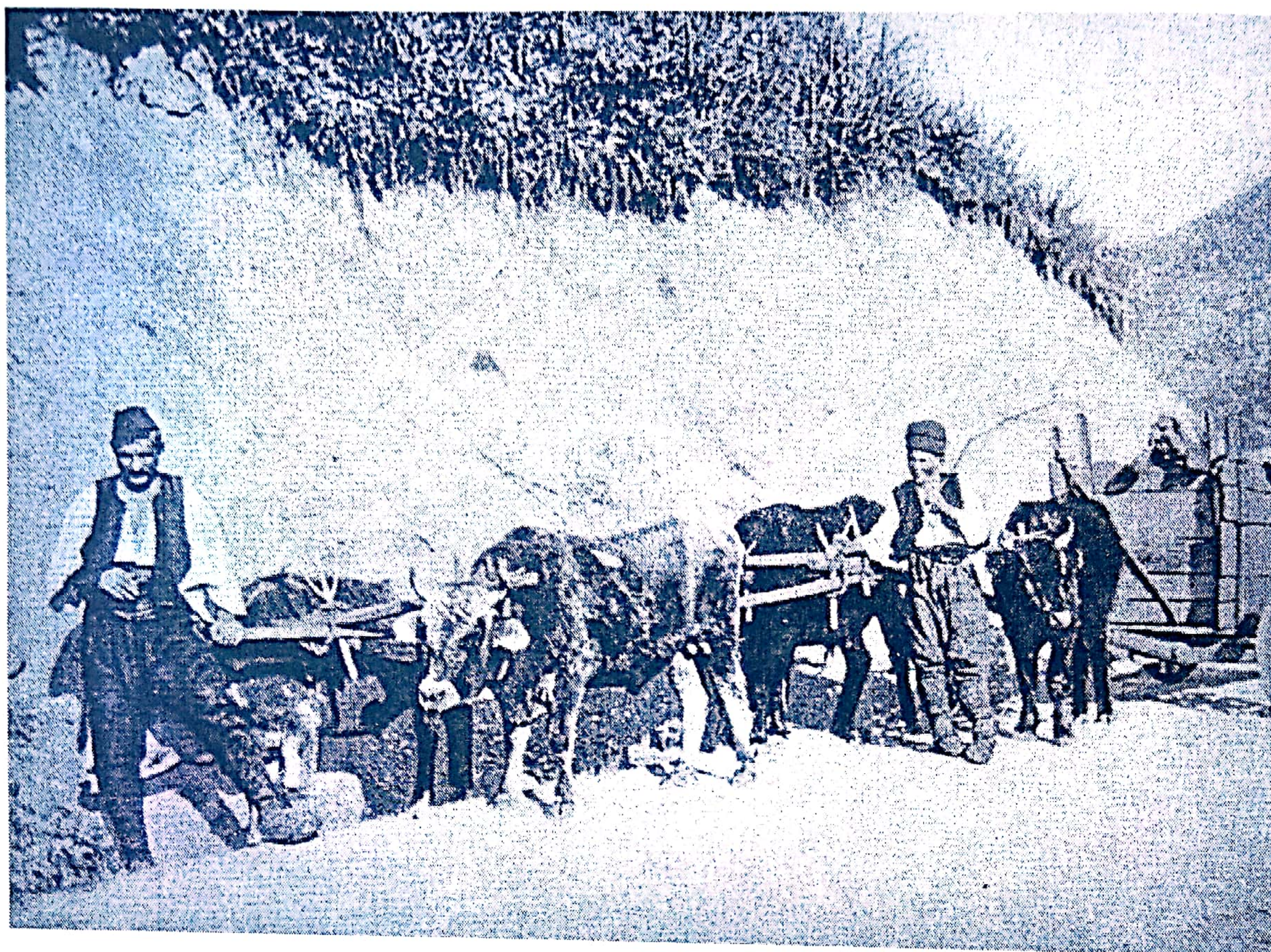
U stočarstvu je, može se reći, dominirala sitna stoka: ovce, koze i svinje, obzirom na visoku stavku poreza na sitnu stoku. O krupnoj stoci, međutim, na koju se porezi ne spominju, mogu se samo donositi logički zaključci. Krupna stoka - konji i goveda je morala biti vidno zastupljena u Grapskoj toga vremena. Zašto? Zato što je svako domaćinstvo moralo imati bar jednu volovsku zapregu jer bez toga, za ono vrijeme, bilo je nezamislivo bavljenje zemljoradnjom.

Drugo, zato što na to upućuje logika proizvodnje žitarica. Iskazane količine pristojbi (176 tovara) na proizvedene žitarice po popisu iz 1604. godine, pretpostavljaju višestruko veće količine proizvedenih žitarica. Ukoliko se za pristojbu uzimala jedna desetina, onda se tu radilo o ukupnoj proizvodnji svih vrsta žitarica u količinama od 1.760 tovara.

Za prosječan prinos žitarica može se računati oko dva tovara po dunumu. Računajući tako, onda je za ukupno iskazane količine proizvedenih žitarica trebalo obraditi i zasijati oko 900 do 1.000 dunuma površine. To daje prosjek od oko 15 dunuma po domaćinstvu.

Poorati, za sjetvu pripremti i posijati toliko velike površine zemljišta nezamislivo je bez brojnih radno sposobnih članova domaćinstava i bez brojne krupne stoke – naročito volova, pa i konja.

Dalje, logično je kada poljoprivrednici imaju stočne zaprege, da imaju (kola, plug, zubača-drljača i slično) kojima će raditi.

Na fotografiji su drvena kola koja vuku dva para priklopljenih volova. Kola su tzv. trapez koji je služio za prevoz rasutih tereta. Volove nadziru i njima upravljaju dvojica muškaraca u karakterističnim bošnjačkim nošnjama. Na njima su čakšire i košulje utegnute pasovima. Preko košulja su ječerme, a na nogama su im opanci. Na glavama su, u jednoga fes, a u drugoga kapa, možda fes omotan šalom. Iz kola viri glava i ruke ženske osobe.

Ova fotografija je nastala na početku vladavine Austro-Ugarske u Bosni. Na gotovo isti način u to vrijeme su se prevozili tereti i u Grapskoj. Isto tako i nošnja stanovnika u Grapskoj nekada je bila veoma slična nošnji sa gornje fotografije.

ORANJE VOLOVSKOM ZAPREGAMA

Na fotografiji se vidi oranje, odnosno priprema zemljišta za sjetvu, volovskim zapregama. Ovdje je orač – muškarac koji upravlja plugom i žena gonič volova. Mada se na samoj fotografiji ne vidi, ali ispred ovih ima još jedan par volova. To se da zaključiti prema zategnutom lancu vezanom za jaram volova na fotografiji.

I žena i muškarac su odjeveni u žensku, odnosno mušku odjeću karakterističnu za ono vrijeme, a koji su korišteni za rad i svakodnevnicu.

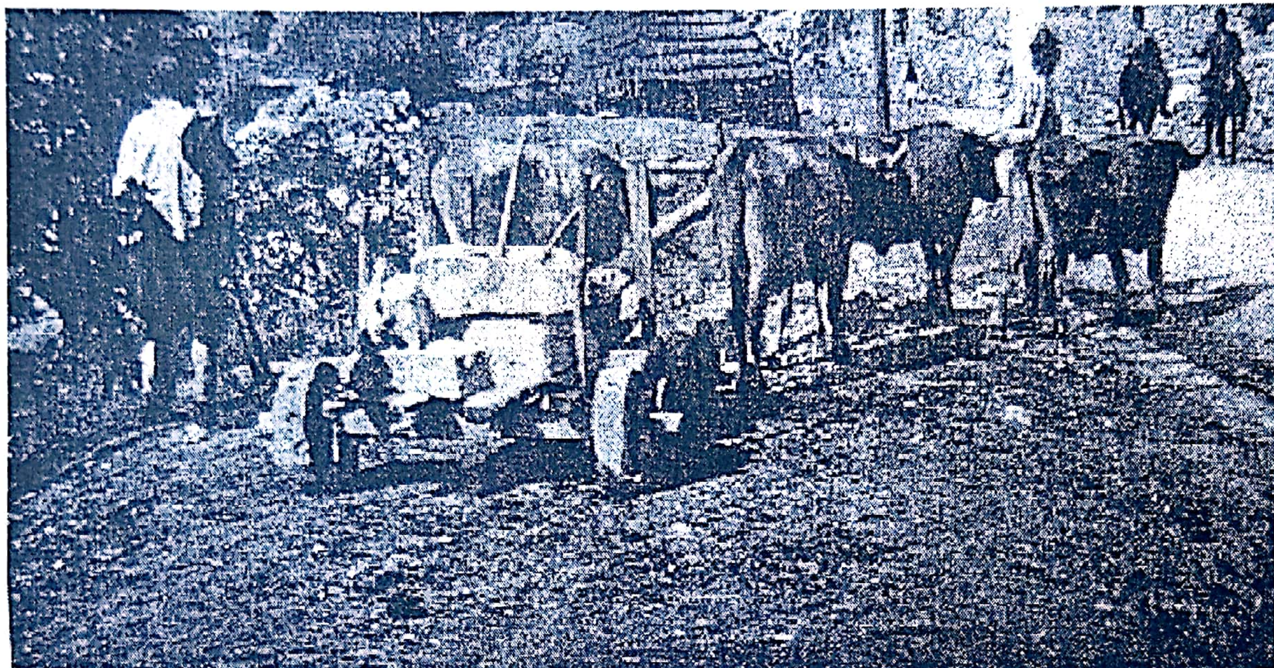
Žena u rukama drži podužu šibu kojom može dohvatiti i podstrekivati svakog od četiri vola u zapregi.

U Grapskoj je popisom 1604. godine, evidentirana 61 kuća – domaćinstvo. Toliko brojne kuće kao i pomoćne zgrade u domaćinstvu: staje, obore i torove za stoku, te ostave za žitarice, voće i povrće, pa i posude za širu, trebalo je znati i moći izgraditi, ali i popravljati i održavati.

I ne samo to. Ovako raznovrsna struktura, popisom evidentirane, proizvodnje i djelatnosti: ratarstvo, vinogradarstvo, stočarstvo, voćarstvo, povrtlarstvo, pčelarstvo, proizvodnja lana pa još i četiri mlina, nedvojbeno ukazuje, iako to popisom nije decidno iskazano, na neophodnost postojanja niza pratećih poslova i djelatnosti. Ti poslovi su se morali obavljati, ako ne kao artikulisana zanimanja, a ono bar kao vještine i

poslovi koje su mnogi od Grapćana toga vremena morali poznavati da bi život mogao, koliko-toliko, normalno teći.

PREVOZ KAMENA NA DRVENIM KOLIMA

Na gornjoj fotografiji se vidi kako se nekad prevozio kamen na drvenim kolima. Kola i točkovi na kolima su rađeni namjenski za prevoz kamena i teških tereta. Kola su znatno šira i niža od običnih. Osovine kola su masivne i debele. Točkovi su široki i puni, bez paoca. U kola su upregnuta četiri vola.

U drugom planu se vidi zgrada pokrivena raževom slamom. Na tvrdom putu ispred i pored zgrade vide se i dva konjanika. Radi se vjerovatno o vojnicima ili nekim drugim carskim službenicima.

Dalje što se, o tadašnjem stanovništvu i privrednoj djelatnosti u Grapskoj, može zaključiti jeste da je to stanovništvo, takođe, moralo imati ljeti - ljetnu, ali još i više zimi - zimsku odjeću i obuću.

Postojeća proizvodnja lana ukazuje da je lan, uz ovčiju vunu, korišten za izradu odjeće stanovništva. Međutim, da bi se od lana ili vune došlo do odjeće, trebalo je savladati dosta dug proces hasuljenja i obrade ovih sirovina, u poluproizvode, a onda njihove dalje dorade u gotove produkte, tj. dobra i namirnice spremne za upotrebu.

Počinjalo se sa fermentacijom, zatim izdvajanjem lanenih, odnosno vunenih vlakana, njihovim sortiranjem i pripremom za predenje, samog predenja i pripreme pređe za tkanje, preko snovanja i postavljanja natre na stan (razboj), onda tkanja platna i na kraju, krojenja i šivenja odjeće. Sve

ove radnje pretpostavljale su određena znanja i vještine, ali i odgovarajuće pripravke i alate.

Obuća je izrađivana od uštavljene ili neuštavljene goveđe kože. Vještina izrade opanaka oputnjaša od neuštavljene goveđe kože prenošena je s koljena na koljeno, gotovo u svakom domaćinstvu Grapske, a čuvana je i njegovana sve do poslije drugog svetskog rata.

Sve ove i druge proizvodne vještine i znanja morale su se poznavati i primjenjivati u svakoj porodici ili bar u široj familiji, inače u pitanju je bio opstanak.

Zaključci o tadašnjim resursima i potencijalima Grapske

O početnim resursima i potencijalima u Grapskoj može se, na osnovu podataka iz deftera, te naprijed date analize i navedenih pretpostavki, zaključiti sljedeće:

Krajem 16-og i početkom 17-og vijeka u Grapskoj je živjelo oko 600 stanovnika u oko 60 domaćinstava – kuća[83]

Od ukupnog broja stanovnika, najmanje njih oko 400 bilo je, na neki od načina, uključeno u privređivanje, stvaranje i prikupljanje sredstava i dobara neophodnih za život, kao i na stvaranju i održavanju uslova za opstanak.

To aktivno i radno sposobno stanovništvo Grapske posjedovalo je široku lepezu znanja, sposobnosti i vještina neophodnih za privređivanje i preživljavanje. Te sposobnosti i vještine bile su iz domena proizvodnje i prerade u ratarstvu i povrtlarstvu, voćarstvu, vinogradarstvu, stočarstvu i pčelarstvu.

To stanovništvo posjedovalo je, takođe, znanja, sposobnosi i vještine za izradu, održavanje i obnavljanje odjeće i obuće.

Isto tako, to stanovništvo je posjedovalo znanja i sposobnosti graditeljstva neophodna za gradnju i održavanje kuća za stanovanje, staja i obora za stoku, koševa i hambara za namirnice, mlinova za mljevenje žitarica, rahtila sa stočnim zapregama kao i svih pomagala, pripravaka, alata i drugih sredstava neophodnih u poljoprivredi i domaćinstvu.

U Grapskoj je u to vrijeme bilo najmanje 60 kuća za boravak, odnosno stanovnje stanovništva u njima i isto toliko staja i obora za stoku kao i ostava za žitarice i druge proizvode.

To stanovništvo Grapske, da bi proizvodilo 1.760 tovara žitarica, moralo je obrađivati oko 1.000 dunuma plodnog zemljišta pogodnog za

---

[83] *Pošto je u to vrijeme vladajuća bila naturalna privreda, velike porodice i brojna domaćinstva bili su nužnost. Ovdje se išlo sa ocjenom o desetočlanom prosječnom domaćinstvu, a na što upućuju brojni izvori.*

ratarstvo, a plodnog zemljišta je na prostoru Grapske uvijek bilo i na pretek.

Isto tako, moralo se raspolagati sa više od 60 stočnih zaprega (jer se tada najčešće oralo sa dva para volova), odnosno rahtila da bi se to zemljište obrađivalo i uzgajale žitarice te da bi se sakupile, ovršile, dovezle i uskladištile u ostave za zimu.

To bi mogli biti osnovni zaključci, koji na osnovu podataka o rezultatima prva dva popisa, ukazuju na tadašnje privredne djelatnosti, raspoložive ljudske i ekonomske potencijale i stočne resurse u Grapskoj toga vremena.

Privreda i potencijali Grapske iz vremena Austro-Ugarske

Austro-Ugarska Monarhija svojim dolaskom u Bosnu i Hercegovinu donosi mnoge promjene u svim oblastima ljudske djelatnosti. Izgrađena je čitava mreža željezničkih pruga i makadamskih puteva po Bosni i Hercegovini. Izgrađena je poštanska i telegrafsko-telefonska mreža. Time su saobraćaj i komunikacije u Bosni i Hercegovini podignute na neuporedivo viši nivo u odnosu na zatečeno stanje[84].

Uspostavljene su matične knjige i evidencije za stanovništvo. Pored toga uvedene su zemljišne knjige i uspostavljeni gruntovnica i katastar. Preko matičnih knjiga i katastra mogli su se bolje spoznati ljudski i zemljišni resursi kojima se raspolagalo.

Sve ove promjene i novine dramatično su se odražavale i na stanovništvo Grapske i način života i rada Grapćana. Valjalo se povinovati i prilagoditi svim tim uvedenim novinama i promjenama te ih shvatiti i njima ovladati.

Isto tako i u poljoprivrednoj djelatnosti je uvođeno puno novog i drugačijeg. U primjenu su došla gvozdena zaprežna kola, koja su mogla prevoziti neupredivo veće terete, ali i na mnogo veće razdaljine. Uveden je i gvozdeni plug, a time veoma unaprijeđen kvalitet i dubina oranja, odnosno pripreme i obrade zemljišta za sjetvu. Unaprijeđena je i sama sjetva, sijanjem sijačicama koje su vukle stočne zaprege. Ovo je unaprijedilo i pojednostavilo, naročito kod kukuruza i to ne samo sjetvu nego i dalju obradu, kopinu i branje. Promjene su uvedene i kod vršidbe pšenice. Umjesto spore i mukotrpne vršidbe sa konjima i ručnog odvajanja pljeve na vjetru, sada se to radilo mašinski – vršalicom.

[84] *Vidi u: Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini, izdavač «Buybook» Sarajevo 2004. str. 593. i 605.-607.*

VRŠIDBA PŠENICE (JEČMA) NA HARMANU - GUMNU

Na ovoj fotografiji je prikazan gotovo cjelokupni proces vršidbe pšenice kakav je u Bosni primjenjivan stotinama godina ranije, sve do dolaska Austro-Ugarske pa i tada.

Ove promjene i unapređenja djelovale su na znatno povećanje prinosa u poljoprivredi, ali i jačanje svih drugih potencijala i resursa u Bosni i Hercegovini pa i u Grapskoj.

Tako su raspoloživi ljudski i ekonomski potencijali Grapske, po popisu iz 1910. godine, tj. posljednjim popisom iz vremena Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini, bili dostigli sljedeće vrijednosti:

- Ukupno stanovništvo Grapske brojalo je 639 osoba koji su živjeli u 133 kuće, odnosno domaćinstva.

- Konja je bilo 25 grla, a što je omogućivalo postojanje najmanje 10 konjskih dvoprega.

• Goveda je bilo 365 grla ukupno. Taj raspoloživi broj goveda upućuje na mogućnost postojanja preko 6o volovskih zaprega sa po dva ili četiri vola.

• Sitna stoka (9 ovaca, 2 koze i 18 svinja) je bila uglavnom simbolično zastupljena zbog usmjerenja stanovništva na zemljoradnju i sljedstveno tome gajenju krupne stoke, radi korištenja stočne radne snage u obradi zemlje.

• Živina je, (712 komada) obzirom na tadašnji način uzgoja, bila relativno brojna[85].

Raspoloživi podaci za ovaj period ne ukazuju na značajnije kvantitativne (brojčane i količinske) promjene i povećanja niti kod ljudskih niti kod materijalnih resursa u Grapskoj, izuzev povećanja broja kuća, odnosno domaćinstava.

Desile su se, međutim, značajne kvalitativne promjene – promjene u kakvoći, načinu rada i življenja stanovništva u Bosni i Hercegovini pa i u Grapskoj.

Broj članova domaćinstva je smanjen sa oko deset, iz Osmanskog perioda, na oko pet u vrijeme Austro-Ugarske vladavine. Tako se broj kuća povećavao brže od broja stanovnika. U feudalnim društvenim sistemima i naturalnoj privredi, kao što je bila u Osmanskoj imperiji, već je rečeno da je veliko i brojno domaćinstvo bila nužnost, naročito na selu, pa prema tome i u Grapskoj. U kapitalističkim društvenim sistemima i robnoj privredi kao što je bila u Austro-Ugarskoj Monarhiji, veliko i brojno domaćinstvo prestaje biti nužnost pa se i u Grapskoj brojnost domaćinstva smanjivao u vremenu vladavine Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini.

Kvalitativne promjene nastale u vrijeme uprave Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini, odražavale su se na Grapsku i Grapćane i kroz promjene u komunikacijama i saobraćaju. Sada se gvozdenim kolima i tvrdim putevima češće i brže stizalo u Doboj, Gračanicu, Modriču, a neki su vozom do Sarajeva, pa čak i do Pešte.

Uvođenjem savremenijih sredstava rada (gvozdeni plug, sijačica, vršalica i drugo) dolazi i do promjena u tehnologiji obrade zemljišta, povećanja prinosa u poljoprivredi i pojavu viška proizvoda, odnosno

---

85 *Vdi popis stanovništva Bosne i Hercegovine 1910., Sarajevo 1910.godine.*

mogućnost njihove razmjene i prodaje. Sve ovo otvara potrebe i utiče da izražene vještine kod pojedinaca postaju i njihova zanimanja. Tako i u Grapskoj počinju da nastaju majstori «dunđeri» za gradnju kuća, za gradnju mlinova, stanova (razboja) za tkanje, izrade kola (drvenih i gvozdenih), plugova, sijačica, zubača (drljača), žećki, stupa za lan, trlica i ogribača i td.

Istina za određena zanimanja (za koje su postojala esnafska udruženja) trebao je, da bi se neko time bavio profesionalno, imati položen stručni ispit i dozvolu nadležnog organa uprave. U Grapskoj su to bili trgovci, ugostitelji, kovači i potkivači, brice i obućari.

Privreda i potencijali Grapske iz vremena Kraljevine Jugoslavije

Rezultati popisa iz 1921. godine pokazuju smanjenje i broja stanovnika i broja domaćinstava, iako se (u odnosu na 1910.) moglo očekivati povećanje za preko 150 stanovnika i za oko 40 novih domaćinstava. Ovi rezultati popisa jeste da su, dijelom posljedica rata, ali je na to u znatnoj mjeri uticala i državna politika prema muslimanima i zloupotreba vlasti od strane srpskih nacionalista u Kraljevini Jugoslaviji početkom dvadesetih godina dvadesetog vijeka.

Naredni popis 1931. godine proveden je uz znatno promijenjene uslove i metodologiju popisivanja i obrade podataka. Po naseljenim mjestima nisu više iskazivani rezultati popisa stanovnika, domaćinstava i privrednih resursa. Ta promjena je, takođe, bila u funkciji ostvarenja ciljeva velikosrpske državne politike.

Pošto podaci po naseljenim mjestima nisu iskazivani po popisu iz 1931. godine, to će se raspoloživi resursi Grapske iz vremena Kraljevine Jugoslavije ilustrovati rezultatima popisa iz 1921. godine.

Tako su raspoloživi ljudski i ekonomski potencijali Grapske, po popisu iz 1921. godine, imali sljedeće vrijednosti:

- Ukupno stanovništvo Grapske brojalo je 614 osoba. To je 25 osoba manje nego po popisu iz 1910. godine.
- Svo stanovništvo Grapske živjelo je u 129 kuća, odnosno domaćinstva. To je za četitri domaćinstva manje nego po popisu iz 1910. godine.

- Konja je bilo 37 grla, a što je omogućivalo postojanje najmanje 15 konjskih dvoprega.

• Goveda je bilo 461 grlo ukupno. Taj raspoloživi broj goveda upućuje na mogućnost postojanja preko 7o volovskih zaprega sa po dva ili četiri vola.

• Sitna stoka (10 ovaca, 40 koza i 17 svinja) je i dalje bila samo simbolično zastupljena zbog usmjerenja stanovništva na zemljoradnju i sljedstveno tome gajenju krupne stoke, radi korištenja stočne radne snage u obradi zemlje.

Ovdje valja napomenuti još najmanje dvije, za Grapsku karakteristične, tendencije i dešavanja iz vremena Kraljevine Jugoslavije.

Prva tendencija odnosi se na, pojavu i određeni uspješan razvoj trgovine i ugostiteljstva, a sljedstveno tome nastajanje i gradnju trgovinskih i ugostiteljskih pa i još nekih zanatskih i uslužnih kapaciteta u Grapskoj.

Druga tendencija je, zlouptreba instrumenata ekonomske i finansijske politike države, od strane određenih struktura vlasti, a u cilju ekonomskog uništavanja suparničkih društvenih slojeva.

Prva pojava je na Grapsku i Grapćane imala određenih pozitivnih uticaja, a druga je neke bogate porodice i domaćinstva ekonomski uništila.

Osnovno i generalno što se može zaključiti jeste da:

U Grapskoj iz vremena Kraljevine Jugoslavije u odnosu na vrijeme uprave Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini, gotovo da i nije bilo značajnijih niti kvalitativnih (promjene u kakvoći, načinu rada i življenja stanovništva) niti kvantitativnih (brojčanih i količinskih) promjena, kada su u pitanju raspoloživi resursi i ljudski i ekonomski potencijali.

Drugo, ako vidljivih i značajnijih promjena na bolje nije bilo, onda je itekako bilo vidljivih i značajnih promjena u smislu pogoršanja, bar kada je Grapska u pitanju kao uostalom i kada su u pitanju svi Bošnjaci muslimani u Bosni i Hercegovini. Korištena je državna vlast i instrumenti državne politike za razvlašćivanje muslimana, njihovo pljačkanje, oduzimanje zemlje i imovine, protjerivanje, ubijanje, i drugi slični metodi njihovog uništavanja.

Privredne djelatnosti i resursi Grapske prije napada 1992. godine

Svi raspoloživi resursi kao i ljudski i ekonomski potencijali Grapske imali su u drugoj polovini i pred kraj dvadesetog vijeka, sve do 1992. godine, brz i svestran rast i razvoj. To je vidljivo iz podataka o popisima stanovništva i dobara u periodu od 1948. pa do 1991. godine, a koji su prezetirani u poglavlju Nastanak, rast i razvoj Grapske.

Ukupni resursi kao i ljudski i ekonomski potencijali Grapske, te njihov rast i razvoj u periodu vladavine SFR Jugoslavije, odnosno SR Bosne i Hercegovine dovoljno je prikazan i ilustrovan, u tom poglavlju, pa nema potrebe ovdje ga ponavljati.

Potrebno je, ipak, ponoviti konstataciju da su ljudski, materijalni i ekonomski potencijali Grapske neposredno pred napad i njenu okupaciju bili i po obimu i po kvalitetu, na veoma visokom i zavidnom nivou.

Ovdje će biti učinjen pokušaj da se, koliko je to moguće, sačini i prezentira jedan presjek raspoloživih resursa i potencijala Grapske, sa stanjem po obimu i kvalitetu, neposredno pred njenu okupaciju početkom maja 1992. godine.

Biće, takođe, ukazano i na sudbinu svih dobara, resursa i potencijala Grapske kao i odnos okupacionih vlasti „Republike Srpske“ (paradržavne tvorevine) prema tim dobrima u periodu od 1992. do 2000. godine, kada su bili pod njihovom kontrolom.

Iz odnosa okupacionih vlasti, vojske, policije i drugih institucija „Republike Srpske“ i to ne samo prema stanovništvu, nego i prema svim resursima i dobrima, a posebno prema duhovnom i kulturnom naslijeđu, vidi se namjera planskog uništavanja muslimanskog naroda Grapske, njegove ekonomske osnove, te kulturne i duhovne baštine.

Ljudski i ekonomski potencijali Grapske koji su se zatekli neposredno prije napada mogu se bar djelimično ilustrovati podacima i pokazateljima sadržanim u sljedećem pregledu, a poređeni su sa nekim podacima iz posljednjeg popisa stanovništva i dobara 1991. godine.

PREGLED POPISA RESURSA U GRAPSKOJ
POSLEDNJI POPIS U SFRJ, ODNOSNO U SR BiH

Popisivana Obilježja	Godine za koje se iskazuju podaci			
	1991.	1992[86].	Promjene	Promjene u %
00	01	02	03	04
Broj stanovnika	2.297	2.340	+ 46	+ 0,19%
Broj kuća	639	660	+ 21	+ 3,29%
Broj hekt. koris. površ.	410	410	0	0%
Broj hektara oranice	260	260	0	0%
Broj kamiona	32	40	+ 8	+ 25,00%
Broj traktora	40	48	+ 8	+ 20,00%
Broj motokultivatora	70	80	+ 10	+ 14,29%
Broj kombajna	3	4	+ 1	+ 33,33%
Broj konja	29	35	+ 6	+ 20,69%
Broj goveda	341	420[87]	+ 79	+ 23,17%
Broj ovaca	83	140	+ 57	+ 68,67%
Broj koza	36	50	+ 14	+ 38,89%
Broj živine	2814	3500[88]	+ 686	+ 24,38%

Pored sadržanog u gornjem pregledu, postojeći ukupni potencijali Grapske, neposredno pred napad i okupaciju, uključivali su još i sljedeće podatke i pokazatelje.

Ljudski potencijali

U Grapskoj je tada živjelo ukupno 2. 340 stanovnika. To ukupno stanovništvo tadašnje Grapske bilo je usmjereno kako slijedi.

a) Na obrazovanju

U procesu obrazovanja bilo je uključeno oko 560 djece i omladine ukupno i to:

Osnovnim obrazovanjem od prvog do osmog razreda osnovne škole bilo je obuhvaćeno oko 400 djece.

---

86 *Za 1992. godinu dat je presjek stanja resursa neposredno pred agresiju i napad na Grapsku, a radi mogućnosti provjere i poređenja dati su i neki zvanični podaci iz posljednjeg popisa od 1991.godine.*

87 *Postoje vjerodostojne procjene o većem broju goveda, obzirom na to da je bila u funkciji farma za tov junadi, a i brojna domaćinstva su, uz muzne krave, tovila i po nekoliko junadi.*

88 *I ovdje postoje procjene o daleko većem broju živine, obzirom da su bile otvorene dvije farme koka nosilja, a i brojna domaćinstva su za vlastite potrebe tovile po stotinjak pilića.*

Na školovanju u svim srednjim školama raznih zanimanja od prvog do četvrtog razreda bilo je oko 130-ero muške i ženske omladine.

Preostalih oko 30-ak studiralo je na višim i visokim školama i akademijama, odnosno fakultetima od prve do četvrte godine studija u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji.

b) Sa stalnim zaposlenjem

Stalno zaposlenih bilo je oko 770 Grapćana.

Od toga je: oko 410 radilo u firmama i ustanovama društvenog sektora u Grapskoj, Doboju i bližoj okolini.

Oko 230 ih je radilo širom Jugoslavije, najviše u građevinskim firmama u Hrvatskoj i Sloveniji.

Oko 60 ih je bilo na privremenom radu u Zapadnim zemljama Evrope, a najviše u Njemačkoj.

Preostalih 70-ak ih je radilo u vlastitim firmama i samostalnim ugostiteljskim, trgovinskim ili zanatskim radnjama u Grapskoj.

Pored toga, još oko 150 Grapćana bavilo se poljoprivredom na svojim vlastitim imanjima i od toga su živjeli[89].

c) Stručnost i kvalifikovanost zaposlenih

Od ukupno 770 stalno zaposlenih Grapćana, njih oko 370 radilo je kao pomoćna, nekvalifikovana ili priučena radna snaga.

Oko 260 ih (uključujući i one koji su se okvalifikovali uz rad) je radilo stručne poslove kvalifikovane i visokokvalifikovane složenosti (vozači motornih vozila i rukovaoci građevinskih i poljoprivrednih mašina, vodoinstalateri, limari, mehaničari raznih struka, monteri, varioci, kovači, brusači, bravari, tokari, stolari, zidari, tesati, keramičari, izolateri, mesari, konobari, trgovci, frizeri i td.).

Oko 90-ak ih je radilo u zvanju tehničara raznih zanimanja (zdravstveni i farmaceutski, poljoprivredni, građevinski, hemijski, mašinski, ekonomski, upravni, i drugi tehničari).

Preostalih pedesetak zaposlenih radili su poslove više i visoke složenosti (komercijalisti, učitelji, nastavnici, profesori, pravnici, ekonomisti, inženjeri, ljekari, menadžeri i sl.)[90].

---

89 *Preuzeto iz Elaborata o Grapskoj, MZ Grapska 1997. godine.*
90 *Preuzeto iz Elaborata o Grapskoj, MZ Grapska 1997. godine.*

Poljoprivredno zemljište i drugi prirodni resursi

Po rezultatima popisa iz 1991. godine, iskazano je da u Grapskoj ima 410 hektara korisnih površina i 260 hektara oranica.

Površine pod šumom nisu iskazivane u rezultatima popisa, ali se procjene kreću od 330 do 350 hektara.

Poljoprivredno zemljište: oranice, voćnjaci i kosnice su u u periodu od 1992. do 2002. godine bili, uglavnom, zapušteni i zakorovljeni, a što je samo po sebi štetno za poljoprivredno zemljište, a posebno za voćnjake.

Stambeni fondovi i pomoćni objekti domaćinstava

Stambeni fondovi i potencijali Grapske sastojali su se prije svega od 660 stambenih kuća. Sve kuće građene su od tvrdog materijala (armirani beton i cigla), i najčešće sa pomoćnim gospodarskim objektima (staje za stoku, kolare, garaže i šupe, ostave za žitarice i drugu ljetinu – koševi, hambari i slično) sa avlijom i dvorištem oko kuće. Računajući sve to zajedno, uključujući i poslovne prostore, znači da je neposredno pred napad u Grapskoj bilo najmanje 1.300 objekata zidanih od tvrdog materijala.

Kuće u Grapskoj su rađene, najčešće u veličini dvosobnog stana od najmanje 60 m^2 stambene površine. Znači da je u Grapskoj, početkom te kobne 1992. godine, stambena površina po stanovniku bila 16,9 m^2 prosječno.

Stanovi su bili uređeni za komforno stanovanje sa umivaonikom, kupatilom i WC-om u stanu, sa keramičkim pločicama u hodnicima, kupatilima i kuhinjama. U mnogim stanovima bilo je u funkciji i centralno grijanje.

Svi stanovi novije gradnje bili su opremljeni sa gotovo svim potrebnim kućanskim aparatima: bojleri el. šporeti, veš-mašine, hladnjaci, zamrzivači, TV i radio aparati (bilo je oko 650 televizora i oko 300 veš mašina).

Komunalna infrastruktura

Gotovo do svake kuće dolazilo se asfaltnim putem, a u svaku kuću bila je uvedena električna energija sa niskonaponske elektro-mreže i priključena voda sa vodovodne mreže. Većina kuća (stanova) imala je priključak na kanalizacionu mrežu i telefonski priključak na fiksnu telefonsku mrežu. U Grapskoj je bilo 740 priključaka na električnu

energiju[91], zatim 510 priključaka na vodovod, te 450 telefonskih priključaka i td.

Mreže komunalne infrastrukture: asfaltnih puteva i ulica kroz naselje, vodova niskonaponske elektro-mreže, vodovoda i kanalizacije kao i telefonska mreža bile su razuđene i kvalitetne, a rađene su po tada važećim savremenim standardima.

Za ilustraciju dinamike gradnje i nivoa izgrađenosti komunalne infrastrukture, neposredno prije okupacije, može poslužiti i naredna zabilješka.

Kada je 1934. godine, umjesto stare drvene u Grapskoj, građena nova džamija od tvrdog materijala, onda je sav materijal vožen kroz Luke, jer tada preko Rijeke nije bilo mostova, osim onoga na cesti kod Arifa Kamarića kuće. Za razliku od tada, početkom 1992. godine je, na Rijeki kroz Grapsku u dužini od oko kilometar i po bilo izgrađeno 14 armirano-betonskih mostova.

Putna mreža u naselju bila je asfaltirana na dužini od 15 kilometara. Vodovodna mreža bila je u funkciji na dužini od 11 kilometara, a kanalizaciona 7 kilometara. Niskonaponska elektro-mreža bila je ukupne dužine od 20 kilometara. Potrebne i dostatne količine kvalitetne električne energije, potrošačima su osiguravane putem 7 trafoa ravnomjerno raspoređenih u svim dijelovima naselja.

Stočni fondovi

Podaci o stočnom fondu i živini sadržani u naprijed datom pregledu popisa ljudskih i materijalnih resursa, samo dijelom odslikavaju tadašnje stanje ovih fondova u Grapskoj. Uz date podatke o stanju stočnih fondova neposredno prije napada i okupacije, potrebne su sljedeće napomene.

U Grapskoj je bila vjekovna tradicija da gotovo svako domaćinstvo ima najmanje jednu volovsku zapregu, muznu kravu i još uz to nešto krupne i sitne stoke i živinu. Ta tradicija se nastavljala i dalje.

Tradicija uzgoja muznih krava se zadržala do okupacije, s tim što su poznate bosanske Buše sve više ustupale mjesto rasnim mliječno-mesnim i mliječnim sortama krava.

---

91 *Pored priključaka stambenih zgrada i stanova, ova brojka uključuje i priključke na električnu energiju poslovnih objekata i radnji te ustanova i drugih objekata.*

Traktori, motokultivatori i druge poljoprivredne mašine su iz poljoprivredne proizvodnje i transporta, u novije vrijeme, potpuno istisnuli volovske zaprege. Grapčani su tradiciju uzgoja volova sve više nadomještali uzgojem tovnih junadi i bikova, bilo za vlastite potrebe ili za tržište, s tim što je to bila dopunska djelatnost, tako da su brojna domaćinstva imala po nekoliko junadi u tovu.

Ahmet Bešić je prvi u Grapskoj počeo sa uzgojem u većim količinama tovnih junadi i bikova za tržište. U tu svrhu izgradio je namjenski objekat (štalu), sa svim priključcima i savremenom opremom za primjenu najnovije tehnologije u tovu junadi i bikova. Ova štala imala je kapacitet za preko trideset grla u jednoj turi. Bešić je do napada i okupacije Grapske utovio nekoliko tura junadi u svojoj štali.

Savremena tehnologija i oprema u Grapskoj je sve više primjenjivana i pri tovu pilića i uzgoju koka nosilja, a napuštan je tradicionalni način uzgoja živine. Nekoliko godina prije napada i okupacije u Grapskoj su izgrađene dvije manje farme koka nosilja koje su uspješno radile.

Uzimajući u obzir ove napomene, može se reći da su uvjerljive i realne procjene prema kojima su brojevi goveda i živine u posjedu Grapčana bili veći nego oni što su iskazani u Pregledu na početku teksta o ljudskim i privrednim resursima i potencijalima Grapske u 1992. godini.

Fondovi poljoprivredne mehanizacije

U drugoj polovini dvadesetog vijeka, poljoprivredna mehanizacija: traktori, motokultivatori, kombajni, kosačice, sijačice i druga mehanizacija je, veoma brzo, postala dominantan i nezamjenljivi činilac u gotovo svim vrstama poljoprivrednih radova i poljoprivredne proizvonje u Grapskoj. Rijetko da je postojala neka poljoprivredna mašina, odnosno priključk za poljoprivrednu mašinu na tržištu, a koji Grapčani nisu posjedovali. U već pominjanom pregledu dati su samo podaci o broju traktora, motokultivatora i kombajna.

Ovdje je, međutim, važno napomenuti da su se fondovi poljoprivredne mehanizacije u Grapskoj faktički dnevno uvećavali i po obimu i po strukturi.

Drugo, priključci kao što su: prikolice, plugovi, tanjirače, freze, sijačice, grtalice, kosačice, kupilice, vezačice i drugo nisu niti uvrštavani u pregledu, a bili su veoma brojni.

Prema tome, jasno je da je u datoj tabeli obuhvaćen i iskazan samo dio postojećih fondova poljoprivredne mehanizacije u Grapskoj, a oni su bili neuporedivo veći.

Radni, zanatski, ugostiteljski, trgovački i drugi kapaciteti

Trgovina i ugostiteljstvo, kao i uslužno i proizvodno zanatstvo, bili su u Grapskoj veoma razvijeni. Sljedstveno tome, materijalni i drugi resursi neophodni za poslovanje u ovim djelatnostima bili su odgovarajućeg obima i kvaliteta. Brojne su bile trgovinske, ugostiteljske i zanatske radnje i drugi poslovni prostori sa mašinama i opremom.

Samo trgovinskih radnji u Grapskoj je bilo 14, a od toga 11 u privatnoj i tri u društvenoj svojini.

Radilo je i 7 radnji sa različitim ugostiteljskim uslugama po kvalitetu i obimu.

Bile su po tri zanatsko-proizvodne i uslužne radnje iz kovačke, metalske, automehaničarske i zidarske djelatnosti.

Po dvije zanatske radnje bile su iz pekarske, slastičarske, frizerske, vodoinstalaterske i pletarske struke.

Bila je i po jedna obućarska, stolarka, krojačka i keramičarska zanatska radnja. Ovome svakako treba pridodati proizvodnju opeke za građevinarstvo, koja je funkcionisala kao zanatsko-proizvodna radnja.

Svi ti uslužni, trgovinski, ugostiteljski i zanatski obrti imali su svoje poslovne prostore kao i mašine, opremu i obrtna sredstva kojima su raspolagali imaoci ukupno 48 radnji.

Transportna sredstva i građevinska mehanizacija

U Grapskoj je početkom 1992. godine bilo 22 prevoznika, a ovi prevoznici su u svom voznom parku i u svom vlasništvu imali samo kamiona preko 40 agregata, ali i skoro isto toliko drugih transportnih sredstava, građevinskih mašina i opreme.

Samo jedan od ovih prevoznika (Ahmet Bešić zvani Paja) je u svom mašinskom parku imao: 5 kamiona, 3 utovarivača, 2 buldožera, 2 kombajna, 2 traktora i tri putnička automobila.

Sva ta transportna sredstva, građevinske mašine i opremu – kamione, utovarivače, rovokopače, buldozere, bagere dizalice i drugu mehanizaciju su srpski nacionalisti pokrali, opljačkali i odvezeli iz Grapske.

Putničke usluge i prevozna sredstva

Registrovanih taksi-prevozvika je bilo četiri, a putničkih automobila i kombibusa je bilo oko 230 i to raznih modela i tipova kao i godina starosti - od najluksuznijih pa do najobičnijih i od najnovijih do onih vremešnijih putničkih automobila.

Samo vrlo mali broj automobila su njihovi vlasnici uspjeli skloniti prije napada, a gotovo svi preostali autobusi, kombibusi i putnički automobili su vrlo brzo „nestali" iz Grapske.

Institucije i objekti obrazovne, zdravstvene i duhovne kulturne

Grapska je, obzirom na svoju veličinu, imala veoma razvijene obrazovne, zdravstvene, vjerske, sportske i kulturne ustanove. Za svaku od ovih ustanova Grapćani su namjenski i kvalitetno izgradili, opremili i za odgovarajuću funkciju osposobili zgrade i prostore sa instalacijama i opremom u njima.

a) Obrazovna ustanova

Osmogodišnju osnovnu školu pohađalo je oko 400 učenika u 16 odjeljena. Nastavu je vodilo 20 nastavnika i učitelja. Kapaciteti osnovne osmogodišnje škole u Grapskoj građeni su, dograđivani i opremani u više navrata tokom 50-tih, 60-ih i 70-ih godina prošlog vijeka.

Neposredno prije napada u okviru građevinskog kompleksa škole bilo je dovoljno nastavnog i radnog prostora (učionica, kabineta i zbornica), te kancelarija, mokrih čvorova i drugih zajedničkih i pomoćnih prostora. Isto tako škola je raspolagala solidnom opremom i namještajem, a imala je kvalitetan nastavnički kadar kao i tehnčko i pomoćno osoblje.

U okviru školskog kompleksa bio je i jedan komforni stan za nastavnika sa porodicom.

b) Zdravstvena služba

Grapska je imala novoizgrađenu zgradu ambulante sa opremljenim ordinacijama za opštu medicinu i za stomatologiju, sa svim potrebnim komunalnim priključcima, te komfornim stambenim prostorom za ljekara i centralnim grijanjem cijele zgrade, a koje je bilo u funkciji.

Sve zdravstvene usluge iz domena opšte medicine, kao i stomatološke usluge, stanovništvo Grapske i srpsko stanovništvo iz okolnih sela i zaselaka, dobijalo je u ovim zdravstvenim službama.

c) Vjerske ustanove

U Grapskoj je bila primjereno uređena džamija i mekteb u kojima se odvijala vjerska obuka i vjerski život vjernika muslimana.

Grapska ima i vakufe na kojima su posebno izgrađeni: kuća sa stanom za vjerskog slušbenika, pomenuta zgrada ambulante za zdravstvene potrebe cijelog sela i okoline, a na posebno uređenom i ograđenom kompleksu zemljišta, od oko 1,5 hektar je džamija i mjezarje gdje se vrši ukop umrlih iz cijele Grapske.

d) Dom kulture

Dom kulture u Grapskoj bio je mjesto gdje su se odvijao kulturni život i zadovoljavale određene kulturne potrebe, naročito omladine. U domu kulture su u organizaciji KUD «Ismet Kapetanović» Grapska (naročito muzičke sekcije) održavane zabave i igranke, te kulturno-umjetničke priredbe, kao i kino predstave i drugi skupovi.

e) Objekti sportske kulture

Sportska takmičenja i drugi oblici sportskog života omladine u Grapskoj, kao i školska nastava i časovi fizičke kulture školske djece provodili su se na fudbalskim i rukometnim igralištu. Časovi fizičkog odgoja su se tokom školske godine redovno održavali na školskom poligonu i rukometnom igralištu.

Fudbalski klub «Omladinac» takmičio se u Zonskoj fudbalskoj ligi Doboj, pa su redovno svake druge nedelje održavane fudbalske priredbe, odnosno igrane su utakmice na fudbalskom igralištu «Omladinca» iz Grapske.

Pored toga, povodom praznika i u drugim prilikama organizovana su, na igralištima i drugim sportskim objektima, razna takmičenja i turniri u fudbalu, malom fudbalu, rukometu i slično.

Rađenje i građenje u Grapskoj

I na kraju ovog dijela, Grapćani se jesu znali dobro zabavljati, praznovati, pjevati i veselili se. Ali ne samo to.

Grapćani su, međutim, od pamtivijeka, znali i umjeli i te kako dobro, i raditi, i graditi. Obrađivalo se grapsko polje; oralo se, sijalo se, kopalo se i ubirala se ljetina.

Gajila se i sitna, a najviše krupna marva. Hranili su se i klali kurbani, a tovile su se i pastrme.

Uzgajali su se i njegovali voćnjaci, a kosile se kosnice. Ubiralo se i sušilo voće, bilo je i šire i pekmeza, a bogami i rakije i to šljivovice za akšamluke uz mezu sa piletinom (od živičarčeta), suhim mesom, sirom i kajmakom.

Gradili su Grapćani svoje domove, gradili su kuće čardaklije; kuće bosanske i kuće onako. Gradili su staje i obore za marvu, kolare za rahtile, kao i hambare i ostave za ljetinu i zimnicu.

BOŠNJAČKA MUSLIMANSKA KUĆA

Na fotografiji je tipična muslimanska kuća imućnije Bošnjačke porodice iz vremena na kraju vladavine Osmanske imperije i početka Austro-Ugarske uprave u Bosni i Hercegovini.

Kuća je rađena na magazi sa puno prozora koji su ispod same strehe. Prozori su sa mušepcima. Kuća je pokrivena šindrom sa zašiljenim krovom. Krov se završavao sa kopljem i jabukom na njemu. Na fotografiji se vidi koplje kojim se završava krov ali se ne vidi jabuka. Ovaj završetak krova karakterističan je za kuće Bošnjaka muslimana.

Pred kućom je avlija ograđena zidom, kako bi ženska čeljad mogla komotno poslovati po avliji, a bez bojazni i mogućnosti da budu viđene i posmatrane od muškaraca koji nisu iz njihove porodice ili nisu bliža rodbina.

Ispred kuće na ledini se vide tri muškarca. Muškarac što stoji i osmatra nešto u daljini vjerovatno je domaćin kuće. Na njemu je karakteristična odjeća i obuća iz tog vremena. Pored njega čuči vjerovatno član domaćinstva. Malo podalje što sjedi na ledini je neki krišćanin koji je tu došao poslom.

Grapćani su gradili i džamiju, i mekteb, gradili su i školu, i ambulatu, i dom kulture i fudbalsko igralište.

Gradili su i puteve, i mostove u Grapskoj, i dalekovod za struju, vodovod za vodu i kanalizaciju i još puno, puno toga.

Grapćani su radili i gradili, a neki su «anamo oni» rušili i sve porušili. Grapćani su opet gradili i ponovo grade, a ako Bog da, izgradiće još i više i bolje.

...

IV – GRAPSKA - Kulturne i duhovne odrednice i naznake

Neke od karakteristika kulture življenja i rada u Grapskoj

U ispoljavanju niza oblika i formi iz domena kulture življenja i djelovanja, ima puno sličnosti kod svih Bošnjaka muslimana u našim okolnim mjestima i krajevima. Ove sličnosti sa Grapskom posebno se odnose na Brijesnicu, Klokotnicu, Lukavicu, Sjeninu, Stanić Rijeku i Svjetliču. Ima sličnosti ali ima i određenih razlika, nekad u nijansama, a ponekad i značajnije.

Puno toga u Grapskoj iz domena običaja, obreda, govora, nošnje, građenja objekata, iako slično drugima iz okoline, ipak ima i neku posebnost, odnosno grapćansku aromu.

Ovdje će biti opisane i naznačene neke kulturne i duhovne dimenzije života i rada ljudi – Grapćana i Grapćanki, koje su se ispoljavale i živjele kroz vrijeme bitisanja i postojanja Grapske. Običaji, obredi, način govora, nošnje, građenje i drugo koji se iskažu i opišu da postoje ili su postojali u Grapskoj, to ne znači da takvih običaja, nošnje i sl. nema ili nije bilo i u nekim drugim, posebno u pomenutim okolnim, Bošnjačko-muslimanskim mjestima.

Odjeća i nošnje

Odjeća i nošnje stanovnika Grapske bili su primjereni datom vremenu i uslovima života i rada, a nisu se razlikovali od odjeće i nošnje muslimanskog stanovništva u okolnim selima. Bila je to tipična muslimanska seljačka nošnja i odjeća.

Gotovo do polovine dvadesetog vijeka muslimansko stanovništvo Grapske svojom nošnjom i načinom odijevanja bitno se razlikovalo od stanovništva iz okolnih srpskih sela.

Muškarci su nosili uglavnom lanenu, pamučnu i vunenu odjeću, a izuzetno i od čohe. Lanena i vunena je bila radna i svakodnevna, a pamučna i čohana odjeća za posebne prilike. Za žene i djevojke se pored

lana, pamuka i vune nalazilo i ponešto od finijih materijala, ponekad čak i od svile.

Gornji dijelovi muške odjeće bili su košulja, ječerma, koparan gunj, pas (silah),fes (kapa) i pamura. Donji dijelovi su bili duge gaće (pelengaće), šalvare i čakšire. Na nogama su najčešće bile čarape i *opanci.* Odjeća i obuća za rad i svakodnevnicu izrađivana je u domaćoj izvedbi i kućnoj radinosti.

Košulje za rad i svakodnevnicu bile su, uglavnom lanene. Nisu bile obojene, a krojene su i šivane vrlo jednostavno, komotno i bez dugmadi (puca). Imale su samo «V» prorez za glavu, a bile su bez kragne (jake) i bez mandžetni (tasli) na rukavima.

I donji dio muške odjeće za rad i svakodnevnicu – duge gaće pelengaće, bile su takođe lanene, komotne i jednostavno krojene i šivane. Na pelengaćama nije bilo kopči, dugmadi niti opasača. Sve je to zamjenjivao svitnjak (učkur).

Dok su košulje često rađene od finijih vlakana lana, pelengaće su uglavnom krojene i šivane od «debeljaži» kako se zvalo najgrublje laneno platno.

Ženska nošnja bila je zahtjevnija i raznovrsnija nego muška i to kako u pogledu materijala od kojih se izrađivala tako i u pogledu vrsta i dijelova odjeće i obuće. Ne ulazeći detaljnije u opisivanje tih nošnji iz prošlosti Grapske, ovdje će biti ukazano samo na neke dijelove ženske odjeće i obuće za rad i svakodnevnicu, a koja je izrađivana u domaćoj izvedbi i kućnoj radinosti.

Na nogama su žene kao i muškarci, nosile opanke i vunene čarape. Donji dio ženske odjeće, kako radne tako i svečane, najčešće su bile dimije. Dimije su bile jednostavno skrojene i šivane. Vezivane su u pojasu učkurom, a na nogama tumanlijama (puhama). Uz dimije su išle kratke košulje, kratkice i bluze. Čest gornji dio ženske odjeće bila je i pamuklija. Djevojke i mlade žene su na glavi nosile farcule, šalić ili keranu šamijicu. Starije žene nosile su šamiju ili šal.

Sve udate žene obavezno su uz rad i za svakodnevnicu nosile čaršaf ili feredžicu. To je komad platna, aršin sa dva aršina, tamne boje i malo pokupljen u gornjem dijelu.

Svi ostali dijelovi muške i ženske odjeće i obuće, naročito za posebne prilike, nabavljani su u čaršiji, naručivani od majstora (terzija) ili kupovani u dućanu.

IDILA NA ČESMI – NA VODI

Na slici se vidi javna česma oko koje su se okupili djeca i odrasli koji toče vodu.

Ima jedanaestero čeljadi i jedno jagnje. Među njima je jedan odrastao muškarac i jedna žena. Ostalo su djeca.

Pošto je proljeće, odnosno početak ljeta, dan je sunčan i svi su u ljetnim nošnjama. Žena i djevočica odjevene su u dimije i bluze. Na nogama su im papuče, odnosno nanule.

Odrasli muškarac odjeven je u bijele pelengaće, košulju i ječermu. Na glavi mu je fes, a oko struka silah.

Muška djeca su odjevena većinom u bijele košulje, ječerme i bijele pelengaće ili šalvare različitih boja, a na glavama svi imaju fesove. Neka odraslija djeca oko struka imaju pojaseve – silahe. Na nogama su kod nekih opanci, a ima ih i bosonogih.

Pored žene je đugum, a pod česmom u koritu je oveća posuda u koju se toči voda. Žena i djevojčica nadgledaju točenje vode ili pak kriju lice.

U pozadini fotografije vide se dvije stambene kuće sa ograđenom avlijom, zatvorenom kapijom za ulaz sa ulice i pomoćnim zgradama u avliji. Kuće i sve zgrade pokrivene su drvenom šindrom. Na kućama nema odžaka ali se vide badže za izlazak dima iz tavana.

Od polovine dvadesetog vijeka, odjeća i obuća se sve više i sve jeftinije mogla nabavljati, a uz to još i kvalitetnija i udobnija od one rađene u

domaćoj izvedbi i kućnoj radinosti. Tako je i muslimansko stanovništvo Grapske počeko ulaziti u vrijeme konfekcijske nošnje, te svojom nošnjom i načinom odijevanja danas se više ne razlikuje od ostalog savremenog stanovništva Bosne i Hercegovine, Evrope i ostalog civiliziranog svijeta.

Grapćanski adeti i običaji

Običaji su nepisana pravila ponašanja do kojih se, u svakoj sredini pa i u Grapskoj, dolazilo vjekovnim iskustvima. Oni su se prenosili s koljena na koljeno, a gotovo svako ih je poštovao, često se i ne pitajući zašto i otkuda to. Ukoliko je neko činio nešto što je neuobičajeno (najčešće djeca) onda je opominjan frazom «ne valja se to tako raditi».

Opomena je obično prihvatana bez ikakvih dodatnih objašnjenja. Svako je znao da ne valja: cijepati drva iza akšama; hodati ispod strehe; pjevati pokraj greblja (mezrluka); raditi na njivi prvi i drugi dan bajrama ili petkom prije podne i tako dalje i tome slično.

Običajni obredi, ali i vjerski obredi prate ljude u svim prilikama života i rada, kao i radosti i žalosti, od rođenja pa do smrti. Iako nema pisanog pravila niti sankcije, u svakoj prilici ko nije siguran, taj pita šta mu je činiti, a neko ga uvijek uputi i to se poštuje. Evo nekoliko običajnih pravila za koja se znalo i koja su vrijedila u Grapskoj.

Zima nije prošla sve dok ne prođu «Babije huke» koje traju najmanje od pola devete do pola desete hefte iza Prozuka (to je od osmog do petnaestog marta). Zato, dok ne prođu Babije huke ne treba pokretati niti započinjati nikakve ozbiljnije proljetne radove i akcije u poljoprivredi i stočarstvu.

Sjetva može početi tek iza Blagovijesti (šestog aprila). Prvo se siju lukovi, krompir i rano povrće, zatim i ostalo ali još ne i toploljubive biljke kao što su grahovi, stambolke, lubenice i slično.

Tek iza Jurjeva (šestog maja) može se sijati sve ostalo, i rasađivati rasade iz saksija ili staklenika.

U svim poljoprivrednim radovima, jedna od najvažnijih stvari je bila «ufatiti horu». U sezoni poljoprivrednih radova, nekada ranije u Grapskoj je uobičajeni pozdrav bio «Ima li hore»? Hora u poljoprivredi je pravi (optimalni) momenat, koji dosta brzo prođe, za određene radove: orevinu, sjetvu, kosidbu, kopinu, žetvu, vršidbu i slično. Ko ufati horu, to je pola posla manje, a osiguran je dobar prinos i kvalitet.

Dobri domaćini u Grapskoj su, da bi ufatili horu, sazivali mobe. Mobe su najčešće sazivane za poslove kosidbe, kopine, žetve, vršidbe i u jesen ljušćidbe žita (kukuruza).

Ako je u blizini na sličnim poslovima bilo više moba, onda su se oni pozdravljali, dovikivali ili pak i pjesmom podstrekavali na prilježnije obavljanje poslova. Evo jedne pjesme za kopače kukuruza:

Oj kopači jeste l' okopali,
Ako jeste motike pones'te.
Ako niste da vam pomognemo,
I da vaše jagle[92] *pojedemo.*

Kada se sezona određenih radova završavala, odnosno kada je moba sradila okopavanje, kosidbu ili žetvu, domaćin je za sve učesnike mobe upriličavao domakanicu.

Domakanica je obično bila večera sa raznovrsnim jemecima, gdje se, pored učesnika mobe, pozivao još hodža i poneko od starijih i uglednih komšija. Na kraju sofre, poslije zahlade, hodža prouči dovu, a prisutni aminaju za dobar rod i hajirli ljetinu.

Sada, međutim, u savremenim uslovima, kada su u polje ušli traktori i motokultivatori sa priključcima i kombajni za pšenicu i kukuruz, potpuno su relativizirani i hora i moba, te se na to manje obraća pažnja, a ne priređuju se više ni domakanice.

Kretanje vremena i godišnjih doba u Grapskoj je, naročito ranije, praćeno sa posebnom pozornosti obzirom na poljoprivrednu orjentaciju većine stanovništva. Uvijek se znalo kad pada džemre u zrak, kad u zemlju, a kad u vodu.

Vremenske prilike i godišnja doba su se pratili još i na način koji se sačuvao čak iz predislamskog perioda Grapske.

Proljeće su najavljivali Blagovijest i Jurjevo, a Aliđun je oznčavao ljeto. Jesen su obilježavali Kasum i Miholj. Zimu su potvrđivali Prozuk, Zehmerija i Hamsilj. Babije huke su, svojim prolaskom, označavale da je kraj zime.

Neki od ovih blagdana su u određenim prilikama i obilježavani, kao npr. sječenjem miloduha uoči Jurjeva, skupljanjem mladeži i postavljanjem ljuljaški na Jurjevo ili pak na druge načine.

Posebne prilike u životu Grapćana obilježavale su se običajnim i vjerskim obredima ili na drugi prigodan način. Momenti i događaji, koji su se obilježavali pamtili i zapisivali bili su: rađanje djeteta i sunećenje muškog djeteta, stasanje i polazak djeteta u mekteb i u školu, završetak obrazovanja i sticanje svjedodžbe i diplome, zaposlenje, (odsluženje

---

[92] *Jagle su zbog svoje hranjlivosti i probavljivosti neizostavna ponuda u dnevnom obroku mobe. Pripremaju se tako što se kukuruzna prekrupa na tiho kuha u taze pomuženom mlijeku. Služe se ohlađene i prelivene (pošarane) jabukovim pekmezom.*

vojske za sinove), udaja, odnosno ženidba i zasnivanje domaćinstva, te gradnja svoga doma.

Trudnoća, rađanje i dolazak na ovaj svijet

Trudnoća i porađanje žena u Grapskoj, sve do početka sedamdesetih godina prošlog vijeka, nije bila pod kontrolom zdravstvene službe. Svu pomoć i savjete u trudnoći i porađanju pružala je, uglavnom, svekrva ili neka druga otresitija žena iz uže familije ili komšiluka.

Osoba (žena) koja pomaže pri porodu tj. obavlja poslove babice – djetetu veže pupak i presjeca pupčanu vrpcu – zove se «bika». Svekrva je najčešće bila bika i tako su je unuci i zvali (oslovljavali).

Porodilja, neposredno poslije poroda ostaje u postelji, obično cijelu sedmicu. Porodilju i novorođenče u tom vremenu njeguje – poslušava bika. U vremenu babinjača svakog dana neka od komšinica posjećuje porodilju – dolazi na babine sa pripremljenim ponudama kvalitetne hrane. Time je porodilji bila osigurana pojačana ishrana i brži opravak. Gošćama, koje dođu na babine, pokazuje se novorođenče, a one ga blagosiljaju i daruju - «ostave mu na čelo». Gošće u kući novorođenčeta bivaju počašćene tj. ponudi im se «osoljaj» i kahva.

Ovaj lijepi običaj osiguravao je porodilji, bez obzira na imovno stanje, kvalitetnu njegu, ishranu i brzi oporavak, a novorođenčetu dobrodošlicu na ovaj svijet sa darovima i blagoslovom.

Kada se porodilja i novorođenče malo oporave i kad prođe vrijeme babinjača, upriliči se sobet na koji se pozove uža rodbina i hodža. Tu se obznani djetetu ime i hodža mu na uho prouči dovu.

Između bike i unučadi uspostavljaju se posebno prisni odnosi koji se njeguju do kraja života. Unučad obično ne propuštaju ni jedan bajram, a da ne poljube ruku i ne daruju svoju biku, ali i obrnuto i bika takođe, daruje i blagosilja svoju unučad.

Bolesti, umiranje i odlazak na drugi svijet

Sastavni dio ljudske sudbine i života ljudi u Grapskoj su, takođe, bili i nemili događaji, nesreće, bolesti, pa i umiranja, bilo prirodnom smrću i pojedinačno, bilo grupno u havarijama i nesrećama širih razmjera. Naravno da su i nemili događaji obilježavani obredima, upamćivani i zapisivani.

U bolestima i smrti u Grapskoj se postupalo po islamskim propisima i muslimanskim adetima i običajima. Prema bolesti i umiranju, odnosno seobi na ahiret Grapćani su se uvijek odnosili kao prema neminovnosti ljudskog bitisanja i iskušenju ljudske duše. To shvatanje se izražava i kroz smještaj, odnosno lokaciju džamije i harema u Grapskoj.

Za razliku od mnogih naselja, gdje su mezarja izmještena dalje, u Grapskoj su džamija i harem (mezarje) smješteni na Lukama u centru sela.

U slučaju nevolje i bolesti komšije, rodbina i prijatelji u Grapskoj su uvijek pomagali unesrećenom ili bolesnom, posjećivali ga, razgovarali i tješili.

Za slučaj smrti, opet su ukućanima umrlog pritekli u pomoć komšije, rodbina i prijatelji, da im se nađu pri ruci.

Oglašavanje o slučaju smrti, imenu umrlog, vremenu i mjestu dženaze i ukopa vrši se putem osmrtnice i mjesnog imama.

Spremanje mejita za dženazu vrši mjesni imam za muške, a mualima za ženske osobe. Pri tome im pomaže neko od rodbine umrle osobe ili neko koga rodbina odredi.

U Grapskoj se dženaza klanja i ukop obavlja redovito poslije ikindija namaza. Gotovo svi odrasli Grapćani, ukoliko nisu spriječeni, uvijek dolaze na dženazu i ispraćaj umrlog. Poslije klanjanja dženaze svi prisutni se glasno izjasne da halale umrlom. Nakon toga mejit se prenosi do kabura gdje se vrši ukop i učenje na mezaru.

Sada je (nakon povratka) u Grapskoj pored džamije izgrađena i savremeno opremljena gasulhana gdje se vrši prihvat i spremanje umrlog za dženazu. U gasulhani se u organizaciji i pod kontrolom džamijskog odbora može nabaviti sva potrebna ukopna oprema za dženazu (ćefini, tabut, ukopne daske i bašluci).

U današnjim poslijeratnim vremenima svake godine se Mevludom i dovom u džamiji obilježava deseti maj. To je dan velikog stradanja Grapske, a i masovne pogibelji i umiranja Grapćana i Grapćanki.

ŠEHIDSKO MEZARJE U GRAPSKOJ

SPOMEN TURBE ŠEHIDIMA GRAPSKE U GRAPSKOJ

Nedaleko od džamije, preko puta hodžinske kuće i placa gdje je nekad bio i gdje će, ako Bog da, opet biti mekteb, u izgradnji je još i Spomen turbe. Ovo turbe se podiže za spomen i sjećanje na sve šehide Grapćane i Grapćanke poginule i ubijene tokom napada na Grapsku, te agresije i rata u Bosni i Hercegovini.

U nešto daljoj prošlosti postupak sa umrlim, odnosno priprema umrlog za ukop bila je malo drugačija nego danas. To su umnogome određivali tadašnji materijalni i drugi uslovi. Pošto nije bilo gasulhane, umrli bi obično prenoćio u kući u kojoj je živio. Tijelo umrlog nije ostavljano samo, pa se pored njega te noći bdjelo.

Gasuljenje i spremanje mejita za dženazu obavljano je u avliji umrlog, a na improvizovanom stolu i zaklonu. Ćefine i ukopne daske žitelji Grapske su većinom sami sebi pribavljali za života. Ukoliko je smrt bila iznenadna, onda se to pozajmljivalo od bližnjeg ili komšije koji ih je imao pripremljene za sebe, a još mu nisu bili zatrebali.

Neki običaji i postupak sa umrlim, naročito ranije, bili su se zadržali još iz predislamskih vremena u Grapskoj. Tako npr. «Bio je običaj kod Muslimana u Grapskoj, ali je iskorijenjen, da se u sobi pošto se iz nje iznese mrtvac, unesu dva čanka sa kukuruznim brašnom i u svakom upaljena sveća»[93]. Isto tako naznake sačuvanih predislamskih običaja imaju i obilježavanja sedmice, četeresnice i godišnjice smrti. Istina danas su u to utkani i muslimanski obredi: klanjanje, dove, jasini hatme i drugo. Nadgrobni spomenici, čak i sa fotografijama umrlih, ne pripadaju islamskoj tradiciji, ali eto i to se na mezarju pojavljivalo.

Civilizacijski počeci u Grapskoj

Iako je izvjesno da je Grapska egzistirala kao naseljeno mjesto i u vremenima srednjovjekovne Bosne, pa i ranije, do danas nije bilo na raspolaganju pouzdanih podataka niti nalaza i ostataka o nekim civilizacijskim ili kulturnim tekovinama iz Grapske toga vremena.

Međutim, ima vjerodostojnih podataka i činjenica koje ukazuju na to da je dolaskom Osmanlija počeo proces prihvatanja islama od strane domicilnog stanovništva i u ovim krajevima.

---

93 *Milenko S. Filipović, „Prilozi etničkog poznavanja sjeveroistočne Bosne", Sarajevo 1969. godine, knjiga XVI, str.107*

«Područje donjeg dijela doline rijeke Spreče i doline Lukavice Rijeke između starog rudarskog naselja Gračanica i srednjovjekovnog grada-utvrde Doboj je bilo gusto naseljeno još prije dolaska Turaka. Sva današnja naselja su srednjovjekovne starosti i sa očuvanim istim nazivima (Brijesnica, Klokotnica, Stanova Rika, Svjetliča, Kostajnica, Grapska, Sinina, Paležnica, Lukavica). Sva navedena naselja se razvijaju i nakon dolaska Turaka i bivaju zahvaćena procesom islamizacije tokom XVI stoljeća. Već 1533. godine, ubrzo poslije konačnog turskog zauzimanja ovih naselja 1520. godine u Brijesnici imamo 5 muslimanskih kuća od ukupno 28, a Klokotnici 3 od 19 kuća. Za 15 godina islamizacija uzima maha pa 1548. godine Brijesnica ima 19, ***Grapska*** 17, Klokotnica 12, Lukavica 9, Paležnica 6, Svjetliča 4 i Sjenina 2 muslimanske kuće[94]».

Počeci islamskih institucija

Polovinom XVI vijeka, odnosno prema popisu iz 1548., u Grapskoj je, pored krišćanskih bilo i 17, a po popisu 1604. godine 36 muslimanskih domaćinstava.

Mnoge naznake ukazuju da je uz proces prihvatanja islama od strane domicilnog stanovništva Grapske, uporedo išlo i osnivanje džemata i vakufa, te izgradnja džamije i mekteba. Ipak, nema preciznih i pouzdanih podataka o džamiji, mektebu i vakufima u Grapskoj iz tog vremena, nego mnogo kasnije.

«Veće naselje pored rijeke Bosne, Grapska starinom ima džamiju. Vjerovatno je izgrađena u drugoj polovini XVIII ili početkom XIX stoljeća. U dokumentima se spominje kao Begova džamija u Grapskoj. Biće da ju je izgradio ili negdje tokom XIX stoljeća obnovio neki beg (poznato je da u srpskim selima u okolini Grapske posjede sa kmetima starinom imaju begovi iz Tešnja, Maglaja i Doboja).

Vakuf džamije u Grapskoj krajem XIX stoljeća (1889. g.) ostvaruje prihode od bašče – 10 forinti (kao mustagelat) i kamata od 480 forinti glavnice u iznosu od 48 forinti (kao murabeha). Rashodi su: plaća muteveliji – 6, imamu – 24, mualimu – 12 i mujezinu – 12 forinti. Suvišak je iznosio 4 forinte. Mutevelija vakufa bio je Rešid Hurtić. Vakuf 1909. godine obuhvata parcele k.č. 329 greblje Orašje (površine od 2.191 m²) i k.č. 545 greblje Luka (5.000 m²).

---

94 Rusmir Djedović, «Stav» broj: 8.-9. 2004.Časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja, Tuzla u izdaju: «Monos» Gračanica i Narodna univerzitetska biblioteka «Derviš Sušić» Tuzla. strana 97.

Vakuf džamije u Grapskoj 1913. godine ostvaruje prihode od zakupa dvije bašče koje drži Omer Buljubašić – 20 i murabehe od glavnice – 129 kruna. Izdaci su išli na plaću imama i mualima – 90, plaću mujezina – 30 i porez i paušal – 28 kruna. Mutevelija je bio Mula Husein Karalić.

Iz proračuna vakufa džamije u Grapskoj za 1917. godinu se vide prihodi od murabehe u iznosu od 129 kruna i 38 h i prihod od dviju bašči od 16 kruna. Rashodi su išli za plaće imamu – 90 i mujezinu – 19 kruna kao i porez od 35 kruna i 94 h.

Grapska starinom ima mekteb. Kao imam se tridesetih godina XX stoljeća spominje Hadži Husein ef.Rašidagić[95]».

Vakufi i vakifi

Najstariji vakufi u Grapskoj su Oraš(lje)je i Luke. Staro groblje u Durmićima i još starije, nekad ranije preorano groblje na kojem je sada izgrađeno turbe, takođe su, vakufi. Na Orašju je Varoško groblje, a na Lukama, u sredini sela, je džamija i harem (mezarje) koje je prošireno uvakufljavanjem još nekoliko parcela i gdje se još i sada vrše pokopi umrlih. Po jednom predanju Luke su uvakufili Hadžići, a kasnije su na to dodavali nove parcele još i Hurtići, Buljubašići, Hidići i drugi. Na vakufskoj zemlji je i ambulanta.

Evo šta o vakufima i vakifima kaže Emin Hidić (Salčinov): «Zemlju na kojoj se sada nalazi džamija i džamijsko dvorište (oko 3 do 4 dunuma) uvakufila je Buljubašić Mejra (Muje Buljubašića maćeha).

Salko Hidić je dao komad zemlje gdje se sada nalazi gasulhana i nešto niže od gasulhane. Davanje zemlje je uslovio obavezom vakufskoj upravi da poslije njegove smrti, njegovo tijelo bude ukopano uz samu džamiju. To je vakufska uprava i učinila.

95 *Rusmir Djedović, «Stav» broj: 8.-9. 2004.Časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja, Tuzla u izdaju: «Monos» Gračanica i Narodna univerzitetska biblioteka «Derviš Sušić» Tuzla, strana 100.*

EMIN HIDIĆ – SALČINOV

čovjek koji je puno kazivao o Grapskoj

Hasan Hadžić (otac Rešida Hadžića), uvakufio je komad zemlje niže džamije i džamijskog dvorišta, do parcele Osme Husakovića (Pikana). Arif Kamarić je, takođe, uvakufio komad zemlje. Emin pretpostavlja da je to dio između parcela koje su uvakufili Salko Hidić i Hasan Hadžić[96].

---

96 *Emin Hidić je ovo kazivao u ljeto 2006. godine.*

Sve ove parcele o kojima govori Emin Hidić, dodavane su na već postojeći kompleks od 5.000 m² vakufskog zemljišta na Lukama, gdje je i od ranije bila džamija i mezarje.

Emin dalje prenosi kazivanja koja je čuo od drugih, da su neke Grapćanke, koje su se udale u Kotorsko, uvakufile njivu Vrbak što je Omer-hodža Hidić koristio kao nadoknadu za obavljanje službe mujezina.

„Haso Muratović (Omerović), Mehin amidža koji se nikad nije ženio, uvakufio je Vrbicu. To je njiva koja međi sa Vrbicom Mehe Hadžiča.

Pamtim i dobro se sjećam stare džamije, koja se nalazila odmah iza sadašnje, prema Rijeci. Bila je puno manja, a građena je od drveta. Ne znam ko ju je i kada gradio. „Sjećam se, da su se Hurtići i Hadžići prepirali oko toga ko je od njih više doprinio izgradnji te džamije.

Mustafa Hidić, moj djed uvakufio je komad zemlje, namjenski za gradnju hodžinske kuće i mekteba“[97].

Emin dalje kaže da ne zna ko su vakifi zemlje gdje su groblja: varoško, zatim ono iznad ambulante i gdje je sada izgrađeno turbe.

„Stari mekteb je bio niže Hasiba Hadžića kuće, pored samog puta za Hurtiće. Imao je dvije prostorije – jedna za mušku, a druga za žensku djecu. Građen je isključivo od drveta. Ja, govori Emin Hidić, sam završio osnovnu šerijetsku školu u tom mektebu. Kada sam pohađao mekteb mualim i imam u Grapskoj je bio Murat-hodža Hurtić, a zatim Medžid Hidić. Prije njih je bio hodža Karalić. To je otac Hasiba, Mehe i Šerifa Karalića“.[98]

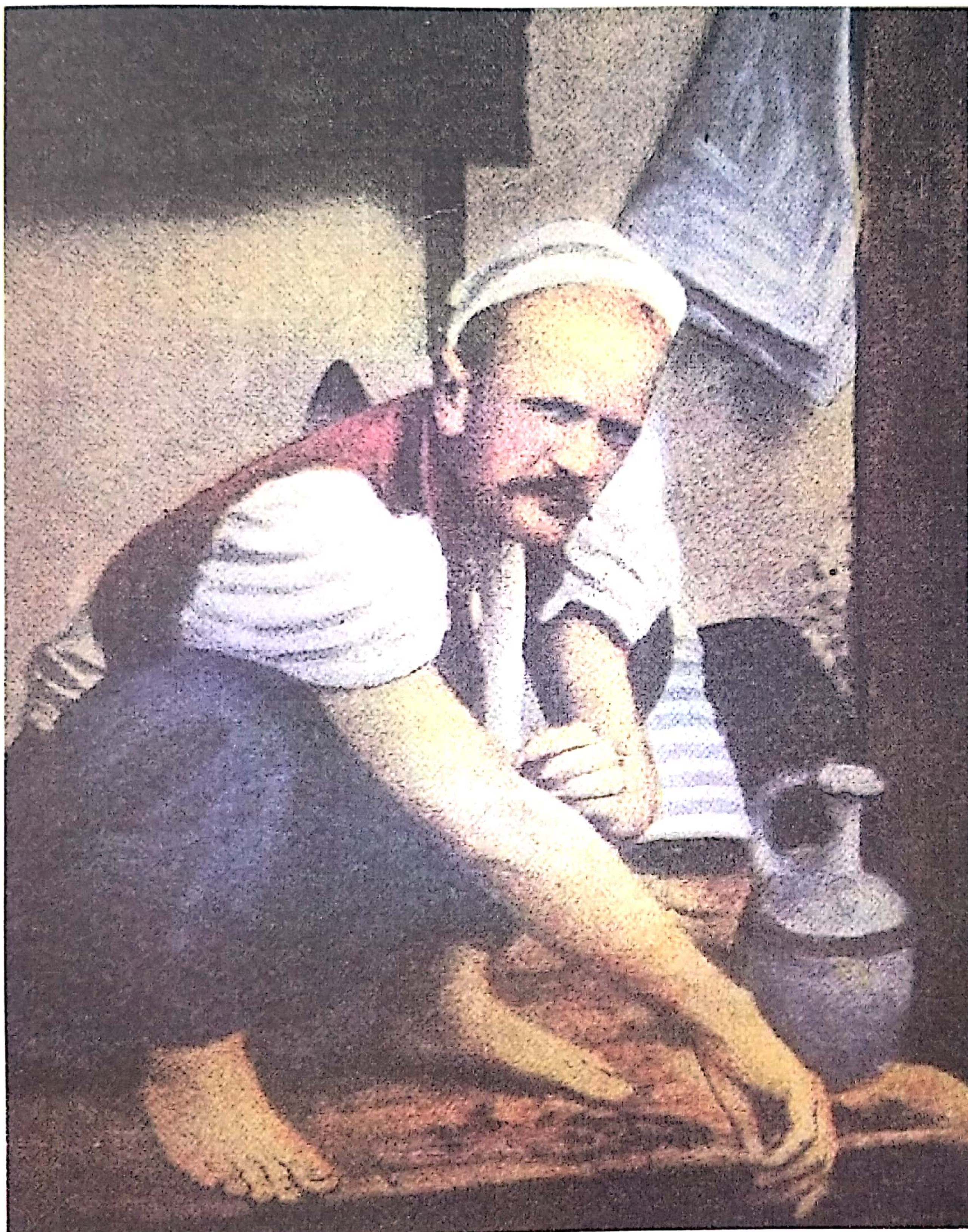
Teška vremena

Jedno narodno predanje kaže: „U tim vremenima, tih kasnih dvadesetih i ranih tridesetih godina dvadesetog vijeka a prije dolaska imama Hadži-Huseina ef. Hadži-Rašidagića, u Grapskoj se tada smjenjivalo više hodža. Po nekim kazivanjima prvo se spominje hodža Mustafa Batalević, a zatim hodža Husein Karalić, da bi nešto kasnije u različitim vremenima bili još i Murat-hodža Hurtić, a onda Medžid i Omer-hodža Hidić. Omer-hodža Hidić je po dolasku imama Hadži-Huseina ef. Hadži-Rašidagića obavljao dužnost mujezina, sve do penzije.

97 *Emin Hidić je ovo kazivao u ljeto 2006. godine.*

98 *Isto.*

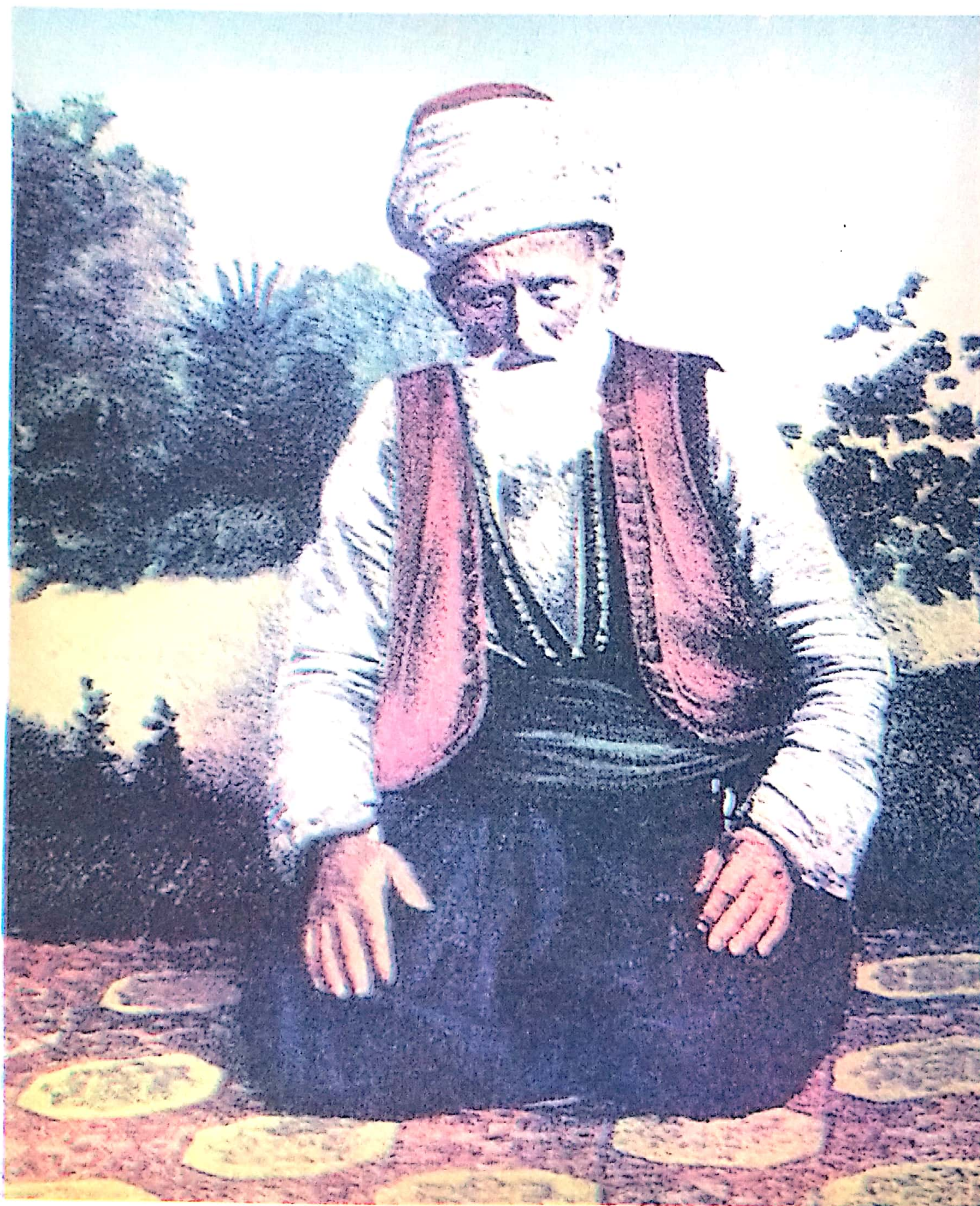
BOŠNJAK MUSLIMAN UZIMA ABDEST
sprema se za molitvu da klănja

Hodža (najvjerovatnije Mustafa Batalević), koji je na dužnosti u Grapskoj bio na kraju devetnastog i početkom dvadesetog vijeka, po svemu sudeći, obavljao je dužnosti imama i mualima. To je bilo vrijeme odlaska i nestajanja Austro-Ugarske i nastajanja Kraljevine Jugoslavije.

Stara drvena džamija u Grapskoj bila je na Lukama, ali mnogo manja od sadašnje i bliže Rijeci. Zgrade, kako džamije tako i mekteba bile su, u to vrijeme, trošne i ruševne.

BOŠNJAK MUSLIMAN NA NAMAZU - MOLITVI

Stari mekteb ili «mejtef» (kao što je tada izgovarala većina Grapćana) nije bio na sadašnjem placu. Tadašnji mekteb u Grapskoj, sa kraja devetnaestog vijeka, bio je u sredini sela pored Rijeke. To je na prostoru

do glavnog puta uz Rijeku prema Hurtićima, odmah iza raskrsnice gdje se odvaja put za Hadžiće i Hidiće. Mekteb je bio na imanju Hadži-Osme Hažića. Na tom mjestu Hadži-Osmo je i pokopan. Još i sada se zna gdje mu je mezar, iako je veoma zapušten.

Nedostajali su u tom vremenu i džamija i mekteb, ali se nije imalo ni za život, a kamoli za gradnju novih. Svi su teško živjeli, jedva su sastavljali kraj s krajem. Teško je živio i hodža Batalević, ali vjersku obuku djece je provodio. Ako se nije moglo u mektebu, moglo se u njegovoj kući i to ujutru rano poslije sabah namaza.

Hodža je poslije sabaha uporedo, pripremao obuću za taj dan, pio kahvu i preslušavao djecu, jedno po jedno, da li su dobro naučili svoj «sabah» za to jutro.

Među tom djecom koji su učili pred hodžom bio je i rahmetli Mustafa Reške Hurtića. Mustafa je kao dijete bio veoma ašarijast i duhovit. Međutim, pred hodžom mu se to nije pisalo u dobro, pa je ponekad znao dobiti opankom po ušima. Mustafi sve to dojadi, a bio je i poodrastao, te on prestane dolaziti hodži na sabah.

Ali, kada je za to saznao njegov otac Reško, onda je on svoga Mustafu uzeo preda se, sebi na «sabah». Rahmetli Reško Hurtić, Mustafin otac, bio je veoma strog, ali pobožan čovjek. On je jedno vrijeme bio i mutevelija vakufa u Grapskoj.

Bilo kako bilo, Mustafa je raspravu sa ocem, prema priči, završio ovako: Babo, ja sam naučio klanjati pet vakata namaza i ono glavno o vjerovanju. Meni je to dosta, a zapetljanu hodžinu dovu »...be-uz-be, fu-či-ke, či-fuš-ke, ka-fus-ke, pu-ti-ne, sta-ro-pu-ti-ne, op-an-či-ne, sta-ro-op-'an-či-ne»... ne mogu i neću. Nego, babo ti kako hoćeš, možeš me i ubiti, al' ja hodži na sabah više ne idem".

Reško nije ubio svoga sina, pa je Mustafa Reškin odrastao, oženio se i zasnovao porodicu, izrodio i odhrano djecu, te doživio duboku starost, a bio je dobar vjernik i dobar domaćin.

Gradnja nove džamije i mekteba

Mjesta, odnosno prostori gdje se okupljaju vjernici muslimani i gdje se na selu odvija vjerski život jesu džamija i mekteb. Kada postoje zgrade džamije i mekteba, onda se vjerski život muslimana na tom prostoru, najčešće, odvija normalno. Kada toga nema, onda nastaju teškoće, pa vjerski život muslimana postaje sve više upitan.

Ipak, trebalo je puno godina da prođe pa da Grapska smogne snage i novaca da bi umjesto starih, oronulih i neupotrebljivih, nanovo izgradila džamiju i mekteb.

U Grapsku je 1927. godine na mjesto imama došao Hadži Husein ef. Hadžirašidagić. To je ustvari, nama starijim Grapćanima, dobro znani Hadži-efendija ili naprosto «Fendija», kako su u to vrijeme izgovarali mnogi od Grapćana.

Uporedo sa dolaskom ovog imama u Grapskoj nastaje i snažno ojačava ideja, a i praksa o potrebi uvakufljavanja imovine, a naročito zemljišta za harem i plac za gradnju džamije.

U početku je Hadži-efendija privremeno stanovao u kući Rešida Hadžića, pa je trebalo prvo izgraditi hodžinsku kuću i novi mekteb. Mustafa Hidić (Salčinov otac) je namjenski za gradnju mekteba i hodžinske kuće, uvakufio parcelu zemljišta na kojem su oni i izgrađeni. Prvo je izgrađena jedna mala privremena kuća za hodžu, da bi kasnije iste godine kada i džamija, bili izgrađeni zidani mekteb i hodžinska kuća.

Nedaleko od mjesta gdje je bila stara, drvena i mala, izgrađena je nova džamija, mnogo veća od prethodne. Ta džamija i munara, iz 1934. godine, građena je od tvrdog materijala: kamena, pijeska, kreča i cigle, a pokrivana je crijepom.

O uslovima i načinu gradnje te džamije u Grapskoj Emin Hidić (Salčinov) kaže:

«Dobro pamtim kada je Hadži-efendija doselio u Grapsku. On je dosta uticao na mještane da darivaju zemjlu u vakuf, kao i oko izgradnje nove džamije.

Nova džamija je izgrađena za jedno ljeto. Cigla za džamiju je pravljena na Brtaljci Muje Buljubašića, a crijep je darovao Murat-hodža Hurtić. Sav materijal za gradnju džamije prevezen je kroz Luke jer preko Rijeke nije bilo mostova, osim onoga na cesti kod Arifa Kamarića kuće.

Te godine, kada je građena džamija u Grapskoj, dogodila se u Davulijama masovna bitka između Grapćana i Johovčana. U toj bici poginuo je neki Radoš. Za ubistvo Radoša osuđeni su i bili na robiji Mujo Hasičić (Tokić), Alija Husaković (Ajkičić) i Smajo Muratović (Hasanović). Zatvaranje i suđenje grupi Grapćana zbog učešća u bici u Davulijema nije usporilo gradnju džamije, koja je do kraja tog ljeta i dovršena, a proklanjala je te jeseni.

Iste godine (09. oktobra 1934.) u atentatu je ubijen kralj Aleksandar Karađorđević, pa je u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji proglašena višednevna žalost. Zbog toga je za otvaranje džamije, od tadašnjih vlasti, tražena dozvola, koja je i dobijena s tim da na otvaranju ne bude pucnjave, svirke i veselja.

Nikada u Grapskoj nije bilo toliko svijeta kao na tom otvaranju džamije. Naroda su bile pune Luke i bašča Muje Buljubašića[99]

Zvanično otvaranje i puštanje u upotrebu, ili kako se to u narodu kaže, džamija je proklanjala u kasnu jesen 1934. godine. Ova džamija bila je u funkciji sve dok je vojska „Republike Srpske“ i „JNA“ nije porušila maja 1992. godine.

SPISAK IMENA SA FOTOGRAFIJI NA NAREDNOJ STRANI
(fotografija je nastala vjerovatno 1939. godine)

***Sjede* – gledano s lijeva na desno:**
Mujo Hasančević, Ćamil Zahirović, Reško Alić, Alija-Ajkičić Husaković, Ibrahim-Mihanić Zahirović, Rahman Ćurić, Haso Salkanović, Ibrahim-Ajkičić Husaković, Hadži-Husein-efendija Hadžirašidagić, Musto Batalević, Huska-Osmandić Hidić, Mahmud i Muhamed Hadžirašidagić, Selim Hidić, Mustafica-Hašijin Nukičić, Alica Salkanović, Muhamed-Murat-hodžin Hurtić, Mehmed i Mujo-Begzadin Hasančević.

***Stoje* – gledano s lijeva na desno:**
Sulejman i (iza njega) Jakub Ibrahimović, Huskica Hasančević, (iza njega) Meho-Atifović Husaković, Sulejman Husaković, Bajro Hadžić, Mehmed-Mustin Muratović, Hasan Salkanović, Hasib Salkanović, Salko-Husanov Muratović, Emin-Brko Buljubašić, Mehan Nukičić, Meho–pekar, Mujo Salkanović, Alija Buljubašić, Huska-Ajkičić Husaković, Nurija Topčagić, (iza njega) Smail Mujkanović, Osman Buljubašić, (iza njega čovjek iz Poturica), Murat-hodža Hurtić (stoji iza Muste Batalevića), Meho Hadžić (pored stuba), Ibro-Ibragin Husaković, (glava iza je) Husejina Hurtića, Husein-Husanov Muratović, Medžid Hidić, Murat-Ćiro Buljubašić, Šerif Bešić (iz Poturica), Mustafa Hurtić, Husein Bešić (Brko iz Poturica), Šerif Karalić i Haso Kadrija.

Stoje na stepenicama (iza Murat-hodže) gledano s lijeva na desno:
Osmo-Salkin Buljubašić – crne šalvare, Suljo-Beg Bljubašić – bijela odjeća.

---

99 *Emin Hidić (Salčinov) je ovo kazivao u ljeto 2006. godine. On je puno kazivao o Grapskoj.*

DŽEMAT ISPRED DŽAMIJE U GRAPSKOJ 1939. GODINE

Obrazovanje Grapćana do uključivanja u kulturno-obrazovni sistem

Učenje sa usvajanjem znanja sakupljanih i akumuliranih od prethodnika, kao i savladavanje vještina potrebnih u svakodnevnom ljudskom životu i radu, nastalo je i razvijalo se uporedo sa nastankom čovjeka i ljudskog društva.

I u Grapskoj, kao i svugdje, prvo se saznavalo i učilo od roditelja, a onda od bliže i dalje okoline, te kroz život i lično iskustvo.

Forma i struktura kulturno-obrazovnog sistema kako se to shvata i razumijeva u današnjem smislu, to jest prvo obavezno osnovno obrazovanje, a kasnije prema izboru i usmjerenjima obrazovanje za određena zvanja i profesije na srednjim, višim i visokim školama, kod nas se uvodi i započinje tek na kraju okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske Monarhije.

Prije toga u bližoj i daljoj prošlosti, svjetovno obrazovanje i stručno osposobljavanje stanovništva Bosne i Hercegovine, pa i Grapćana, bilo je najsličnije onom što danas zovemo stručno obrazovanje uz rad.

Znanja i vještine raznih zanata sticani su najčešće od bližih srodnika, a u okviru porodice, odnosno familije prenošeni su s koljena na koljeno. Na taj način su se obrazovali majstori, raznih znanja i vještina koji su gradili kuće, pravili volovska i konjska kola, mlinove za mljevenje žitarica (ječma, pšenice i kukuruza na Grapskoj rijeci i rijeci Bosni), pušnice (sušare) za sušenje i stupe za drobljenje raznog voća, kao i žećke za cijeđenje sokovaa i šire za pekmeze, te razne alatke od drveta, zatim zemljane furune (peći) za zagrijavanje i kuhanje hrane, stanove (razboje) za tkanje odjeće i prostirke, kao i druge proizvode, pripravke, alatke i uređaje.

S druge pak strane, u to vrijeme u zapadnoevropskim zemljama, uz porast gradskog stanovništva te razvoj obrta i trgovine, a kasnije i industrijske proizvodnje organizuju se univerziteti na kojima se obrazuju stručnjaci za razna zanimanja. Gotovo istovaremeno i katolička crkva organizuje svoje univerzitete na kojima se obrazuju svećenici.

Vjerska pouka i obrazovni počeci u Grapskoj

Prvi institucionalizovani oblici – odnosno oblici kolektivnog, svrsishodnog, svjesno organizovanog i ka cilju usmjerenog – učenja i obrazovanja u Grapskoj datiraju još iz prve polovine 16. vijeka, odnosno od početaka prihvatanja i usvajanja islama. To je bila vjerska pouka za one koji su prihvatali islam. Uporedo s tim uvodila se i razvijala i vjerska

pouka djece kao trajna forma obrazovanja. Za tu svrhu, pored džamije uvijek je služio i mekteb.

U mekteb se išlo u zimskom periodu. Ljeti su se o marvi (sitnoj i krupnoj stoki, osim zaprega) brinula, uglavnom, djeca. Tjerali su ih ujutro na ispašu, čuvli ih tokom dana, i pred veče vraćali kući, tako da ljeti nisu mogli ići u mekteb.

Vrijeme za prvi polazak djeteta u mekteb bila je starost od oko šest godina. U mektebu se učilo «naizber» (u glavu – napamet) ali se dolaskom Hadži-Huseina ef. Hadžirašidagića na mjesto imama u Grapskoj počela učiti i «jazija» (pismo).

Napamet su se učili šarti, sure(ta), dove i sve osnovno o vjerovanju i klanjanju. Arapsko pismo, odnosno arebica je savladavana pomoću sufare, zatim amenice, a onda se prelazilo u musaf. Vjerska pouka u mektebu se završavala hatmom, a za neke i prije hatme, udajom, odnosno ženidbom.

Mekteb, gdje su o vjeri poučavaju djeca, i džamija, gdje se obavljaju zajedničke molitve, a petkom kroz hudbe, o vjeri poučavaju odrasli, bili su jedini institucionalizovani oblici obrazovanja muslimana u Grapskoj sve do polovine 20. vijeka, tj. do otvaranja narodne osnovne škole u Grapskoj Gornjoj.

Obrazovanje iz vremena Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije

Stanovništvo Bosne i Hercegovine naslijedilo je iz Osmanskog perioda zatvorenost kulture i prosvjete u okviru vjerskih zajednica. Ta tradicija je nastavljena i kasnije u vrijeme vlasti Austrougarske Monarhije, s tim što je bila prilagođena novim potrebama nacionalnih pokreta, ali i izložena stalnoj prismotri i političkom usmjeravanju od strane vlasti.

Muslimansko stanovništvo i vjerski službenici su dugo vremena pružali otpor uticajima evropskog obrazovanja i kulture. Ljubomorno i uporno je čuvalo sistem obrazovanja i odgoja djece naslijeđen iz osmanskog perioda. U tome ga je svesrdno pomagalo i lokalno rukovodstvo. Bile su brojne muslimanske škole – sibijan mektebi. U mektebima djeca nisu učila svjetovne predmete, pa čak ni maternji jezik, niti pismo latinice i (li) ćirilice, nego samo «tursko pismo», prilagođeno za bosanski jezik – arebica. Mektebi su davali djeci osnovna znanja iz vjeronauke. Učila su napamet najčešće upotrbljavane sure iz Kur-ana, muslimanske molitve i obrede bogosluženja[100].

---

[100] *Iljas Hadžibegović, Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu između XIX i XX stoljeća. Hajrudin Ćurić, Muslimansko školstvo do 1918. godine, Sarajevo 1983. godine.*

Osim sibijan mekteba postojale su i druge muslimanske vjerske škole: ruždije i medrese, u kojima se vršila priprema i osposobljavanje omladine za imame i mualime.

Vlasti Austrougarske Monarhije su na prostor Bosne i Hercegovine donijele mnoge novine koje su tekovine zapadne civilizacije, naročito kada je u pitanju način proizvodnje, te izgradnja gospodarskih i stambenih objekata. Za primjenu savremene proizvodnje i izgradnju objekata bila je potrebna obrazovana i stručno osposobljena radna snaga, koju Bosna i Hercegovina nije imala. Zato su nove vlasti odmah pokušale da izvrše reformu u osnovnom obrazovanju i da uvedu srednjoškolsko obrazovanje.

Na insistiranje imama i lokalnih muslimanskih vlasti Bosne i Hercegovine u Statut za vjersko – školsku samoupravu unesena je odredba prema kojoj muslimanska djeca ne mogu pohađati nastavu u svjetovnoj školi ako nisu završila nastavu vjeronauke u mektebu. Ta djeca bi, po pravilu, nakon završetka obrazovanja u mektebu zakasnila (prerasla po godinama života) za upis u osnovnu školu. Pošto u mektebu nisu dobijala znanja iz opšteobrazovnih predmeta, nisu se mogla upisati ni u srednju školu. To je u svakom slučaju uticalo da su muslimanska djeca u poređenju sa djecom drugih konfesija, uopšte uzevši, znatno kasnije i u daleko manjem broju, pohađala nastavu u osnovnim, a naročito u srednjim školama i na fakultetima.

Vjersko obrazovanje imalo je kod muslimana prioritet prema drugim vidovima obrazovanja. Smatrali su da je u uslovima pod vlašću Austrougarske Monarhije najvažnije za očuvanje muslimanskog identiteta i kao najbolja odbrana protiv drugih uticaja, prije svega sa Zapada, da svoju djecu od najmlađeg uzrasta usmjeravaju prvenstveno na vjersko obrazovanje i odgoj.

Osnovno obrazovanje pravoslavne djece imalo je sasvim drugi tok. Njihovo obrazovanje razvijalo se brže i slobodnije. Na to je vršen snažan uticaj srpskih prosvjetnih emisara, naročito od polovine XIX vijeka[101].

Obrazovanje pravoslavne djece se vršilo u okviru vjerske samouprave u crkveno-školskim opštinama. Te škole su imale formalno svojstvo vjerskih institucija.

Djeca katoličke konfecije su se gotovo na identičan način obrazovala u okviru svojih crkveno – školskih opština, u samostanima i crkvama.

---

101 Mustafa Imamović, Pedesetogodišnjica Pravnog fakulteta u Sarajevu 1946/96, Studentska štamparija Univerziteta, str. 116.

Uoči Prvog svjetskog rata jedna narodna osnovna škola dolazila je na 15,27 naseljenih mjesta ili na oko 5.180 stanovnika Bosne i Hercegovine[102].

Na 100 stanovnika školske djece u to vrijeme je bilo, u : Sjedinjenim Američkim Državama 21, Njemačkoj 18, Engleskoj i Norveškoj 17, Austriji, Francuskoj, Nizozemskoj i Švedskoj 11, Italiji 9, Grčkoj 7, Portugalu, Rumuniji i Srbiji 6, evropskoj Rusiji 4.

U isto vrijeme u Bosni i Hercegovini je na stotinu stanovnika dolazilo samo troje školske djece, a bošnjačke djece daleko manje i od tog broja[103].

Neuporedivo lošije stanje bilo je u pogledu srednjoškolskog obrazovanja stanovništva Bosne i Hercegovine, a naročito bošnjačke omladine. Tako je, na primjer, u prvoj godini rada Državne Gimnazije u Sarajevu (sada Prva gimnazija) 1879. godine od 42 učenika bio samo jedan Bošnjak. U Mostarskoj gimnaziji koja je osnovana 1893. godine od 65 učenika bilo je 8 Bošnjaka.

Ukupan broj fakultetski obrazovanog domaćeg stanovništva svih konfesija u Bosni i Hercegovini, u to vrijeme, nije puno prelazio cifru od 100 osoba[104].

Svjetovno obrazovanje Grapčana

Osnovna škola u Srpskoj Grapskoj, koja još i danas egzistira, izgrađena je 1912. godine. To je bio posljednji ciklus izgradnje osnovnih škola u ruralnim sredinama Bosne i Hercegovine pod vlašću Austrougarske Monarhije. Organizaciju izgradnje škole odredila je dekretom Zemaljska vlada iz Sarajeva. Odluka je donesena istovaremeno za izgradnju narodnih osnovnih škola u Boljaniću, Kožuhama, Paležnici i još nekim mjestima iz okruženja Doboja. Kao što se vidi sve pobrojane škole locirane su u mjestima sa srpskom populacijom stanovništva.

Nesumnjivo je da je na ovakav raspored i lokacije novoizgrađenih škola, izvjesnog uticaja imala ulema i lokalne muslimanske vlasti Bosne i Hercegovine, sa već naprijed opisanim njihovim odnosom prema svjetovnom obrazovanju muslimana.

Očigledno je da su tadašnje vlasti nastojale da pokriju kompletno područje Bosne i Hercegovine sa osnovnim školama. Čini se da se željelo

---

102 *I. Hadžibegović, Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu između XIX i XX stoljeća, "Svjetlost" Sarajevo, str. 98. – 101.*

103 *Isto.*

104 *Isto.*

škole locirati na ona mjesta u kojima će one svim učenicima biti približno jednako udaljene.

Materijale za izgradnju Narodne osnovne škole u Srpskoj Grapskoj: kamen, drvo, ciglu obezbijedilo je lokalno stanovništvo. Ostali materijal: crijep, željezo (razni okovi), staklo, stolariju, namještaj obezbijedila je Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine. Školu su gradili lokalni majstori i radnici uz stručni nadzor, koji je odredila vlada iz Sarajeva.

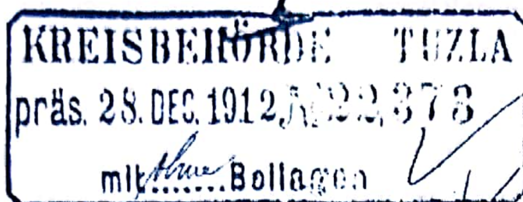
Izgradnju škole pratile su mnoge teškoće, jer je te godine bio loš rod ljetine, a predhodnih nekoliko godina slabo je rodilo voće, pa su materijalne mogućnosti lokalnog stanovništva bile veoma skromne.

I pored svih teškoća Narodna osnovna škola u Srpskoj Grapskoj počela je sa radom školske 1912/13 godine, tačnije 23. decembra 1912. godine[105].

---

105 *Vidi priloženu kopiju izvještaja direktora škole o početku rada Narodne osnovne škole u Srpskoj Grapskoj.*

1913

87 550/2

Zvornik.

Zemaljskoj vladi /V-2

u

Sarajevu.

Podastire se naslov ubilježenju ovdje, na znanje.

Okružni predstojnik:

LANDESREGIERUNG für BOSNIEN und HERCEGOVINA
Präs. am 8. I. 1913
№ 6519/13 Blg.

a. a.

Sarajevo 13/I. 1913.

29/21

Fotokopija omota izvještaja Zemaljskoj vladi u Sarajevu o početku nastave u osnovnoj školi Srpska Grapska.

Народна основ. школа у Срп. Грапској.

Број: 7/912.

Срп. Грапска, 23/12. 912.

Нар. осн. школа Срп. Грапска – почетак редовног похађања школе.

Котарском уреду у Грачаници.

Извјештује се Т. П. да је код ове нар. осн. школе редовно похађање исте почето дне 23. децембра о. г.

Прије се настава није могла отпочети, пошто су обје школске собе биле запремљене материјалом, који је био у изграђивању све до тога дана.

Матијашевић
учит.

8896

Gračanica, 27/12 1912

Predlaže se

okružnoj oblasti

u Tuzli

na znanje.

Kot. predstojnik

Fotokopija izvještaja direktora škole o početku nastave u Narodnoj osnovnoj školi Srpska Grapska 23.12.1912. god.

Od početka rada škole u Srpskoj Grapskoj nastavu su, iz (tada Turske) Grapske pohađala samo muška djeca, jer je postojao otpor kod roditelja prema obrazovanju ženske djece u svjetovnoj školi, pogotovu što se škola nalazila u naselju sa pravoslavnim stanovništvom. Tek pred početak Drugod svjetskog rata i propast Kraljevine Jugoslavije, desetak djevojčica iz Grapske završilo je ovu osnovnu školu.

Više znanja i učenja, bilo u vjerskim ili svjetovnim školama Grapćani su u to vrijeme morali tražiti u drugim mjestima i gradovima: Gračanica, Doboj, Tuzla, Sarajevo i drugdje. Obično se ranije išlo samo u medrese u Gračanici, zatim u Tuzli, a onda i u Sarajevu. Tek kasnije, poslije Drugog svjetskog rata Grapćani su školovanje nastavljali i u svjetovnim školama u Doboju, Tuzli, Banja-Luci, Sarajevu i drugim gradovima.

U to vrijeme je djeci iz Grapske bilo gotovo nemoguće nastaviti školovanje dalje od mekteba ili četverorazredne osnovne škole. Dostupnost višim i kvalitetnijim obrazovnim ustanovama bila je u to vrijeme veoma skupa, a za Grapćane gotovo nedostižna. Ipak i pored toga, među osmoricom maturanata, koliko ih je u prvoj generaciji reformisanog programa na Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, maturiralo 1930. godine iz cijele Bosne i Hercegovine; pod rednim brojem 5. zabilježeno je ime Karalić Ibrahim rođen 1909. godine, Turska Grapska, Gračanica[106]. Ibrahim efendija Karalić je bio, koliko je poznato, prvi Grapćanin sa tako visokim stepenom obrazovanja stečenog i verifikovanog u tako prestižnoj vjersko-obrazovnoj ustanovi u Bosni i Hercegovini kao što je u to doba bila Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu.

Na području opštine Doboj, uoči Drugog svjetskog rata bilo je 17 četverorazrednih osnovnih škola sa 2.000 učenika i 30 učitelja[107].

Odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata, u Grapskoj (Gornjoj) je u 1945/46. školskoj godini otvorena i počela sa radom Narodna osnovna škola.

Među prvim propisima, koje je 1945. godine donijela nova vlast, bio je i Zakon o obaveznom četverogodišnjem obrazovanju sve djece dospjele za upis u školu. Zakon je propisivao sankcije za one roditelje ili staratelje koji svoju djecu ne šalju u školu, jer je još u znatnom broju bilo roditelja koji su zabranjivali, naročito ženskoj djeci, da pohađaju školu.

---

106 *Publikacija «450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu», Izdaje Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Sarači 33, Sarajevo 1988. godine, I/1930. redni broj:5. strana 138.*

107 *Grapska je tada administrativno pripadala Gračanici.*

U to poratno vrijeme na čitavom prostoru Bosne i Hercegovine, pa i u Grapskoj, nije bilo dovoljno niti školskog prostora niti učiteljskog kadra. Za potrebe osnovne škole, vlasti su izuzele prostorije Mekteba u Grapskoj i prizemni dio nove kuće mjesnog imama i mualima.

U početku je bio znatan broj djece koja su prerasla dob za upis u školu, pa su učitelji prateći razvoj i uspjeh u učenju svakog djeteta, uz saglasnost prosvjetnih vlasti, pojedine starije učenike i učenice, koji su pokazivali dobro znanje, «prebacivali» tokom školske godine, u više razrede.

Bosna i Hercegovina je po završetka Drugog svjetskog rata oskudjevala u kadrovima svih profila. Vrlo malo je bilo i prosvjetnih radnika. Doboj i Gračanica[108], kojima je Grapska tada pripadala, nisu bili u tom pogledu izuzetak. Prvi učitelji u Grapskoj bili su: Fahir Čokić, Salih Hamidović, Hazim Kadribašić i Stevan Bukvić.

Grapska je kraj Drugog svjetskog rata dočekala sa visokim procentom nepismenog odraslog stanovništva. Svo žensko stanovništvo, uz nešto izuzetaka, bilo je, takođe, nepismeno. Nove obrazovne vlasti organizovale su analfabetske tečajeve za opismenjavanje nepismenih, naročito onih do četrdeset godina starosti.

U prvih nekoliko godina od početka rada osnovne škole u Grapskoj, bilo je još otpora pojedinih roditelja prema slanju djece u školu. Vlasti su strogo postupale prema ovakvim roditeljima. Međutim, puno više uticaja na promjenu svijesti i ponašanja Grapćana imao je uspjeh one djece koja su nastavljala školovanje i završavala zanate.

Prva generacija dječaka iz Grapske koji su završili zanate bili su godišta 1933. – 1935. U prvim poratnim godinama za jednostavnije zanate, naročito građevinske i drvoprerađivačke struke, obučavani su dječaci nakon završene četiri razreda osnovne škole.

Poslije Drugog svjetskog rata pristupilo se ubrzanoj izgradnji Bosne i Hercegovine, pa i dobojskog kraja. Građene su mnoge fabrike kao i objekti za zaštitu zdravlja te obrazovne, kulturne i sportske ustanove. Izgrađene su željezničke pruge, putevi, kao i pokrivanje ruralnih područja niskonaponskom električnom mrežom. Te aktivnosti zahtjevale su puno stručne radne snage raznih profila.

Ovim poduhvatima država je obezbijedila da kompletno radno sposobno stanovništvo Grapske, kao i drugih mjesta, ima zaposlenje, pa prema tome i osiguranu egzistenciju svojih porodica.

---

108 Grapska je do 1948. godine pripadala Gračanici, a poslije toga je popisivana u okviru opštine Doboj.

Zahvaljujući, između ostalog, ekonomskoj, socijalnoj i drugoj sigurnosti i perspektivama sigurnijeg života došlo je do relativno visokog prirodnog priraštaja stanovništva Grapske, čak preko 2,5% godišnje[109].

Krajem četrdesetih godina prvi dječaci iz Grapske već pohađaju razne zanatske škole u Doboju. Neki već privode kraju malu maturu i pripremaju se za školovanje u srednjim školama. Sve su to razlozi koji su uticali na promjene svijesti i ponašanja onih Grapčana koji su sa dosta skepse gledali na školovanje, naročito ženske djece.

Sredinom šezdesetih godina više se gotovo i ne pravi razlika između obrazovanja muške i ženske djece. Već je većina roditelja shvatila potrebu i korisnost obrazovanja sve svoje djece.

Građenje i dograđivanje škole

S obzirom na visok prirodni priraštaj stanovništva i na obuhvat osnovnim obrazovanjem cijele populacije, postojeći školski prostori postaju neuslovni i nedostatni.

Ovaj problem Grapčani razrješavaju tako što vlastitim materijalnim sredstvima i radnom snagom grade 1950. godine novu zgradu osnovne škole.

Prva generacija djece nastavu u novoj školi pohađa 1950/51. školske godine. U periodu od 1953. do 1961. godine u Grapskoj je i dalje visok prirodni priraštaj stanovništva. Godišnja stopa rasta je još oko 2,4% [110].

Narasla ekonomska moć stanovništva, shvatanje o korisnosti i potrebi obrazovanja uopšte, a posebno djece, želja da sada već kompletna dječija populacija završava u svom mjestu rođenja potpuno osmogodišnje obrazovanje, opredjeljuje Grapčane na još jedno dograđivanje škole. U proljeće 1958. godine na postojeću školsku zgradu dograđena je još jedna etaža. Finansijska sredstva za nabavku potrebnih materijala obezbijeđena su iz mjesnog samodoprinosa stanovnika. Stručne i druge radove opet su obavili majstori i radnici sela. Opremanje škole namještajem i učilima obezbjedile su prosvjetne vlasti opštine Doboj.

Tako su Grapčani svojim radom i vlastitim sredstvima osigurali svojoj djeci uslove da završe potpuno osnovno obrazovanje u mjestu rođenja i stanovanja. Škola je počela sa radom kao Centralna osnovna škola Grapska Gornja, školske 1958/59 godine.

---

109 *Vidi popis stanovništva Bosne i Hercegovine, Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine.*

110 *Isto*

Značajan doprinos na pokretanju inicijative i organizovanju stanovništva na izgradnji i opremanju škole u Grapskoj dao je njen tadašnji direktor Asim Bašić.

Dogradnjom još jedne etaže na školi u Grapskoj i njenim pretvaranjem u Centralnu osnovnu školu, stvoreni su uslovi za puno osmogodišnje školovanje ne samo grapčanske, nego i djece iz okolnih mjesta. Tako su sada više razrede, od šestog do osmog, pohađala i djeca ne samo iz sela u neposrednoj blizini Grapske, već jedno vrijeme, i djeca sa lijeve strane rijeke Bosne.

I u periodu 1961 – 1971. godine prirodni priraštaj stanovništva Grapske je bilježio dosta visoku godišnju stopu od oko 1,6%, a javljala se i potreba za savremenijim obrazovanjem djece u skladu sa dostignutim standardima. Za zadovoljenje tako rastućih obrazobnih potreba po obimu i kvalitetu, postojeće prostorije i oprema škole bili su neuslovni i nedostatni.

Zbog toga Grapčani opet uvode mjesni samodoprinos iz kojega 1970. godine podižu još jednu školsku zgradu i dva stana za nastavni kadar. Na taj način učenici i nastavno osoblje dobijaju uslove za savremeno obrazovanje. Opremaju se kabineti za praktičnu (eksperimentalnu) nastavu, stvaraju se uslovi za rad školskih sekcija, otvara se školska kuhinja i drugo.

Izgradnjom druge školske zgrade u Grapskoj, stvoreni su uslovi za savremeno osnovno obrazovanje kompletne dječije populacije školskog uzrasta.

Pokazatelji obrazovanosti Grapčana

Uporedo s tim, sve više Grapčana se opredjeljuje i obrazuje za učitelje i nastavnike, tako da osamdesetih godina čine većinu nastavnog kadra u ovoj školi. Među prvim Grapčanima pedagošku akademiju, odnosno učiteljsku školu završili su:

Mehmed Buljubašić, Taiba Hadžić (udata Hidić), Taib Hadžić, Reuf Hidić, Ešref Hurtić, Ibrahim Hurtić (Brajko) i Fikret Husaković.

Potpuniji podaci o pismenosti i obrazovanosti Grapčana sadržani su u rezultatima iz redovnih popisa stanovništva 1961.- 1971. i 1981. godine. Sređeni i za analizu obrađeni ti podaci dati su u narednom pregledu.

PREGLED NIVOA OBRAZOVANOSTI STANOVNIKA GRAPSKE
Tri popisa u SFRJ, odnosno u SR Bosni i Hercegovini

Popisivana obilježja	*Godine u kojima je vršeno popisivanje*					
	1961.		***1971.***		***1981.***	
00	***01***		***02***		***03***	
Ukupno stanovništvo	***1.685****=(100%)*		***1.958****=(100%)*		***2.211****=(100%)*	
Stanovništ. 15 i više god.	***898***		***1.244***		***1.397***	
Struktura stanovništva	*Broj*	*Učešće u %*	*Broj*	*Učešće u %*	*Broj*	*Učešće u %*
Nepismeni preko 15 god.	***309***	*18,34*	***358***	*18,28*	***248***	*11,22*
Osnovna škola 4 razreda	***508***	*30,15*	***626***	*31,97*	***306***	*13,84*
Osnovna škola 8 razreda	***40***	*2,37*	***159***	*8,12*	***576***	*26,05*
Škole za KV i VK radnike	***25***	*1,48*	***60***	*3,06*	***169***	*7,64*
Srednje škole	***16***	*0,95*	***38***	*1,94*	***83***	*3,75*
Više škole	***0***	*0,00*	***3***	*0,15*	***13***	*0,59*
Fakulteti i visoke škole	***0***	*0,00*	***0***	*0,00*	***2***	*0,09*

Iz gornje tabele se vidi da je popisom iz 1961. bilo evidentirano 309, a 1971. bilo je 358, dok je 1981. godine popisano 248 nepismenih stanovnika Grapske. Odmah se vidi da je u posmatranom dvadesetogodišnjem periodu broj nepismenih znatno smanjen, dok je daleko veće bilo relativno smanjenje, sa 18,34% na 11,22% nepismenih u odnosu na ukupno stanovništvo. Istina, po popisu od 1971. u odnosu na 1961. godinu broj nepismenih se povećao sa 309 na 358. To je, međutim, nastalo više kao posljedica promjena u metodologiji popisivanja. Grupacija popisivana pod obilježjem „polupismeni" kasnijim popisima pridružena je skupini nepismenih što je privremeno povećalo njihov broj.

Dalje, broj stanovnika sa završenih 4 razreda osnovne škole, prvo do 1971. ima tendenciju rasta da bi na kraju 1981. godine bio prepolovljen. Prelivanje je išlo u korist onih sa završenom punom osmogodišnjom školom kod kojih je porast bio višestruk, tako da je 1981. u odnosu na 1961. godinu njihov broj povećan za gotovo 15 puta. Ovo kao i višestruko povećanje broja kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika, te onih sa završenim srednjim, višim i visokim školama i fakultetima, najvećim dijelom je rezultat, naprijed opisanih aktivnosti i napora Grapćana kada su dograđivanjem i opremanjem škole svojoj djeci stvarali materijalne i druge uslove za obrazovanje, ali i shvatanja o potrebi i koristi od školovanja.

U periodu od 1981. do 1991. godine cijela populacija djece prispjele za školu bila je obuhvaćena osnovnim obrazovanjem. Dalje obrazovanje u zanatskim i srednjim školama je nastavljalo oko 80% djece, sada već jednako zastupljenih muških i ženskih.

Potrebno je napomenuti da je bio znatan broj Grapćana starijih generacija koji nisu redovno u kontinuitetu završili potpuno osmogodišnje obrazovanje, ali to su učinili naknadno u večernjim školama.

Isto tako, na višestruko povećanje broja kvalifikovanih i visokokvaliikovanih radnika, te onih sa završenim srednjim, višim i visokim školama i fakultetima, uticalo je i naknadno doškolvanje mnogih Grapćana.

Za potpunije spoznaje, o stručnosti i obrazovanosti svih Grapćana, potrebno je nekoliko napomena.

Prvo, ukupan broj stručnih i visokostručnih Grapćana koji su porijeklom i koji su osnovnu školu završili u Grapskoj, mnogo je veći od onoga koji je sadržan u gornjoj tabeli.

U tabeli su, naime, sadržani samo podaci iz zvanično objavljenih rezultata statističkog popisa po godinama. Popisivani su kao Grapćani samo oni koji su stanovali u Grapskoj i bili tu prijavljeni sa stalnim mjestom boravka. Svi drugi, a takvih je visokostručnih i stručnih bilo najviše, popisivani su tamo gdje su stanovali i imali prijavljen stalni boravak.

Drugim riječima, svi Grapćani – majstori, tehničari, inženjeri, doktori, profesori, ekonomisti, pravnici, menadžeri, oficiri i drugi koji su radili i živjeli izvan Grapske nisu sadržani u naprijed datom tabelarnom pregledu.

Veoma su velike brojčane razlike stvarnih i popisima iskazanih stručnih i visokostručnih kadrova iz Grapske. Anketom prikupljeni podaci o Grapćanima sa završenom višom i visokom školom, odnosno fakultetom potvrđuju te razlike.

Sa višom školom je po popisu 1981. godine iskazano 13, a prema anketi u tom obrazovnom nivou ima najmanje 19 Grapćana. Takođe, prema anketi sa fakultetom ima najmanje 36, a po popisu 1981. godine iskazano je svega 2 Grapćanina.

Slično je, istina uz relativno manje razlike i kod tehničara i majstora, ali u svakom slučaju razlike su značajne.

Prije napada vojske „Republike Srpske" uz podršku „JNA" i rata stručni i visokoobrazovani Grapćani bili su po Doboju i širom Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, a danas poslije rata razasuti su diljem Bosne i Hercegovine, Evrope, Amerike, Australije, Kanade i drugdje.

Riječi i izreke

Mi Grapćani smo imali i određene riječi i fraze koje su bile naše i koje su se veoma rijetko mogle naći i čuti u drugim mjestima. Nažalost, mnoge od njih su izgubljene, a proces standardizacije i ujednačavanja jezika i izgovora se i dalje nastavlja pod uticajem škole, literature, štampe, radija i televizije.

Kada bi negdje početkom dvadesetog vijeka u Grapskoj otac sinu zapovjedio: «Idi iskidaj košaru», to tada nije značilo kao što bi sada moglo zvučati, da sin treba polomiti korpu. Tada je to u Grapskoj značilo, zapovijed sinu da očisti štalu.

Isto tako fraza «Njih dvoje pričaju» kazivala je mnogo više od sadašnjeg njenog značenja. Time se, naime, htjelo reći da se oni zabavljaju – ašikuju.

Riječi: **bunjak** (smeće), **ćihatnjak** (onaj koji sve čini smisleno i svrsishodno) **fajno** (lijepo), **golemačak** (prevelik) **hraljati** (neobuzdano vikati), **izogluhe** (neprimjereno i besmisleno nešto reći ili učinuti), **naklja** (krivina, okuka), **ofišćiti** (žestoko ošinuti), **pita rjezganica** (pita s orasima), **postaviti** (sklonuti, sakriti), **teke** (malo), **tranjgati** (nekontrolisano hodati), **zauzgalačiti** (nemarno i grubo zavrnuti, ili zasukati nogavice, rukave i sl.), **šprulja** (šiba većih dimenzija), **šištra** (gustiš obrastao šibljem) kao i mnoge druge, bile su ranije u Grapskoj često korištene riječi, a sada samo poneke od njih se mogu čuti, ali veoma rijetko.

Neke uobičajene riječi i nazivi imali su posebno – naše Grapćansko značenje. Tako npr. kada se kaže: **kruh** (odnosi se isključivo na kukuruzni kruh), **krušni kolač** (vrućom vodom zamješeni, rastanjeni i na brzinu ispečeni kukuruzni kruh), **hljeb** (crni ili narodni kruh kupljen iz pekare), **samun** (sa majom pripremani domaći ili pak bijeli kruh kupljen iz pekare), **žito** (kukuruz), **pića** (sijeno i sva druga zimnica za marvu) i td.

Posebno je interesantan bio malo «izokrenuti» izgovor, izreka nekih riječi, kao npr.: čojk, čorape, Dobuj, dolika, gorika, kompir, pješe, rijezga, tamoka, testa, tevsija, trajvan, tranciport, šajbok, šenica, vamoka, vas (cio), vrebac i druge riječi.

Imena udatih žena

Udate žene su veoma rijetko nazivane i identifikovane vlastitim imenom. Najčešće su ih zvali po imenu čovjeka (muža), npr. Aganovca, Đulaginca, Hasanovca, Medžidovca, Mehinica, Mujičkovca, Muratovca, Omerovca i td. Ranije su čak i muževi izbjegavali da svoju suprugu zovu

imenom. Tako npr. ako Omer mora da doziva svoju ženu, on će ju zovnuti, «Omerovce: hajde meći sofru».

Mnoge žene su opet zvali po imenu mjesta iz kojega se u Grapsku udale, pa imamo: Sokolka, Dobujka, Maglajka, Ševarka, Brijesnička, Lukavička, Stjepanka (iz Stjepan Polja), Kotorka i td.

Vlastita imena žena, gotovo da niko, izvan uže porodice nije znao. Jednom su opštinari, radi ostvarivanja nekih prava, trebali upisati ime i djevojačko prezime žene-udove Hasana Hurtića. Nisu je mogli pronaći, a koga god su upitali, niko joj imena nije znao.

Tek se, sa pitanjem i odgovorom, javi jedan poveći klipan: «Kako ne znate, pa svi je zovu Hatanovta (Hasanovca)»?

Prezimena

U govornoj komunikaciji Grapčana, sve do nedavno, prezimena osoba bila su gotovo zanemarivana, a isticalo se ime oca pa i djeda. To je bio prihvaćen Osmanski, odnosno istočnjački način identifikacije osoba kojeg su Osmanlije donijeli u naše krajeve.

Tako na primjer, najčešće se govorilo:

Mustafa Šerifov, a ne Mustafa Hidić,
Ibrahim Sabitov, a ne Ibrahim Hadžić,
Hasan Husanov, a ne Hasan Muratović,
Huska Medžidov, a ne Huska Muratović, ili

Irfan Hasana Muratova, a ne Irfan Buljubašić,
Medžid Huske Reškina, a ne Medžid Hurtić,
Musto Hasana Mešina, a ne Musto Bešić, i td.

Uz rečeno o prezimenima valja napomenuti da su prezimena, uvedena u evidencije i knjige tek dolaskom Austro-Ugarske monarhije u Bosnu i Hercegovinu. Kada je u vrijeme Austro-Ugarske stanovništvo unošeno u matične knjige, prezimena su svakome upisivana onako kako je on kazao. Postoje, po nekima, dokazi da je većina stanovništva u Bosni, pa i u Grapskoj, imala i pamtila svoja prezimena i u vrijeme Osmanlija, bez obzira što se ona tada nisu evidentirala.

Najčešća prezimena stanovništva u Grapskoj danas su: Hurtići, Muratovići, Hidići, Husakovići, Hadžići, Buljubašići, Hasančevići, Karalići, Krdžalići, Ibrahimovići, Mujkanovići, Mujakovići, Salkanovići,

Alići, Bešići, Suljići, Ahmići i drugi. Inače stanovništvo Grapske danas ima preko šezdeset raznih prezimena.

Do prije nekih pedesetak godina kuće u Grapskoj su bile grupisane po familijama i prezimenima. Tačno se znalo u kojem dijelu sela su Hurtići, gdje Hidići i Hadžići, gdje opet Buljubašići, a gdje Karalići, Krdžalići i td.

Muratovići su veoma brojni pa su se, na različitim lokacijama, grupisali u pet grupa: Medžidovići, Mujinovići, Omerovići, Hasanovći i Atifovići. Kada se sa ceste ulazi u selo, prvo su Atifovići. Malo dalje, bliže sredini sela, kod džamije su Hasanovići, a odmah iza džamije su Omerovići. Idući malo dalje uz selo, kad se prođe džamija i centar, tu su Mujinovići, a gotovo u vrhu sela su Medžidovići.

Danas kod naseljavanja i građenja kuća u Grapskoj izražajnije su nešto drugačije karakteristike u odnosu na tradicionalne. Istina još su prepoznatljiva ranije nastala jezgra grupisanja po familijama i prezimenima, ali se sada sve više silazi na cestu i kuće grade u nizovima pored puta s obje strane. U takvom građenju sve više nestaje grupisanje po familijama i prezimenima.

Neke familije starosjedilaca u Grapskoj su izumirale i nestajale, a druge nove su nastajale ili se doseljavale.

Nestale su i stare bosanske kuće čardaklije. Ovih tipičnih bosanskih kuća bilo je u Grapskoj, prije pedesetak godina, najmanje trideset. Tokom rata, a i poslije, srpski nacionalisti su provodeći nad muslimanima politiku progona i etničkog čišćenja, porušili sve kuće po Grapskoj.

Nadimci

Nadimci iliti primenjci, kako se to u Grapskoj govorilo, bili su i još su jedna od veoma upečatljivih karakteristika u ponašanju i međusobnim odnosima Grapčana.

Malo koji od stanovnika Grapske da nema ili nije imao svoj primenjak, naročito muški, a ni žene nisu puno zaostajale («Menđele» «Keser», «Polugara», «Šibulja», i td.). Neki su se ljutili na primenjke, smatrajući to vrstom uvrede. Nasuprot tome ima i onih koji su ponosni na svoje primenjke. Međutim, kome se kakav primenjak zalijepi, džaba mu je, ljutio se on ili ne, to ostaje.

Uopće uzevši, imamo tri vrste primenjaka i to: osobno stečeni, zatim naslijeđeni od roditelja i treće, naslijeđeni od bližih ili daljih predaka. Naslijeđeni primenjci su neka vrsta rezerve, jer ko ne zaradi osobno stečeni, onda mu se zalijepi naslijeđeni primenjak. Elem, svako ga ima.

Najupečatljiviji i najodređeniji su osobno stečeni primenjci. Tako npr. kada se kaže: «Bekrija», «Cvaka», «Kandura», «Kurenđel», «Majmun», ili «Nadešeni», «Pela», «Urok», «Sakraska», «Sjano», «Stručnjo» i tako dalje, tu ništa više ne treba dodavati, jer svako živ u Grapskoj tačno zna o kojim se osobama radi.

Osobno stečeni primenjak ne može imati baš svako. Njega valja na određen način zaraditi, bilo ponašanjem ili svojim odnosom prema okolini, bilo intelektom ili fizičkom snagom i izgledom, a često i nekom fizičkom ili govornom manom („Drndo", „Frljo", „Migalo", „Mrmljo", „Zguro" i td.). Drugim riječima, osobni primenjak mogu dobiti i imati samo oni koji se ističu sa nekom prepoznatljivom osobinom, odnosno osobe sa «šmekom i aromom» koje daju začin u svakom društvu gdje se nađu. Za sve ostale dodaje se, to jest prilijepljuje naslijeđeni, odnosno rezervni primenjak.

Kako nastaje osobni primenjak, može se ilustrovati i kroz sljedeće: Grapćane, naročito u prošlosti, nije krasila baš pretjerana urednost i pedantnost. Na prste samo jedne ruke mogli su se nabrojati domaćini kod kojih su i avlija i kuća bile stalno uredne, a ne samo preko bajrama (za bajrame je svako čistio i uređivao) i kod kojih je svaka stvar uvijek bila na svom mjestu. U takvom uslovima i okruženju, pojavi se Osman Hasana Mešina koji je stalno i izrazito pedantan, uredan i čist. I na njemu, i kod njega, i u kući, i u štali, i u avliji svaka je stvar uvijek na svom mjestu, i sve je čisto i uredno. E pa, što bi drugo nego «Nadešeni» mogao biti takav čovjek? U Grapskoj je samo jedan «Nadešeni», svako zna ko je on, jer to niko više ne može ni biti.

Ovo je bila priča o samo jednom lično stečenom primenjku, a svaki lični kao i naslijeđeni primenjak ima svoju priču. Evo jedne o primenjku koji se prenosi s koljena na koljeno. Rahmetli Hasan Hadžić, djed Hamida Hadžića zvanog «Kišonja», bir vaktile u Adi žeo ševariku. Žanjući tako, upahne ga pero ševarike u oko. Suze su mu dugotrajno i obilno tekle kao kiša.

Zalijepili mu «Kišonja», a taj primenjak naslijeđuju i njegovi potomci. Njegovi praunuci naslijedili su nešto modificirani primenjak. Njih danas zovu «Kišci». A što ćeš, tako je to kod nas u Grapskoj.

Zabave, igre i veselja

U Grapskoj se zabavljalo, igralo i veselilo na razne načine, a najviše u jesen i zimu kada se privedu kraju poljoprivredni radovi i smiri ljetina. U to doba godine se obično i ženilo i udavalo, te su upriličavane svadbe,

veselja, pijerovi i pohode. Svadbe (pijerove) su činili imućniji Grapčani kad ožene sina. Na veseljima se zabavljalo, ašikovalo, pjevalo i igrala narodna kola.

Za razliku od običnog veselja, na pijerovima (svadbama) je repertoar zabave bio daleko širi.

Pored profesionalnog pjevača sa harmonikom na svadbi su obično bili i svirači sa zurnama i bubnjevima.

U programu su redovno bile razne takmičarske discipline kao što su: pješačke i konjske trke, zatim trke u vrećama, skakanje na «medeni mijeh», penjanje uz mastan lipić, traženje i vađenje jezikom dukata iz sahana sa kiselim pekmezom i td.

Za pobjednika u svakoj takmičarskoj disciplini slijedila je odgovarajuća nagrada. Nagrada je dodjeljivana uz obavezno prisustvo svirača sa zurnama i bubnjara koji su pobjedniku odsvirali jednu kajdu.

Pored toga, narodnim skupovima su obilježavane i posebne prigode: proklanjavanje džamije, puštanje u rad nove škole, ambulante, doma kulture, fudbalskog igrališta ili pak obilježavanje neke značajne godišnjice.

Redovne igranke, kino-predstave i priredbe u Grapskoj su se ustalile tek od 1961. godine pa dalje, tj. kada je izgrađen dom kulture, a utakmice i druge sportske priredbe od 1972. godine pa dalje, tj. kada je izgrađeno fudbalsko igralište.

Bajrami

Bajrami su uvijek bili rado dočekivani i doživljavani kao ono nešto posebno. Za bajrame je bilo svečano, neradno i veselo. Ujutru su svi rano ustajali. Muškarci su okupani i u bajramskom odijelima odlazili u džamiju, na sabah i bajram-namaz. Žene su spremale bajramski ručak, i za bajramsko veselje uljepšavale kuću i sebe.

Poslije sabaha i bajram-namaza sa hudbom te međusobnog bajramskog čestitanja, muškarci su se vraćali kućama u bajramskom raspoloženju.

Kod kuće su babu svi ukućani dočekivali na nogama i uz bajramsko blaženstvo, čestitali mu bajram i ljubili ga u ruku. Babo je blagosiljao ukućane, a djeca su dobijala i novčane darove – „bajram banka“. Poslije čestitanja i blagosiljanja nastavilo se sa razgovorima, pijenjem šerbeta i kahve do doručka i ručka.

Ako je bio hadži-bajram, babo je odmah po povratku iz džamije klao kurbana i spremio komade mesa za podjelu, a ukućani su odmah dijelili kurbana komšijama i rodbini, kako bi i oni siromašniji imali dobar bajramski ručak.

Nakon toga svi ukućani su pozivani za sofru i počinjao je ručak. Bajramski ručak je uvijek bio nešto posebno i ono najbolje što se imalo. Poslije ručka, a i narednih dana, stariji su zijaretili komšije i rodbinu ili dočekivali goste. Omladina se po podne sakupljala na merajama i tromeđama, te se zabavljala, igrala i veselila, bez obzira u koje doba godine da su bajrami padali.

Kasnije, kada je izgrađen dom kulture, napuštane su meraje i tromeđe, a omladina se na bajrame zabavljala, igrala i veselila u domu kulture ili na fudbalskom igralištu.

Ostali praznici

Pored bajrama, u Grapskoj su obilježavani i državni praznici, jer su bili neradni dani, a praznovalo se i na neke druge svjetovne praznike. Praznovalo se za novu godinu, prvi maj, 4. i 27. juli, te 25. i 29. novembar.

Praznovanje na državne praznike postajalo je sve primjetnije i upečatljivije kako se u Grapskoj povećavao broj zaposlenih u državnim službama i društvenim preduzećima. Praznovalo se u okviru porodice, kod kuće ili u prirodi ili pak kolektivno i organizovano u društvenim prostorijama ili na izletu u prirodi.

U Grapskoj je bila tradicionalna proslava za «Dan borca 4. juli». Svake godine na taj praznik su u Grapskoj održavana sportska takmičenja i kulturne priredbe gdje su učestvovali predstavnici gotovo svih okolnih sela.

Praznovalo se na praznike, a bilo je i onih danguba i besposličara koji su u svako doba dana i godine, bez obzira da li jesu ili nisu praznici, mogli dangubiti, ljenčariti i ubijati Bogu dane, po kafanama ali i drugdje.

Pjesme iz Grapske

Do polovine pedesetih godina prošlog vijeka Grapčani su se zabavljali i veselili na privatnim prelima i sijelima, najčešće uz junačke narodne pjesme o Kladuškim Hrnjicama, Mustaj-begu Ličkom, Đerzelez Aliji, Taletu Ličaninu i drugima.

Pored opšte znanih narodnih junačkih i ljubavnih pjesama, odnosno sevdalinki, u Grapskoj su spjevane i pjevane i neke izvorne pjesme o događajima i ličnostima iz života Grapske (epska pjesma «Bitka u Davulijama», šaljiva pjesma «Đulaga i Brajko» i druge). Isto tako spjevane su i pjevane i neke kratke pjesmice od kojih su stihovi od

ponekih nezaboravljenih i karakterističnih preneseni u narednim redovima:

Grapska Rijeko

Grapska Rijeko i ti si mi kriva,
Na tebi se Rahima[111] umiva.

Grapska Rijeko evo dođe zima.
Udade se lijepa Rahima.

Sjetovala majka

Paša svojoj govorila Vejdi,
'Ćeri Vejdo u Aliće nejdi.

Alići su visoki u visu,
Al' na glasu nikad bili nisu.

Paša svoju sjetovala Vejdu,
Idi 'ćeri za Huskina Sejdu.

Mala moja

Mala moja, prelijepa Hanko,
Sitno vezeš, a i predeš tanko.

Znaće Hanka sitnije i tanje,
Kad joj dođe njeno sevdisanje.

Kuhaj pitu[112]

Kuhaj pitu Hanko!
Kuhaj pitu Hanko!

Kakvu ćemo majko?
Kakvu ćemo majko?

---

111 Nesuđena ljubav Murata Buljubašića zvanog Ćiro bila je Rahima. Ćiro je bio veseljak i meraklija, a znao je i lijepo zapjevati. Njegova životna saputnica nije bila Rahima već Hanifa. Ćiro je doživio duboku starost, a priča se da je u novčaniku mu, poslije njegove smrti, ostala Rahimina slika.

112 Za ovu pjesmu vezana je jedna zgoda koja se prepričavala o Husi bubnjaru. «Huso bubnjar je, naime, samo udarao u bubanj i držao ritam sviračima sa zurnama i pjevačima, ali on nikad nije pjevao. Jedne prilike, neki pijani bekrija je izričito, uz prijetnju nožem, zahtijevao da mu baš Huso bubnjar pjeva. Nemajući kud Huso je zapjevao «Kuhaj pitu Hanko». Iako je od tog Bekrije, tako kažu, za tu pjesmu bio bogato nagrađen, Huso nikad više nije niti pjevao niti udarao u bubanj».

Nabr'njaču[113] *Hanko!*
Nabr'njaču Hanko!

Tamburica

Tambur' kuca niz ulicu,
Da probudi hodžinicu,
Ne bi l' mi se smilovala,
Pa mi jednu 'ćerku dala.

Ja bi' onu guzlatu,
Što posluje uz vatru,
Ili onu nogatu,
Što mijesi pogaču...

...Opet kuca tamburica,
Nije dala hodžinica,
Niji mi se smilovala,
Pa mi'ćerku nije dala.

Ako ne da guzlatu,
A ni onu nogatu,
Nek' mi dade sakatu
Što je krije za kacu.

To su bile samo neke od nezaboravljenih izvornih pjesama koje su spjevane i pjevane u Grapskoj na merajama i tromeđama, na veseljima, prelima i sijelima.

O fudbalu i fudbalskim počecima u Grapskoj

U Grapskoj se o fudbalu počelo saznavati, za loptom trčati i zbog lopte sekirati tek u vrijeme izgradnje željezničke pruge Šamac – Sarajevo. Grapćani su fudbalsku loptu vidjeli i ponešto o fudbalu naučili od omladine koja je gradila prugu, a boravili su u barakama podnu Grapske.

Grapćanska djeca i omladina nastavili su trčati za loptom i nakon što su omladinske radne brigade otišle po završetku pruge. Mi smo to i dalje zvali fudbal (a češće smo govorili da igramo lopte), mada smo još godinama trčali za krpenjačom.

---

[113] *Pita se zove **nabrdnjača**, ali se slovo «d» gubi u pjesmi. Pitu faktički čine hurmašice poredane u tepsiju, s tim što se svaka hurmašica, prije stavljanja u tepsiju za pečenje, uvalja i rastanjuje na «brdu». Brdo sa brdilom je jedan od osnovnih i nezamjenjljivih pripravaka stana (razboja) za tkanje platna, a eto moglo je i za ukrašavanje i doradu pite.*

S početka tih fudbalskih godina u Grapskoj, glavni inicijator i pokretač svih aktivnosti i događanja oko fudbala i sa fudbalom bio je rahmetli Faruk Hadžirašidagić.

Faruk je bio navijač splitskog Hajduka i veliki fudbalski zanesenjak. Redovno je iz novina pratio sva fudbalska događanja i prenosio ostalima, a znao je o fudbalu sve što je u to vrijeme mogao znati jedan petnaestogodišnjak.

On je od starih materinih čarapa, vate, vune i krpa pravio najbolje krpenjače koje su mogle izdržati čak i po dvije utakmice. Krpenjače su kasnije postupno zamjenjivane gumenim (mi ih tada zvali teniskim) loptama. Te gumenjače su bile veoma nestašne, pa su zadavale muke i nama, koji smo igrali, ali i komšijama oko mjesta gdje smo igrali.

Tek pedeset i neke godine u Grapskoj se pojavila prva – prava fudbalska lopta i stvarno se počeo igrati fudbal.

Prava kožna fudbalska lopta sastojala se od tri glavna dijela. Vanjski dio ili mantla, kako smo je zvali, bio je sastavljen i sašiven u cjelinu od kožnih režnjeva. Jedan od režnjeva imao je kroz sredinu otvor koji se mogao zašnjurati, isto kao cipela. Unutrašnji dio ili dušica, kako smo je zvali, bio je gumeni i u njega se napuhivao zrak. U nedostatku dušice često je korišteno „prdalo“, tj. volovski mjehur, kao zamjena. Treći dio fudbalske lopte bio je bajlag. To je u stvari bio podmetač ili zaštitnik koji se stavljao između dušice i otvora na mantli, prije nego što se otvor zašnjurao.

Trebalo je puno vještine i umješnosti da se pravilno složi dušica i ubaci u mantlu, da se napuše i dobro zatvori da ne ispušta zrak, da se sigurno postavi bajlag između dušice i otvora na mantli, te da se mantla dobro zašnjura kako bi fudbalska lopta bila spremna za igru. Inače, ako se to uradi traljavo, pa lopta ispuše, od utakmice nije bilo ništa, jer rezervne lopte nije bilo.

«Hajduk» prvi (nezvanični) fudbalski tim Grapske

Sa početka tih pedesetih godina sastavljen je i prvi fudbalski tim u Grapskoj. Taj prvi tim nazvan je «Hajduk», a na prijedlog Faruka Hadžirašidagića.

Dogovorena je i utakmica sa timom iz Bušletića, jer su bili blizu, a imali su i fudbalsko igralište. Nastupao je prvi puta fudbalski tim «Hajduk» iz Grapske. Trabalo je igrati u bijelim dresovima i naravno sa oznakama istim kao u splitskog «Hajduka». Bijeli dresovi igrača bile su bijele košulje, ali kako pribaviti crvene petokrake zvijezde s lijeve strane grudi na dresovima igrača «Hajduka». Faruk je i taj problem riješio na

opšte zadovoljstvo svojih saigrača. Izrezao je jedanaest crvenih petokrakih zvijezda od starog fesa svoga oca Hadž-efendije, pa je «Hajduk» iz Grapske konačno mogao odigrati utakmicu.

Prvu fudbalsku utakmicu, « Hajduk» iz Grapske odigrao je sa timom iz Bušletića, ljeta 1952. godine, a u sljedećem sastavu:

Mehmedalija Muratović (golman),

Adem -Murgać Muratović i Hajrudin-Mrki Mujaković (bekovi),

Fejzo Alić, Kemal Hidić i Sejfudin Mujaković (halflinija),

Ferid Bešić, Faruk Hadžirašidagić, Mehmed Buljubašić, Hamid Sprečo i Mahmud Hadžirašidagić (navala).

Treneri i rezervni igrači bili su: Medžid Karalić i Safet Muratović – zvani Ćiribaj.

Od gore imenovanih, među živima još su samo: Ferid Bešić, Hamid Sprečo, Mahmud Hadžirašidagić, Mehmed Buljubašić i Sejfudin Mujaković.

Narednih ljeta i godina «Hajduk» iz Grapske je odigrano još puno utakmica sa fudbalskim timovima iz okolnih sela, na turnirima u Grapskoj ili drugim mjestima tokom bajramskih i državnih praznika. U sastavu tima su se smjenjivali još mnogi Grapćani, pa i drugi od kojih je učitelj Salko Ramić najviše upamćen. Za «Hajduk» iz Grapske, tih godina su nastupali neki igrači čak i iz Odžaka.

Kulturno-sportsko društvo „Grapska“

„Hajduk“ iz Grapske, iako je godinama postojao, nikada nije zvanično osnovan niti je registrovan. Sve utakmice koje je odigrao bile su revijalne i nezvanične. „Hajduk“ nije neposredno transformisan u fudbalski klub „Omladinac“ iz Grapske.

U međuvremenu je, nekoliko godina egzistiralo kulturno-sportsko društvo pod imenom „Grapska“.

Društveno-zabavne i kulturne aktivnosti upražnjavane su u okviru Kulturno-umjetničkog društva „Ismet Kapetanović“[114]. Najzapaženija je bila muzička sekcija ovog društva, iz koje su izrasli neki dobri muzičari i interpretatori zabavnih i narodnih pjesama.

---

[114] *Ismet Kapetanović je narodni heroj iz II svjetskog rata, rodom iz okoline Grapske.*

Od sportskih aktivnosti u tom društvu dominirali su fudbal i odbojka, a upražnjavao se još i rukomet i mali fudbal. Zabilježeni su dobri rezultati odbojkaške ekipe Grapske iz 1962. i 1963. godine. Posebno je upamćeno osvajanje jednog regionalnog turnira u Modriči kada je u finalu pobijeđena čak i ekipa odbojkaša Maglaja koja je, uz domaćina Modriču, bila najveći favorit toga turnira.

Kulturno-sportsko društvo „Grapska" sa svim svojim sportskim ekipama i kulturno-zabavnim sekcijama nastajalo je, izrastalo i egzistiralo u krilu omladinske organizacije, čija je aktivnost u Grapskoj u to vrijeme, kao i ranije, bila veoma prepoznatljiva.

Osnivanje i djelovanje fudbalskog kluba „Omladinac" Grapska

U sedamdesetim godinama prošlog vijeka već su u nekim mjestima iz okruženja Doboja (Brijesnici, Bušletiću, Jakešu, Kostajnici, Kotorskom, Osječanima) postojali fudbalski klubovi koji su bili registrovani i koji su se takmičili u Opštinskoj i Međuopštinskoj fudbalskoj ligi Doboj.

U Omladinskoj organizaciji ponikla je (nastala) ideja da se i u Grapskoj osnuje fudbalski klub, te da se zvanično konstituiše i registruje u Fudbalskom savezu kako bi se i on mogao takmičiti u Opštinskoj fudbalskoj ligi Doboj.

Zamisao je ubrzo i realizovana te je osnovan fudbalski klub „Omladinac" Grapska. To ime kluba je potpuno primjereno i razumljivo, jer je nastao u krilu tadašnje organizacije mladih u Grapskoj.

Osnivačka skupština kluba održana je u ljeto 1972. godine. Na Skupštini je usvojeno zvanično ime kluba, te izabrano rukovodstvo (predsjednik, sekretar, trener) i upravni organi kluba.

Fudbalski klub „Omladinac" je takmičarske 1972./73. godine startovao u Opštinskoj ligi Doboj. Prvo polugodište „Omladinac" je goste dočekivao na igralištu „Naših krila" iz Kostajnice, jer još nije imao svoje igralište. Drugo polugodište već se takmičio na svome igralištu „Sredelj".

Prva ekipa u sastavu „Omladinca" iz Grapske bila je:
Buljubašić Irfan (golman),
Ibrahimović Safet i Mujaković Eniz - Pura (bekovi),
Buljubašić Safet - Mrki, Krdžalić Mehmed i Buljubašić Ramiz (half linija), Hidić Idriz-Izo, Mujaković Nihad-Mađar, Ćurić Rifet, Hurtić Ešref-Baćo i Mešić Mirza (napad).
Prvi trener prve postave „Omladinca" bio je Faruk Hadžirašidagić.

RUKOVODSTVO I IGRAČI - S lijeva na desno

***Stoje:** Refik Hurtić (predsjednik kluba), Safet Ibrahimović, Ibrahim Mešić, Mehmed Mešanović, Feriz Redžić, Safet Alić, Safet Buljubašić, Ramiz Buljubašić (igrači) i Faruk Hadžirašidagić (trener prvog tima).*

***Čuče:** Muradif Buljubašić, Mirzet Mešić, Rifet Ćurić, Esad Hurtić, Ekrem Hidić i Ešef Hurtić (igrači)*

F. K. "OMLADINAC" - GRAPSKA

<u>Stoje</u>: *Buljubašić Safet - Mrki (Predsjednik kluba), Hidić Husein - Nagib (kapiten), Buljubašić Rifet - Ruto, Hasančević Aljo, Hurtić Husein-Husaga, Ćehić Sakib, Hidić Ešref, Salkanović Hasan i Malagić Rasim.*

<u>Čuče</u>: *Salkanović Mustafa, Ibrahimović Hasib-Linđo, Karalić Sejad, Muratović Osman, Hsančević Ferid, Hurtić Hadžib, Alić Nedim.*

Nakon igranja četiri sezone u opštinskoj ligi Doboj, „Omladinac" se kvalifikovao u viši rang takmičenja tj. Međuopštinsku fudbalsku ligu Doboj. U ovom rangu se takmičio samo dvije sezone, a onda u takmičarskoj sezoni 1978./79. godine „Omladinac" se kvalifikovao u Zonsku fudbalsku ligu Doboj. Tada su, pored ostalih, u Zonskoj fudbalskoj ligi igrali „Natron" iz Maglaja, „Modriča" iz Modriče i „Strolit" iz Odžaka. U ovom rangu „Omladinac" iz Grapske takmičio se sve do napada na Grapsku i stradanja Grapćana početkom maja 1992. godine.

Ovaj fudbalski kolektiv je dao nekoliko respektabilnih fudbalskih imena koji su igračku karijeru nastavili u višem rangu kao npr. „Sloga" iz Doboja (Tarik i Faruk-Džoni Buljubašići te Almir Husaković), tada ligašu Republičke lige Bosne i Hercegovine, a neki i u prvoligašu, FK Sarajevu (Almir Hurtić npr).

Još je, međutim, značajnije to što se većina fudbalera „Omladinca" iz Grapske aktivno uključila u Armiju BiH i odbranu Bosne i Hercegovine od agresora.

...

V – GRAPSKA - *Vrijeme napada na Grapsku i Grapčane*

Odnosi Grapčana sa komšijama Srbima

Neposredni komšiluk Grapske čine pet srpskih sela i zaselaka i to: Postijenje, odnosno Kostajnica sa južne, a Pranjkovci, Tovira i Bušletić sa sjeverne-sjeveroistočne strane. Pored toga, u jednom zaseoku u Grapskoj stanuju i žive Srbi (Pavlovići, Milkići i Tošići).

Službeni naziv za Pranjkovce i Toviru je Grapska Donja. Grapčani su se od pamtivjeka prema svim svojim komšijama odnosili s pažnjom i prijateljski, to jest onako kako to i dolikuje komšijama. Godinama su osnovnu osmogodišnju školu u Grapskoj pohađala djeca iz okolnih srpskih sela bez i najmanjeg incidenta.

Mjesnoj zajednici Grapska nekada su organizaciono pripadali Pranjkovci i Tovira. Sve usluge mjesne kancelarije i Matičnog ureda u Grapskoj, kao i zdravstvene usluge u područnoj ambulanti, komšije Srbi su dobijali bez diskriminacije i pod istim uslovima kao i Grapčani. Sve ovo se odnosi i na trgovinske, zanatske i druge usluge u Grapskoj.

Grapčani su baštineći običaje i adete dobrih Bošnjana, uvijek prema svim svojim komšijama gajili prijateljske odnose, tj. odnose sa punom komšijskom pažnjom i uvažavanjem. Komšije Srbi su sve do 1992. godine, tu našu komšijsku pažnju i uvažavanje uglavnom i uzvraćali.

Bosanski Srbi, obično se gotovo i ne razlikuju od ostalih naroda u Bosni i Hercegovini. Govor i izreka (jezik) im je u većini gotovo isti kao i kod svih ostalih, pa u sporazumijevanju i komunikaciji nije bilo nikakvih teškoća; uslovi življena, životne želje i ambicije, žudnje i životne muke su im, takođe, iste kao i kod ostalih Bosanaca i Hercegovaca. Isto tako, oni mogu i znaju biti i dobre komšije koji poštuju prava, imovinu, svetinje i običaje drugih.

Oni su, međutim, takvi samo dotle dok im na mig svetih otaca i bardova iz srpske nauke i kulture, njihovi nacionalisti i voždovi, ne saopće da su i pojedinačo, i kao srpski narod životno ugroženi od komšija Bošnjaka - muslimana, pa i Hrvata - katolika.

Mnogi Srbi u to uvijek povjeruju bez ostatka. Tada postanu nešto sasvim drugo. Obuzme ih posebno iracionalno stanje svijesti i oni uvjereni da se brane, počinju da napadaju svoje komšije, pljačkaju, uništavaju, ruše, pale, zlostavljaju, siluju, ubijaju; izmišljaju i provode zločinjenja izvan dometa normalnog ljudskog uma i pameti. Oni, međutim, istovaremeno iz sveg glasa zapomažu da se njih ubija i zlostavlja.

Tako je bilo i u proljeće 1992. godine kada je izvršena agresija na Bosnu i Hercegovinu i kada je vojska „Republike Srpske“ uz podršku i pomoć „JNA“ napala i okupirala Grapsku. Takav scenarij i gotovo sav pomenuti repertoar zločinjenja, komšije Srbi[115], odnosno srpski nacionalisti su veoma upečatljivo primijenili i pokazali na Grapćanima u 1992. godini, kao i na ekonomskim i kulturnim dobrima Grapske, kontinuirano od 1992. do 2000. godine. Unatoč tome što, sve dokle pamćenje seže, niko iz Grapske nikome od njih nije, na njihovoj imovini i njihovim ognjištima, ama baš ništa nažao učinio.

Sve to Grapskoj i Grapćanima učiniše komšije Srbi, a uz to se još i vajkaju: «Što nam to Grapćani uradiše».

Čak i poslije svih monstruoznih zločina nad Grapćanima kao i sistematskih pljački i uništavanja svih dobara u Grapskoj, niko od Grapćana nije, ni prije ni poslije, nasrnuo na komšije Srbe na njihovim ognjištima, u njihovim domovima, niti na njihove živote, imovinu i čast.

Ukoliko su 1992. godine neki od Srba i stradali u Grapskoj, stradali su nasrćući na našu imovinu, na naše živote, na naša ognjišta, na naše domove i naš opstanak.

<u>Napad na Grapsku i okupacija Grapske - slijed događanja</u>

- Juna 1991. godine počeo je i završio se rat u Sloveniji. Rat je započela, pod uplivom srpskih nacionalista, „JNA“ protiv slovenskog (slovenačkog) naroda.
- U jesen iste godine rat se prenosi na teritorij Hrvatske i sve se više rasplamsava.
- U oba ova slučaja na suprotnoj su strani bili srpski nacionalisti i „JNA“ pod njihovim uplivom.

---

115 Za zločine koje su počinili srpski nacionalisti i zločinci, sve dotle dok se ne ukaže na izvršioce zločina imenom i prezimenom i njihove inspiratore (jer Srbi znaju koji su) i dok se oni ne osude od strane srpskog naroda i vlasti, a posebno komšija Srba, i dok se zločinci ne kazne, sve dotle ***ćemo mi znati samo to, da su zločine u Grapskoj počinili komšije Srbi.***

- Na očigled svih, naoružavaju se srpska sela oko Grapske, a po okolnim brdima na svim dominantnim kotama iznad Grapske vojnici „Republike Srpske" zaposijedaju položaje.
- To nije išlo na dobro i mještani Grapske su u strahu za svoj opstanak i svoje živote počeli da kupuju lično naoružanje.
- Dana 05.10.1991. na opštini Doboj proglašena je mobilizacija u VP 5042.
- Vojni obveznici iz Grapske nisu se odazvali pozivu na mobilizaciju pošto su spoznali da već tada u „JNA" dominiraju srpski nacionalisti. Srpski nacionalisti, odnosno „JNA" pod njihovim uplivom to su i očekivali. Ubrzo nakon toga (15 dana), Grapćani dobijaju pozive da razduže vojnu opremu tj. uniforme. Oni su ih i razdužili ne sluteći da će biti napadnuti i da će napadači nositi baš te uniforme „JNA".
- U proljeće, u aprilu i početkom maja, 1992. godine „JNA", u kojoj su gotovo 100% Srbi, vrši demonstraciju sile i izazivanje (provokacije) muslimana diljem Bosne i Hercegovine. Demonstracije sile i provokacije su vršene: nadlijetanjem aviona u niskom letu iznad muslimanskih naselja, prolascima kolona vojnih kamiona punih pijanih rezervista iz Srbije koji su, pri prolasku kroz muslimanska naselja (čim vide džamiju ili muslimansku nošnju), bjesomučno pucali iz ličnog naoružanja.
- U proljeće te 1992. godine svako veče su odjekivale eksplozije po Doboju gdje su oružane grupe srpskih nacionalista uništavale radnje i lokale u vlasništvu Albanaca i Bošnjaka-muslimana. Istovaremeno na izlazima iz Doboja vršeni su prepadi na vozila, te pljačkani vozači i putnici ukoliko su bili Bošnjaci-muslimani.
- To su okolnosti koje su natjerale stanovništvo Grapske da počne sa pripremama za obranu, jer je već u martu i aprilu 1992. godine Grapska bila predmet intenzivnog izviđanja i osmatranja od strane vojske „Republike Srpske" i „JNA". I ne samo to. Već tada su srpski nacionalisti počeli, pucajući sa okolnih kota po nekim ciljevima u Grapskoj, isprobavati preciznost svojih snajperskih oružja.
- Početkom maja 1992. godine Grapskoj je upućen javni poziv preko radio Doboja za pregovore o predaji naoružanja koje je posjedovalo njeno stanovništvo. Grapćani su se odazvali tom pozivu vlasti „Republike Srpske" vjerujući da će pregovarati. To međutim nije ni ličilo na pregovore.

- Pregovori su vođeni u tri navrata. Faktički to nisu bili nikakvi pregovori. Bili su to ultimatumi vlasti „Republike Srpske“ Grapćanima. Svaki put je tražena bezuslovna predaja naoružanja i potčinjavanje Srbima, a u protivnom prijećeno je oružanim napadom na Grapsku koja je, kako su prijeteći rekli, opkoljena sa svih strana.
- Posljednji pregovori su vođeni 08.05.1992. godine. Međutim, kao i svi prethodni, to su bili samo ultimativni zahtjevi za predaju oružja i predaju Grapćana u ruke i na milost i nemilost srpskim nacionalistima, odnosno tada nelegalnim vlastima „Republike Srpske“.
- U noći 8. na 9. maja ili tačnije 09.05.1992. u 01 sat Grapćani su donijeli odluku da se izvrši evakuacija stanovništva iz Grapske, kroz Bušletić, prema Lukavici.
- Kada je kolona sa stanovništvom iz Grapske došla do Bušletića, vojska „Republike Srpske“ u Bušletiću nije dozvolila prolaz i evakuaciju za Lukavicu pa je kolona vraćena u Grapsku. To sprečavanje evakuacije bilo je zloslutno za Grapćane, a razotkrivalo je veoma loše namjere tadašnje vlasti „Republike Srpske“ prema cjekokupnom stanovništvu Grapske.
- Čim se kolona sa stanovništvom za evakuaciju vratila u Grapsku, odmah je kao odgovor na blokadu puta u Bušletiću, blokiran put i prolaz kroz Grapsku. To je učinjeno iz krajnje nužde, jer je na neki način trebalo spašavati stanovništvo Grapske da ne stradava. Tada su privedene neke vojne stariješine „JNA“-e i opštinski funkcioneri SDS-a.
- U međuvremenu su srpski nacionalisti javili da su u Bušletića zarobili jednu porodicu iz Grapske koja je, uzdajući se u veliko prijateljstvo nekih Srba iz Bušletića, bila samoinicijativno pošla u Lukavicu.
- Nakon veoma dugih i mučnih pregovaranja i natezanja, na kraju je izvršena razmjena svi za sve, tj. porodica civila iz Grapske za vojne starješine „JNA“-e i funkcionere SDS koji su bili odgovorni za ultimatume i prijetnje, za blokiranje evakuacije stanovništva Grapske kroz Bušletić, kao i kasniji napad na Grapsku.
- U blokadi saobraćaja kroz Grapsku, iako je to, iz nužde, bio odgovor na blokadu puta koju su prvo izvršili pripadnici vojske i policije „Republike Srpske“ u Bušletiću, rukovodstvo srpskih vlasti „Republike Srpske“ našlo je povod za napad na Grapsku.

- Dana 10.05.1992. godine u 11 sati i 27 minuta, na Grapsku (u Hurtiće) je pala prva granata.
- Nakon nekoliko minuta zatišja započelo je neselektivno artiljerijsko bombardovanje Grapske sa svih strana i iz svih vrsta artiljerijskih oruđa, koje je punim intenzitetom trajalo do 15 sati i 30 minuta, a onda je počelo da jenjava da bi oko16 sati gotovo potpuno utihlo.
- Prema pričanju očevidaca kao i neposrednih učesnika tih događaja, Grapsku su artiljerijom bombardovali sa 7 različitih artiljerijskih položaja iz svih vrsta artiljerijskih oruđa i oružja, a povrh toga i iz helikoptera. Za ta četiri sata neselektivnog artiljerijskog bombardovanja, na Grapsku je palo preko 3.000 projektila raznih vrsta i kalibara.
- Oko 16 sati istoga dana, a bila je nedelja, nakon što je utihlo artiljerijsko bombardovanje, oklopno-mehanizovana jedinica, potpomognuta pješadijom nadirala je iz pravca Kostajnice i probila odbrambene linije Grapske koje su mještani pokušali držati i braniti, naoružani samo pješadijskim i ličnim naoružanjem nabavljenim za vlastite novce.
- Ulaskom u selo i u kuće, vojnici „Republike Srpske" su odmah uzimali taoce, žene i djecu i postavili ih ispred tenkova, te zahtijevali da se svi predaju. Mnogi su tada izginuli, a mnogi su i poubijani.
- Oko 20 sati stanovništvo se počelo predavati. Tako je počela predaja i tjeranje Grapćana, pod oružanom stražom, u Kostajnicu. To tjeranje, maltretiranje i usputno pljačkanje i otimanje nakita i novca trajalo je do zore.
- Sutradan su vojnici „Republike Srpske", i „JNA" od ostalog stanovništva, odvojili oko 400 muškaraca i pod prijetnjom oružja otjerali ih u vojno skladište na Barama u Doboju kod groblja.
- Staro i nemoćno stanovništvo, te žene i djeca, njih oko 500, je odmah otjerano u pravcu Svjetliče, a sutradan je još oko 450 žena djece i nesposobnih deportovano preko Lipca i Suhog Polja prema Klokotnici.
- Isljeđivanja i premlaćivanja do besvijesti od strane policije i vojske „Republike Srpske", na Barama zatočenih, mučenja glađu i žeđu, te odvođenja Grapćana u dobojski zatvor trajala su desetak dana.

- U dobojskom zatvoru našlo se oko 35 do 40 Grapćana. Za njih deset odatle se gubi svaki trag koji bi se mogao dokumentovati, ali je sada već izvjesno da su poubijani.
- Desetak dana poslije, od zatočenih u vojnom skladištu na Barama, izdvojeni su malodobni, bolesni i stari te i oni deportovani preko Suhog Polja u Klokotnicu.
- Preostalih 226 iz vojnog skladišta sa Bara prebačeno je u Staru Gradišku, gdje su premlaćivanja i batinanja svim mogućim rekvizitima nastavljena još žešće nego u Doboju.
- „Poslije smo", kazuju logoraši, „prebacivani na Manjaču, gdje nam je 14.07.1992. godine bila posjeta predstavnika Crvenog križa iz Ženeve. Tada je izvršeno evidentiranje logoraša. Sa Manjače smo prebačeni u Batković, pa onda na Kulu kod Sarajeva. Maltretiranje, izgladnjivanje i premlaćivanja trajali su neprekidno. Tjerali su nas da radimo raznovrsne moguće i nemoguće poslove. Na Kuli kod Sarajeva smo kopali rovove na prvim borbenim linijama gdje nas je puno izginulo"[116].
- Poslije napada na Grapsku i njene okupacije nađeno je trideset i četvero (34) mrtvih. Prema kazivanjima onih koji su ih sakupljali i pokopavali, među ubijenim je bilo žena i djece. Neki su izginuli od granata u toku bombardovanja artiljerijom, a neki su poginuli u toku borbenih djejstava. Nekolicina mrtvih je nađena sa ranama na vratu. Na tijelima nekih vidjelo se da su ubijeni tupim predmetom. Ramo Hadžić kod kojeg su od udaraca ispale oči, ubijen je vjerovatno maljem u glavu. Tijelo Alije Suljića nađeno je u Rijeci, svezanih ruku sa ustima punim trave, te nagnječenjima i ranama od tupih predmeta. Ostaci izgorenih i nagorjelih kostiju nekih Grapćana, Šerif Hurtić i neki još neidentifikovani, nađeni su na zgarištima njihovih popaljenih kuća.
- Pored toga još deset Grapćana se vodilo kao nestali. Sada se zna da su svih deset policajci i vojnici „Republike Srpske", te pripadnici paravojnih jedinica Crvene beretke iz Srbije, poubijali na najsvirepiji način. Svih deset nestalih odvedeni su sa ostalih još tridesetak Grapćana u dobojski zatvor gdje su neprestano mučeni i premlaćivani, a onda su izvedeni iz zatvora i pobijeni i to devetorica 24. maja, a još jedan je ubijen 29.05.1992. godine.
- Jedan broj Grapćana (preko četrdesetak njih) koji nisu htjeli ili zbog bolesti i starosti nisu mogli napustiti svoje kuće, vojnici „Republike Srpske", u prvi mah nisu pobili. Satjerali su ih u dvije

---

116 Iz intervjua jednog Mustafe Husakovića, od logoraša, objavljenog u Tešanjskim ratnim novinama (TRN), od 08.03.1993. godine.

kuće pored ceste gdje su boravili pod njihovom oružanom kontrolom. Tjerali su ih da pod prisilom i oružanim nadzorom rade najraznovrsnije poslove: sakupljanje i pokopavanje mrtvih, sakupljanje po selu krupne i sitne stoke koju su srpski nacionalisti i zločinci prisvajali te odvodili ili odvozili iz Grapske, utovar za transport i odvoženje raznih mašina, kućanskih aparata, namještaja i drugih dobara pljačkanih po selu i td.

- Neki od zatočenih, kada su naslutili da ih čeka neizbježno zlo, uspjeli su pobjeći. Njih 24 (dvadesetičetiri) nisu mogli pobjeći. Srpski nacionalisti i vojnici „Republike Srpske", su poubijali svih dvadesetičetvoro do jednog. Među ubijenim je bilo: osam žena, jedno dijete, troje mentalno retardiranih, pet teških invalidnih lica, a od toga dvoje nepokretnih. Preostalih još osam ubijenih bili su uglavnom starci i iznemogli[117].
- Iako su napad vojskom na selo, artiljerijsko bombardovanje civila sa ulaskom oklopno-mehanizovanih jedinica u naselje, te rušenje i paljenje kuća sa ubijanjem civilnog stanovništva – neupitno ratni zločini, ipak tada su vojska i policija „Republike Srpske", omogućili da se pokopaju tridesetčetvoro ubijenih prvog dana napada i okupacije Grapske. Međutim, tijela onih dvadesetičetvero pobijenih mjesec dana kasnije nisu pokopana. Da bi uklonili tragove zločina, zločinci su (postoje saznanja) ta tijela uništavali na razne načine. Prvo su ih spaljivali u pećima dviju pekara u Grapskoj, a ugljenisane kosti i druge ostatke zakopavali u neposrednoj blizini. Kasnije su i to ponovo pokupili te, vjerovatno, odvezli i istresli u rijeku Bosnu.
- U svemu ovome, najtragičnije je to što su vlasti „Republike Srpske", a i naše komšije Srbi bili svjesni da su počinjena nedjela, ali su ih i dalje činili; što su sada, a bili su i ranije svjesni veličine i razmjera počinjenih nedjela i zločina ali nikako to da prihvate i priznaju, nego na sve načine pokušavaju da to sakriju – da sakriju tragove i unište dokaze o počinjenim nedjelima.
- Kako se, uz ova i druga saznanja miriti i pomiriti kada ni danas, nakom gotovo 15 godina, neće da nam kažu, a oni to znaju, ko su izvršioci svih tih nedjela i zločina i gdje su kosti još preko 30 Grapćana njihovih žrtava?

---

7 *Kazivali: Šerif (Bekrija) Salkanović, Jusuf (Cvaka) Hidić i Mehmed (Besimin) Muratović.*

Progon stanovništva iz Grapske i putevi prognanika

Oko 20 sati te kobne večeri 10-og maja 1992. godine, kada su vojnici „Republike Srpske“, ušli u Grapsku i mnoge pobili, a pod prijetnjom oružja istjerivali cjelokupno njeno stanovništvo, mnogi od Grapćana i Grapćanki su tada krenuli na puteve bez povratka.

Te mračne noći 10. maja, ipak su se iz opkoljene Grapske neki uspjeli probiti i izaći sa oružjem u ruci. Najbrojniji su bili u dvije grupe. Prva, njih preko tridesetak otišla je prema Lukavici, a druga oko dvadesetak prema Johovcu i Kotorskom. Kasnije su se i oni vratili i otišli prema Lukavici. Bilo je još nekoliko manjih nepovezanih grupica i pojedinaca koji su te noći izašli iz Grapske. Sve u svemu oko sedamdesetak Grapćana te noći je izašlo iz Grapske sa ličnim naoružanjem.

Grapska je, u svakom pogledu te izuzetno mračne noći, bila opkoljena sa svih strana. Ostati u kući se nije moglo, neke kuće su već gorjele, a vojnici „Republike Srpske“ istjerivali stanovništvo Grapske i u kolonama tjerali prema Postijenju i Kostajnici. Izdvajali su muškarce na jednu, a žene, djecu, starce i iznemogle na drugu stranu.

Muškarce su sutradan otjerali i pritvorili u vojna skladišta na Barama, a glavninu žena sa djecom i staraca tjerali su prema Svjetliči. Prognani Grapćani su se u Svjetliči zadržali kraće vrijeme, a onda su nastavili put prema Klokotnici, Brijesnici, Gračanici i dalje. Drugu grupu žena, djece, starca i iznemoglih prebacili su preko Lipca do Suhog Polja. Odatle su oni prešli na područje Klokotnice.

Nekoliko dana kasnije su preko Lipca i Suhog Polja do Klokotnice prebačeni i neki malodobni, stariji i bolesni muškarci iz pritvora u vojnim skladištima na Barama.

Putevi ostalih privedenih muškaraca iz Grapske vodili su: manju grupu 35 do 40 prema dobojskom zatvoru odakle se njih desetak nikad nije vratilo, a glavninu prema Staroj Gradiški, Manjači, Batkoviću i Kuli kod Sarajeva odakle se puno njih, takođe, nikad više nije vratilo.

Na području opštine Doboj Istok (Klokotnica, te Velika i Mala Brijesnica i Lukavica) našlo je smještaj i zadržalo se 104 porodice prognanika iz Grapske. Ostali su produžili na razne strane.

Na području opštine Gračanica (Gračanica, Pribava, Lohinja, Malešići, Stjepan Polje i druga mjesta) bilo je smješteno još 138 porodica prognanika iz Grapske.

Pored ovih, kasnije je još oko tridesetak porodica bilo smješteno u selu Ljubinić opština Ilijaš, kao i još neki na Stupu kod Sarajeva. Manjih

grupica i pojedinih porodica bilo je i u drugim mjestima širom Bosne i Hercegovine.

Svi preostali, njih preko 300 porodica prognanika iz Grapske, pored teritorije Bosne i Hercegovine, bili su razasuti po zemljama diljem Evrope i svijeta, a najviše po Hrvatskoj, Sloveniji, Austriji, Njemačkoj, Holandiji, Švicarskoj, Norveškoj, Švedskoj, a kasnije prognane Grapćane sudbine su vodile putevima prema Australiji, Americi, Kanadi i u druge krajeve svijeta.

Bilansi etničkog „čišćenja" Grapske

Od 2.300 stanovnika Grapske koliko ih je bilo u proljeće 1992. godine njih oko:

- 350 ili 15% je u vrijeme napada bilo odsutno iz Grapske – na radovima, školovanju, putovanjima i slično.
- 250 ili 11% je dva - tri dana prije napada samoinicijativno izašlo iz Grapske u raznim pravcima, a najviše prema Lukavici.
- 70 ili 3% je organizovano ili neorganizovano tokom napada sa oružjem u rukama izašlo iz Grapske, najviše prema Lukavici.
- 200 ili 9% njih golorukih razbježalo se u raznim pravcima.
- 400 ili 17% muškaraca otjerano je u vojne magacine-logore na Barama kod Doboja, od kojih su kasnije, njih četrdesetak sprovedeni u dobojski zatvor, 224 sprovedeni u logore Gradiška, Manjača, Batković i kula kod Sarajeva, a preostali bolesni, stari i malodobni su deportovani preko Lipca i Suhog Polja prema Klokotnici.
- 500 ili 22% žena, djece, staraca i nesposobnih odmah je deportovano i sprovedeno prema Svjetliči.
- 450 ili 20% žena, djece, te starih i nesposobnih, je sutradan deportovano preko Lipca i Suhog Polja prema Klokotnici.
- 80 ili 3% je ostalo u Grapskoj, od kojih 34 (tridesetičetvero) mrtvih koji su pobijeni tokom napada i neposredno poslije

ulaska jedinica vojske „Republike Srpske" i „JNA"-e u selo. Preostali su, uglavnom, bili invalidna lica te stari i iznemogli pa su ostali u svojim kućama. Vremenom je nekolicina od ovih uspjela pobjeći. Mjesec nakon ulaska vojske „Republike Srpske" i „JNA"-e u slo, u Grapskoj ih je bilo još 24 a koji su svi poubijani.

Eto tako su polovinom 1992. godine, srpski nacionalisti i zločinci uz pomoć i asistenciju „JNA"-e, Grapsku „očistili" od Grapćana.

Razmjere zločina počinjenih nad Grapćanima

Do tog kobnog maja 1992. godine sve čime se raspolagalo u Grapskoj i komšije Srbi su se mogli snaći i dobiti, počev od namirnica iz prodavnica i pekara, preko brijačkih, kovačkih i drugih zanatskih usluga; zatim korištenja školskog prostora i usluga nastavnog osoblja, te zdravstvenih usluga u zdravstvenoj ustanovi, pa do pomoći u izgradnji komunalija i td.

Umjesto zahvalnosti za našu komšijsku dobrotu i nesebičnost, oni napadoše i okupiraše Grapsku, čineći zlodjela na sve strane, a istjeraše sve Grapćane iz Grapske.

U to vrijeme, i prije i tada, u Grapskoj nije bilo nikakve vojne formacije niti bilo kakve vojske, a vojska „Republike Srpske" i „JNA" je artiljerijom bombardovala Grapsku. Bili su samo domicilni civili koji su pokušali da se organizuju i da se brane sa nešto ličnog naoružanja koje su, videći što im se sprema, nabavljali po švercu.

Napad na Grapsku i njena okupacija, izvršeni 10.05.1992. godine, kao i sve ono što se tu dešavalo narednih dana i godina, ratni su zločini vojske „Republike Srpske" i „JNA" protiv civilnog stanovništva Grapske. To se mora suditi na sudu za ratne zločine.

„Anamo oni", vojska „Republike Srpske" i „JNA"-e i naše komšije Srbi, umjesto da uzvraćaju našu komšijsku pažnju, oni na pravdi boga ubiše Salima Hidića (Kršu) koji ih je u prodavnici „Zadruzi" služio četrdeset godina; ubiše braću (Džebiće) kovače i potkivače, Saliha i Muhameda (Sudu) Ibrahimovića koji im desetinama godina pružaše sve kovačke i potkivačke usluge; ubiše i zapališe u školi nastavnika Ibrahima Hurtića (Brajku) - čovjeka invalida bez noge i ženu mu Ferzu i dijete – ubiše i zapališe njega i porodicu mu, nastavnika koji im je godinama u školi djecu obučavao; ubiše Adema Muratovića (Murgaća) - čovjeka bez nogu i šaka na rukama, a u invalidskim kolicima; ubiše Husejna Karalića - starog čovjeka koji u svom životu nikom ništa loše nije učininio; ubiše

Avdiju Hidića – starog retardiranog čovjeka koji nikad nikom nije mogao, niti znao ništa nažao učinuti; ubiše Osmana (Zguru) Alića – starog i hendikepiranog čovjeka; ubiše Mustafu Hadžića – starog čovjeka u osmoj deceniji života...

Ubiše Rabiju Karalić – staru i gluhonijemu ženu; ubiše Seniju Hidić (Šuferovcu) – staru i iznemoglu ženu; ubiše Alemu Alić, Rešidu (Šidu) Bešić, Fatimu Hadžić, Fatimu (Crvenku) Hidić, Melvu Muratović...

Ubiše još na desetine djece, žena i ljudi. Otjeraše na robijanje oko 250 Grapćana, a istjeraše sve živo iz Grapske. Ono Grapćana što nije htjelo ili nije moglo da ode sa svojih ognjišta i iz svojih kuća, zločinci vojske „Republike Srpske" pobiše, ni krivo ni dužno, - i to baš sve do posljednjeg i posljednjeg.

Ama, zašto, zašto, zašto???

Zašto to ne spriječiste komšije Srbi, za ime Boga?

Je li samo zato što smo muslimani i što smo se branili na našim ognjištima?

Oprosti im Bože, a mi im to zaboraviti niti možemo niti smijemo!

Zločinjenje koje se ponavlja

Dijagnosticiranje tog njihovog iracionalnog stanja, kao i opis njegovog ispoljavanja i utvrđivanje uzroka svega toga, veoma su kompleksni i gotovo ih je nemoguće shvatiti i iskazati. To može dijagnosticirati i liječiti samo sud za ratne zločine.

Srpski nacionalisti npr. ili bar njihove vođe i većina obrazovanih, veoma dobro znaju da su Bošnjaci muslimani jedan od slavenskih naroda. Oni čak idu i dalje pa tvrde da smo mi islamizirani Srbi, što bi značilo njihova braća po krvi.

Međutim, kad naume ili kad počnu da nas napadaju, tada srpski nacionalisti svoje komšije Bošnjake nazivaju „Turcima". Turcima koji nisu slavenski narod i koji su napustili ove prostore prije više od sto godina. Istovaremeno pozivaju na osvetu „Turcima" i dahijama. Kojim dahijama? Dahijama koji su prije dvjesto i više godina vladali Beogradom i Srbijom, a koji nemaju veze sa Bosnom i Hercegovinom.

Upornost u nakani zločina nad Bošnjacima muslimanima

Ispoljeni misaoni sklop i retorika koji pozivaju na osvetu „Turcima" i dahijama svakako ukazuju na izvore odakle potiču i gdje se generiraju mnoga zločinjenja nad Bošnjacima ali i drugima po Bosni i Hercegovini u posljednjih sto godina.

Za razliku od ranije kada su zla po Bosni i Hercegovini činili sa dosta stihije, zločinjenja od 1992. do 1996. godine, stručno su pripremana i planski provođena po istom modelu na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine. Iz načina na koji su to činili svugdje su se jasno mogle uočiti nakane tog monstruoznog plana, skovanog u Beogradu, a koje su se ispoljavale kroz kulturno, ekonomsko i fizičko uništavanje i zatiranje muslimana u Bosni i Hercegovini.

Takve planove su, u posljednjih dvjesto godina, više puta uspijevali ostvariti u današnjoj Srbiji i Makedoniji. U Bosni i Hercegovini su to ovaj puta samo djelimično uspjeli.

Generalna skupština OUN je 09.12.1948. godine na svom trećem zasjedanju usvojila Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.

Ipak 44 godine poslije Konvencije, u proljeće 1992. godine Srbija i srpski nacionalisti pokreću sveobuhvatnu akciju ubijanja i uništavanja muslimana u Bosni i Hercegovini i na Balkanu (Bijeljina, Bratunac, Brčko, Foča, Grapska, Prijedor, Sarajevo, Višegrad, Zvornik i drugi) i konačnog njihovog istrjebljenja. Nešto u tom smislu, to jest prijetnju o uništenju bošnjačko-muslimanskog naroda, i javno je izrekao Radovan Karadžić na Skupštini SR BiH u noći sa 14. na 15. oktobar 1991. godine.

I u ovoj nakani je kao i ranije primjenjivana politika i taktika svršenog čina. Svojim mentorima su obećali da će taj pogani posao zločina koji su oni zvali etničko čišćenje ili čišćenje terena, završiti za tri mjeseca.

Međutim, i pune tri godine kasnije, u julu 1995. godine u Srebrenici i Žepi „JNA“ vojska i policija „Republike Srpske“, opet su izvršile zločin genocida nad muslimanskim stanovništvom. Njihovi mentori su ih i ovaj put podržali tako što su omeli intervenciju međunarodnih vojnih snaga da spriječe genocid.

Nacionalisti i zločinci uz izdašnu pomoć i podršku vrhuški i državnog vrha iz Srbije, svoj plan o uništenju Bošnjaka muslimana u Bosni i Hercegovini pokušavaju provesti, uz određene prekide, već stotinu godina.

Evo šta o kreatorima i planerima zločina nad muslimanima kaže Antun Miletić:

...«Zatim slede dokumenti četničke provenijencije koji govore o genocidnoj nameri kao što je Projekt Stevana Moljevića od 30. juna 1941.

godine o granicama, društvenom uređenju i spoljnoj politici «Velike Srbije» u obnovljenoj Jugoslaviji posle drugog svetskog rata pod nazivom **HOMOGENA SRBIJA**. U tom dokumentu između ostalog piše:

«...Stoga se Srbima nameće danas prva i osnovna dužnost: da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive...

Preseljavanje i izmena žiteljstva, naročito Hrvata sa srpskog i Srba sa hrvatskog područja, jedini je put da se izvrši razgraničenje i stvore bolji odnosi između njih, a time otkloni mogućnost da se ponove strašni zločini koji su se dešavali i u prošlom ratu, a naročito u ovom sadašnjem, na svemu području na kome su Srbi i Hrvati bili izmešani, i gde su Hrvati i Muslimani s planom išli na istrjebljenje Srba...»

Ovaj projekat homogene Srbije dopunjen je programom četničkog pokreta Draže Mihajlovića septembra 1941. godine u kojem pored ostalog stoji:

«...Pripremiti da bi u danima sloma mogli izvršiti ove akcije: ...

b) omeđiti «defakto» srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj.

v) posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjavanje svežim srpskim elementom.

g) izgraditi plan za čišćenje ili pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice.

d) u srpskoj jedinici, kao naročito težak problem uzeti pitanje Muslimana i po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi ...»

Konkretizaciju ovog programa izložio je u instrukcijama Draža Mihajlović 20. decembra 1941. godine komandantu četničkih odreda u Crnoj Gori i komandantu limskih četničkih odreda o organizaciji, ciljevima i upotrebi četničkih odreda. Između ostalog tu piše:

... «2) Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije – Crne Gore – Bosne i Hercegovine – Srema – Banata i Bačke...

4) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata.

5) Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od muslimanskog življa i Bosne od muslimanskog i hrvatskog življa...»

I kad je riječ o nameni zločina, treba pomenuti i pismo Stevana Moljevića od febrara 1942. godine Dragiši Vasiću o granicama i društvenom uređenju poslijeratne «Velike Srbije» gde između ostalog piše:

«...2) Što se tiče našeg unutrašnjeg pitanja, razgranjčenja sa Hrvatima tu držimo da treba odmah, čim se ukaže prilika, prikupiti sve snage stvoriti svršen čin:

a) zaposesti na karti označenu teritoriju,

b) očistiti je prije nego li se iko pribere.

Zaposedanje bi se, mislimo, moglo izvesti samo tako ako bi se jakim odredima zaposela glavna čvorišta i to:

Osijek, Vinkovci, Slav. Brod, Sunja, Karlovac, Knin i Šibenik, te Mostar i Metković, a onda iznutra pristupiti čišćenju zemlje od svih nesrpskih elemenata. Krivcima bi valjalo otvoriti put – Hrvatima u Hrvatsku, a Muslimanima u Tursku (ili Albaniju)...»

To su osnovni zločinački dokumenti četničkih vođa koje su njihovi potčinjeni sproveli u život uništavanjem muslimanskog življa bez obzira na pol i uzrast. Tok događaja je utvrđen samo onako kako su se događaji odvijali – genocid sprovodio».[118]

Izvori i korijeni zla, te otkuda je to i zašto je to tako?

Svi elementi naprijed navedenih projekata o „Velikoj Srbiji“ kao i instrukcije i upute za njihovo provođenje, neodoljivo podsjećaju na događanja u Bosni i Hercegovini i na Balkanu 1992.–1999. godine. Ustvari tok događanja u 1992. godini, faktički je bio nastavak ranije započetog ubijanja i progona Bošnjaka muslimana na ovim prostorima, a koji je bio prekinut krajem Drugog svjetskog rata 1945. godine.

Za nastavak ranije započetog uništavanja Bošnjaka muslimana indikativni su i razgovori državnih delegacija Hrvatske i Srbije o podjeli Bosne i Hercegovine koje su oni vodili na nekoliko sastanaka u proljeće 1991. godine :

...»Prvi sastanak: Tikveš (Baranja) 10. april 1991.

...Na koncu smo utvrdili da Srbija neće konfederaciju, a da Srbija odbija sadašnju Federaciju. Srbija bi pomogla da Hrvati stvore samostalnu državu, a očekuje da Hrvatska pomogne Srbiji u stvaranju nove samostalne države...

---

118 *Uvodne napomene, Antuna Miletića, . u djelu Vladimira Dedijera i Antuna Miletića «GENOCID NAD MUSLIMANIMA» 1941. – 1945. Svjetlost – Sarajevo 1990.godine, na stranama XXIV, XXV i XXVI..*

...Drugi sastanak: Beograd 13. april 1991.

Drugi sastanak je otvorio Kosta Mihajlović rekavši da se trebaju utvrditi granice buduće Srbije i Hrvatske. Smilja Avramov je glavnu opasnost vidjela u Muslimanima za koje je rekla da su se već povezali sa svjetskim islamom i da prijete Srbima i Hrvatima. Mihajlović je upozorio da Muslimani istiskuju Srbe i Hrvate iz Bosne u njihove matične zemlje i da BiH odmah treba dijeliti... Oni su primjerice tvrdili da NATO ima dokument u kojem stoji da bi bilo poželjno da Srbi i Hrvati podijele Muslimane, onda im napravimo život nesnosnim, da isele u Aziju. Kada sam ja (kaže Dušan Bilandžić, jedan od pregovarača – Napomena autora) kazao da bi bilo apsurdno misliti da bi Turska kao članica NATO-a prihvatila da se vrši progon muslimanskog stanovništva s Balkana, Mihajlović je odgovorio da takav dokument postoji i da ga je Slobodan Milošević dao Franji Tuđmanu. U nastavku su Srbi nudili zamjenu stanovništva, navodeći kao mogućnost preseljenja Muslimana iz Cazinske krajine u Knin, tvrdeći da njima pripada cijela Posavina...

...Treći sastanak: Zagreb 20. april 1991.

Kosta Mihajlović govori o namjeri da Turska iz Male Azije u BiH naseli četiri milijuna muslimana. Kaže da Muslimani u BiH namjeravaju 15. oktobra 1991. proglasiti Bosnu džamahirijom i naglašava da se Bosna mora podijeliti. Mihajlović ponovo podvlači tezu da su Jugoslaviju stvorila dvojica Hrvata Josip Broz Tito i Ivan Šubašić i Slovenac Edvard Kardelj s ciljem razbijanja Srbije».[119]

Otkuda tolika upornost u nakani ubijanja, progona i istrebljenja Bošnjaka muslimanima na prostorima Balkana?

To dolazi otuda što monstruozna i strašna ideja ubijanja, progona i istrebljenja muslimana Balkana ima svoju genezu, ima izvore i korijene:

Ima lijehu (u krilu Srpske crkve) gdje se zakopitila i nikla.

Ima sredinu i milje (među srpskim nacionalistima) u kojem se razvijala i rasla.

Ta strašna nečovječna ideja uništenja muslimanima Balkana i Bosne ima svoje rodonačelnike (V.Karadžić, Njegoš, Garašanin) koji su je artikulisali i saopštavali.

Ona ima svoje idejne nosioce i arhitekte (Moljević, Cvijić, Ćosić) koji su je izgrađivali i ugrađivali u srpsku politiku, nauku, kulturu i umjetnost.

---

119 Izvodi iz intervjua Dušana Bilandžića, jednog od pregovarača o podjeli BiH, datog Suzani Mijatović, a objavljenog u «Slobodnoj Bosni» broj 500 od 15.06.2006. godine.

Ideja ubijanja, progona i istrebljenja muslimana ima svoje vojne stratege i planere (Mihajlović, Adžić, Mladić) kao i političke, operacionalizatore i izvršioce (Pašić, Milošević, R.Karadžić).

Ta strašna ideja ima i određenu međunarodnu podršku (vlade Rusije, Engleske, Francuske), kao i neki drugi faktori koji su prešutno podržavali zločinjenja i često opstruirali privođenje zločinaca pravdi, tako da zločinci nikad nisu primjereno kažnjavani, a onda su se zločini opet ponavljali.

Otuda izvire, generiše se i dolazi ta i takva upornost i tvrdokornost, kao i stalno ponavljanje zločina nad muslimanima Bosne i Balkana!

Postavlja se pitanje, zašto i čemu sva ova sjećanja, ove ocjene i konstatacije?

Zato što monsruozni plan o uništenju Države Bosne i Bošnjaka, izuzev u nekim segmentima nije im uspio.

Unatoč ukupnom neuspjehu tog pokušaja, Grapska je doživjela veoma bolna iskustva u vremenu od 1992. do 2000. godine, kada su zločinački planovi o «Velikoj Srbiji» provođeni na tlu Bosne i Hercegovine.

I u Grapskoj su, kao što su tokom rata po cijeloj Bosni, na ostacima zidova svake opljačkane, a zatim spaljene ili minirane bošnjačke kuće, crtana ocila i ćirilicom pisano „СДС" i «Ово је Србија»?

Ideja o «Velikoj Srbiji» je danas samo zatomljena, pa nije više u prvom planu, ali je izvjesno da nije nestala i nikad se ne zna kada će nekom opet pasti na um da pokuša sa tim monstruoznim planovima o «Velikoj Srbiji».

<u>Ideja o „Velikoj Srbiji", a uništavanje Grapske</u>

Provođenje ideje o «Velikoj Srbiji» od 1992. do 2000. godine, na primjeru Grapske, srpski su nacionalisti vršili kroz uništavanje i rušenje svih ljudskih i materijalnih resursa ali i duhovnih i kulturnih sadržaja i obilježja Bošnjaka. To jeste bila nakana i pokušaj potpunog uništenja i zatiranja Bošnjaka u Grapskoj.

U trećem poglavlju sačinjen je presjek stanja ljudskih i materijalnih resursa i potencijala u Grapskoj, neposredno pred agresiju na Bosnu i Hercegovinu. Ovdje će biti ukazano na postupke i načine njihovog uništavanja. Sve to treba i može da pomogne u poimanju, spoznaji i shvatanju o veličini zločina nad Grapćanima, ali i o nakanama i ciljevima zločinaca.

Pokušaji uništenja ljudskih potencijala Grapske

Napad na Grapsku i njeno stanovništvo, sam po sebi je pokušaj uništenja njenih ljudskih i ekonomskih resursa i potencijala.

Sljedeći korak nakon okupacije, bio je da sav ljudski potencijal i svo stanovništvo Grapske, koje nije izginulo ili pobijeno tokom napada, bude istjerano iz svojih domova pod prijetnjom vatrenog oružja, a što je i učinjeno. Neki su deportovani dalje, mnogi otjerani u zatvore i logore, a puno ih je u tim zatvorima i logorima naknadno pobijeno.

Namjera i pokušaj uništenja svih ljudskih resursa i potencijala Grapske ispoljena je i kroz to što su pobijeni i svi nemoćnici: invalidna lica, starci, žene i djeca koji su bili ostali u svojim domovima i nisu otišli iz Grapske.

Nakane za uništenje i zatiranje stanovništva Grapske, odnosno njenih ljudskih i ekonomskih resursa i potencijala ispoljavane su i kroz tvrdokornost i upornost, prvo u onemogućavanju, a kasnije ometanju, i na sve moguće načine, sabotiranju povratka Grapćana kući.

Pljačkanje i uništavanje stambenih fondova i pomoćnih objekata

Srpski nacionalisti, pa i komšije iz susjednih srpskih sela su prvo pljačkali sve što je bilo vrijedno u stanovima Grapćana. Nakon što bi kuću potpuno opljačkali onda bi je srušili do temelja (minirali ili zapalili), a vlasti i institucije „Republike Srpske“ su to stalno podsticale.

Sistematsko pljačkanje i uništavanje ekonomskih i kulturnih dobara u Grapskoj trajalo je svih sedam godina, a bilo je u funkciji ostvarivanja plana o iskorjenjivanju muslimana sa ovih prostora.

Priča se da su srpski zločinci, kada su 1992. godine počeli pljačkati Grapsku, natovarili i odvezli jednu cijelu željezničku kompoziciju samo kućanskih aparata i bijele tehnike opljačkane iz stanova u Grapskoj.

Pljačkanje i uništavanje komunalne infrastrukture

Pljačkaši i lopovi „Republike Srpske“ nisu poštedili ni komunalnu infrastrukturu, i nju su pljačkali i uništavali. Malo im je bilo što su pokrali (znamo i ko je pokrao i gdje su) elektro-stubove, kao i ostale materijale koji su bili pripremljeni za ulično osvjetljenje u Grapskoj, nego su otkopavali i vadili čak i kanalizacione cijevi.

G R A P S K A

povratnike su 1999. čekale ruševine na sve strane

GRAPSKA – REZULTATI SISTEMATSKOG UNIŠTAVANJA

ruševine i samo ruševine na sve strane 1999. godine

Uništavanje i obezvređivanje obradivog zemljišta, šuma i voćnjaka

Poljoprivredno zemljište: oranice, voćnjaci i kosnice su u periodu od 1992. do 2000. godine bili, uglavnom, zapušteni i zakorovljeni, a što je samo po sebi štetno za poljoprivredno zemljište, a posebno za voćnjake.

Istovaremeno u Grapskom polju „Srpske komšije su velike površine poljoprivredne zemlje pretvorili u jame iz kojih se kopa šljunak. Zahvaljujući neintervenisanju policije i nadležnih organa, to se i danas (2004.) još uvijek radi[120]".

Međutim za razliku od oranica, šume u vlasništvu Grapćana Bošnjaka, pa i neki voćnjaci, svo vrijeme od 1992. do 2000. godine bile su sječene, devastirane i sistematski uništavane tako da su danas u veoma jadnom stanju.

Pljačkanje i uništavanje fondova poljoprivredne mehanizacije

Sve te fondove poljoprivredne mehanizacije (samo traktora oko 50 komada, motokultivatora preko 80 komada i bezbroj priključnih mašina) sve su to lopovi i pljačkaši pokrali, opljačkali i odvezli iz Grapske, a vlasti, vojska, policija i druge institucije „Republike Srpske" nisu niti pokušale to zaštiti i spriječiti uništavanje.

Pljačkanje i uništavanje radnih, zanatsko-uslužnih i drugih kapaciteta

Svi uslužni, trgovinski, ugostiteljski i zanatski resursi, odnosno mašine, oprema i obrtna sredstva kojima su raspolagali imaoci ukupno 48 radnji i obrta, su opljačkani, a poslovni prostori porušeni bez ostatka.

Pljačkanje transportnih i sredstava građevinske mehanizacije

Sva transportna sredstva, građevinske mašine i opremu – kamione, utovarivače, rovokopače, buldozere, bagere dizalice i drugu mehanizaciju su lopovi i pljačkaši „Republike Srpske" pokrali, opljačkali i odvezeli iz Grapske.

Pljačkanje i uništavanje sredstva za prevoz putnika

Samo vrlo mali broj automobila su njihovi vlasnici uspjeli skloniti prije napada, a gotovo svi preostali autobusi, kombibusi i putnički automobili su vrlo brzo „nestali" iz Grapske ili su bili uništeni.

---

120 *Dr. Hans Skotte „Ponovna izgradnja Grapske" Povratak kući: Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini, Sida EVALUTION 05/19, str. 35.*

Institucije i objekti obrazovne, zdravstvene i duhovne kulturne

Sve zgrade i svi objekti i ustanove obrazovne, sportske, zdravstvene i duhovne kulture u Grapskoj bili su prvo temeljito opljačkani, a onda spaljeni i razoreni.

Uništavanje i zatiranje Grapske u svakom pogledu

Dati presjek stanja ljudskih, ekonomskih, duhovnih, kulturnih i materijalnih resursa i potencijala u Grapskoj uz ukazivanje na način i sistematičnost njihovog uništavanja treba da pomogne u spoznaji i shvatanju o veličini zločina, pljačkanja i uništavanja izvršenih nad Grapćanima i stradanju Grapske u svakom pogledu.

Pri svemu ovome, stalno treba imati na umu činjenicu da, izuzev 10.05.1992. godine, kada je Grapska napadnuta i isto veče okupirana, a njeno stanovništvo istjerano iz svojih domova i otjerano iz Grapske, od tada tu više nije bilo nikakvih ratnih djejstava.

Nikakvih ratnih djejstava, ni prije ni poslije navedenog datuma, niti u Grapskoj niti u njenoj neposrednoj blizini, više nije bilo sve do kraja rata, ali je uništavanje kontinuirano nastavljeno i vršeno je veoma intenzivno.

Prema tome, odgovornost za napad vojskom na civilno stanovništvo, svu odgovornost za ubijanje, istjerivanje i protjerivanje stanovništva, kao i odgovornost za pljačkanje, rušenje i uništavanje ekonomskih potencijala Grapske, u potpunosti snose vlasti, vojska, policija i druge institucije „Republike Srpske".

Sve resurse i potencijale Grapske: ljudske, duhovne i materijalne, pljačkaši „Republike Srpske" su napadom na Grapsku 10.05.1992. godine samo počeli pljačkati i uništavati, a svih narednih sedam godina oni su Grapsku sistematski uništavali i uništili, tako da se preživjeli Grapćani ne bi imali gdje vratiti kući.

Sve to, što se poslije napada dešavalo, nije bilo slučajno, a niti u afektu. Postupno i plansko uništavanje svih ljudskih i ekonomskih potencijala i materijalnih resursa u Grapskoj, kao i uništavanje duhovne, kulturne i sve druge baštine i bića Bošnjaka muslimana jeste dio šireg plana i u funkciji je uništenja muslimana u Bosni i Hercegovini i na Balkanu. Grapska je bila samo jedna od etapa u njegovom izvršavanju.

Na kraju teksta ovih Kazivanje dati su u prilogu spiskovi Grapćana ubijenih, poginulih, umrlih, zatvaranih i zatočenih po logorima

„Republike Srpske". Iz ovih spiskova, kao i činjenice da je iz Grapske svo njeno Bošnjačko-muslimansko stanovništvo istjerano, a preostalo poubijano, mogu se naslutiti razmjere uništavanja ljudskih potencijala Grapske.

Kada su se 1999. godine, savladavši sve opstrukcije, prepreke i otpore, Grapćani ponovo vratili u Grapsku, umjesto kuća čekale su ih samo ruševine na sve strane.

G R A P S K A

ruševine koje su zatekli povratnici 1999. godine

Umjesto džamije i mekteba našli su opljačkane ruševine. Odnesena je bila čak i željezna ograda kojom je bilo ograđeno mezarje u Grapskoj.

G R A P S K A

ruševine džamije zatečene 1999. godine

Škola je također bila opljačkana, a svi školski objeki bili su porušeni i spaljeni. Spalili su čak i svu dokumentaciju škole. U školi su ubili, a kasnije i zapalili nastavnika Hurtić Ibrahima sa suprugom i djetetom.

G R A P S K A

ruševine prve školske zgrade zatečene 1999. godine

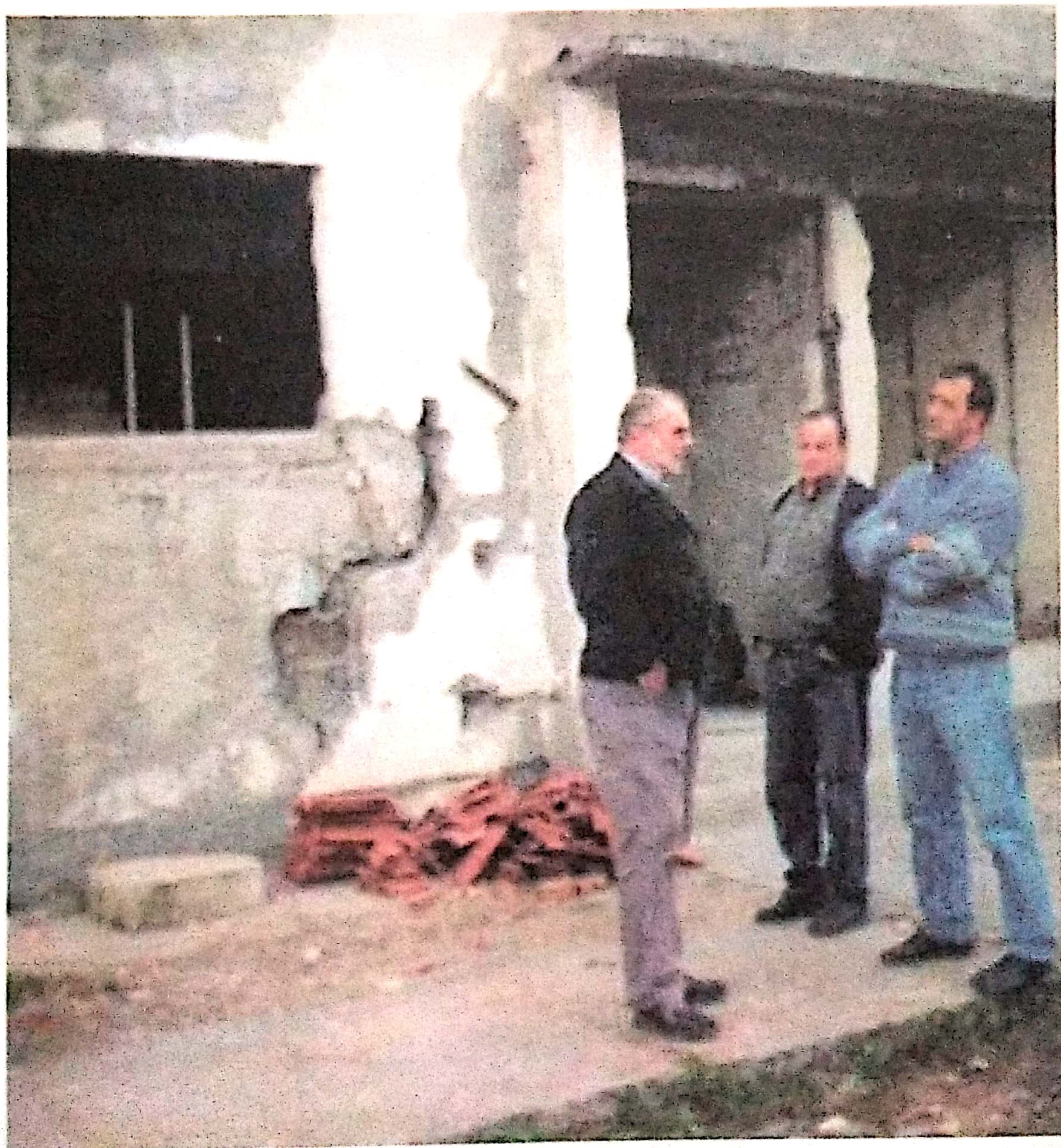
G R A P S K A

ruševine druge školske zgrade zatečene 1999. godine

Opljačkali su zdravstvenu opremu, instalacije i uređaje u ordinacijama, a srušili su i zapalili zgradu zdravstvene ustanove u Grapskoj.

G R A P S K A
dogovor o obnovi zdravstbvene ustanove

Dom kulture su, takođe, opljačkali i uništili su sva dobra i opremu u njemu, a zgradu spalili, porušili do temelja i sravnili sa zemljom.

G R A P S K A
prostor na kojem je bio dom kulture

Na mjestu gdje je nekad bilo fudbasko igralište „Omladinca" iz Grapske, zjapila je ogromna i duboka jama, odakle je godinama vađen i odvožen šljunak i pijesak.

Pri ovakvim spoznajama sve je jasno, tu se nema što nagađati i pretpostavljati. Ovi fakti i činjenice sve kazuju.

Ništa se tu nije dešavalo slučajno i u afektu. Postupno i plansko uništavanje svih ljudskih i ekonomskih potencijala i materijalnih resursa u Grapskoj, kao i uništavanje duhovne, kulturne i sve druge baštine i bića

Bošnjaka muslimana jeste, u funkciji i dio je monstruoznog plana o ubijanju, istjerivanju i uništenju Bošnjaka muslimana u Bosni i Hercegovini. Grapska je bila samo jedna od etapa u njegovom izvršavanju.

...

VI – GRAPSKA - Preživljavanje u ratu i povratak Grapčana

Prognanstvo, zbrinjavanje i preživljavanje Grapčana

U prethodnom poglavlju je već pomenuto da je većina prognanika iz Grapske, koji su ostali na teritoriji Bosne i Hercegovine, bila grupisana uglavnom na tri opštine i to najviše u Gračanici, gdje je bilo smješteno 138 porodica, Doboj-Istok gdje se zadržalo 104 porodice, a znatno kasnije ali i manje u selu Ljubinić opština Ilijaš gdje je bilo oko tridesetak porodica, jer se nekima povratak u Grapsku činio sve više upitan.

Na ostalim lokacijama po Bosni i Hercegovini npr. Doboj-Jug, Stup kod Sarajeva, Zenica i td. bile su manje grupe ili samo pojedine porodice[121].

Takođe je navedeno da su svi preostali Grapčani, preko 300 porodica, bili razasuti diljem Evrope i svijeta, a najviše po Hrvatskoj, Sloveniji, Austriji, Njemačkoj, Holandiji, Švicarskoj, Norveškoj, Švedskoj, a nešto kasnije nastavljeni su odlasci i iz evropskih zemalja putevima prema Australiji, SAD i Kanadi.

Vratimo se sada događanjima neposredno poslije dolaska Grapčana u Klokotnicu i druga sela u opštini Doboj Istok kao i u opštinu Gračanica. Nakon prihvata od domicilnog stanovništva i nadležnih organa vlasti u pomenutim opštinama, prognanicima iz Grapske osiguravan je na područjima ovih opština privremeni nužni smještaj i ishrana.

Sljedeće, nakon prihvata i smještaja bilo je povezivanje porodica koje su razdvojene tokom one majske kobne noći u Grapskoj. Bilo je to traženje veza i uspostavljanje komunikacija uz prikupljanje podataka te međusobna razmjena informacija o sudbinama Grapčana nakon napada, ubijanja, istjerivanja, odvođenja, zatvaranja i deportacija.

Podaci, informacije i saznanja o sudbinama pojedinaca i grupa razmjenjivani su prvo usmeno u međusobnim kontaktima, a zatim telefonski i radio vezom, te pismenim porukama.

---

121 *Korišteni podaci kancelarije MZ Grapska*

Na početku je funkcionisala telefonska veza preko pošte u Lukavici. Radio-vezom se komuniciralo preko radio amatera u Gračanici, Stjepan Polju i terenskih radio amatera. Pismene poruke razmjenjivane su putem organizacija Crvenog Krsta i na druge načine.

Uporedo sa prihvatom i smještajem, te prikupljanjem informacija o sudbinama pojedinaca i grupa, kao i uspostavljanjem kanala za međusobne komunikacije Grapćana, odmah je izvršeno uključivanje svih vojno sposobnih muškaraca u odbrambene snage Bosne i Hercegovine.

Formirana je Samostalna četa Grapske, a poslije je ona djelovala kao Četa Grapske. Kasnije tokom rata, sve oružane formacije na našem prostoru objedinjene su u sastav 109. dobojske brigade.

Pružajući otpor u početku agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine, a zatim boreći se i ginući u redovima Armije BiH tokom cijeloga rata, Grapćani su davali značajan doprinos u odbrani Bosne i Hercegovine.

Isto tako, što je naročito u početku bilo neophodno, starješinski kadar ove vojne formacije obezbjeđivao je smještaj, zbrinjavanje, prehranu i odijevanje prognanog stanovništva i stradalnika iz Grapske.

Međutim, ova vojna jedinica formirana je prevashodno za borbena djejstva, pa je to morala biti i glavna preokupacija njene komande, a zbrinjavanje stanovništva trebalo je čim prije prenijeti civilnim vlastima.

Komuniciranje sa dijasporom i njihova pomoć

Prije agresije na Bosnu i Hercegovinu tj. prije 1992. godine na privremenom radu u zemljama Zapadne Evrope bilo je oko 60 Grapćana. Iako su radili u inostranstvu, oni kao i njihove porodice prijavljeno mjesto stalnog boravka imali su u Grapskoj.

Kada je postalo izvjesno da će doći do agresije na Bosnu i Hercegovinu i da će Grapska biti napadnuta, ovi naši sugrađani su se među prvima aktivno uključili u pripreme za otpor i odbranu Grapske.

Poslije, nakon što je Grapska okupirana i njeno stanovništvo stradalo, naša dijaspora se u Zapadnoj Evropi organizovala sa ciljem pružanja pomoći Grapćanima.

Prvo su uspostavljane veze i komunikacije sa prikupljanjem informacija o veličini stradanja i sudbinama pojedinaca, a i radi spoznaje o stanju i smještaju preživjelog i prognanog stanovništva, u namjeri prikupljanja i doturanja pomoći.

Odmah nakon uspostavljanja veza i komunikacija, prva značajnija pomoć pristigla nam je od naše dijaspore. Dana 01.08.1992. godine od njih smo dobili pun kamion pomoći, a koja se sastojala od hrane, municije i odjeće. Dobijena pomoć usmjerena je prvenstveno za borce, a dijelom i za zbrinjavanje porodica čiji su hranitelji stradali ili odvedeni tokom napada na Grapsku.

U dijaspori je pomoć prikupljana i Grapčanima dostavljana i to kako stanovništvu tako i borcima tokom cijelog rata.

Procjenjuje se da je ukupna vrijednost prikupljene i organizovano poslane pomoći Grapčanima od strane naše dijaspore iznosila preko 150.000 DM. Samo u gotovom novcu poslano je i dostavljeno oko 70.000 DM. Ostalo je u vozilima, hrani, odjeći, obući, lijekovima, liječenju ranjenih boraca, alatima, rezervnim dijelovima, biro-opremi i drugo.

U naprijed procijenjenim vrijednostima nisu sadržani iznosi pomoći upućene i dostavljane na lične adrese pojedinaca i familija, a tu se vjerovatno radi o višestruko većoj ukupnoj vrijednosti.

Obnavljanje funkcija i organa MZ Grapska i njen značaj

Najveći broj porodica iz Grapske prihvaćen je i smješten na područjima opština Gračanica i Doboj-Istok. Na ovim prostorima bilo je neophodno prognanicima osigurati organizovanu i kontinuiranu pomoć u zbrinjavanju i snabdijevanju hranom, odjećom i obućom. U početku je odgovornost i brigu o tome preuzeo starješinski kadar Samostalne čete Grapske. Trebalo je, međutim, što prije iznaći odgovarajuća rješenja da se vojna komanda rastereti te obaveze i potpuno posveti borbenim zadacima.

U traženju rješenja za te probleme došlo se na ideju da je neophodno obnoviti i u izbjeglištu reaktivirati Mjesnu zajednicu Grapska.

Mjesna zajednica se, prije napada, potvrdila u Grapskoj kao veoma korisna institucija samoorganizovanja i upravljanja u lokalnoj zajednici. U svakom slučaju to je bila odgovarajuća civilna institucija preko koje se moglo osigurati organizovano zbrinjavanje i snabdijevanje prognanog stanovništva Grapske.

Obnavljanje aktivnosti i funkcija Mjesne zajednice, prema zabilješkama učesnika, išlo je ovim redom:

Prvo je 17.08.1992. godine u vojnoj komandi razgovarano o neophodnosti formiranja organa civilne vlasti.

Zatim je dana 30.08.1992. godine, održan u Klokotnici prvi sastanak Savjeta MZ. Na tom sastanku su bili članovi Savjeta birani od prije rata i kooptirani novi, umjesto nedostajućih.

Inicijativni odbor je na sastanku od 04.09.1992. godine uobličio inicijativu o reaktiviranju Mjesne zajednice i odlučio da s tom

inicijativom izađe pred Skup građana koji je zakazan za 07.09.1992. godine.

Na Skupu građana Grapske od 07.09.1992. godine, prihvaćena je inicijativa o reaktiviranju Mjesne zajednice i zaključeno da se 13.09.1992. godine održi Skupština, donese Program rada, izabere Predsjednik i izvrše neophodne dopune novim članovima u Savjetu MZ Grapska.

Obnoviteljska Skupština Mjesne zajednice Grapska održana je u Klokotnici 13.09.1992. godine. Na Skupštini je, kao što je od ranije na Skupu građana i zaključeno, usvojen Program rada, izabran Predsjednik i Savjet MZ od pet članova.

Privremeno sjedište obnovljene Mjesne zajednice Grapska bilo je u Klokotnici (kod „Kapka").

Organi Mjesne zajednice su uspostavili kontakte sa civilnim i vojnim vlastima, sa humanitarnim i organizacijama Crvenog krsta, prvo u opštinama Gračanica i Doboj-Istok, a kasnije i u drugim. Isto tako kontakti su uspostavljeni i sa predstvnicima naše dijaspore u evropskim zemljama.

Reaktiviranje Mjesne zajednice, te obnavljanje njenih funkcija i aktivnosti, dalo je pozitivne rezultate kroz bolje snabdijevanje i boraca i stanovništva, ali i pravedniju raspodjelu pomoći.

Kasnije se, međutim, pokazalo da je to bila veoma mudra i dalekosežna odluka sa višestruko korisnim efektima, a posebno u vremenu priprema za povratak i tokom samog povratka u Grapsku.

To zapaža i Dr.Hans Skotte pa kaže: „Tokom sedmogodišnjeg prognanstva većina Bošnjaka iz Grapske je ostala u obližnjim općinama u Federaciji, gdje je iznova organizovana mjesna zajednica neprestano radila na obezbjeđenju pomoći za povrat u Grapsku. [122]"

Bez obzira na neke nedostke i manjkavosti, Mjesna zajednica Grapska i njeni organi imali su značajnu ulogu u preživljavanju Grapčana tokom rata kao i u snabdijevanju boraca, municijom, hranom, odjećom i obućom.

Međutim, naročito korisnom institucijom, obnovljena Mjesna zajednica Grapska se pokazala u poratnom periodu, tokom pripreme povratka, te samom povratku Grapčana kući, ali i ponovnoj izgradnji i obnovi Grapske. To će se vidjeti iz svih aktivnosti Mjesne zajednice, a naročito u vezi pripreme povratka i obnovi Grapske, o čemu će kasnije biti nešto više riječi.

---

[122] *Dr. Hans Skotte „Ponovna izgradnja Grapske", Povratak kući. Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini, Sida EVALUTION 05/19, str. 13.*

Pripreme za povratak

Grapska i Grapćani su od agresora na Bosnu i Hercegovinu i napadača na Grapsku puno stradali. Mnogi su civili poubijani; a bilo je izginulih u borbama, puno nas je ubijano po zatvorima i logorima „Republike Srpske“, a brojni su i oni koji su presvisli i umrli tugujući za Grapskom. Mnogi Grapćani su osakaćeni i ostali su trajni invalidi. Naša imovina je opljačkana i svi smo istjerani iz svojih domova, a potom protjerani iz Grapske.

Naši domovi i kuće u Grapskoj su od 1992. do 2000. godine, sistematski pljačkani, rušeni, razarani i uništavani i to sve kuću po kuću. Uništavanje i rušenje Grapske išlo je čak do razbijanja betonskih ploča na kućama i vađenja iz njih željezne armature, kao i vađenja kanalizacionih cijevi iz zemlje.

Ipak, u Grapskoj i u nama Grapćanima ostalo je i još ima puno snage i odlučnosti, ima borbenosti i junaštva naslijeđenog od dalekog nam pretka Murata-bajraktara, koji je u bojevima i bitkama pobjeđivao, boreći se junački!

To potvrđuju mnoga događanja i činjenice iz bliže i dalje prošlosti , a evo nekih:

Kada je 1878. godine Austro-Ugarska krenula u okupaciju Bosne, Grapćani, iako mali i slabo naoružani, nisu se uplašili ni moćnog austrijskog Kajzera, a znali su njegovu snagu, nego su junački sa oružjem u ruci branili Grapsku i Bosnu.

Prije nekih sedamdesetak i kusur godina, tj. 1934. Johovčani su se veoma loše proveli kada su od Grapćana pokušali da silom oduzmu dio polja to jest njive i oranice u Davulijama.

Dalje, krajem četrdesetih godina prošlog vijeka, tada nova komunistička vlast je po uzoru na ruske kolhoze, vršila kolektivizaciju seoskih posjeda u seljačke radne zadruge. Iako je u svim okolnim mjestima bilo kolektivizacije, u Grapskoj to komunisti nikako nisu mogli provesti. Neće Grapćani u seljačku radnu zadrugu i gotovo. Ni komunisti nas nisu mogli natjerati tamo kuda nismo htjeli, pa su odustali.

Isto tako, kada je u proljeće 1992. godine agresor nasrnuo na državu Republiku Bosnu i Hercegovinu, Grapska je među prvima pružila oružani otpor napadaču i pokušala da se brani, iako su (a to smo i onda znali)

napadači bili neuporedivo nadmoćniji, jer je agresiju na Bosnu i Hercegovinu započela „JNA“ pod uplivom srpskih nacionalista.

Zaustavljanjem rata i agresije na Bosnu i Hercegovinu krajem 1995. godine, nakon zaključivanja Dejtonskog, odnosno Pariskog mirovnog sporazuma, Grapčani su među prvima smogli snage i hrabrosti, te odmah odlučili da će se vratiti kući u Grapsku.

Ova, za Grapsku i Grapčane, historijska Odluka o povratku kući, jednoglasno je donesena na takođe historijskom skupu Grapčana koji je održan u subotu 31.12.1995. godine, u Velikoj Brijesnici u Domu kulture, sa početkom u 10 sati 10 minuta.

Komisija za povratak i njeni zadaci

U cilju realizacije Odluke o povratku i izvršenja jednoglasno, za povratk kući, izražene želje i volje Grapčana, formirana je u okrilju Mjesne zajednice, Komisija za povratak u Grapsku.

Zadatak ove komisije bio je da priprema i vodi sve aktivnisti oko povratka i obnove Grapske.

To je tada, u tom vremenu, tim okolnostima i uslovima bio izuzetno zahtjevan i složen zadatak za ovu komisiju.

Trebalo je puno vjere i samopouzdanja, puno znanja i mudrosti, puno strpljenja i takta, a beskonačno mnogo čelične volje, rada i upornosti da se ostvari naš povratak i obnovi Grapska.

Oni koji nisu bili potpuno u saznanju objektivne stvarnosti, često su uvjereni da je dovoljno to što smo stradalnici rata i kao takvi imamo pravo na zadovoljenje pravde, na pomoći i donacije, i sve će to kao samo od sebe doći, odnosno neko će se za to pobrinuti.

To je samo djelimično tačno, jer pravda kao i ono na što neko, neki kolektiv, neka zajednica, pa i pojedinac imaju pravo, biće ostvareni, **ali samo onoliko i u onoj mjeri koliko su oštećeni i sami sposobni da se izbore za to, da to prihvate i uzmu**.

Najbolja potvrda gornje konstatacije, jeste nedavna presuda Međunarodnog suda pravde u Hagu – presuda po tužbi Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije za genocid i agresiju na BiH. Sud je tuženu stranu faktički, gotovo, oslobodio krivnje i to uglavnom zbog nesposobnosti države Bosne i Hercegovine da dokaže navode iz optužbe, iako su agrsija na Bosnu i Hercegovinu, kao i zločini nad Bošnjacima, vršeni i trajali pune tri i po godine, i to na očigled cijeloga svijeta.

Zbog toga je neophodno da se kaže, zapiše i potkrijepi ilustracijama o svim znanim i neznanim aktivnostima, činjenjima i poslovima pripreme i provođenja povratka Grapćana i obnove Grapske.

U tom vremenu i tim okolnostima svakome je bilo samo do sebe, pa je i pomoć bilo teže dobiti. Niko nije bio zadovoljan Sporazumom iz Dejtona, a naročito nismo bili zadovoljni mi Grapćani. Svako se osjećao za ponešto zakinut.

Grapćani i Grapska, Sporazumom iz Dejtona bili su zakinuti i previše, i to ne samo za ponešto, nego zakinuti ama baš za svašto.

Sve ovo, kada se sada o tome govori i kada se posmatra iz sadašnje vizure, ne doima se i ne čini se toliko teško i rogobatno kao što je to bilo onda kada ga se moralo provoditi. A valjalo je, da bi se vratili kući u Grapsku činiti, raditi i uraditi puno toga što je za nas Grapćane i neshvatljivim, i nepojmljivim i neprobavljivim. Zašto?

Zato što:

- Grapska i Grapćani nikad nikog nisu napadali na njegovoj imovini, na njegovom ognjištu i u njegovom domu, a mi smo bili napadnuti i na Grapsku je izvršen napad. – Unatoč tome, da bi se vratili kući, mi smo se morali pravdati i dokazivati.

- Grapćani nikad nikog nisu ubijali i istjerivali sa njegovog ognjišta i imovine, i iz njegovog doma, a mi Grapćani smo ubijani, istjerani iz svojih domova i protjerani iz zavičaja – iz Grapske. – Unatoč tome, da bi se vratili kući, opet smo se mi morali pravdati i dokazivati.

- Grapćani nikad nisu vršili zločinačka djela, a nad Grapskom i nad nama Grapćanima izvršeni su monstruozni zločini. – Unatoč tome, da bi se vratili kući, opet smo se mi morali pravdati i dokazivati.

- Grapćani nikad nisu pljačkali ničiju imovinu niti razarali ničije domove, a sva naša imovina potpuno je opljačkana i naši domovi su bili potpuno uništeni, nakon sedmogodišnjeg sistematskog razaranja. – Unatoč tome, da bi se vratili kući, opet smo se mi morali pravdati i dokazivati.

- I na kraju, unatoč svemu tome, zato što su Grapćani bili dovedeni u situaciju da se moraju pravdati pred svojim dželatima i da baš njih odobrovoljavaju kako bi im dali pristanak za povratak u Grapsku.

Eto takav povratak nam je ponuđen po Sporazumu iz Dejtona, a takav povratak je stvarno bio veoma težak, ali su ga Grapćani ipak ostvarili.

Prolazili su dani, mjeseci pa i godine, a povratka nije bilo na vidiku. Neki su Grapćani bili primorani da iseljavaju iz kuća i stanova gdje su bili privremeno smješteni, a za uzvrat nije im ponuđen povratak u njihove domove.

Zbog ovoga je kod nekih, a što je i razumljivo, vjera u povratak počela da splašnjava, pa su glavi selameta počeli tražiti na drugoj strani. Neki su se odseljavali u druge dijelove Federacije BiH (u Ljubinić kod Ilijaša, Stup kod Sarajeva i drugo), a neki put SAD, Kanade, Australije i drugdje.

To daljnje raseljavanje i disperzija (rasturanje) stanovništva Grapske slabilo je naše zajedništvo te smanjivalo našu snagu i potencijale za povratak.

Svjesni toga u Savjetu Mjesne zajednice i Komisiji za povratak, još više su pojačali rad i djelovanje na svim poljima koja otvaraju puteve povratka.

<u>Elaborat o Grapskoj i planovi povratka</u>

Komisija za povratak je sačinila plan aktivnosti na realizaciji ciljeva oko povratka. Prvo je sačinjen «Elaborat» (Pismeni uradak) o Grapskoj datiran od marta 1997. godine. U Elaboratu su predstavljene i iskazane najvažnije osobenosti, karakteristike i dimenzije Grapske.

Naša želja za povratkom kući nikad nije prestajala. Naprotiv sve je više rasla. U cilju ostvarenja te želje pojačani su kontakti sa odgovarajućim opštinskim i državnim organima u opštinama Doboj-Istok i Doboj-Jug kao i u Tuzlansko-Podrinjskom kantonu. Isto tako nastavljeni su i pojačani kontakti sa humanitarnim organizacijama, organizacijama međunarodnog Crvenog krsta, SFOR-om, UNHCR-om, SIDA-om, SRSA-om, Mercy CORPS-om, i drugima. Od svih njih traženo je aktivnije uključivanje u realizaciju naših ciljeva i ostvarenja želja za povratkom kući u Grapsku.

Iz neprestalnih kontakata sa svim ovim organizacijama, organima i institucijama spoznali smo ono najvažnije, a to je da mi sami moramo

dobro znati šta hoćemo, a moramo imati i svoje programe i definisane prijedloge rješavanja problema.

Uvijek kada smo sa jasnim programima i našim prijedlozima rješenja problema išli u razgovore i pregovore sa ovim organizacijama i njihovim organima, uspjeh nikada nije izostao.

Početkom 1998. godine, prvo je sačinjen Plan povratka raseljenog stanovništva u Grapsku datiran januara 1998. godine.

Nakon toga, sačinjen je Projekat sanacije objekta osnovne škole u Grapskoj.

Međunarodne organizacije su stalno pratile i propitivale da li poštujemo dogovorena pravila oko pripreme povratka, da li ćemo mi kao povratnici poštovati zakone, propise i organe vlasti u entitetu Republici Srpskoj.

Zatim smo popunjavali obrasce za povratak i preko Ureda za izbjegla i raseljena lica u Tuzli, dostavljali UNHCR-u.

Poslije smo pojedinačno trebali prihvatati i potpisivati izjave u kojima izjavljujemo da pristajemo na povratak u Grapsku i obnovu vlastite kuće te useljenje u nju. U ovoj izjavi smo se izjašnjavali da prihvatamo ostvarivanje prava i obaveza u entitetu Republici Srpskoj, da prihvatamo lične, putne i ostale isprave izdate u entitetu Republici Srpskoj. U izjavi se još navodilo da nitko od članova porodice povratnika nije u oružanim snagama niti u policiji.

Spiskove prijavljenih povratnika sa dokumentacijom dostavljali smo nadležnim organima međunarodne zajednice, a oni su ih nosili u Doboj na provjeru kod organa vlasti opštine Doboj kako bi ih udobrovoljili da nam odobre povratak.

I pored čestih opstrukcija i otpora našem povratku, pružanom od strane srpskih nacionalista, pa i vlasti kao i prijetnji, čak i sa napadima na povratnike, od strane onih istih naših komšija, koji su nas 1992. godine kao pripadnici vojske i policije „Republike Srpske" napadali, ubijali, protjerivali i pljačkali - i pored svega toga, povratak Grapćana i izgradnja Grapske sada se uspješno provode.

A kako je išlo to sa povratkom i obnovom Grapske vidjećemo u nastavku teksta.

Povratak i obnova – ometanje i napadi

Međunarodne organizacije su koordinirale kontakte predstavnika povratnika i opština, pa su nakon niza provjeravanja spiskova i izjava, te drugih peripetija i odugovlačenja konačno dogovarane i posjete u Grapsku.

Prva posjeta bila je upriličena u julu 1999. godine. Tada se grupa Grapćana u pratnji SFOR-a zaputila da, sedam godina poslije protjerivanja i izbivanja prvi put vidi svoju Grapsku.

Grapćani su, svi sretni došli do u Kostajnicu, a tu su ih zaustavili komšije Srbi. I te naše komšije, umjesto da se posrame i traže oprosta za sve što su nam, na pravdi Boga, činili i učinili, oni nas vratiše nazad i ne dadoše Grapćanima da uđu u svoju Grapsku.

Sljedeću prvu posjetu Grapćana Grapskoj trebalo je, uz koordiniranje međunarodnih organizacija, dogovarati i usaglašavati još oko mjesec i po dana. Konačno je i to završeno, pa je posjeta upriličena za 30.08.1999. godine.

GRAPĆANI PRED POLAZAK U PRVU POSJETU GRAPSKOJ
Velika Brijesnica, 30.08.1999. godine

Tog ponedeljka, 30. avgusta 1999. dodine, nakon više od sedam godina izbivanja, grupa Grapćana je prvi put ušla u Grapsku. Kada smo došli zatekli smo užas i ruševine. Naredna fotografija samo djelimično može dočarati zatečeno stanje.

DETALJ IZ GRAPSKE KAKVU SU JE ZATEKLI POVRATNICI

Nikom, od tu prisutnih Grapčana koji su ušli u Grapsku, više nije padalo na pamet da bi opet izašao iz Grapske. Bili smo spremni na sve što je legalno, ali u svakom slučaju riješeni da tu i ostanemo.

Ušli i ostali, svoji na svom, od sad pa do vijeka ako Bog da.

Pripadnici SFOR-a u našoj pratnji, koji su nas obezbjeđivali, bili su u početku veoma iznenađeni i zbunjeni ovom našom odlukom, jer je posjeta upriličena kao da Grapčani dođu u Grapsku, malo razgledaju i da se vrate. Međutim, vojnici su se vrlo brzo snašli i nastavili nas obezbjeđivati i osiguravati naš boravak u Grapskoj i rad na raščišćavanju ruševina.

..."Ne čudi činjenica da je pitanje sigurnosti imalo, i još uvijek ima, centralnu ulogu za stanovnike Grapske kada je riječ o obnovi i povratku. Jedan dio misije SFOR-a je bio patroliranje područja koja su se obnavljala, tako da je Grapska bila pod nadzorom 24 sata dnevno u toku prve faze obnove. Prisustvo SFOR-a se pokazalo kao odlučujuće za povratak"[123]...

---

[123] Dr. Hans Skotte „Ponovna izgradnja Grapske" . Povratak kući: Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini. Sida EVALUTION 05/19, str. 23.

Isti oni naše komšije Srbi, koji su nas napadali i istjerali iz Grapske 1992. godine, kada su spoznali da se Grapćani vraćaju, pojačali su svoje rušilačke aktivnosti, opet su nastojali i uporno pokušavali ometati i onemogućiti naš povratak i ostanak u Grapskoj. Koristili su pri tom cijeli repertoar opstrukcija, od verbalnih do napada minobacačkim granatama. SFOR je u Grapskoj spasio neke kuće koje su bile minirane.

..."Zadnja kuća koja je bila uništena je eksplodirala u avgustu 1999. godine, samo sedmicu dana prije nego što je prvi autobus UNHCR-a dovezao Bošnjake u selo povodom priprema za obnovu sela" [124]...

Bez sigurnosti koju je ulivalo prisustvo SFOR-a teško da bi bilo povratka Grapćana i ponovne izgradnje Grapske.

Ometanje i napadi su bili kako pojedinačno i stihijno, tako i organizovano kroz institucije vlasti entiteta Republike Srpske. U početku je to bilo izraženije i češće, a poslije se sve više smanjivalo, da bi danas bilo svedeno na forme koje su teže primjetne, ali i na veoma rafinirane forme.

<u>Raščišćavanje zgarišta i pomoć UNHCR-a</u>

Odmah se pristupilo akciji čišćenja, uređenju privremenog smještaja, organizovanju ishrane, te boravka i radova sa svim potrebnim i ostalim aktivnostima. Poslova na raščišćavanju ruševina bilo je i preko glave.

Smještaj se, međutim, nije mogao osigurati za sve koji su dolazili i radili na raščišćavanju ruševina i uređivanju prostora. Zato je UNHCR obezbjedio autobus, koji je sve do polovine decembra te godine dovozio Grapćane iz Brijesnice i Gračanice na raščišćavanje ruševina u Grapskoj. Poslije toga prevoz je organizovala Mjesna zajednica Grapska.

Nastavljeni su stalni kontakti sa odgovarajućim opštinskim i državnim organima, sa humanitarnim organizacijama, SFOR-om, UNHCR-om, SRS-om, Mercy CORPS-om. Ove aktivnosti počele su davati i rezultate. Kontakti sa SRSA-om (Švedska državna agencija spasa) urodili su plodom.

„Kakvi god formalni kriteriji za pomoć bili, skretanje pažnje i buđenje interesa „neke organizacije" se pokazalo kao pravi, odlučujući korak

---

124 Dr. Hans Skotte „Ponovna izgradnja Grapske", Povratak kući: Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini Sida EVALUTION 05/19, str.19.

lokalnoj obnovi. I ljudi iz Grapske su, dok su bili raseljeni, također učestvovali u ovoj borbi za privlačenje pažnje. Prvo su se povezali sa World Vision-om, koji je obećao obnoviti 50 kuća – ali se poslije povukao. Iza toga je Kanton Tuzla Grapčanima obećala materijal za obnovu 9 kuća. U ljeto 1999. je mjesna zajednica došla u kontakt sa Swedish Rescue Services Agency (SRSA) dok su spremali projekat obnove za raseljene Srbe u blizini Zvornika. S obzirom da se Srbi nisu složili sa principom samopomoći, SRSA se povukla sa uštеđenim sredstvima. Sida je, kroz SRSA-u, naknadno omogućila postojanje fondova, otprilike **1,4** miliona DEM, za obnovu Grapske. To je bio tek početak. [125]"

<u>O početku i toku obnove Grapske i pomoć SIDA/SRSA-e</u>

Počelo se sa donacijama i obnovom. Tako je to krenulo:

Prvo je Kanton Tuzla (Fadil Banjanović) na jesen 1999. godine, u skladu sa ranije datim obećanjem obezbijedila i donirala Grapskoj materijal za obnovu 9 kuća.

U martu 2000. godine počela je realizacija sa SRSA-om potpisanog ugovora o donaciji materijala za gradnju kuća u Grapskoj i to u dvije faze. Prva faza u martu 2000. godine, kada je zaključen ugovor o gradnji 80 kuća i dovršenje 9 započetih iz donacije općine Tuzla. Druga faza u julu 2000. godine kada je zaključen ugovor o gradnji još 98 kuća i nove škole.

Uporedo sa zaključivanjem ugovora za obnovu kuća, trebalo je u Mjesnoj zajednici utvrditi prioritete po kojim će se dodjeljivati donacije i kojim redoslijedom, obzirom da su naročito u početku potrebe višestruko prevazilazile tadašnje mogućnosti.

Prema donatorima se išlo sa inicijativom da Mjesna zajednica vrši izbor korisnika donacija, a prema objektiviziranim i usaglašenim kriterijima tog izbora. Ta inicijativa se uklapala u politiku i pristup SRSA-ine samopomoći u Bosni, te je i prihvaćena. Odmah po prihvatanju te inicijative Savjet Mjesne zajednice je izradio i utvrdio prioritete i kriterije za izbor korisnika donacija. Prema tim kriterijima prednost kod dobijanja donacija imali su povratnici koji su:

- Ostali u Bosni tokom rata.
- Učestvovali u ratu, u odbrani BiH.

125 Dr. Hans Skotte „Ponovna izgradnja Grapske". Povratak kući: Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini, Sida EVALUTION 05/19 , str. 20.

- Bili žrtve rata, socijalni slučajevi, oni koji su izgubili članove porodice i domaćinstva bez odraslih muških članova.
- Imali veći broj članova porodice.
- Imali sve dozvole i propisane dokumente vezane za povratak.

- Bili angažovani oko povratka.

Donacije su dodjeljivane u skladu sa pomenutim kriterijima i tako se pristupilo obnovi Grapske sa do tada neviđenim oduševljenjem i odlučnošću. Pored donacija, svi oni koji su imali, ulagali su u gradnju kuća i vlastita sredstva, pa su gradili i više i bolje. Čak oko stotinu kuća u Grapskoj je izgrađeno vlastitim sredstvima povratnika.

Evo šta o tome u pomenutoj studiji o Grapskoj kaže Dr. Hans Skotte:

„Upravo je pomak odgovornosti na ljude koji su korisnici pomoći to što razlikuje pristup SRSA-e od ostalih programa asistirane samopomoći u Bosni. SRSA je insistirala na tome da sarađuje sa selom kroz jedno formalno tijelo organizovano od povratnika. Grapska je zbog svoje mjesne zajednice bila veoma dobro pripremljena, a njoj je potom delegirana odgovornost za:

- Razvijanje transparentnih kriterija na osnovu kojih bi dogovoreni broj korisnika bio izabran.

- Nabavku svih potrebnih ovlaštenja od lokalne administracije.

- Imenovanje nekoliko korisnika koje bi SRSA ovlastila da kontroliraju, potvrđuju i potpisuju papire u ime SRSA-e prilikom dostavke materijala.

Za svih deset godina koliko sam pratio proces obnove u BiH, nikad se nisam susreo sa programom obnove koji bi predao toliko „stvarne moći" korisnicima. Druge nevladine organizacije su pitanje izbora korisnika doživljavali kao tešku, kompleksnu i kao izuzetno osjetljivu dužnost, s obzirom da je riječ o imovnom poklonu velikih razmjera. Radi se o izboru dobitnika i gubitnika. [126]"

---

126 *Dr. Hans Skotte „Ponovna izgradnja Grapske". Povratak kući: Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini, Sida EVALUTION 05/19, str. 22*

Međutim, pored kuća, tokom rata su bili uništeni ili teško oštećeni i sva druga dobra, gospodarski objekti i komunalna infrastruktura neophodna za život i rad, odnosno za opstanak u Grapskoj.

Za održivi povratak sve to je trebalo obnoviti i dovesti u funkciju. Toga su bili svjesni kako u Mjesnoj zajednici tako i (na našu sreću) u Sidi i drugim međunarodnim organizacijama koje su ulagale u obnovu Grapske.

Dogovoreno je da SRSA/Sida donaira materijale za gradnju oko 2/3 kuća u selu i izgradnju škole, da USAID osigura i donira finansijska sredstva u izgradnju komunalne infrastrukture (vodovod, kanalizaciju, elektro-mrežu, trafoe i td.), a Luteranski Savez (LWF) je preuzeo izdržavanje i pomoć u okviru poljoprivrede.

<u>Obnavljanje i građenje kuća</u>

Politika i praksa samopomoći i prenošenje odgovornosti u raspolaganju sredstvima na ljude koji su i sami korisnici pomoći, dale su u slučaju Grapske izvanredne rezultate.

Kriteriji izbora korisnika pomoći su ispoštovani, zlouptrebe povjerenja nisu zabilježene, rokovi gradnje su ispoštovani, a raspoloživa sredstva su efikasno iskorištena, tako da je ukupna vrijednost obnovljenih kuća u Grapskoj bila gotovo dvostruka u odnosu na vrijednost uloženih donacija, a sam povratak Grapćana bio je daleko iznad očekivanog.

„SRSA-in prvi program potpisan krajem 1999. godine, osim što je preuzeo na sebe dogradnju 9 kuća koje su djelimično izgrađene sredstvima općine Tuzla, je financirao obnovu 80 kuća. Pola godine kasnije, su još 98 kuća i nova škola financirani od strane SRSA-e/Side. Drugim riječima, SRSA je namjeravala dati sredstva za izgradnju dvije trećine stambenih jedinica u selu. Ovo je puno više od uobičajene koncentracije ulaganja u BiH (UNHCR 1998. Solberg 2002.). 2003. godine kada je moje in-depth istraživanje bilo završeno, Sida/SRSA je nabavila materijal za izgradnju zdravstvenog centra, koji je također izgrađen na principu samopomoći, kao i za treću fazu obnove, koja je obuhvaćala obnovu 75 kuća.[127]"

---

[127] *Dr. Hans Skotte „Ponovna izgradnja Grapske" , Povratak kući: Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini, Sida EVALUTION 05/19, str. 26.*

G R A P S K A
obnavljanje zdravstvene ustanove

Ovih 75 kuća u trećoj fazi i obnova porušene zgrade zdravstvene ustanove, koje u prethodnim navodima spominje Dr. Hans Skotte, jeste svojevrsno priznanje Mjesnoj zajednici i nagrada Grapčanima za uspješan povratak, za pravovremeno izvršenje prve dvije faze obnove u skladu sa odredbama zaključenog ugovora, kao i za namjensko i efikasno korištenje raspoloživih sredstva.

Grapčani su, zajedno sa svojom mjesnom zajednicom, opravdali ukazano im povjerenje i ovlaštenja koji su im u raspolaganju materijalnim sredstvima data prvim ugovorom o donaciji materijala za obnovu kuća.

Zato je tri godine poslije, odnosno 13.03.2003. godine SRSA prihvatila i treću fazu obnove kuća tj. prihvatila je da donira materijale za izgradnju još 75 kuća i zgradu zdravstvene ustanove u Grapskoj.

Dalje u maju mjesecu 2003. godine i kasnije u Grapskoj su donirali gradnju kuća: Mercy CORPS 10, Kanton Tuzla 2, i još neke humanitarne organizacije Sarajevo 1, Malezija 1, Njemačka 1 kuća.

Na kraju „Obnova i razvoj Doboj“ iz entiteta RS izgradila je 7 novih kuća u Grapskoj.

U Grapskoj je, međutim, do sada ukupno obnovljeno preko 400 kuća, jer pored svih ovih obnavljanih iz donacija, još preko 100 kuća izgrađeno

je ličnim sredstvima njihovih vlasnika (a još su ih desetine u fazi gradnje). Od ovih stotinu samo je 19 kuća obnovljeno ili kompletirano uz pomoć kredita Side/World Vision-a. Istina, gotovo sva ova privatna ulaganja izdašno su potpomagana od naših ljudi iz inostranstva.

Obnavljanje komunalne infrastrukture

Za obnavljanje komunalne infrastrukture (vodovod, kanalizacija, elektro-mreža, trafoi i td.) u Grapskoj, kao što je naprijed već rečeno, bio je nadležan USAID. Međutim,"Za razliku od SRSA-e, USAID je posao vezan za izgradnju infrastrukture – uključujući vodovod, kanalizaciju i uvođenje električne energije u iznosu od **1.035.000** KM – organizovao na uobičajen način, putem otvaranja javne licitacije za izvođenje radova.

Ove investicije su trebale nadomjestiti ono što su lokalni Srbi u toku i poslije rata namjerno uništili. Radove je izvršio preuzimatelj posla iz Banjaluke koji je zaposlio samo par stanovnika Grapske. [128]"

Ovakvim pristupom obnavljanju komunalne infrastrukture, povratnici kao korisnici tog sistema i Mjesna zajednica kao njihov predstavnik i zastupnik, bili su isključeni iz nadzora nad izvršenjem projekta i iz učešća u njegovoj realizaciji.

Zbog toga se, kako u toku izvršavanja ovih poslova tako i kasnije pokazao niz propusta i nedostataka.

Nažalost, sve štete uzrokovane tim propustima, išle su samo na teret povratnika korisnika komunalne infrastrukture, a njih se ništa nije pitalo.

Evo nekih od tih propusta:

Obnavljanje komunalne infrastrukture davalo je mogućnost znatnog zapšljavanja nezaposlenih povratnika kojih je bilo u izobilju. To, međutim nije učinjeno, izuzev samo nekolicine njih i to na najtežim poslovima.

Redoslijed ovih poslova, kao i dinamika sa rokovima početka i završetka radova, nije usklađena sa poslovima na obnavljanju i gradnji kuća u selu. Posljedice su trpjeli povratnici – graditelji kuća jer im je u vrijeme građenja nedostajalo vode.

Izvođač radova na objektima komunalne infrastrukture nije bio odgovoran korisnicima za propuste i kvalitet posla. Zato je curilo na sve

128 Dr. Hans Skotte „Ponovna izgradnja Grapske". Povratak kući: Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini. Sida EVALUTION 05/19. str. 26.

strane kada je vodovod pušten u upotrebu. I ove štete su išle samo na teret povratnika korisnika.

Ostajući samo na ovih nekoliko opaski i ne ulazeći dalje u analizu ovog pristupa obnovi (npr. analiza efikasnosti upotrebe raspoloživih sredstava), odmah se vide mnogostruke prednosti pristupa obnovi kuća što ga je u Grapskoj primijenila SRSA, tj. sa pomakom odgovornosti na ljude korisnike pomoći i njihovu mjesnu zajednicu, a što se razlikuje od svih ostalih programa asistirane samopomoći u Bosni i Hercegovini i čini ga neuporedivo najefikasnijim.

Obnava objekata za obrazovne, zdravstvene i druge potrebe

Ustanove i objekti za zadovoljavanje zdravstvenih, obrazovnih, duhovnih, sportskih, odgojnih i drugih kulturnih potreba ljudi, neophodni su savremenom čovjeku gotovo jednako kao i kuće-stanovi i objekti komunalne infrastrukture.

Međutim, kada su povratnici došli na ruševine i zgarišta, onda je najvažnije bilo ljudima osigurati krov nad glavom.

Zbog toga je i sva aktivnost bila prvenstveno usmjerena na pribavljanje sredstava i osiguravanje drugih uslova za gradnju i obnovu kuća za stanovanje i obnavljanje komunalne infrastrukture.

Tek u drugoj fazi obnove planirana je, između ostalog, i izgradnja školske zgrade, a koju je izgradila i opremila SRSA /Sida.

Obnovljena škola u Grapskoj opet je počela sa radom u 2002./3. školskoj godini i od tada radi bez prekida.

Tri godine poslije početka obnove Grapske, odnosno 13.03.2003. godine SRSA je prihvatila plan i za treću fazu obnove gdje je, između ostalog, ušla i donacija materijala za obnovu zgrade zdravstvene ustanove u Grapskoj.

Tako smo zdravstvenu ustanovu obnovili zajednički sa švedkom humanitarnom organizacijom i to SRSA/Sida je donirala građevinski materijal, a radovi i oprema realizovani su u domaćoj izvedbi.

Naša zdravstvena ustanova, ponovo obnovljena i osposobljena za funkciju, a sa radom je počela 2005. godine i od tada radi neprekidno.

Za obnavljanje sportskih, vjerskih i drugih ustanova i objekata duhovne kulture, mada su svi oni neophodni, međunarodne humanitarne organizacije nisu imale namjere niti volje da doniraju sredstva ili učestvuju i u toj gradnji u Grapskoj.

Ipak, i u ovom slučaju Grapćani nisu čekali skrštenih ruku nego su svojim trudom, te ličnim učešćem i finansijskum doprinosima obnovili i izgradili niz objekata za svoje vjerske potrebe kao što su džamija, gasulhana, hodžinska kuća, ograđivanje harema sa uređenjem mezarja i drugo.

Pored toga, privode se kraju i radovi na turbetu, te dovršava uređivanje njegove okoline. Ovim turbetom i prostorom uređenim oko njega, Grapćani su dobili trajno spomen obilježje: nevinim žrtvama zločina iz 1992. godine, poginulim braniocima Grapske i Bosne i Hercegovine pripadnicima Armije BiH, te svim Grapćanima stradalnicima tokom napada, progona i rata 1992. – 1995. godine.

Vrijedno je pomena i to da su sve radove, izuzev izrade projekata i gradnje munare uz džamiju, na ovim objektima obavljali stručnjaci, majstori i pomoćni radnici iz Grapske.

U svemu ovome, takođe, nemjerljivo veliki doprinos dala je i još daje naša dijaspora, to jest oni Grapćani koji su boravili i koji još borave i rade u inostranstvu.

I na kraju, u vezi sa obnavljanjem Grapske i njenih ustanova i institucija, ostaju i dalje potrebe da se opet izgradi dom kulture, te obnove i urede igrališta i sportski tereni. Time će se osigurati osnove za reaktiviranje i obnavljanje sportskih i drugih kulturno-zabavnih klubova i društava, a koji su neophodni Grapskoj kao jedna od njenih dimenzija postojanja i ispoljavanja.

Pomoć u izdržavanju povratnika

Izdržavanje i pomoć u okviru poljoprivrede preuzeo je Luteranski Savez (LWF). Sida je kroz Luteranski Savez obezbijedila dva traktora, poljoprivredne mašine, 75 motornih pila, 14 velikih plastenika, 20.000 kg raznih sjemena, sadnice voća, piliće, krave i td.

Mada se lista materijalizovanih donacija za izdržavanje povratnika i za poljoprivredu naprijed pobrojanim ne završava, ipak se može reći da se ova komponeneta ukupne pomoći za održivi povratak u Grapskoj najsporije ostvaruje, a bilo je i drugih nedostataka. Bilo je prodavanja dodjeljivanih pomoći: i motornih pila, i motokultivatora, i plastenika i krava, a pitanje egzistencije mnogih povratnika i dalje je ostalo neriješeno.

Sada nakon povratka u Grapsku, živjeti i raditi se mora i dalje. Nije moguće ne dolaziti u dodir i ne kontaktirati, pa i sa komšijama Srbima, ali i sa vlastima u entitetu Republici Srpskoj. Kako to, međutim, ostvarivati kad i pored svega, još niko nije procesuiran i suđen za zločine u Grapskoj, iako o svemu tome, veoma dobro znaju i naše komšije Srbi, ali i vlasti u entitetu Republici Srpskoj, pa i u državi Bosni i Hercegovini.

Danas je u entitetu Republici Srpskoj faktički sva vlast u srpskim rukama. Međutim, nama Bošnjacima, više puta ponovljeno iskustvo, ukazuje da ako je srpski entitet i ako je sva vlast u srpskim rukama, lojalnost Bošnjaka tom entitetu i toj vlasti neće ih spasiti od uništavanja.

Sljedstveno tome, upravljanje institucijama države u bilo kojem dijelu Bosne i Hercegovine, ukoliko i dalje ostane pod kontrolom samo Srba, biće to neminovno pogubno za Bošnjake muslimane.

Zbog toga se postojeće stanje mora mijenjati. Početi se mora sa promjenama Ustava pa dalje. Mora se graditi država Bosna i Hercegovina i državne institucije koje će po istim principima funkcionisati na cijelom teritoriju ove države i koje će jednako štititi sve njene građane, narode i narodne manjine.

Što i kako dalje, sa ovim saznanjima i iskustvima, a u sadašnjim odnosima i okruženju?

Odgovore na ova i sva druga pitanja našeg bitisanja i opstanka moramo dati mi sami, jer se o nama radi – o životima i opstanku nas i naše djece, o našoj sadašnjosti i budućnosti, o opstanku Bošnjaka muslimana na ovim prostorima!

Pri svemu ovome ne smijemo zaboraviti sve ono što su nam činili i učinili, ali i da su uvijek spremni, ukoliko im se pruži nova prilika, na mig svojih voždova, to bez razmišljanja ponovo učiniti. Toga moramo biti svjesni i to stalno imati na umu.

Iako su na prostoru Grapske sa svojom pomoći i donacijama još prisutni Luteranski Savez i Mercy CORPS, koji pokušavaju kombinacijom kredita i pomoći u saradnji sa „Partnerom [129]“, da osiguraju nabavku muznih krava, mehanizacije i opreme, ipak i dalje ostaje da:

„Razvoj osnove za održivo izdržavanje je jedan od najozbiljnijih izazova s kojim se Grapska susreće. Iako je došlo do nekih poboljšanja

[129] *„Partner" je mikrokreditna organizacija koja djeluje na širem prostoru Bosne i Hercegovine.*

kada je riječ o institucijama, postoji osjećaj da su Bošnjački interesi otvoreno sabotirani.[130]"

Ova konstatacija i ocjena Dr. Hansa Skotta, o osnovi za održivo izdržavanje povratnika u Grapskoj, veoma je bitna jer ukazuje na suštinu problema sa kojim će se sve više povratnici Grapčani morati suočavati, odnosno problema koji će morati rješavati da bi opstali i ostali u Grapskoj.

Dva su osnovna aspekta ovog životnog problema Grapske i Grapćana:

Prvi je stvaranje i razvoj osnove za rad, osnove za isplativu proizvodnju kvalitetnih dobara, odnosno osnove za izlazak na tržište sa konkurentnim robama, a to znači i stvaranju osnove za zapošljavanje postojeće radne snage.

Drugi aspekt u rješavanju problema opstanka Grapske i Grapćana jeste nenaklonjeno okruženje. Okruženje u kojem su Bošnjački interesi otvoreno sabotirani, pa i od organa i institucija opštinske i entitetske vlasti.

O rješavanju ovih pitanja više riječi biće u narednom poglavlju, gdje se govori o mogućnostima, vizijama i perspektivama opstanka u Grapskoj, sa naznakama elemenata strategije i planova njenog razvoja.

...

---

130 Dr. Hans Skotte „Ponovna izgradnja Grapske" Povratak kući: Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini, Sida EVALUTION 05/19 , str. 28.

VII – GRAPSKA - Vizije opstanka i naznake strategije razvoja

O Ustavu i zašto o ustavu?

O Ustavu se mora misliti i govoriti zato što se njime definiše ambijent i odnosi tj. cjelokupno okruženje u kojem se uređuje i živi život u gotovo svakoj državi.

Rasprave o Ustavu i ustavnim promjenama u Bosni i Hercegovini se vode i vodiće se sve dotle dok se ne sačini i usvoji, odnosno dok se ne dobije «pravi» Ustav Bosne i Hercegovine; Ustav koji će biti bez ovako definisanih entiteta, već Ustav po mjeri svih njenih građana; Ustav koji će Bosni i Hercegovini omogućiti ravnopravno uključivanje u međunarodne institucije i asocijacije i koji će je učiniti ravnopravnom sa ostalim državama Evrope i svijeta.

Mirovni sporazum (Ustav BiH je jedan od njegovih aneksa), koji je sačinjen i zaključen u Dejtonu SAD, te potvrđen i verifikovan u Parizu, dramatično je uticao na sudbinu i historiju Bosne i Hercegovine, a to dalje znači i Grapske. Zato ovdje želimo da istaknemo nekoliko momenata u vezi s dejtonskim Ustavom.

Usuđujemo se o ovome govoriti zato što je, sticajem okolnosti, jedan od autora bio član Komisije za ustavna pitanja Republičke Skupštine SR BiH, u periodu 1969.-1974. godine.

To je bilo vrijeme izrade i donošenja Ustava iz 1974. godine, kojim je i SR BiH definisana kao jedna od šest ravnopravnih saveznih država u sastavu SFRJ-e.

Prvo, izražavamo svoju podršku i pridružujemo se nastojanjima za mijenjanje Dejtonskog, odnosno izradu pravog Ustava države Bosne i Hercegovine, jer je krajnje vrijeme da se to uradi.

Drugo, danas nakon što je proteklo deset i više godina od zaključivanja Mirovnog sporazuma uz opstajanje i tavorenje države Bosne i Hercegovine po odredbama dejtonskog Ustava, često se ističe i naglašava da je njegov značaj, uglavnom, u zaustavljanju rata na ovim prostorima. Ostalo se marginalizira, a ističu se i nabrajaju njegove loše strane.

Podržavamo kritička promišljanja na važeća ustavna rješenja i slažemo se s time.

Međutim, značaj Mirovnog sporazuma iz Dejtona i Pariza (a Ustav BiH je njegov sastavni dio), ne možemo svoditi samo na zaustavljanje rata u Bosni i Hercegovini.

U prilog tome navodimo nekoliko napomena o dva pitanja i to:

- O državnosti Bosne, odnosno Bosne i Hercegovine i
- O značaju Mirovnog sporazuma iz Dejtona i Pariza.

Državnost i međunarodni subjektivitet Bosne, seže u dosta daleku prošlost. Ipak, pri ovome valja uvijek imati na umu da državnost i suverenitet Bosne, odnosno Bosne i Hercegovine tokom posljednjih nekoliko stotina godina nisu bili na ovim prostorima; bili su izmješteni. (Sve od godine 1463. kada je sultan Mehmed II – Fatih, faktički uništio državu Bosnu, pa do godine 1992. kada je Alija Izetbegović državu Bosnu ponovo pokušao uspraviti na noge i pokazati svijetu da ona postoji). Svih tih godina između toga, drugi su o nama odlučivali, ili u Carigradu, ili u Beču, ili u Beogradu, pa čak tokom Drugog svjetskog rata, u vrijeme NDH i u Zagrebu.

Kada su, međutim, u turbulentnim vremenima na prostorima bivše SFRJ-e, početkom posljednjeg desetljeća prošlog vijeka, država Bosna i Hercegovina i narodi u njoj, proglašavajući 03.03.1992. godine nezavisnost, odlučili da svoj suverenitet i svoju državnost vrate tamo gdje i pripada tj. na prostore BiH, odnosno Bosancima i Hercegovcima, a međunarodana zajednica, preko SAD-a i EU-a (06.04.1992.) i UN-e to formalno i prihvatile, odmah je na suverenu Bosnu, odnosno na državu Bosnu i Hercegovinu izvršena agresija i započeo je rat.

Međunarodnoj zajednici je trebalo tri i po godine da posmatra neviđene užase i zločine, naročito nad Bošnjacima koji su vezivno tkivo države Bosne, i to u uslovima kada im je onemogućavano čak i da se brane – toliko je trebalo, prije svega nekim zemljama Evrope, da se uvjere da države Bosne i faktički ima i da konačno treba nešto poduzeti za tu državu.

Tek na kraju 1995. godine u Dejtonu (SAD) je sačinjen i parafiran, a u Parizu verifikovan, odnosno potpisan Mirovni Sporazum, kojim se okončala agresija na državu BiH i zaustavio rat u Bosni i Hercegovini.

Pored zaustavljanja rata, Mirovnim sporazumom pod pokroviteljstvom međunarodne zajednice, a prije svih SAD i Evropske Unije, ali uz učešće i potpise i predstavnika SRJ i RH, Bosni i Hercegovini je potvrđen kontinuitet državnosti i suverenitet te njena teritorija u avnojevskim

granicama. Time su državnost i (u znatnoj mjeri) suverenit Bosne i Hercegovine, konačno vraćeni njoj samoj.

To je takođe jednako značajno kao i zaustavljnje rata, jer sjetimo se, zbog toga su agresori i počeli rat u Bosni i Hercegovini, tj. da unište njenu državu.

Sve manifestacije napadača bile su usmjerene na uništavanje i zatiranje Bošnjaka kao vezivnog tkiva države Bosne i Hercegovine, ali i uništenja te države i njenih institucija.

Mnogi od bosanskih Srba, a i Hrvata u znatnom broju, pa čak i neki od Bošnjaka bili su veoma ubojito oružje u rukama agresora. Srpski nacionalisti su to dobrim dijelom ostali još i danas.

Ipak, sada mnogi izjavljuju, pa čak se i kunu, kako su za državu Bosnu i Hercegovinu. Hajde neka fala Bogu, ukoliko je to stvarno tako. Međutim, nama koji smo tu iznutra živjeli i preživjeli agresiju, ratna pa i poratna zbivanja i dešavanja, teško je povjerovati u to bez ostatka i bez propitivanja i pitanja kao što su:

Kada ste toliko za državu Bosnu i Hercegovinu, a kako to da mnogi stadoste na stranu onih koji napadoše na tu državu?

Što su na, gotovo, svakom preostalom zidu bošnjačkih kuća, koje ste rušili i spaljivali, bila iscrtana ocila i pisalo „СДС“ i «Ово је Србија»?

Što iz imena svakog grada, mjesta i toponima, svugdje gdje god ste to mogli, izbrisaste i ukloniste pridjev bosanski?

Što na sve načine pokušavaste da osporite tužbu Države BiH – tj. naše države protiv agresora?

Što toliki otpor davaste i dajete svakom pokušaju reanimacije i građenja države Bosne i Hercegovine i stvaranja i jačanja njenih institucija kao što su: jedinstveni novac, putne isprave, granična služba, sudstvo, vojska, policija, vlada i td.?

Danas kada sumiramo rezultate Dejtonskog Sporazuma, možemo reći da jedanaest godina koliko je on na snazi, jeste puno vremena i da smo očekivali da će se za tih jedanaest godina u Bosni i Hercegovini postići mnogo više nego što je ostvareno, posebno na ekonomskom planu.

Međutim, kada u ocjenjivanju i suđenju o postignutom malo prigušimo naše želje i očekivanja, a izoštrimo nešto objektiviziraniju vizuru onda vidimo, a možemo i reći da je u proteklih jedanaest godina dosta toga urađeno. To je postignuto, prije svega, zahvaljujući pomoći institucija i

asocijacija međunarodne zajednice, jer bez njih teško da bi se održala država Bosna i Hercegovina.

Urađene su velike stvari za ovu državu, a to su:

- Međunarodno je priznata državnost i prihvaćen subjektivitet i kontinuitet Bosne i Hercegovine. Čak su i šefovi SRJ i RH bili primorani da to prihvate i potpišu. Dokumenti i na njima potpisi ostaju trajno i to je ono što vrijedi u međunarodnim relacijama, a sve drugo su samo priče.

- Suverenitet Bosne i Hercegovine nije više niti u Carigradu, niti u Beču, niti pak u Beogradu ili Zagrebu, nego ondje gdje i pripada – u državi Bosni i Hercegovini.

Bosna i Hercegovina danas jeste država sa gotovo svim neophodnim atributima državnosti:

- Ima teritoriju,
- Ima stanovništvo,
- Ima granice, carine i graničnu službu,
- Ima parlament i vladu,
- Ima sud i zatvore,
- Ima vojsku i policiju.

Privreda i građani imaju svoju monetu, građani imaju osobne i putne isprave i td. i td.

Istina, sve ovo, iako uz izdašnu pomoć i «guranje» institucija i asocijacija međunarodne zajednice, ide veoma teško, a puno toga još i «škripi». Mnogima se to čini i sporo i neracionalno. Mora se, međutim, stalno imati na umu da puno od toga nije bilo u Bosni u posljednjih nekoliko stotina godina. Vratiti to i osposobiti državu da samostalno funkcioniše nije mala stvar, a naročito nije kada postoje faktori i iz vana i iznutra koji pokušavaju to rastakat i crvati.

Zato kada cijenimo rezultate implementacije Dejtonskog Sporazuma i Ustava, onda ovo niti danas niti u budućnosti ne treba zaboravljati.

Sasvim je drugo sada, kada je uslov opstanka Bosne i Hercegovine izgrađivanje institucija države i društva, ali takvih koje će osiguravati da ona samostalno funkcioniše i razvija se bez pomoći i poticaja međunarodne zajednice.

Tu nas Dejtonski Ustav sada ne podstiče, nego naprotiv otežava nam, koči i onemogućuje; drugim riječima, društveni odnosi definisani Dejtonskim Ustavom postali su preuski i tijesni; postali su, što bi rekao Marks, »okovi», koji onemogućuju dalje dograđivanje državnosti Bosne i Hercegovine i njeno samostalno funkcionisanje kako bi, kao i ostale države, postala ravnopravnim članom međunarodne zajednice.

Zato treba izraditi i usvojiti «pravi» Ustav Bosne i Hercegovine. Ustav po mjeri svih njenih građana. Ustav koji će Bosni i Hercegovini omogućiti samostalno funkcionisanje i uključivanje u međunarodne institucije i asocijacije, a koji će je učiniti ravnopravnom sa ostalim državama Evrope i svijeta.

Time se i nama Grapčanima otvara vizija i perspektiva normalnog življenja u normalno uređenoj državi, a što u sadašnjim uslovima nije slučaj

Perspektive i mogućnosti našeg opstanka nakon povratka u Grapsku

Sada treba odgovoriti na pitanja u vezi sa posljedicama napada, ubijanja, protjerivanja, stradanja i zločina nad Grapčanima kao i Bošnjacima i muslimanima uopće, te na pitanje o mogućnosti da se ponove zločini i pokušaji našeg istrebljivanja na prostorima Balkana, odnosno Bosne i Hercegovine:

Prvo, pitanje je da li se i što se sve promijenilo poslije zločinjenja nad muslimanima Balkana u periodu 1992. do 1999. godine, a u odnosu na ranije zločine počev od 1807. pa do zločina 1945. godine, koji su uporno zataškavani i o kojima javnost nije bila dovoljno upoznata?

Odgovor bi mogao biti, da poslije zločina u 1992. pa do 1999. godine ima promjena i to:

Zločini nad muslimanima Balkana nisu se više kao ranije dešavali u medijskoj tišini. Zahvaljujući novinarima, prije svega Amerikancima, većina medijskih blokada je probijena i svjetska javnost je upoznata sa mnogim monstruoznim zločinima nad Bošnjacima, kao i o tome ko su izvršioci tih zločina.

Nažalost, javnost nije dovoljno saznala o nekim veoma teškim i monstruoznim zločinima kao npr. o razmjerama i monstruoznosti zločina izvršenih nad Grapskom, njenim stanovništvom i materijalnim i kulturnim dobrima. Zato trebamo još više poraditi (nije kasno jer ratni zločini nikad ne zastarijevaju) na upoznavanju javnosti, a posebno nadležnih institucija i tužilaštava kako bi se i ovi zločini procesuirali i zločinci kaznili.

Promjena je i u tome što je većina prognanih i izbjeglih išla prema zemljama Zapadne Evrope, unatoč pokušajima da se njihovi putevi opet kanališu prema Republici Turskoj i Albaniji.

Prognanici o čijim sudbinama su mediji u zapadnim zemljama upoznavali tamošnju javnost, takođe, su uticali da se zločini nad Bošnjacima muslimanima nisu više dešavali u medijskoj tišini kao ranije. Tako upoznata tamošnja javnost pritiskala je vlade zapadnih zemalja da zaustave dalja zločinjenja.

Zemlje NATO-a su, prvo 1995. u Bosni, a potom 1999. godine na Kosovu tek vojnom intervencijom primorale zločince da prestanu sa protjerivanjema, zločinima nad muslimanima Bošnjacima i Albancima. To je takođe promjena sa kojom planeri i izvršioci zločina nisu računali.

Ujedinjene Nacije su osnovale međunarodni sud (Tribunal) za ratne zločine sa sjedištem u Hagu. Puno zločinaca je suđeno i osuđeno. Mnogi, nažalost, još nisu, a što ne znači i da neće. Značaj ovog suda je, međutim, i u tome što svi budući planeri, naredbodavci i izvršioci ovakvih zlodjela moraju računati sa međunarodnim sudom za ratne zločine.

Promjena je i u tome što su UN-e i gotovo cijela međunarodna zajednica učinili veoma ozbiljan napor da se situacija na terenu dovede u pređašnje stanje. Šta to znači? To znači da se svi izbjegli, raseljeni i protjerani vrate u svoj zavičaj. Da se povratnicima izgrade, odnosno pomogne izgradnja porušenih domova i da im se vrati ili nadoknadi njihova imovina.

Iako su na ovom učinjeni ozbiljni napori, ipak je dovođenje situacije na terenu u pređašnje stanje, samo djelimično uspjelo. Velike su bile razmjere zločina i velika je vremenska distanca. Uz to mnogi od zločinaca su još i dalje na slobodi, a učestvuju i u vlasti pa ometaju privođenje zločinaca pravdi kao i dovođenje situacija na terenu u pređašnje stanje.

I na kraju, međunarodna zajednica je primorala sve tri balkanske zemlje potpisnice Mirovnog Sporazuma iz Dejtona i Pariza da preuzmu obavezu i na svojim sudovima počnu sa procesuiranjem ratnih zločina od 1992. godine pa dalje. To je takođe veoma značajna promjena na bolje koja može (ali i ne mora) doprinijeti kako pomirenju tako i dovđenju situacije na terenu u pređašnje stanje.

Drugo, pitanje koje se u svjetlu nastalih promjena postavlja jeste, kakve su mogućnosti i vjerovatnoća da se opet ponove zločini nad muslimanima Balkana, a sljedstveno tome i Bošnjacima pa i Grapčanima?

Odgovor bi mogao glasiti da bez naprijed naznačenih promjena i mjera, koje je na Balkanu i šire provela i još provodi međunarodna zajednica, gotovo je izvjesno da bi se zločini nad Bošnjacima i uopšte nad muslimanima Balkana opet ponavljali.

Ponovljeni zločini bi bili bezočniji i još žešći sve do ostvarenja velikosrpskih ciljeva koje je postavila i definisala srpska nacionalistička elita, bezrezervno potpomognuta od strane Srpske crkve, a prešutno od vlada nekih evropskih zemalja.

Svim ovim dešavanjima pogodovala je i još pogoduje postojeća, dosta davno uspostavljena, konstelacija odnosa i određenje prema muslimanima u Evropi, na Balkanu pa donekle i u svijetu, a koji se veoma sporo mijenjaju.

U savremenom svijetu se protiv muslimana više ne vode križarski ratovi, ali se zato muslimani u zapadnom kršćanskom svijetu tretiraju kao remetilački faktor. To određenje utkano je u gotovo sve pore zapadnog krišćanskog društva.

To određenje, bilo implicite i prikriveno, bilo eksplicite i otvoreno, sastavnica je strategije i politike svake krišćanske države.

Održavanju takve konstelacije odnosa i ovakvog tretmana muslimana, veliki doprinos su davale i daju terorističke i ekstremističke organizacije i asocijacije sa muslimanskum predznakom, kao i politika i praksa zvaničnih vlasti u nekim islamskim zemljama.

Vlade Velike Britanije, Rusije i Francuske su tokom posljednjih dvjesto godina, uvijek srpske nacionaliste koristile kao izvršioce «prljavih poslova» njihove balkanske politike.

Srpski nacionalisti su to uvijek zdušno prihvatali, jer im se to uklapalo u njihove nacionalističke i ciljeve velikosrpstva.

U ovako uspostavljenoj konstelaciji odnosa na Balkanu, došlo je do promjena utoliko što su SAD-e svojim uključivanjem unijele veću dozu objektivnosti u rješavanje sukoba.

Međutim, teroristi i ekstremisti sa muslimanskum predznakom, su se svojim djelovanjem „pobrinuli" da nacionalisti i zločinci sa Balkana ne ostanu bez svojih «opravdanja i argumenata».

Prema tome, i pored naznačenih promjena i mjera, koje je na Balkanu i šire provela i još provodi međunarodna zajednica, i dalje nije isključena mogućnost, a postoji i određeni stupanj vjerovatnoće da se opet u budućnosti, mogu ponoviti zločini nad muslimanima sa ovih prostora.

Tu vjerovatnoću ponovnog zločina nad Bošnjacima muslimanima povećava i sadašnje postojeće stanje, neuređenosti i nefunkcionisanja države Bosne i Hercegovine i njenih institucija u svim segmentima vlasti i na cijeloj njenoj teritoriji.

U entitetu Republici Srpskoj npr. (gdje pripada Doboj pa i Grapska) sva vlast je faktički u rukama Srba.

Takva situacija je i sa administracijom pa i svim zaposlenim u državnim službama i javnim ustanovama, jer su i one potpuno u rukama Srba.

Biti Bošnjak u entitetu Republici Srpskoj gotovo je isto kao i biti stranac, ali ne iz njima prijateljske države i naroda.

Promjene u državi sa promjenama društveno-ekonomskih odnosa

Neposredno prije rata u Bosni i Hercegovini, kao i u svim državama izašlim iz sastava SFRJ, krenuo je proces prelaska iz socijalizma u kapitalizam. Taj proces koji je nastavljen tokom, a i poslije rata donosi veoma krupne, u početku retrogradne, promjene u drštveno-ekonomskom položaju i statusu kako pojedinaca i porodica tako i društvenih grupa i zajednica.

Najznačajnije i najdramatičnije promjene u tom procesu dešavale su se kroz transformaciju (pretvaranje) društvene u privatnu svojinu. Ne ulazeći u detalje niti u anlizu transformacije oblika svojine, za svrhu ovog rada biće dovoljno samo nekoliko konstatacija i napomena.

Prvo je izvršena transformacija društvene u državnu svojinu. Državnom svojinom tokom ratnog stanja upravljale su, a uz to i sebi uzimale, nacionalističke političke elite bez ikakvih kriterija racionalnosti.

Poslije rata privatizacija je vršena na nivou entiteta. U tom procesu, nacionalističke političke elite su mogućnost prisvajanja zadržale samo za odabrane među sobom, dok su svim ostalim građanima nudili mrvice, a građanima drugih nacionalnosti čak ni toliko.

Građanima drugih nacionalnosti onemogućavan je pristup i njihovoj vlastitoj i privatnoj imovini, a kojom su neprikosnoveno raspolagali čak i u vrijeme socijalizma.

Predstavnici međunarodnih institucija i asocijacija svojim čestim intervencijama su u tom pogledu nešto i poboljšavali stanje ali puno toga i dalje će ostati nenadoknađeno, obzirom da je ta imovina sistematski pljačkana i uništavana tokom cijelog rata i neposredno poslije rata.

Tako su i Grapčani imali samo štetu u procesu transformacije i privatizacije društvene imovine, a uz to su njihova privatna imovina i gotovo svi ekonomski potencijali bili uništeni.

Za razliku od predratnih uslova kada su mnogi Grapčani radili u brojnim fabrikama, javnim preduzećima, državnim i društvenim službama, a pored toga još i u inostranstvu kao i na vlastitim sredstvima rada i u vlastitim firmama i zanatskim radnjama, danas, međutim, svega toga više nema.

Ostalo je samo prepolovljeno stanovništvo u djelimično obnovljenim kućama, zapušteno Grapsko polje kao i ostali zemljišni posjedi, a šume u vlasništvu Bošnjaka isječene sve što se isjeći moglo.

Sada je raspoloživo samo nešto stoke, te poljoprivrene mehanizacije i opreme po nekim domaćinstvima, donirano ili kupljeno nakon povratka u Grapsku.

To je sadašnja realnost koju moramo imati na umu i osnova od koje moramo polaziti u našim vizijama opstanka na ovim prostorima, kao i strategiji razvoja Grapske.

Sadržina strategije i planova razvoja Grapske

Spoznaje o pozitivnim promjenama u politici svjetskih sila, prema muslimanima Balkana; promjenama koje, s jedne strane, kažnjavaju zločine i genocid uopšte, pa i nad muslimanima, treba uobziriti i imati na umu pri definisanju i izradi strategije i planova našeg opstanka i razvoja u Grapskoj i na ovim prostorima.

S druge pak strane, treba imati i neophodnu dozu obazrivosti, zbog mogućnosti da se zločini nad nama opet ponove.

Isto tako, u strategiju i planove našeg opstanka i razvoja u Grapskoj treba ugraditi neophodnost i potrebu donošenja Ustava Bosne i Hercegovine i odgovarajućih promjena u uređivanju društvenih odnosa i izgrađivanja institucija države Bosne i Hercegovine, a po mjeri svih njenih građana.

Sljedeće što treba imati na unu i što mora biti sastavnica planova opstanka i razvoja Grapske jesu nastale promjene u drštveno-ekonomskom položaju i statusu kako pojedinaca i porodica tako i cijele Grapske kao društvene zajednice Bošnjaka u entitetu Republici Srpskoj.

Ove promjene koje su nastajale i koje su se dešavale u procesu transformacije društvene u privatnu svojinu kao i promjene u političkom i

društveno-ekonomskom statusu pojedinaca i društvenih grupa, nastajale tokom rata i u poratnom vremenu veoma su duboke, a imaće i dalekosežne posljedice.

Grapska i njeno stanovništvo su, gotovo, u potpunosti bili isključeni iz učešća u prisvajanju društvene imovine mada je to i naš minuli rad, jer smo i mi svih 50 godina učestvovali u stvaranju i uvećavanju društvene imovine u SR BiH i SFR Jugoslaviji.

Drugo, gotovo svi društveno-ekonomski potencijali i resursi Grapske su razoreni i uništeni, a vlastima i odgovornim u entitetu Republici Srpskoj nije niti na kraj pameti da to nadoknade ili kompenzuju.

Sve ove spomenute i nespomenute promjene proizvele su za Grapsku i Grapćane ambijent kao i društveno-ekonomsko i političko okruženje sasvim drugačje od onog na koje smo navikli u posljednjih pedesetak godina.

To dalje znači:

- Sa razvojem se mora polaziti gotovo od nule.

- Oslanjati se možemo samo na vlastite snage i pouzdavati u svoje sposobnosti.

- Opstanak i razvoj prinuđeni smo planirati i ostvarivati u okruženju koje nam nije naklonjeno i u kojem su sabotirani bošnjački interesi.

Eto i to je, takođe, realnost sa kojom moramo računati u našim vizijama i planovima opstanka i razvoja na ovim prostorima.

Međutim, svo naše dosadašnje iskustvo sa pripremama za povratak i samim povratkom koji se u početku činio nemogućim, govori nam da je moguće gotovo sve sa ljudima koji znaju šta hoće, koji imaju čvrstu volju i odlučnost da to i ostvare, a Grapska ima i uvijek je imala takve ljude.

Isto tako, mnoge činjenice, konstatacije i ocjene date na osnovu prednje analize navode na zaključak i daju nadu da će se Grapska opet moći učiniti mjestom ugodnog boravka i življenja njenog stanovništva sa mogućnostima daljeg napretka i razvoja.

Tu nadu potkrepljuju i opšte tendencije i kretanja u svijetu, a naročito u Evropi, kao i u Bosni i Hercegovini i njenom okruženju.

Naravno, neophodne su i određene promjene i poboljšanja u bližem i daljem okruženju Grapske.

Naše nade i očekivanja da Grapsku opet učinimo prosperitetnom za dobrobit njenog stanovništva, potkrepljuju i dosadašnji uspjesi i rezultati našeg povratka i obnove sela.

Dalje, tu su i komparativne prednosti koje nam se nude, a njih treba samo prihvatiti i koristiti u funkciji našeg opstanka i razvoja.

Osnovne komparativne prednosti Grapske jesu:

- Stanovništvo koje je i brojno i sposobno. Sposobno i obrazovano stanovništvo Grapske posjeduje i znanja i vještine koje mu omogućuju da ovladava i upravlja najsavremenijim tehnološkim procesima gotovo u svim sferama ljudske djelatnosti. Ovu komparativnu prednost treba koristiti pa razvoj usmjeravati ka radno-intenzivnim djelatnostima i tehnologijama tj. djelatnostima koje zahtijevaju puno znanja i puno ljudskog rada.

- Grapsko polje i obronci Becnja nude veoma široke mogućnosti u poljoprivrednoj proizvodnji, stočarstvu, voćarstvu, povrtlarstvu i slično. Na prostoru cijelog Grapskog polja moguće je sa malim ulaganjima osigurati kontinuirano navodnjavanje, a čime se uz primjenu savremene tehnologije mogu višestruko uvećati sadašnji prinosi, naročito povrća. Ova pogodnost kombinovana sa sposobnom i obrazovanom radnom snagom uz primjenu savremene tehnologije i sredstava rada, daje neslućene mogućnosti za povećanje prinosa i kvaliteta u poljoprivrednoj proizvodnji, a to bi dalje omogućavalo organizovanje otkupa ovih proizvoda ali i otvaralo mogućnosti organizovanja viših faza prerade mesa, mlijeka, voća, povrća i slično.

- Umjerena klima sa dovoljno kiše, odnosno vlage i dovoljno sunčanih dana, odnosno toplote i svjetlosti omogućuju uzgoj i dobre prinose u veoma širokoj lepezi žitarica, krmnog bilja, voća i povrća kao i uzgoj gotovo svih vrsta krupne i sitne stoke i peradi. Ukoliko se u ovim uslovima umjerene klime uvede i plastenička proizvodnja npr. povrća, cvijeća, ljekovitog bilja i tome slično onda se znatno povećava broj dana pogodnih za

vegetaciju biljaka u plasteniku. Pogodnost umjerene klime i plasteničke proizvodnje kombinovana sa obrazovanom i sposobnom radnom snagom, plodnim zemljištem i mogućnošću navodnjavanja, između ostalog, povećava broj sjetvi i žetvi, omogućuje povećanje prinosa proizvoda i povećanje njihovog kvaliteta. U plasteničkoj proizvodnji, faktički su proces proizvodnje, prinosi i kvalitet proizvoda pod kontrolom proizvođača, tako da ih može planirati i usmjeravati prema zahtjevima tržišta.

- Dosta dobri putevi kao i transportna sredstva i ostala sredstva veze omogućuju relativno brz i jeftin prevoz roba i materijala kao i dostupnost neophodnim informacijama. Isto tako pogodno i ravno Grapsko polje kao i ostalo poljoprivredno zemljište sa mrežom pristupnih puteva omogućuju nesmetan pristup transportnih sredstava i poljoprivredne mehanizacije kao i obradu zemljišta te ubiranje ljetine savremenim poljoprivrednim mašinama. Ova pogodnost koju daju putevi i komunikacije olakšava pristup tržištu i pojeftinjuje transport roba, a laka dostupnost i povoljna konfiguracija poljoprivrednog zemljišta smanjuju troškove proizvodnje. Ukoliko se koristi u kombinaciji sa prethodne tri, efekti ove pogodnosti će se višestruko povećati.

Naprijed su istaknute komparativne prednosti za razvoj Grapske koje se iz sadašnje vizure uočavaju kao najznačajnije. Ipak postoji još niz drugih mogućnosti, a koje u strategiji i planovima razvoja ne treba zanemarivati. Takva mogućnost je npr. uslužno zanatstvo, obzirom na veličinu naselja i brojnost domaćinstava. Tu je i proizvodno zanatstvo, a ne treba isključivati ni mogućnost otvaranja industrijskog pogona jer Grapska ima obrazovanu radnu snagu koja može brzo ovladati savremenom tehnologijom industrijske proizvodnje.

Parametri i odrednice za definisanje ciljeva i praćenje rezultata

Perspektive i vizije Grapske u budućnosti kao i strategija i planovi opstanka i razvoja na ovim prostorima moraju počivati na realnim osnovama, a imaće smisla i biće ostvarivi u mjeri u kojoj budu izražavali usaglašenu volju i htijenja većine Grapčana.

Naravno da ta htijenja trebaju biti iskazivana i saopštavana kroz odgovarajuće uratke i dokumente.
Usaglašavanje volje i htijenja vršiće se u vezi sa ciljevima koji se namjeravaju ostvariti, te željenim kvalitetom (kakvoćom) i kvantitetom (količinom) planiranog.

Utvrđeni ciljevi, te potrebna kakvoća i količina izražavaće se odgovarajućim mjernim jedinicama radi mogućnosti poređenja dostignutog i očekivanog za pojedina obilježja.

Osnovna odrednica za sve planove i sva mjerenja i poređenja jeste Grapska sa svojom veličinom, naročito stanovništvom, ali i drugim potecijalima, u odnosu na okruženje, a prije svega u odnosu na opštinu Doboj.

Učešće Grapske u svim segmentima i sferama društvenog, političkog i ekonomskog rada i života treba biti srazmjerno učešću njenog stanovništva na opštini Doboj i šire.

U svim mjerenjima i poređenjima za svrhu planiranja i utvrđivanja ciljeva, kao i za svrhu iskazivanja i ocjenjivanja ostvarenih rezultata po svakom obilježju, tri su nezaobilazna kritična termina (momenta) i to:

- Stanje neposredno pred napad na Grapsku (10.05.1992. godine).
- Stanje neposredno nakon povratka u Grapsku (30.08.1999. godine).
- Stanje u momentu kada se vrši mjerenje i poređenje.

Naravno da će se u zavisnoti od potreba uzimati i drugi odgovarajući momenti i termini ali ova tri su svakako nezaobilazni.

Neizostavni parametri za mjerenja i poređenja su:

- Ukupno stanovništo Grapske sa polnom i dobnom strukturom. Zatim učešće tog stanovništva u stanovništvu opštine Doboj izraženo u apsolutnim i relativnim vrijednostima.

- Prihodi i zarade, odnosno bruto prihod, društveni proizvod, nacionalni dohodak ukupno i po stanovniku, a zarade (plaće) po zaposlenom, odnosno radno aktivnom. Vrijednosti svakog od ovih obilježja treba porediti sa odgovarajućim vrijednostima za opštinu Doboj.

- Ukupna zaposlenost stanovništva Grapske sa polnom i dobnom strukturom zaposlenih kao i odnosom broja zaposlenih na vlastitim sredstvima rada prema broju zaposlenih kod poslodavaca. Strukturu zaposlenih neophodno je iskazivati i po drugim kriterijima. Ovdje se prije svega misli na zaposlenost u državnim organima, društvenim službama i svim društvenim djelatnostima kao npr. kulturi, prosvjeti, obrazovanju, zdravstvu i zdravstvenom osiguranju, te komunalnim službama i djelatnostima i sl. Naravno da i podatke o zaposlenosti Grapčana treba porediti sa odgovarajućim vrijednostima podataka o zaposlenosti za opštinu Doboj.

Pored ovih mogu se, u zavisnosti od potrebe, uzimati i drugi parametri za mjerenje i poređenje kao npr. razvijenost i dostupnost zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju, dostupnost obrazovanju, razvijenosti komunalnih službi i usluga i slično.

Koristeći ove osnovne parametre i pokazatelje mogu se iskazati kvalitativne i kvantitativne razlike između predratnog i trenutno postojećeg stanja u Grapskoj.

Isto tako ovi parametri i pokazatelji mogu se koristiti pri definisanju i praćenju ostvarenja odabranih ciljeva koji se žele postići u bližoj i daljoj budućnosti.

Naravno da strategijom i planovima treba još definisati pravce i puteve, načine i metode, te prioritete, dinamiku i rokove za postizanje utvrđenih ciljeva.

...

VIII – GRAPSKA - Spoznaje i istine za nezaborav

O odbrani i pravu na odbranu

Braniti se od napadača, pravo je i dužnost napadnutog i po Božijim i po ljudskim zakonima.

Mi Grapćani bili smo napadnuti u Grapskoj, na svojoj zemlji i u svojim domovima. Napadali su nas komšije-vojnici „Republike Srpske" pljačkali, istjerivali iz naših kuća i ubijali na našim vjekovnim ognjištima, a uz izdašnu podršku i pomoć"JNA"-e, koja već tada više nije bila niti narodna niti jugoslovenska.

Branili smo se koliko smo znali i mogli, te nam se zbog toga nema što prigovoriti. Međutim i unatoč nečuvenim našim stradanjima, niko od Grapćana nije tražio osvetu, nije napadao ničiju kuću, ničiji dom, niti je posegnuo za tuđom imovinom. U tome smo i pred Bogom i pred ljudima čista obraza.

Grapćanima, a i svima nama Bošnjacima, prigovoriti bi se moglo samo utoliko što u svojoj odbrani nismo bili još odlučniji i beskompromisniji.

O mukama izgnaničkim i povratničkim

Vojnici „Republike Srpske", naše komšije iz okolnih sela, su nas Grapćane na pravdi Boga, napadali na našim ognjištima, ubijali nas, tjerali na robiju i u logore, protjerivali iz zavičaja, pljačkali i sedam godina zatirali u svakom pogledu – fizičkom, ekonomskom i kulturnom.

Kada smo se 1999. godine spremali, u skladu sa Dejtonskim sporazumom, za povratak u Grapsku, uslovljavani smo (i pojedinačno i kolektivno) da saglasnost za povratak kući, tražimo od vlasti entiteta Republike Srpske i od naših komšija Srba, istih onih koji su nas napadali, ubijali i istjerivali iz Grapske.

To je bila ironija sudbine i besprimjerni cinizam od strane onih činilaca koji su imali mandat da implementiraju odredbe Dejtonskog sporazuma.

Vojnici i policajci „Republike Srpske“ su nad nama činili zločine, a mi se morali njima pravdati i od njih tražiti saglasnost za povratak kući.

Sva zlodjela su nam činili samo zato što smo muslimani i što smo pokušali da se branimo. Moramo to znati i uvijek imati na umu, da ukoliko im se pruži prilika, oni će to bez razmišljanja ponovo učiniti.

Nemojmo u vezi s tim imati nikakvih iluzija.
Branimo se odlučno i ne dajmo im više priliku da to opet ponove.

O zločinima i zločincima

Prešućivati zločine i zaboravljati zločince veliki je grijeh, i mi to ne smijemo činiti nikada više. O zločinima se mora kazivati i pisati, a zločince privoditi pravdi.

Nas muslimane na Balkanu, samo zato što smo muslimani, često su u posljednjih dvjesto godina masakrirali i progonili, naročito srpski nacionalisti i zločinci.

Masovna ubijanja i pogromi muslimana na Balkanu su se ponavljali, počev od Beograda 1807. - zatim u Moreji 1821. - u Užicu 1862. - u Sofiji 1877. - u Strumici, Serezu i Dedeagaču 1912. i 1913. - u dolini Drine i Lima 1941. do 1943. i 1945. - na bugarsko-turskoj granici 1989. - u Bijeljini, Brčkom, Foči, Grapskoj, Prijedoru, Sarajevu, Višegradu i svugdje po Bosni 1992. do 1995. - u Srebrenici i Žepi 1995. - te u Peći 1999. godine.

Poslije svakog stradanja, sve do 1992. godine, zločini i masovna ubijanja su zataškavani, a zločinci nisu kažnjavani. Zato su se masovna ubijanja i zločini nad muslimanima Balkana stalno ponavljali. Uvijek se neko našao da nas ušutka i obeća nam «nikad više zločina», a mi u to povjerujemo i ponovo stradamo. Masovna ubijanja se opet dese – dešavaju se i ponavljaju.

Ta saznanja nemojmo zaboravljati. To nikako ne smijemo gubiti iz našeg kolektivnog pamćenja, inače nas neće biti.

Istina, za zločine i masovna ubistva počinjene nad muslimanima Balkana od 1992. do 1999. godine bilo je i procesuiranja i kažnjavanja zločinaca.

To se, međutim, čini nekako mlako, a uz uporna zataškavanja zločina i težnju da se krivica izbalansira i odgovornost za zločine podijeli.

Takav odnos prema počiniocima zločincima, za nas Bošnjake muslimane je, kao i sve muslimane na Balkanu veoma zloslutan.

- Zloslutni su glasovi koji se opet čuju i sugerišu, da u prilog pomirenju, Bošnjaci muslimani ne bi trebali toliko da potežu pitanja ratnih zločina, niti da insistiraju na iskopavanju masovnih grobnica žrtava zločina;

- Zloslutno je i to što se ni 15 godina nakon zločina izvršenih u Grapskoj i nad Grapćanima, još nije sudilo izvršiocima zločina, niti su zločinci privedeni pravdi;

- Zloslutno je, takođe, to što ni do dan danas u 2007. godini, odnosno 12 godina nakon počinjenog genocida i zločina u Srebrenici, glavni naredbodavci i izvršioci (Karadžić i Mladić) još nisu privedeni pravdi;

- Zloslutna je i nedavna, veoma blaga, presuda Međunarodnog suda pravde u Hagu – presuda po tužbi Bosne i Hercegovine protiv SR Jugoslavije za genocid i agresiju na BiH. Sud je tuženu stranu faktički oslobodio krivnje, iako su agrsija na Bosnu i Hercegovinu, kao i zločini nad Bošnjacima, vršeni i trajali pune tri i po godine, i to na očigled cijeloga svijeta;

- Najzloslutniji su, ipak, pritisci koji se sada vrše, čak i zvaničnom notom države Srbije upućenom državi Bosni i Hercegovini, sa ciljem da se žrtvama zločina i genocida u Srebrenici onemogući zahtijevanje provođenja, čak i tako blage presude i odluka Međunarodnog suda pravde, dok sa druge strane na sve ovo veoma mlako reaguju nadležni međunarodni faktori instalisani u Bosni i Hercegovini.

O našim korijenima i budućnosti

Onaj ko ne pamti, ili zaboravi pa ne zna, odakle potiče, taj ne zna, niti ko je on, niti kuda ide. Ne zna jeli doš'o ili je poš'o.

Mi Grapćani znamo ko smo, odakle smo i kuda idemo, a i ponosni smo na to. Ovdje smo mi svoji na svom. Ponovo smo se vratili i tu ostajemo. Naša sudbina je u Grapskoj i sa Grapskom, u Bosni i sa Bosnom.

Grapćani su ovdje u Grapskoj i u Bosni od pamtivjeka i nisu «repa bez korijena». U Grapskoj i u državi Bosni i Hercegovini, Grapćani su svoji na svom i baštinom i starinom.

Gradićemo Grapsku po mjeri svih Grapćana, i Doboj ćemo graditi po mjeri svih Dobojlija, a državu Bosnu i Hercegovinu gradićemo po mjeri svih njenih građana.

O pomoći u stradanjima

Čovjek se za spasenje može pouzdati prvenstveno u sebe, pa u svoje bližnje – bližnje po rodu, zavičaju, vjeri, kulturi, ubjeđenjima i sl.

U našim stradanjima 1992. godine, prvo smo prihvaćeni od naše braće u Svjetliči, Lukavici, Klokotnici, Brijesnici, Gračanici i dalje. Zato naše veze i komunikacije sa bližnjima, naročito rodbinom, komšijama i braćom po kulturi i vjeri, treba stalno održavati, njegovati i jačati.

U nevoljama i stradanjima 1992. i narednih godina Grapćani su bili prihvaćani i ukazivana im je pomoć, a mnogi su i zbrinuti u susjednim i drugim evropskim zemljama, naročito u Hrvatskoj, Sloveniji, Austriji, Njemačkoj, Švedskoj, Holandiji i drugim.

Svim tim pomenutim, a i drugim zemljama i u njima dobrim ljudima koji su nam pružili utjehu i spasenje Grapćani duguju neizmjernu zahvalnost i poštovanje. Tu dobrotu im nikada ne možemo i nećemo zaboraviti.

Nama Bošnjacima muslimanima, a i Grapćanima u Grapskoj, pomoć i spasenje je, u dobroj mjeri, dolazilo i dolazi i preko civilnih asocijacija i organizacija Evrope i svijeta, tj. preko Crvenog krsta, SIDA-e, SRSA-e, Mercy CORPS-a, USAID-a, Luteranskog Saveza (LWF-a) ali i međunarodnih institucija i organizacija kao što su SFOR, UNHCR, i druge.

Naš osjećaj pripadnosti Evropi i civiliziranom svijetu, iako je i ranije postojao, sada je i ojačao, srazmjerno iskazanom saosjećanju Evrope i svijeta prema našim stradanjima i veličini njihove pomoći, koja nam je

pružana, kako u toku ratnih stradanja, tako i u procesu povratka, izgradnji domova i osiguranju našeg opstanka.

O znanju i obrazovanju

Znanje i obrazovanje su najveća snaga i imetak svakog čovjeka i društva i to kako za onog ko to znanje posjeduje, tako i za njegove bližnje i njegovu okolinu.

Svaka imovina i materijalna dobra koje ljudi steknu i posjeduju mogu propasti; mogu biti oduzeti uništeni ili opljačkani. Samo znanje i obrazovanje niko, osim Boga, ne može uništiti ili oduzeti od imaoca.

Ulaganje u sticanje znanja i u obrazovanje nikad nije bacanje novca, čak ni onda kada to na trenutak izgleda. Zato u znanje i obrazovanje treba neprestano ulagati trud, vrijeme i sredstva, ali i ohrabrivati i pomagati sve one koji se obrazuju i uvećavaju svoja znanja.

Safvet-beg Bašagić je zapisao: ***«Tko ima i umije taj ne samo da ljepše i duže živi, nego i lakše i boluje i umire».***

O ljudskim tekovinama

Institucije i ustanove u svakoj ljudskoj zajednici su dugovječne, i za ljude veoma korisne tekovine, dok su ljudi kao jedinke (iako se bez ljudi ništa ne može) ali i režimi i političke partije, veoma promjenjljivi i kvarljivi. Zato uvijek u krajnjem, prednost treba davati institucijama.

Postojeće institucije koje su se pokazale korisnim (džemat, vakuf, mjesna zajednica, obrazovna ustanova, zdravstvena ustanova i sl) treba stalno njegovati, razvijti i čuvati, a nove stvarati i graditi.

Vjera i kultura su najdugovječnije i najtrajnije ljudske tekovine, a gotovo nikad ljude ne napuštaju. Oni koji se stide i odriču zavičaja, kulture i vjere u kojoj su nastali, ne mogu biti sretni ljudi.

Čovjek pripada onoj vjeri i kulturi i onakav je kakvim ga njegova okolina vidi i doživljava, a ne onakav kakvim on sam sebe vidi i predstavlja. Zato uvijek s pažnjom treba posmatrati i s uvažavanjem, osluškivati okolinu, jer je to svakom najbolje ogledalo, najbolji usmjerivač i putokaz.

...

PRILOZI NA KRAJU KNJIGE

R J E Č N I K[131]

- sa pojašnjenjima značenja nekih stranih riječi korištenih u tekstu -

~ A ~

adet; *običaj, navika, tradicija.*

afekat; *duševno stanje; strast, uzbuđenje, uzbuđeno stanje pri kome popušta stanje volje; jak osjećaj (strah, srdžba), ambicija, častoljublje, slavoljublje; pregalaštvo, revno nastojanje; težnja za isticanjem.*

aga; *počasni naziv za mnoge ugledne osmanske dostojanstvenike i administrativne činovnike; počasni naziv svih zapovjednika osmanske plaćene vojske; počasni naziv za ljude koji nisu pripadali plemstvu (sa titulom beg) ni inteligenciji (sa titulom efendi, čelebi, mula i sl.).*

agrar; *sve što se odnosi na zemljišni posjed i poljoprivredu.*

agregat; *kombinovani poljoprivredni stroj; dva stroja od kojih jedan pokreće drugi; skup strojeva uopće, tehnička postrojenja.*

agresija; *napad jedne ili nekoliko imperijalističkih država na drug(u)e zemlje s ciljem otimanja njihove tertorije i nasilničkog potčinjavanja njihovog stanovništva tuđoj vlasti.*

ahiret; *drugi svijet, zagrobni život.*

ambicija;*častoljublje, slavoljublje; pregalaštvo, revno nastojanje; težnja za isticanjem.*

ambijent; *okolina, sredina, društvo u kojem čovjek živi i radi.*

analfabetizam; *nepismenost, neupućen čovjek, neznalica.*

analiza; *rasčlanjivanje, rastavljanje nekog predmeta na njegove najjednostavnije dijelove.*

aneks; *dodatak, prilog.*

animozitet; *mržnja, ogorčenje, ozlojeđenost; neprijateljski raspoložen prema nekome.*

apsurd; *besmislica, besmisao, glupost, neskladnost.*

argumen(a)t; *dokaz, opravdanje, razlog.*

arhiv; *ustanova za čuvanje starih dokumenata i pisanih spomenika.*

armada; *vojska, oružana sila, armija.*

aroma; *miris, naročito ugodan miris; začiniti.*

aršin (lakat); *mjera za dužinu; prijašnja ruska mjera (jedan aršin = 0,7 metara).*

---

[131] *Korišteni: Veliki rječnik stranih riječi od Bratoljuba Klaića, izdanje „Zora" Zagreb 1966. godine; Opća enciklopedija JLZ Zagreb 1977. – 1982.godine, Tursko-srpski Srpsko-turski rečnik od Enesa Tune i Sanite Lisa, izdanje „Jasen" Beograd 2005. godine, Rječnik termina iz „Banjalučki bo j" od prof. Dr. Enesa Pelidije, Sarajevo, El-Kalem, 2003. godine.*

artikulacija; *izgovaranje riječi da se mogu razumjeti; razumljiv govor u kojem se razumiju pojedini glasovi; u prenesenom značenju uobličavanje, formulisanje.*

asistencija; *stajati uza što; pomoć, sudjelovanje.*

asocijacija; *udruženje, spajanje; misleno spajanje, zbližavanje.*

ašarija; *nestaško, vragolan, nedisciplinirian čovjek.*

ašikovati; *voljeti se, ljubavno razgovarati, udvarati se.*

atentat; *napad na nekoga ili nečija prava; ubojstvo (ili pokušaj) neke osobe, naročito značajne ličnosti.*

autohtono; *samoniklo, samorodno; starosjedilačko, urođeno; koje od davnina boravi u nekom kraju.*

avlija; *dvorište.*

~ B ~

bajlag; *prilog, dodatak.*

bajram; *naziv muslimanskih praznika. Imaju dva bajrama u godini: ramazanski poslije posta ramazana i kurban bajram kada se kolje kurban (prinosi žrtva Allahu).*

banovina; *upravno-teritorijalna jedinica; podjela Kraljevine Jugoslavije 1929. godine na banovine.*

bard; *prvak, najugledniji predstavnik u nekom području života.*

baština; *starobugarski - očevina; u prenesenom značenju: naslijeđe, prije svega kulturnog, ali i drugog blaga.*

bedem; *nasip, zid oko tvrđave.*

beg (tur.bey); *plemić. Počasni naziv za upravne i vojne funkcionere Osmanskog carstva.*

beskompromisan; *suprotno od kompromisan.*

~ C ~

ceremonija; *svečani čin, obred po ustaljenim pravilima, svečani običaj.*

cinizam; *bestidnost, drskost, gruba otvorenost, prezir morala.*

corps; *velika vojnička jedinica; zbor određenog broja ljudi, npr. diplpmatski kor(ps).*

~ Č ~

čakšire; *vrsta hlača – pantolona.*

čardak; *zgrada na stupovima sa drvenim gornjim katom.*

čerahor; *osoba oslobođena od poreza, ali obavezan na javne radove (cesta, mostova gradnja utvrda).*

~ Ć ~

ćefin; *bijelo platno u koje muslimani umotavaju umrlu osobu.*

~ D ~

dahija; *prisvajač, uzurpator, odmetnik od carske vojske.*

decidirano; *odlučno, određeno, bez uvijanja.*

definisanost; *određenost, razgovijetnost, jasnost; određivanje jednog pojma po njegovim svojstvima da bude jasan, razgovijetan; jasno tumačenje.*

definitivno; *konačno, presudno, odlučno, završno; koje konačno svršava ili rješava neku stvar*

defter; *knjiga, knjige.*

dekret; *odluka, rješenje, naredba.*

demonstracija sile; *javno pokazivanje sile, akcija prijetećeg karaktera.*

deportovan; *izgnan, protjeran.*

destimulisati; *obeshrabriti, olabaviti neki zanos, oslabiti zanimanje za nešto.*

devastiran; *opustošen, poharan, uništen.*

dijagnosticiranje; *raspoznavanje, ustanovljavanje (npr.bolesti).*

dijaspora; *razasutost,rasipanje,"rasijanost"; rasuto stanje u kojem žive članovi nekog naroda po svijetu.*

diktatura; *vlast diktatora, režim koji uspostavlja diktator, neograničena vlast koja se oslanja na silu.*

dinamika; *živahnost, pokretljivost, promjenjljivost.*

diskriminacija; *razdvajanje sa obespravljivanjem zbog nacionalne, vjerske, rasne ili druge pripadnosti.*

disperzija; *razasutost, raspršenost u sitne dijelove.*

distanca; *razmak, razlika, udaljenost, odstojanje.*

divan; *vijeće, skupština, savjet. Vijeće na porti ili pokrajinskih namjesnika, koje se sastojalo od najvećih civilnih i vojnih ličnosti čija je nadležnost bila da rješavaju najvažnija državna pitanja.*

domicil; *stalni boravak, dom, naselje.*

dominantan; *onaj koji preovladava, gospodari, ima prevlast.*

donacija; *lat. donare = darivati.*

dova; *molitva, blagoslov.*

dramatično; *preneseno značenje: sticaj prilika koje stvaraju zaoštrenu borbu različitih osjećaja i interesa; napetost, ozbiljnost položaja.*

duhovna (kultura); *skup rezultata društva u nauci, umjetnosti, u*

organizaciji državnog i društvenog života.

dunđer (tur. dulger); *stolar, tesar, zanatlija koji paralelno izvodi stolarske, zidarske i ostale građevinske radove.*

dunum; *mjera površine zemlje od 1.000 m².*

dunjaluk; *svijet, ljudstvo, čovječanstvo.*

~ Dž ~

džamahirija (gamahirija); *kovanica u arapskom jeziku, a označava "državu masa".*

džamija; *objekat gdje se muslimani mole Allahu.*

dželat; *krvnik, bezdušnik i nemilosrdan čovjek, zlotvor, krvopija, okrutnik.*

džemat; *općina, vjerska općina; skup muslimana koji obavljaju zajedno molitvu u džamiji ili na drugom mjestu.*

dženaza (tur.); *kod muslimana; pokop, pogreb sa molitvom za dušu umrlog.*

~ Đ ~

đaur (kaur); *nevjernik; muslimanski naziv za krišćanina.*

~ E ~

efektivan; *stvaran, realan, istinit, pravi, učinjen.*

efendija (tur.efendi); *gospodin, pokrovitelj, titula učenih ljudi i činovnika.*

egzaktan; *tačan, potpun; saglasan s pravilima ili istinom; vjeran, potanki, brižljiv, savjestan, pomniji.*

egzistencija; *postojanje, opstanak, bivanje, življenje, život, stvarnost, način života.*

ekonomski; *gospodarski, privredni, korisni.*

eksperimen(a)t; *naučno postavljen pokus, promatranje pojave koja se ispituje pod tačno postavljenim uvjetima koji dozvoljavaju da se prati tok pojave i da se ona svaki puta uz ponavljanje tih uskova ponovo izvede.*

eksplicite; *direktno, izravno, jasno.*

ekstremizam; *krajnost; naziv koji reakcionari i reformisti daju revolucionarima.*

elita; *izabrani ljudi, odličnici, "cvijet" nekog društva, neke zajednice.*

emisar; *osoba koju šalje neka politička ili državna organizacija s nekom, prvenstveno tajnom misijom.*

enklava; *u neki državni teritorij uključeno (okruženo) manje područje tuđe države.*

entitet; *bitnost, suština, važnost.*

ep (epika); *vrsta književnog izražavanja o herojskim događajima u historiji društva.*

epidemija; *pošast, pomor; zarazna prelazna bolest koja se jako širi.*

epoha; *razdoblje; događaj koji obilježava određeni peripod, historije, nauke, umjetnosti.*

esnaf; *zadruga, staleška organizacija jedne struke.*

etaža; *kat, sprat, boj.*

etnički; *koji pripada narodu, narodni; koji se odnosi na narod; povezan s pripadnošću nekom narodu i njegovom kulturom.*

evakuacija; *udaljavanje stanovništva, ustanova, imovine i drugog ispred ratne ili druge opasnosti.*

~ F ~

faktor; *činilac, elemen(a)t; osoba koja o nečemu odlučuje.*

federacija; *savez manjih država u federativnu (zajedničku) državu u kojoj pojedini sastavni dijelovi (federalne jedinice) učestvuju u organizaciji središnje vlasti, zadržavajući svoju političku i kulturnu samostalnost, a potčinjavaju se u nekim atributima države (vanjska politika, novac, vojska) središnjoj vlasti.*

feljton; *novinarski članak popularno-naučnog, društveno-političkog ili literarnog karaktera; jedan od novinarskih stupaca ili određena vrsta novinskog materijala štampan redovito u stanovitom stupcu.*

feredža; *nošnja muslimanki; dugačak širok ogrtač sa velom koji pokriva lice.*

fermentacija; *vrenje,proces vrenja (n.p.r. Proces kojim se šećer pretvara u alkohol).*

feudalni; *koji se odnosi na sistem feuda; srednjevjekovno društveno uređenje između robovlasničkog i kapitalističkog sistema.*

fond; *osnov, temelj, pozadina; gotovina, kapital, nagomilani novac.*

forinta; *srebreni ili zlatni novac u različitim zemljama i u različito vrijeme.*

forma; *izgled, lik, uređenje nečega neraskidljivo povezana s određenim sadržajem.*

fraza; *izraz, izreka; prvenstveno prazne, šuplje riječi.*

front (vojnički); *čelo, prednja strana stroja ili borbenog rasporeda*

vojske.

frustracija; *nezadovoljstvo kao posljedica zapreke; prekid mogućnosti zadovoljenja pojedinih potreba.*

furundžija; *pećar, pekar.*

~ G ~

gasulhana; *posebna zgrada ili prostorija gdje se kupaju umrli muslimani.*

fatih; *osvajač, (počasni naziv sultana Mehmeda II koji je osvojio Carigrad 1453. godine).*

general; *općenit, opći; glavni, najviši čin komandnog kadra kopnenih ili zračnih snaga neke države.*

generiranje; *rađanje, uzrokovanje, proizvodnja, stvaranje.*

geneza; *nastajanje,postanak, postajanje; proces razvitka, porijeklo.*

genocid; *zločin uperen protiv čitave nacije; istrebljenje naroda (riječ ušla u širu upotrebu od 1946. godine na procesu protiv nacističkih ratnih zločinaca u Nürnbergu).*

gravitirati; *težiti, stremiti ka nečemu, naginjati, biti sklon.*

grunt; *zemljišni posjed, zemljište, imanje.*

~ H ~

hairli; *sretan, čestit, povoljan, probitačan.*

halal; *blagoslov, oprost.*

han; *gostionica, prenoćište za putnike i karavane.*

harem (ar.); *mjesto gdje nije svakom dopušten pristup (npr.hram u Meki, harem uz džamiju); žensko odjeljenje u muslimanskoj kući (stranim muškim osobsma je zabranjen pristup u taj dio).*

harman; *gumno, mjesto gdje se odvaja zrno od klasa žitarica (pšenica, ječam, zob).*

hasul; *dobro pripremljen, fino skuhan, ukusan.*

hatma; *molitva kod muslimana koja se moli nakon što bude proučen čitav kur'an.*

hektar; *10.000m² površine zemlje, piše se skraćeno ha.*

hodža; *muslimanski duhovnik, vjeroučitalj i vođa džemata.*

homogenost; *istovrsnost,istorodnost, jednakost, koje ima jedna te ista svojstva.*

hudba; *propovijed.*

hukum; *vladavina, oblik vladavine, prijestol, sud (mišljenje).*

hum; *brijeg (od toga humka, narodski-hunka).*

identitet; *istovjetnost, potpuno podudaranje, potpuna jednakost.*

idžara; *zakup, stanarina, kirija.*

ikindija; *vrijeme popodnevne molitve kod muslimana.*

ilustracija; *osvijetliti, razjasniti, predočiti; pregledno slikovito tumačenje nečega, npr. u članku, govoru.*

iluzija; *neostvarena nada, neostvarljiva mašta, privid, samoobmana, varka.*

imam; *muslimanski vjerski službenik koji predvodi zajedničke molitve; glavni vjerski službenik u džamiji; titula velikih islamskih učenjaka; tim zvanjem titulirani su i neki vladari.*

imformbiro; *savjetodavni i informativni organ komunističkih partija nekih zemalja.*

imperija; *gospodstvo, vlast; naziv velikih monarhističkih država, carstava.*

implementacija; *provođenje, izvršavanje, primjenjivanje.*

implicite; *samo po sebi razumljivo; što je obuhvaćeno, sadržano u nečemu; što se podrazumijeva, a nije izričito rečeno.*

impozantno; *zadivljujuće, silno, uzvišeno; snažno, golemo, sjajno, veličanstveno.*

incident; *izgred, nemio događaj, nepredviđeni slučaj.*

indicirati; *naznačiti, ukazati.*

indiferentnost; *neodređenost, ravnodušnost, nezainteresovanost, nehajnost; kome je svejedno, bez djelovanja.*

indikacija; *nagovještaj, najava nekog događaja; simpton, podatak, ukazivanje.*

infrastruktura; *ekonomska i organizaciona podloga potrebna nekoj razvojnoj djelatnosti.*

instalirati (lat.installare); *uvesti u dužnost, ustoličiti; uvesti, uvoditi (npr.vodovod, električnu rasvjetu i td.).*

institucija; *ustanova, zavod, udruženje, zaklada; osnivanje, utemeljenje.*

instrument; *sprava, pomagalo, dokument, sredstvo.*

intenzivno; *napeto, napregnuto.*

interpretacija; *posredovanje, tumačenje, razlaganje.*

interval; *razmak, udaljenost, međuprostor; međuvrijeme, stanka, odmor.*

iracionalno; *neizrazivo u pojmovima logike, razuma, nedostiživo razumom.*

ironija; *pretvaranje, licemjerstvo, podrugljivost.*

islam; *predanost Allahu.*

ispendža; *lični porez kojeg su u osmanskom poreskom sistemu svi*

odrasli, za rad sposobni sultanovi, nemuslimanski, podanici davali svom spahiji. Jedinstvena visina tog poreza iznosila je 25 akči godišnje. Međutim ovu vrstu poreza su plaćali i nemuslimani kada su držali zemlju koja je u defterima bila upisana na nemuslimane. Visina poreza za njih je iznosila oko 22 akče godišnje.

~ J ~

jasin; *sura iz kur'ana.*
ječerma; *dio muške nošnje; preklopan prsluk ukrašen s gajtanima.*
jemek; *jelo, hrana.*
jereza (hereza); *krivovjerje.*

~ K ~

kabur; *grob, raka.*
kadija (araps. qadi); *sudija, šerijatski sudija; predstavnik države za sudske poslove na području jednog kadiluka; osoba koja vrši zakonska akta u civilnoj i vojnoj upravi.*
kapetan; *glava, glavar, prvak; čin oficirskog kadra vojske; obično najviši čin nižih oficira.*
karakteristika; *podaci o nekom; navođenje bitnih svojstava neke osobe ili predmeta.*
kasaba; *gradić, varošica.*
katastar; *opisivanje, procjena objekta (zemljišta) koji podliježu porezu.*
kaza; *okrug.*
kerep; *skela od više povezanih lađa; dno ili lađa na kojoj stoji mlin.*
kirijaš; *najamni prevoznik (konjima).*
klasifikacija; *raspoređivanje predmeta, pojava i pojmova po klasama, odjelima, razredima s obzirom na njihove opće karakteristike.*
kmet; *osba na niskom socijalnom položaju, koji je u podređenom i zavisnom položaju prema nekom višem od sebe.*
knez; *visoki feudalni dostojanstvenik, koji je po hijerarhiji ispod cara i kralja.*
kolhoz; *skraćenica od ruskih riječi kollektivnoe hozjajstvo; kao kod nas seljačka radna zadruga.*
komfor; *sve ono što čini život lagodnim, udobnim.*
komparacija; *upoređivanje, poređenje.*
kompenzacija; *naknada, odšteta, naknada za nešto izgubljeno ili ustupljeno.*
kompleks; *svi predmeti i pojave koji sačinjavaju cjelinu; u prenesenom značenju izgled, narav, ćud.*

kompleksno; *složeno, zamršeno, sastavljeno, cjelokupno.*

kompozicija; *suodnos i uzajamnost pojedinih dijelova; poredak, niz (npr.željezničkih vagona).*

kompromis; *nagodba, sporazum; saglasnost među različitim mišljenjima i shvatanjima.*

komunikacija; *promet, saobraćaj, spoj; veza jedne tačke s drugom.*

koncepcija; *zamisao; nezavršen nacrt; ovako ili onako shvatanje nečega.*

konfederacija; *savez država koje zadržavaju nezavisnost, ali su ujedinjene putem jednog ili više zajedničkih organa.*

konfesija; *vjera, vjeroispovijest.*

konfiguracija; *oblik, obličje; vanjski obris (terena, prostora).*

kongres; *sastati se; sastanak, skupština, slet, skup, zbor ponajviše međunarodni.*

konstelacija; *stjecaj prilika, okolnosti; položaj.*

konstatacija; *tvrdnja, utvrđena činjenica, ustanovljenje.*

kontinuitet; *neprekidnost, stalnost.*

konvencija; *međunarodni ugovor o nekom spornom pitanju.*

kooptiranje; *uvođenje novih članova i kandidata u sastav nekog izbornog organa odlukom samog dotičnog organa, a bez izbora od birača.*

koordinate; *veličine koje određuju položaj tačke na ravni ili u prostoru (npr. geografsku širinu i dužinu).*

koparan; *kaput od domaćeg sukna; vojnička bluza.*

kota; *izmjerena tačka nadmorske visine nekog mjesta.*

kotar; *naziv za vrstu teritorijalne jedinice ili jedinice lokalne samouprave.*

kruna (novac); *novčana jedinica nekih država; u prenesenom značenju vladar, monarh.*

kula; *tvrđava, toranj, visoka građevina.*

kultura (lat.cultura); *uzgajanje, njegovanje, obrađivanje, razvijanje, usavršavanje, oplemenivanje; sve ono što je stvorilo ljudsko društvo i što postoji po tjelesnom i umnom radu ljudi, za razliku od prirodnih pojava.*

kuluk; *vrsta poreza koji se davao u osobnom radu ili davanju podvoza.*

kurban; *žrtva; ovan ili goveče što se kolje za hadži-bajram.*

kvaliteta; *kakvoća, svojstvo, vrednota, odlika, značajka.*

kvantiteta;*količina, veličina.*

~ L ~

licitacija; *nuđenje, ponuda na dražbi.*

literatura; *sva pisana i štampana djela pojedinog naroda, neke epohe ili čitavog čovječanstva.*

logor; *prostor u kome borave ratni zarobljenici, uhapšenici, kažnjenici.*
lojalnost; *pokoravanje zakonima, ispunjavanje obaveza, odanost, vijernost, iskrenost.*
lokacija; *mjesto.*

~ M ~

maja; *kvasac, ferment.*
majdan; *rudokop, rudnik, kamenolom; preneseno značenje=obilan izvor, bogato vrelo.*
mandat; *nalog, naredba da se nešto izvrši, uradi.*
manifestacija; *javno pokazivanje, očitovanje, javno izražavati.*
mantla; *vanjska guma na točkovima automobila ili bicikla i slično.*
margina; *kraj, rub.*
masakr; *pokolj, krvoproliće, sječa, ubijanje u masama.*
matrica; *kalup.*
medij; *srednji, sredina (npr.u kojoj se neko kreće); područje.*
medresa; *srednja škola kod muslimana.*
mejit; *mrtvac, pokojnik, posmrtni ostaci.*
mekteb; *škola, osnovna škola kod muslimana.*
mentalitet; *duhovni, umni, razumni, koji se nalazi u svijesti.*
mentor; *vođa, voditelj, nastavnik, odgojitelj.*
meraja; *općinska zemlja, javni pašnjak.*
metodologija; *nauka o metodama nastave uopće; o metodama naučnog istraživanja.*
mevlud; *rođen, rođenje, blagdan, rođenje Muhameda a.s.*
mezar; *grob, grobnica.*
miloduh; *vrsta cvijeća s obilnim sokom i jakim mirisom.*
minaret; *toranj uz džamiju sa kojeg mujezin poziva muslimane na molitvu.*
modifikacija; *preinaka, promjena oblika; dotjerivanje, popravljanje, uobličavanje.*
monarhija; *kraljevina, carevina; oblik vladanja državom kojom upravlja jedna osoba i obično je nasljedna.*
moneta; *novac; preneseno značenje sitni novac za potkusurivanje.*
monstrum; *čudovište, nakaza, izrod; nečovjek, neman od čovjeka; strašno djelo, užasna stvar.*
mualim; *učitelj, nastavnik (u mektebu), instruktor, profesor.*
muhadžir; *izbjeglica, emigrant, bjegunac, prognanik.*
mujezin; *službenik religioznog kulta koji s minareta poziva muslimane na molitvu.*
musaf; *sveta knjiga u kojoj je napisan kur'an.*

mutevelija; *upravitelj vakufa.*

~ *N* ~

nahija; *upravno-teritorijalna jedinica u osmanskoj carevini.*
naivan; *prostodušan, bezazlen, djetinjast, neiskusan.*

naturalna obaveza; *obaveza stanovništva da služi državi svojim ličnim radom, a ne u obliku novca.*
nijansa; *fini postepeni prelaz; tananost, istančanost.*
nomad (nome); *paša, ispaša; stočar koji nema stalmo mjesto boravišta, nego sa svojim stadom ili krdom seli u potrazi za boljom pašom.*

~ *O* ~

okupacija; *zaposjedanje, zauzeće, osvajanje tuđeg teritorija vojnom silom.*
opstrukcija; *smetati, sprečavati, kočiti rad, osujećivati.*
ordinirati; *pregledati bolesnike i propisivati lijekove.*
otomanska; *osmanska (turska) carevina.*

~ *P* ~

paraf; *skraćen potpis kao prethodno odobrenje šefa za neko rješenje.*
„Partner"; *mikrokreditna organizacija koja djeluje na širem prostoru Bosne i Hercegovine.*
pastrma; *usoljena suha govedina ili ovčetina.*
pašaluk; *pokrajina kojom upravlja dostojanstvenik sa titulom paše.*
patriotizam; *ljubav prema domovini, otadžbini.*
pedantan; *savjestan, sitničav, koji pazi na svaku sitnicu.*
pića; *stočna hrana.*
pleme; *oblik organizacije društva koji ujedinjuje više rodovskih zajednica; karakteriše ga zajednički jezik, etničko porijeklo, prostor života i djelatnosti.*
poligon; *prostor za vježbanje (vojske).*
populacija; *narod, stanovništvo, žiteljstvo.*
potencijal; *mogućnost, sposobnost, posjedovanje dovoljno snage za izvršenje neke djelatnosti.*
potencijal; *stepen snage (skrivenih mogućnosti) koje ima neka društvena zajednica.*
predanje; *prenošenje saznanja s koljena na koljeno.*
prezentacija; *pokaz, podnošenje, predočenje.*
primićur; *posrednik.*

prioritet; *prvenstvo, prednost.*

procesuirati; *voditi postupak na sudu, suditi, osuditi, privesti pravdi.*

profil; *u prenesenom značenju: skup osnovnih tipičnih crta privrede (ekonomski profil), specijalne kvalifikacije; uopće: prosjek, pregled, lik.*

prosperitet; *uspijevati, napredovati, razvijati se.*

provenijencija; *izvor, porijeklo, proizlaženje, potjecanje.*

publikacija; *dati na znanje, obznaniti, javno saopćiti, oglasiti.*

~ R ~

radikal; *pristaša korjenitih odlučnih mjera.*

rafiniran; *u prenesenom značenju: uglađen, prepreden, prefinjen, lukav, dosjetljiv.*

rahmet; *milost, oproštenje grijeha, blagoslov.*

raht(ilo); *oprema za rad konja ili volova.*

reanimacija; *oživljavanje, ponovno vraćanje u život.*

reforma; *preoblikovanje, promjena, preustrojstvo, preinačenje, poboljšanje, popravak.*

regrut; *prinova, podmladak, novak.*

relativan; *uvjetan, koji može biti ovakav ili onakav.*

relevantan; *znatan, važan, bitan, jezgrovit, svrsishodan.*

respekt; *obzir, poštovanje, uvažavanje, ugled.*

resursi; *sredstva, zalihe, izvori privrede, izvori prihoda.*

retardiran; *usporen, zakasnio, odugovlači, odgađa, zadržava.*

retorika; *preneseno značenje: lijepe ali besadržajne riječi.*

revija; *smotra, mimohod.*

revizija; *preinaka, prepravka, preinaka uopće.*

režim; *državni poredak, način vladanja.*

robusno; *snažno, krepko, čvrsto, zdravo.*

ruralan; *koji se tiče sela, koji se odnosi na selo, seoski.*

ruždija; *muslimanska niža srednja škola.*

~ S ~

sabah namaz; *prva dnevna molitva kod muslimana, jutarnja molitva.*

sabotaža; *potajna maskirana protudjelatnost koja teži za onemogućsvanjem ostvarivanja nečega; zlonamjerno ometanje rada.*

sandžak; *pokrajina, upravna jedinica u vrijeme osmanskog carstva.*

sekcija; *odsjek, odjeljenje (ustanove, organizacije, društva).*

selamet; *sigurnost, sreća, uspjeh, pravi put.*

sevdah; *ljubav, ljubavna čežnja, ljubavna želja.*

sfera; *prenosno: područje, djelokrug, sredina, okolnost.*
sibjan (tur.sybjan); *djeca, nedorasli ukućani.*
silah oružje; *pojas u koji se zadijeva oružje.*
sinhronizacija; *istodobnost, vremenska usklađenost.*
skela; *lađa na kojoj se prevozi preko vode.*
skepsa; *sumnja, nepovjerenje.*
sobet; *sijelo, razgovor, primanje, gozba.*
sofra; *stol, trpeza, sinija.*
soldat; *vojnik.*
sorta: *vrsta, soj, kov.*
sporadičan; *koji se pojavljuje od slučaja do slučaja, nije svagdašnji; mjestimičan, rijedak, usamljen.*
statut; *propis, pravilnik, ustav, zakon.*
strategija; *ratna vještina, nauka o vođenju rata.*
struktura; *građa, ustroj, sklop; raspored, tvorevina.*
sufara; *početnica u mektebu, bukvar, prva čitanka.*
sumirati; *zbrojiti, zbrajati, praviti zaključke.*
sunet (ar.zakon, propis); *Muhamedov a.s. propis; obred obrezivanja muške djece kod muslimana.*
sura; *red, odjeljak; poglavlje u kur'anu.*
suverenost; *samostalnost, nezavisnost države od drugih država u njenim unutrašnjim poslovima i vanjskim odnosima.*

~ Š ~

šart; *uvjet, uslov; osnovna stvar, bitni elementi.*
šefija; *prvi susjed, komšija.*
šehid; *musliman koji je izgubio život na bojnom polju u borbi sa spoljnim neprijateljem ili buntovnicima; postoje dvije vrste šehida i to:* ***hakki*** *– istinski (istinski šehidi su oni koji su poginuli u neposrednoj borbi sa protivnikom – na bojnom polju) i šehidi priznati od nadležne vlasti ili* ***hukumi,*** *a koji su život izgubili na neki drugi način.*

~ T ~

tabut; *nosila na kojima muslimani nose i ukopavaju umrlog; otvoreni mrtvački sanduk.*
talac; *osoba uzeta ili data u zalog.*
tapija; *sudski ovjerena isprava o vlasništvu nekretnina.*
tehnlogija; *nauka o načinima prerade sirovina u gotove proizvode.*
tendencija; *težnja, sklonost za nečim; cilj, namjera, svrha.*
teror; *zadavanje straha, užasa; primjena nasilja sve do fizičkog uništenja*

protivnika; strahovlada.

teza; *postavljena tvrdnja koju autor namjerava dokazati.*

timar; *feudalno dobro, posjed, imanje koje njegovom uživaocu donosi godišnji prihod do 19.999 akči.*

top; *teško artiljerijsko oružje.*

toponim; *ime, naziv, naziv nekog gegravskog mjesta.*

tradicija; *predanje, usmeno predanje historijskih činjenica; pravila ponašanja koja prelaze od pokoljenja na pokoljenje.*

transformacija; *preobražaj, preinaka, preoblikovanje, promjena.*

transparentno; *prozirno, providno, jasno, očigledno.*

tribunal; *specijalni sud u Hagu za suđenje ratnim zločincima sa prostora bivše Jugoslavije za zločine izvršene od 1991. do 1995. i 1999. godine.*

trupa; *četa, skupina, vojska.*

turbe; *grob, grobnica, kapelica nekog pobožnog čovjeka (muslimana).*

turbulencija; *uzburkanost, neobuzdanost, nemir.*

turnir; *borba, natjecanje većeg broja natjecatelja.*

~ U ~

Ugari; *Madžari.*

ulema; *učeni ljudi, bogoslovi i pravnici u muslimanskim zemljama.*

ultimatum; *posljednji, zadnji uz izricanje prijetnje.*

ušur (ar.desetina); *predstavlja opći naziv za sve naturalne poreze i davanja od poljoprivrede, vinogradarstva, pčelarstva i rudarstva; ujam mlinaru za mljevenje žitarica u mlinu.*

~ V ~

vakat; *vrijeme, doba.*

vakuf; *zaklada koja služi vjerskim i humanitarnim organizacijama muslimana.*

varoš; *grad.*

vašar; *sajam, pazar, pijaca.*

vegetirati; *rasti, bujati, živjeti.*

verbalno; *riječima, govorom, usmeno.*

verifikacija; *ovjera, potvrda, svjedočanstvo; provjeravanje originala, utvrđivanje istinitosti.*

vilajet; *velika administrativno-teritorijalna jedinica u osmanskoj imperiji, dijeli se na sandžake i manje administrativno-upravne jedinice.*

vizantija; *istočno rimsko carstvo.*

vizija; *gledanje u budućnost, predviđanja na osnovu datih pretpostavki.*

vlasi; *stočari, nomadi.*

vlastela; *plemići, odnosno patriciji; oni koji imaju vlast nad nekim ili nečim, pa vlstelin označava i vladaoca.*

vojvoda; *titula plemenskog vladara, visokog feudalca, vazalnog vladara, načelnika vojne ili građanske uprave u nekoj oblasti.*

~ Z ~

zar; *vanjska odjeća muslimanki u kojoj izlaze na ulucu.*

zijaret; *posjeta, obilazak, pohode, hodočašće.*

zona; *oblast, predjel, područje, određeni reon.*

zulkade; *jedanaesti mjesec muslimanske lunarne (mjesečeve) godine.*

zurna (zurla); *muzički duhački instrument; vrsta frule, svirale kod istočnih naroda.*

~ Ž ~

žargon; *govor ljudi jedne sredine koji je za druge nerazumljiv.*

župa; *teritorijalno-upravna jedinica u nekih slavenskih naroda.*

...

IZVORI PODATAKA I LITERATURA

IZVORI PODATAKA:

- Arhiva Mjesne zajednice Grapska 1992. – 2005. godina.

- Prva dva popisa u Zvorničkom sandžaku iz 1519. i 1533. godine, Sarajevo 1986. godine.

- Popisi u Zvorničkom sandžaku iz 1548. i 1602. godine, »GRAČANIČKI GLASNIK» broj 20. «Monos» d o o Gračanica, maja 2005. godine.

- Opća enciklopedija JLZ. 1977. – 1982. godina

- Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, Sarajevo 2000. «BOŠNJAČKI INSTITUT ZŰRICH – ODJEL SARAJEVO» ORJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU.

- Statistika pučanstva Bosne i Hercegovine 1789. godine Sarajevo 1880. godine.

- Statistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine od 01.05.1885., Sarajevo 1886.godine.

- Popis žiteljstva 1895., Sarajevo 1886.godine.

- Popis stanovništva Bosne i Hercegovine 1910., Sarajevo 1910.godine.

- Popis stanovništva 1931., «Iskra» Beograd 1948.godine.

- Konačni rezultati popisa stanovništva 15. 03. 1948., Savezni zavod za statistiku, knjiga,5. Beograd 1955.godine.

- Popis stanovništva i domaćinstava 1948., 1953., 1961.,knjiga 10., Savezni zavod za statistiku, Beograd 1961.godine.
- Popis stanovništva SFRJ 1981. godine, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1984. godine.
- Publikacija «450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu», Izdaje Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Sarači 33, Sarajevo 1988. godine.

- Skupština opštine Doboj u brojkama, Doboj 1971. godine.
- Tridesetogodišnjica gimnazije Doboj 1945. – 1975. godina, grupa autora.

__ČLANCI I RASPRAVE:__

- Husić Aladin Gračanica i Soko u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine, »GRAČANIČKI GLASNIK» broj 20. «Monos» d o o Gračanica, maja 2005. godine.

- Djedović Rusmir, Srednjovjekovne familije iz okoline Gračanice, Gračanički glasnik 1976. godine.

- Djedović Rusmir, «Stav» broj: 8.-9. 2004. Časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja, Tuzla, u izdaju: «Monos» Gračanica i Narodna univerzitetska biblioteka «Derviš Sušić» Tuzla.

- Djedović Rusmir, Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol (Gračanica) u 16. i početkom 17. stoljeća, »GRAČANIČKI GLASNIK» broj 20. «Monos» d o o Gračanica, maja 2005. godine.

- Filipović S. Milenko, Prilozi etničkog poznavanja sjeveroistočne Bosne – građa ANU BiH knjiga XVI, Sarajevo 1969. godine.

- Idrizović Nagorka, Od Načertanija preko velike Srbije do Haga, «Oslobođenje», od 22.03. do 28.04.2006. godine.

- Imamović Mustafa, Pedesetogodišnjica Pravnog fakulteta u Sarajevu 1946/96, Studentska štamparija Univerziteta

- Skotte Hans, Ponovna izgradnja Grapske, Povratak kući: Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini, Sida EVALUTION 05/19

...

LITERATURA:

- Anđelić Pavao, O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku, Prilozi broj 13, Istorijski institut Sarajevo 1977. godine.

- Ćurić Hajrudin, Muslimansko školstvo do 1918. godine, Sarajevo 1983. godine.

- Dedijer Vladimir i Miletić Antun, Genocid nad muslimanima, Sarajevo 1990. godine.

- Hadžić Osman, Područje općine Doboj Istok kroz historiju, Izdavač: Općina Doboj Istok, štamparija „Planjax", 2003. godine.

- Hadžibegović Iljas, Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu između XIX i XX stoljeća.

- Grupa autora, Doboj-društveno privredna karta komune, Beograd 1977.godine.

- Handžić Adem, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, Sarajevo 1975. godine.

- Holbooke Richard, Završiti rat „Šahinpašić" Sarajevo 1998. godine.

- Imamović Mustafa, Historija Bošnjaka, Sarajevo 1997. godine.

- Imamović Mustafa, Integracione nacionalne ideologije i Bosna, Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, 1996. godine.

- Karčić Fikret, Muslimani Balkana: «Istočno pitanje» u XX. vijeku – Tuzla: Behram – begova medresa, 2001 godine.

- Kreševljaković Hamdija, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1980. godine.

- Od ustanka do pobjede, Zbornik sjećanja iz NOR-a u dobojskom kraju, knjiga I, II, III, Doboj 1986. godine.

- Pelidija Enes, Banjalučki boj iz 1737.: uzroci i posledice, Sarajevo, El-Kalem 2003. – Biblioteka Kulturna baština.

- Sućeska Avdo, Ajani, Sarajevo 1965. godine.

- Schachinger Werner Bošnjaci dolaze 1879.-1918.", Izdavač „CAMBI" d.o.o. Lovran 1996 godine.

- Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini, izdavač «Buybook» Sarajevo 2004 godine.

- Šljivo Galib, Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850 – 1852. „Svjetlost", OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo 1977 godine.

...

POPIS IMENA

- spominjanih u tekstu -

...

PODACI IZ OSMANSKIH DEFTERA O POPISU U GRAPSKOJ 1548. GODINE [132]

«NAHIJA SOKOL U SANDŽAKU ZVORNIK

Selo Grapska, sa Podlistinom, pripada spomenutoj

Muslimani:

Veli, sin Bajrama, čift
Mustafa, hajmane, čift
Bajezid, sin Jusufa, čift
Jusuf, sin Hasana, čift
Hizir, sin Tursuna, čift
Pir-Mezid, sin Širmerda, čift
Husein, sin Mahmuda, čift
Hasan, hajmane, čift
Mehmed, sin Martina, čift
Ajdin, sin Bajrama, čift
Memi, sin Jusufa, čift
Husein, sin Martina, čift
Jahja, sin Jusufa, čift
Junus, sin Pervane, čift
Mezid, sin Širmerda, čift
Jusuf, sin Sojkovića, čift
Ejnehan, hajmane, čift
Ali, sin Jusufa 12

Kršćani:

Osoja, sin Štipana
Radin, sin Janiča
Grgur, sin Mihala
Petar, sin Matijaša
Mihal, sin Martina
Milosav, sin Petka
Martin, sin Raduna
Petri, hajmane
Mileta, brat Jusufa

---

132 *Adem Handžić «Opširni popis nahije Sokol u Zvorničkom sandžaku iz 1548.godine». GRAČANIČKI GLASNIK, broj:20, novembra 2005. god. «MONOS», Gračanica, str. 60. i 61.*

Širdan, sin Vilaka, primićur
Andrija, sin Stipana
Vilak, sin Vlajića
Radošin, sin Mihala
Matija, sin Pavla
Radman, sin Martina
Vuksan, došlac
Baština Trbića, u posjedu Radovana
drugi Petri hajmane
Novak, sin Vuksana
Grgur, sin Janića
Grgur, sin Vilaka
Novica, sin Matijaša
Ivaniš, sin Pavla
Radinko, sin Petka
Đuro, hajmane
Ivan, sin Radaša
Ivan, sin Stanića
Martin, hajmane

Muslimanskih kuća	***17***
Neoženjenih	***1***
Kršćanskih kuća	***22***
Neoženjenih	***4***
Baština	***1***
Primićur	***1***

Prihod	***4.766***

Pristojba, čift i benak	*386*
Ispendža	*675*
Pšenice 55 tovra	*1.760*
Ječma 10 tovara	*180*
Prosa 20 tovara	*440*
Zobi 17 tovra	*138*
Šire 7 tovara	*440*
Ušur od povrća	*46*
Ušur od lana	*46*
Ušur od sijena	*115*

Ušur od voća	*46*
Ušur od košnica	*112*
Pristojba na drvo	*46*
Pristojba poljačina	*46*
Pristojba na svinje	*50*
Badihava i pristojba na udaju	*160 »*

PODACI IZ OSMANSKIH DEFTERA O POPISU U GRAPSKOJ 1604. GODINE [133]

«NAHIJA SOKOL U SANDŽAKU ZVORNIK
Selo Grapska, sa Podliskom, pripada Sokolu

Muslimani:

Malkoč, Kurda, čift
Širi, Mustafe, čift
Saltuk, Jusufa, čift
Mustafa, Jusufa, čift
Pervane, Memije, čift
Behram, Jusufa, čift
Firuz, Jusufa, čift
Džafer, Husejna, čift
Veli, Husejna, čift
Tur Alija, Velije, čift
Memija, Husejna, čift
Memišah, Mustafe, čift
Alija, Jusufa, čift
Kurd, Alije, čift
Iskender, Alije, čift
Piri, Velije, čift
Hasan, Pirija, čift
Ilijas, Velije, čift
Husjin, Hasana, čift
Atlu, Husejna, čift
Kurd, Iskendera, čift
Gazanfer, Iskendera, čift
Kurd, Murata, čift
Murat, čift, zarobljen
Osman, Mezida, čift
Behram, Ajdina, čift
Piri, Ajdina, čift
Ibrahim, Velije, čift
Ferhat, Džafera, čift
Hurem, njegov brat, čift

---

133 *Aladin Husić «Gračanica i Sokol u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604.godine», GRAČANIČKI GLASNIK, broj:20, novembra 2005. godine «MONOS», Gračanica, str. 100. i 101.*

Alija, njegov brat, čift
Piri, njegov brat, čift
Hasan, Ahmeda, čift
Kurd, njegov sin, čift
Jahija, nomad, čift
Tur Alija, nomad

Nemuslimani:

Dimitar, Ivana
Marinko, Ivana
Cvitan, Andrije
Ilun, Matije
Matija, Petra
Đuro, Iluna
Nikola, Petra
Sako, Lučić
Gorjan, Lučića
Mihal, Radovana
Mileta, Mihala
Radinko, Nike
Beran, Radinka
Šimun, Ilije
Draž, Rajana
Radosav, Radina
Luka, Dragojla
Petar, Luke
Benaj, Ivana
Miha, Andrije
Radomin, Mihala
Baština Pervića, u posjedu Radovana, u posjedu Mihala.
Baština Krstana, Cvitoja, u posjedu Andrije Petrova, u posjedu stanovnika sela.
Ilija, Vukića
Baština Grgura u posjedu Mustafe u (njegovom) vlastitom posjedu.
Baština Grgura u posjedu Radula Kudića.
Baština Vukosava, u posjedu Mustafe.
Baština Radića, Antunova.
Baština Pribića, u posjedu Durmiša, Hasanova.
Baština Stipana, u posjedu Cvitoja.

Domova muslimana 36
Domova nemuslimana 25
Baština 7

Prihodi:

Resmi čift i benak	*792*
Ispendža	*800*
Pšenice 65, vrijednost	*2600*
Ječam 20, vrijednost	*800*
Proso 65, vrijednost	*1560*
Zob 26, vrijednost	*416*
Šira 4, vrijednost	*320*
Ušur na povrće	*50*
Ušur na lan i konoplju	*50*
Ušur na sijeno	*125*
Ušur na voće	*50*
Ušur na košnice	*160*
Pristojba na nim	*95*
Resmi poljačina	*50*
Porez na svinje i žirovina	*70*
Mlinovi 4 pristojba	*60*

Prihod od nomađenja izvan spomenutog sela i porez na sitnu stoku 47(akči) i 70 groša.
Zemin Brajla i Ilije sinova Anka, u posjedu Atmadže Husejnova, to su zemlje koje uživa na osnovu hudžeta Turhana i obaveze plaća u vidu gotovine. Godišnje 30.

UKUPNO 8.000 ».

SPISKOVI STRADALNIKA GRAPSKE

SPISAK GRAPĆANA UBIJENIH NA DAN NAPADA 10.05.1992. GODINE

Redni br.	PREZIME (Ime oca) IME	Rođeni	Ubijeni
1	AHMIĆ (Alija) BEGO	25.05.1966.	10.05.1992.
2	AHMIĆ (Alija) JUSUF	28.02.1968.	10.05.1992.
3	AHMIĆ (Vahid) SENAD	23.03.1973.	10.05.1992.
4	ALIĆ (Avdaga) KEMALA	03.08.1955.	10.05.1992.
5	ALIĆ (Meho) ALEMA	10.05.1907.	10.05.1992.
6	ALIĆ (Rešid) FAHIR	17.11.1949.	10.05.1992.
7	ALIĆ (Safet) AMEL	17.03.1974.	10.05.1992.
8	ALIĆ (Safet) AMELA	19.04.1978.	10.05.1992.
9	BEŠIĆ (Verner) NAHID	01.01.1968.	10.05.1992.
10	ĆEHIĆ (Ibrahim) SAKIB	28.12.1958.	10.05.1992.
11	DELIĆ (Esad) DENIS	05.05.1981.	10.05.1992.
12	HADŽIĆ (Šaban) RAMO	06.05.1955.	10.05.1992.
13	HIDIĆ (Irahim) MEVLUDIN	24.07.1964.	10.05.1992.
14	HIDIĆ (Salim) ISMET	21.01.1954.	10.05.1992.
15	HIDIĆ (Smail) HUSEIN	01.01.1960.	10.05.1992.
16	HIDIĆ (Sulejman) AJŠA	11.08.1957.	10.05.1992.
17	HURTIĆ (Bajro) ZARIF	11.07.1938.	10.05.1992.
18	HURTIĆ (Hasan) IBRAHIM	01.07.1947.	10.05.1992.
19	HURTIĆ (Husein) ŠERIF	01.01.1930.	10.05.1992.
20	HURTIĆ (Mustafa) AMELA	31.03.1977.	10.05.1992.
21	HURTIĆ (Mustafa) ESAD	17.01.1954.	10.05.1992.
22	HURTIĆ (Šerif) HADŽIB	24.04.1964.	10.05.1992.
23	HURTIĆ (Šerif) IZET	20.06.1961.	10.05.1992.
24	HUSAKOVIĆ (Hazim) NEDŽAD	26.08.1969.	10.05.1992.
25	HUSAKOVIĆ (Mujo) MEHMED	15.07.1942.	10.05.1992.
26	IBRAHIMOVIĆ (Hasan) FADIL	19.05.1960.	10.05.1992.
27	KADRIĆ (Selim) ŠEVAL	05.05.1958.	10.05.1992.
28	MEŠIĆ (Muharem) JUSUF	25.05.1926.	10.05.1992.
29	MUJAKOVIĆ (Sejfudin) SAFET	20.07.1971.	10.05.1992.
30	MUJKANOVIĆ (Meho) HUSEIN	01.09.1945.	10.05.1992.
31	MUSTAFIĆ (Osman) IBRAHIM	05.07.1955.	10.05.1992.
32	NUKIČIĆ (Salih) RIFAT	19.07.1952.	10.05.1992.
33	SULJIĆ (Ibrahim) OMER	08.01.1959.	10.05.1992.
34	SULJIĆ (Sulejman) ALIJA	01.01.1945.	10.05.1992.

Na spisku su ubijeni i poginuli tokom prvog dana napada na Grapsku. Prilikom sakupljanja mrtvih bilo je zaklanih, svezanih, izgorjelih itd.

SPISAK STANOVNIKA GRAPSKE NESTALIH POSLIJE AGRESIJE U MAJU 1992.

Redni broj	PREZIME (Ime oca) IME	Datum rođenja	Dan	Mjesec	Godina smrti
1	ALIĆ (Fejzo) BAJRUDIN	14.05.1962.	24.	05.	1992.
2	BEŠIĆ (Ahmet) ESAD	22.11.1965.	24.	05.	1992.
3	BEŠIĆ (Ahmet) NEDŽAD	22.11.1965.	24.	05.	1992.
4	BEŠIĆ (Mehmed) ŠERIF	12.07.1964.	24.	05.	1992.
5	BEŠIĆ (Muradif) RAMIZ	15.07.1971.	24.	05.	1992.
6	HADŽIĆ (Hasan) SALIM	05.04.1961.	24.	05.	1992.
7	HASANČEVIĆ (Redžo) ŠEMSO	12.09.1968.	24.	05.	1992.
8	HIDIĆ (Atif) ESED	06.02.1958.	24.	05.	1992.
9	NUKIČIĆ (Hasib) SAFET	12.02.1965.	24.	05.	1992.
10	BEŠIĆ (Mujo) KASIM	12.11.1950.	29.	05.	1992.

Postoje saznanja da su svi sa ovog spiska pobijeni. Prvo su odvedeni u dobojski zatvor i to: Alić (Fejzo) Bajrudin, Hasančević (Redžo) Šemsudin i Hadžić (Hasana) Salim, 07.05 a svi ostali 10.05.1992. godine. U dobojskom zatvoru su mučeni i premlaćivani do dana 24.05.1992. godine. Tog datuma su devetorica prvih izvedeni iz zatvora, a onda svirepo mučeni, a zatim pobijeni. Poslije je (29.05.) na isti način ubijen i Bešić Kasim.

SPISAK UBIJENIH U GRAPSKOJ DANA 13.06.1992.GODINE

Red br	PREZIME (Ime oca) IME	Rođeni	Ubijeni
1	ALIĆ (Omer) OSMAN	20.04.1928.	13.06.1992.
2	BEŠIĆ (Rešid) REŠIDA	27.08.1952.	13.06.1992.
3	HADŽIĆ (Ibro) MUSTAFA	29.10.1920.	13.06.1992.
4	HADŽIĆ (Ramo) FATIMA	01.12.1924.	13.06.1992.
5	HIDIĆ (Huska) ABDULAH	03.08.1930.	13.06.1992.
6	HIDIĆ (Huska) SALIM	01.11.1927.	13.06.1992.
7	HIDIĆ (Ramiz) IRFAN	21.01.1962.	13.06.1992.
8	HIDIĆ (Rešid) FATIMA	27.12.1946.	13.06.1992.
9	HIDIĆ (Rešid) MUHAMED	04.08.1944.	13.06.1992.
10	HIDIĆ (Salih) MIRZET	16.10.1958.	13.06.1992.
11	HIDIĆ (Smail) SENIJA	15.10.1924.	13.06.1992.
12	HURTIĆ (Husein) IBRAHIM	01.06.1943.	13.06.1992.
13	HURTIĆ (Ibrahim) ADMIR	1978.	13.06.1992.
14	HURTIĆ (Medžid) FERZETA	17.02.1949.	13.06.1992.
15	HUSAKOVIĆ (Mujo) SALIH	20.11.1930.	13.06.1992.
16	IBRAHIMOVIĆ (Hasan) MUHAMED	05.03.1937.	13.06.1992.
17	IBRAHIMOVIĆ (Hasan) SALIH	02.08.1935.	13.06.1992.
18	KARALIĆ (Mehmed) HUSEIN	13.11.1929.	13.06.1992.
19	KARALIĆ (Omer) ŠEFIK	28.10.1940.	13.06.1992.
20	KARALIĆ (Salih) RABIJA	08.11.1929.	13.06.1992.
21	KRDŽALIĆ (Salko) FERZET	27.01.1961.	13.06.1992.
22	MURATOVIĆ (Hasan) ADEM	15.05.1930.	13.06.1992.
23	MURATOVIĆ (Ibrahim) MELVA	11.07.1933.	13.06.1992.
24	MURATOVIĆ (Omer) REŠID	15.07.1928.	13.06.1992.

Na ovom spisku su žene i muškarci većinom invalidna lica, iznemogli i retardirani, a koje su vojnici „Republike Srpske" zatočili kada su okupirali Grapsku.

Poslije su ih, nakon mjesec dana prisilnog rada, sve poubijali. Među ubijenima je bilo sedam žena, jedno dijete, jedanaestoro staraca i starica sa prko šezdeset godina, troje od toga je zaostajalo u razvoju, a jedan je bio teški invalid bez nogu i šaka na rukama.

SPISAK GRAPČANA OTJERANIH U LOGORE 19.05. 1992. GOD.

Red br	Prezime	Ime oca	Ime	Rođen
1	Ahmić	Fehre	Ahmet	04.04.1964.
2	Ahmić	Mehmeda	Denis	01.12.1965.
3	Ahmić	Mehmeda	Edin	01.09.1969.
4	Ahmić	Salke	Hasib	04.04.1943.
5	Ahmić	Salke	Mehemed	02.02.1945.
6	Ahmić	Hasiba	Nesib	07.05.1968.
7	Ahmić - Č	Muradifa	Redžo	11.05.1963.
8	Alić	Omera	Mehmed	25.04.1960.
9	Alić	Mustafe	Nedim	01.09.1964.
10	Alić	Bajre	Vahid	18.05.1069.
11	Alić	Bajre	Zekir	07.08.1966.
12	Aljić - Č	Ibrahima	Zehrudin	21.08.1969.
13	Batalević	Mustafe	Salih	07.01.1941
14	Begović - Č	Dževada	Aziz	22.08.1964.
15	Begović - Č	Idriza	Mihrudin	17.12.1971.
16	Bešić	Hasana	Hazim	03.03.1941
17	Bešić	Osmana	Omer	17.01.1968.
18	Bešić	Hasana	Safet	22.02.1951.
19	Bešić	Mehmeda	Samir	22.03.1972.
20	Bjelobrković	Mustafe	Sadmir	22.08.1973.
21	Buljubašić	Mesuda	Eniz	06.06.1966.
22	Buljubašić	Huseina	Faruk	24.10.1968.
23	Buljubašić	Murata	Izet	06.01.1955.
24	Buljubašić	Ibrahima	Nihad	01.02.1966.
25	Buljubašić	Mehmeda	Omer	19.03.1939.
26	Buljubašić	Omera	Rifet	04.05.1957.
27	Buljubašić	Salke	Šefik	17.10.1962.
28	Ćehić	Hasana	Sead	09.02.1968.
29	Ćelić - Č	Ramiza	Edin	14.04.1972.
30	Dubinović	Rame	Refik	30.07.1952.
31	Hadžan - Č	Mehe	Almir	29.08.1971.
32	Hadžan - Č	Saliha	Hazim	13.02.1940.
33	Hadžan - Č	Mehe	Sadmir	25.01.1970.
34	Hadžić	Huseina	Džemaludin	27.08.1973.
35	Hadžić	Hasana	Enid	13.09.1970.
36	Hadžić	Huseina	Husein	28.10.1961.
37	Hadžić	Bajre	Irfan	24.01.1963.

38	Hadžić	Saiba	Jasmin	30.05.1968.
39	Hadžić	Bajre	Mejfudin	24.01.1963.
40	Hadžić	Mustafe	Omer	03.03.1957.
41	Hadžić	Šerifa	Refik	24.03.1973.
42	Hasančević	Selima	Enes	23.01.1967.
43	Hasančević	Muhameda	Ferid	03.04.1958.
44	Hasančević	Muhameda	Izudin	05.09.1953.
45	Hasančević	Huseina	Jasmin	14.06.1970.
46	Hasančević	Bajre	Mevludin	09.08.1961.
47	Hasančević	Murata	Salih	06.01.1943.
48	Hasančević	Muhameda	Senad	22.01.1968.
49	Hasančević	Jusufa	Suvad	16.07.1973.
50	Hasančević	Jusufa	Vahidin	21.05.1969.
51	Hasičić	Sulejmana	Fehro	10.09.1957.
52	Hasičić	Omera	Mehmed	02.05.1964.
53	Hasičić	Omera	Muhamed	02.03.1964.
54	Hasičić	Osmana	Mustafa	27.02.1944.
55	Hasić - Č	Jusufa	Muharem	06.09.1965.
56	Herceg - Č	Saliha	Sabir	18.01.1961.
57	Hidić	Ahmeta	Asim	01.03.1963.
58	Hidić	Saliha	Elvedin	05.08.1966.
59	Hidić	Jusufa	Emin	08.11.1957.
60	Hidić	Šerifa	Ešef	01.07.1960
61	Hidić	Emina	Fahir	22.04.1958.
62	Hidić	Avde	Faruk	22.08.1961.
63	Hidić	Bajre	Ferid	17.07.1959.
64	Hidić	Šerifa	Fikret	30.03.1954.
65	Hidić	Salima	Husein	11.02.1954.
66	Hidić	Saliha	Ibrahim-B	15.07.1941.
67	Hidić	Šerifa	Ismet	17.07.1954.
68	Hidić	Ahmeta	Izet	01.02.1956.
69	Hidić	Šerifa	Izet	01.07.1970.
70	Hidić	Muhameda	Mihret	19.06.1973.
71	Hidić	Ibrahima	Muhamed	08.07.1941.
72	Hidić	Ibrahima	Munever	02.01.1962.
73	Hidić	Bajre	Murat	01.01.1950.
74	Hidić	Saliha	Murat	04.01.1973.
75	Hidić	Bajre	Muriz	27.01.1961.
76	Hidić	Ahmeta	Mustafa	08.07.1968.
77	Hidić	Hasana	Omer	23.10.1966.

78	Hidić	Omera	Ramiz	08.05.1954.
79	Hidić	Saliha	Salim	01.11.1970.
80	Hidić	Ibrahima	Samir	17.06.1969.
81	Hidić	Ibrahima	Smail	15.01.1939.
82	Hidić	Emina	Šerif	20.04.1947.
83	Hidić	Šerifa	Ševko	04.09.1963.
84	Hidić	Mehmeda	Vahidin	09.05.1970.
85	Hodžić	Uzeira	Izudin	25.08.1971.
86	Hodžić	Šabana	Mehmedalija	15.04.1953
87	Hodžić	Avde	Uzeir	06.07.1947.
88	Hurtić	Omera	Bajruzin	14.07.1966.
89	Hurtić	Envera	Ekrem	04.02.1964.
90	Hurtić	Omera	Eniz	07.04.1958.
91	Hurtić	Muje	Faruk	17.11.1958.
92	Hurtić	Saliha	Fikret	15.11.1961.
93	Hurtić	Sulejmana	Hasan	08.05.1966.
94	Hurtić	Salima	Hasib	25.04.1955.
95	Hurtić	Ibrahima	Hazim	01.01.1942.
96	Hurtić	Huse	Husein	05.05.1942.
97	Hurtić	Muharema	Husein	23.11.1956.
98	Hurtić	Murata	Husein	17.11.1958.
99	Hurtić	Saliha	Husein	28.02.1948.
100	Hurtić	Sulejmana	Husein	18.06.1964.
101	Hurtić	Huseina	Jasmin	01.01.1970.
102	Hurtić	Muje	Kasim	25.10.1970.
103	Hurtić	Huse	Mehmed	21.07.1954.
104	Hurtić	Mustafe	Mehmed	30.04.1948.
105	Hurtić	Sulje	Mehmed	23.08.1950.
106	Hurtić	Muhameda	Muhamed	24.11.1969.
107	Hurtić	Omera	Muriz	14.07.1955.
108	Hurtić	Hajrudina	Mustafa	10.03.1961.
109	Hurtić	Muje	Mustafa	15.11.1963.
110	Hurtić	Smajla	Nahid	12.08.1973.
111	Hurtić	Saliha	Nusret	28.09.1953.
112	Hurtić	Huse	Omer	09.04.1958.
113	Hurtić	Muje	Osman	16.11.1966.
114	Hurtić	Mehmeda	Rasim	05.03.1962.
115	Hurtić	Sulejmana	Sakib	24.05.1966.
116	Hurtić	Šerifa	Salih	17.04.1968.
117	Hurtić	Smajla	Senad	15.04.1966.

118	Hurtić	Mehmeda	Vahidin	05.10.1971.
119	Husaković	Mehmeda	Almir	15.05.1971.
120	Husaković	Muhameda	Asim	15.08.1967.
121	Husaković	Nusreta	Elfid	10.11.1971.
122	Husaković	Sulejmana	Emir	20.02.1953.
123	Husaković	Šerifa	Enver	01.11.1966.
124	Husaković	Šerifa	Esad	20.01.1969.
125	Husaković	Sejfudina	Halid	17.03.1966.
126	Husaković	Ibrahima	Hasan	27.08.1955.
127	Husaković	Sejfudina	Izudin	01.01.1968.
128	Husaković	Sakiba	Jasmin	10.05.1966.
129	Husaković	Ibrahima	Medžid	06.10.1952.
130	Husaković	Mustafe	Mehmed	10.07.1971.
131	Husaković	Ibrahima	Mujo	06.05.1950.
132	Husaković	Mehe	Muradif-Bego	09.10.1940.
133	Husaković	Hazima	Mustafa	15.05.1961.
134	Husaković	Mehmeda	Omer	27.06.1974.
135	Husaković	Muhameda	Ramiz	28.02.1961.
136	Husaković	Sulejmana	Ramiz	27.02.1946.
137	Husaković	Mustafe	Rifet	29.05.1966.
138	Husaković	Safeta	Sadmir	22.03.1960.
139	Husaković	Ibrahima	Safet	15.05.1957.
140	Ibrahimović	Šabana	Elmedin	07.10.1971.
141	Ibrahimović	Sulejmana	Elsejo	22.05.1969.
142	Ibrahimović	Ejuba	Fahrudin	13.10.1963.
143	Ibrahimović	Hasana	Faruk	10.06.1963.
144	Ibrahimović	Hasana	Hasib	04.07.1964.
145	Ibrahimović	Jakuba	Muhamed	24.10.1950.
146	Ibrahimović	Ejuba	Ramiz	03.04.1958.
147	Ibrahimović	Sulejmana	Safet	06.08.1948.
148	Kadić - Č	Hasiba	Amir	02.04.1970.
149	Kadrić	Rešida	Elvir	27.10.1972.
150	Kadrić	Selima	Selim	24.01.1963.
151	Kahrimanović	Avde	Azrudin	06.09.1963.
152	Kahrimanović	Avde	Mirsad	08.05.1960.
153	Karalić	Mustafe	Hasan	07.10.1958.
154	Karalić	Smajla	Hasan	12.01.1967.
155	Karalić	Taiba	Hasan	15.08.1967.
156	Karalić	Huseina	Ismet	07.05.1969.
157	Karalić	Ševke	Nahid	01.04.1970.

158	Karalić	Huseina	Nusret	08.09.1964.
159	Karalić	Medžida	Rusmir	21.09.1968.
160	Karalić	Edhema	Sejad	13.06.1962.
161	Krdžalić	Agana	Hajrudin	24.08.1960.
162	Krdžalić	Omera	Hasan	20.04.1951.
163	Krdžalić	Muharema	Izet	01.08.1956.
164	Krdžalić	Muharema	Mihret	01.01.1963.
165	Krdžalić	Ibrahima	Omer	03.07.1957.
166	Krdžalić	Ibrahima	Safet	09.07.1962.
167	Mehić	Alije	Osman	26.06.1938.
168	Mujaković	Sejfudina	Jasmin	23.01.1962.
169	Mujaković	Raifa	Nahid	13.07.1969.
170	Mujanović -Č	Jasmina	Jakub	19.03.1965.
171	Mujkanović	Safeta	Nedžad	15.05.1969.
172	Mujkanović	Safeta	Sadmir	15.05.1971.
173	Mujkanović	Smajla	Safet	01.01.1940.
174	Mujkanović	Hasana	Senad	08.09.1969.
175	Muratović	Muhameda	Almir	17.07.1967.
176	Muratović	Alena	Amir	01.11.1970.
177	Muratović	Saliha	Faruk	14.06.1963.
178	Muratović	Mustafe	Fikret	04.10.1966.
179	Muratović	Saliha	Hadžib	18.05.1958.
180	Muratović	Mehe	Hasan	10.05.1937.
181	Muratović	Redže	Hasib	25.01.1948.
182	Muratović	Redže	Hazim	15.09.1938.
183	Muratović	Saliha	Islam	16.05.1958.
184	Muratović	Ibrahima	Mehmedalija	02.06.1961.
185	Muratović	Mustafe	Meho	14.05.1973.
186	Muratović	Smaje	Muhamed	03.06.1942.
187	Muratović	Murata	Muradif	20.12.1938.
188	Muratović	Muradifa	Murat	20.04.1963.
189	Muratović	Hasana	Mustafa	01.02.1955.
190	Muratović	Mehe	Mustafa	06.08.1947.
191	Muratović	Saliha	Mustafa	14.07.1949.
192	Muratović	Alije	Nedžad	01.02.1970.
193	Muratović	Mehmeda	Osman	01.02.1980.
194	Muratović	Omera	Osman	15.12.1938.
195	Muratović	Mehmeda	Rifet	25.08.1957.
196	Muratović	Redže	Salim	02.10.1961.
197	Muratović	Alije	Šemso	16.12.1968.

198	Muratović	Mehmeda	Vahidin	11.09.1968.
199	Nukičić	Hasiba	Ferid	27.06.1968.
200	Nukičić	Hasiba	Hazim	11.03.1957.
201	Redžić	Hamze	Reuf	03.06.1952.
202	Redžić	Hamze	Vahdet	10.06.1957.
203	Salihović	Halila	Sejad	28.10.1973.
204	Salkanović	Osmana	Nadžad	12.10.1970.
205	Salkanović	Salima	Salim	21.09.1973.
206	Smajlović	Ahmeta	Mehmed	18.11.1962.
207	Sprečo	Hamida	Faruk	24.05.1960.
208	Sprečo	Mustafe	Hajrudin	18.12.1958.
209	Sprečo	Avde	Senad	15.12.1963.
210	Sprečo	Avde	Šaban	22.05.1952.
211	Subašić - Sv	Mehmeda	Asim	16.04.1953.
212	Suljić	Alije	Ekrem	29.10.1964.
213	Suljić	Ibrahima	Fahrudin	03.09.1963.
214	Suljić	Mustafe	Haso	20.02.1973.
215	Suljić	Sulejmana	Muharem	11.06.1951.
216	Suljić	Mehmeda	Nermin	25.04.1971.
217	Suljić - Č	Hasana	Sejfudin	04.02.1969.
218	Šehić - Č	Ibrahima	Zehrudin	29.05.1965.
219	Zahirović	Saliha	Alija	24.02.1969.
220	Zahirović	Saliha	Jasmin	08.12.1958.
221	Zahirović	Ahmeta	Osman	03.08.1968.
222	Zečević - Č	Ismeta	Izudin	21.03.1968.
223	Zečević - Č	Adema	Salih	27.05.1959.
224	Zečević - Č	Adema	Samil	20.05.1965.
225	Zečević - Č	Mahmuta	Uzeir	06.04.1973.
226	Ždralović - D	Huse	Hakija	01.04.1957.

Na spisku su Grapčani i ostali (u Grapskoj nađeni na dan okupacije), a koje su vojnici „Republike Srpske“ zatočili na Barama u Doboju, a onda 19.05.1992. sproveli u Staru Gradišku, pa kasnije na Manjaču, Batković i Kulu kod Sarajeva. Mnogi sa ovog spiska nikad se više nisu živi vratili kući.

GRAPĆANI KOJI SU UMRLI U IZGNANSTVU I MUHADŽIRLUKU OD 1992. DO 2001. GODINE

Red br	PREZIME (Ime oca) IME	God rođ	God smrti	Mj. smrti	Mj. ukopa
1	BEŠIĆ (Meše) ŠABAN	1922.	1992.	Svjetlića	Svjetlića
2	HADŽIĆ (Hasana) MEHO	1897.	1992.	Ševarlije	Ševarlije
3	HIDIĆ (Šerifa) FATIMA	1919.	1992.	Klokotnica	Ahinbašići
4	HIDIĆ (Sulje) NEZIRA	1911.	1992.	Zagreb	Zagreb
5	HIDIĆ (Ramiza) IRFAN	1962.	1992.	Grapska	Grapska
6	HURTIĆ (Ibrahima) KADA	1905.	1992.	Klokotnica	Frkati
7	HURTIĆ (Huseina) SELIHA	1930.	1992.	Bjelovar	Ahinbašići
8	HUSAKOVIĆ (Mustafe) DUDA	1908.	1992.	Zenica	Zenica
9	HUSAKOVIĆ (Alije) IBRAHIM	1904.	1992.	Klokotnica	Ahinbašići
10	IBRAHIMOVIĆ (Huseina) ĐULA	1923.	1992.	Klokotnica	Ahinbašići
11	IBRAHIMOVIĆ (Osmana) HANIFA	1922.	1992.	Njemačka	Njemačka
12	KRDŽALIĆ (Bajre) MEHMED	1944.	1992.	Doboj	Grapska
13	MURATOVIĆ (Ibrahima) ZLATA	1912.	1992.	Doboj	Doboj
14	SPREČO (Mehmeda) HANKA	1912.	1992.	Zagreb	Sesvete
15	BEŠIĆ (Husejna) HASO	1912.	1993.	Gračanica	Gračanica
16	BEŠIĆ (Ahmeta) SULJO	1912.	1993.	Hrvatska	Hrvatska
17	BEŠIĆ (Mustafe) EMINA	1937.	1993.	Gašinci	Gašinci
18	BULJUBAŠIĆ (Omera) HANIFA	1929.	1993.	Kosova	Kosova
19	BULJUBAŠIĆ (Salke) ŠABAN	1908.	1993.	Lukavac	Lukavac
20	HADŽIĆ (Saliha) OMER	1908.	1993.	Rijeka	Rijeka

Red br	PREZIME (Ime oca) IME	God rođ	God smrti	Mj. smrti	Mj. ukopa
21	HAJRIĆ (Murata) HAZIM	1932.	1993.	Pula	Zagreb
22	HIDIĆ (Ibrahima) AZIZ	1945.	1993.	Lukavica	Lukavica
23	HIDIĆ (Saliha) MUSTAFA	1950.	1993.	Karlovac	Karlovac
24	HURTIĆ (Bajre) IFETA	1952.	1993.	Gračanica	Gračanica
25	KARALIĆ (Mehmeda) MEDŽID	1932.	1993.	Zenica	Zenica
26	MUJAKOVIĆ (Osmana) MEJRA	1926.	1993.	Njemačka	Grapska
27	MURATOVIĆ (Sulejmena) HANKA	1926.	1993.	Tuzla	Gradačac
28	MURATOVIĆ (Ibre) FATIMA	1910.	1993.	Lukavica	Lukavica
29	NUKIČIĆ (Mehe) SEJAD	1946.	1993.	Njemačka	Njemačka
30	NUKIČIĆ (Saliha) ISMET	1948.	1993.	Njemačka	Njemačka
31	SALKANOVIĆ (Mustafe) ĆAMA	1906.	1993.	M Brijesnica	M Brijesnica
32	SALKANOVIĆ (Smajla) MUMA	1909.	1993.	Bila	Bila
33	BEŠIĆ (Ome) FATIMA	1937.	1994.	Njemačka	Njemačka
34	BULJUBAŠIĆ (Muje) OSMAN	1909.	1994.	Zagreb	Zagreb
35	ĆEHIĆ (Mehe) EMKA	1924.	1994.	Slovenija	Slovenija
36	HASANČEVIĆ (Dauta) BEGZADA	1904.	1994.	V Brijesnica	V Brijesnica
37	HIDIĆ (Sefera) MINA	1925.	1994.	Njemačka	Njemačka
38	HIDIĆ (Omera) REŠID	1919.	1994.	Klokotnica	Habibovići
39	HIDIĆ (Omera) IBRAHIM	1901.	1994.	M Brijesnica	M Brijesnica
40	HUSAKOVIĆ (Hase) SAKIB	1937.	1994.	Osijek	Osijek
41	HUSAKOVIĆ (Salke) HANIJA	1909.	1994.	M Brijesnica	M Brijesnica
42	KARALIĆ (Sejde) AIŠA	1915.	1994.	Gračanica	Gračanica
43	KARALIĆ (Muje) HALIM	1937.	1994.	V Brijesnica	V Brijesnica
44	MUJAKOVIĆ (Mule) FIKRET	1938.	1994.	Pribava	Pribava

Red br	PREZIME (Ime oca) IME	God rođ	God smr	Mjes.smrti	Mjes.ukopa
45	MUJKANOVIĆ (Alage) MALIĆ	1921.	1994.	M Brijesnica	M Brijesnica
46	MUJKANOVIĆ (Hasana) NAZA	1924.	1994.	Rijeka	Gunja
47	MURATOVIĆ (Redže) MELĆA	1910.	1994.	V Brijesnica	V Brijesnica
48	MURATOVIĆ (Ibrahima) MUHIBA	1922.	1994.	V Brijesnica	V Brijesnica
49	MURATOVIĆ (Saliha) REMZA	1933.	1994.	Zenica	Zenica
50	MURATOVIĆ (Huse) ELVIS	1978.	1994.	Klokotnica	Ahinbašići
51	NUKIČIĆ (Mehe) OSMAN	1936.	1994.	Klokotnica	Habibovići
52	REDŽIĆ (Salke) HAMZA	1931.	1994.	Klokotnica	Habibovići
53	SALKANOVIĆ (Idriza) HANA	1907.	1994.	Njemačka	Hamburg
54	SALKANOVIĆ (Osmana) NURA	1930.	1994.	Klokotnica	Ahinbašići
55	ALIĆ (Omera) AHMET	1922.	1995.	Krško	Brežice
56	BEŠIĆ (Alje) EMINA	1945.	1995.	Varaždin	Varaždin
57	BEŠIĆ (Hurema) MINA	1937.	1995.	Njemačka	Njemačka
58	ĆURIĆ (Bajre) HANKA	1924.	1995.	Njemačka	Njemačka
59	HADŽIĆ (Hasana) HASIB	1911.	1995.	Gračanica	Gračanica
60	HAJRIĆ (Osmana) ALIJA	1930.	1995.	Zenica	Zenica
61	KARALIĆ (Ferida) RUKIJA	1932.	1995.	Njemačka	Tešanj
62	KRDŽALIĆ (Bajre) SELIM	1940.	1995.	Becanj	Klokotnica
63	MUJAKOVIĆ (Mule) MEHO	1943.	1995.	V Brijesnica	V Brijesnica
64	MURATOVIĆ (Hasiba) REMZA	1952.	1995.	Klokotnica	Klokotnica
65	SALKANOVIĆ (Hase) OSMAN	1928.	1995.	Njemačka	Pribava
66	BEŠIĆ (Bege) PAŠA	1947.	1996.	Švedska	Ahinbašići
67	BULJUBAŠIĆ (Hasana) AIŠA	1907.	1996.	Zenica	Zenica
68	HIDIĆ (Bećira) ZAHIDA	1946.	1996.	Klokotnica	Ahinbašići

Red br	PREZIME (Ime oca) IME	God rođ	God smr	Mjes.smrti	Mjes.ukopa
69	HIDIĆ (Osmana) AHMET	1935.	1996.	Ljubinić	Ahinbašići
70	HIDIĆ (Zarifa) ATIF	1930.	1996.	Gračanica	Ahinbašići
71	HURTIĆ (Ibrahima) HEDIJA	1940.	1996.	Zenica	Zenica
72	IBRAHIMOVIĆ (Sulejmana) SAFET	1948.	1996.	Švedska	Ahinbašići
73	KARALIĆ (Šerifa) ĆAMA	1910.	1996.	M Brijesnica	M Brijesnica
74	MEHIĆ (Alije) OSMAN	1938.	1996.	Švicarska	Ahinbašići
75	MURATOVIĆ (Osmana) SAKIB	1937.	1996.	Tešanj	Medakovo
76	MURATOVIĆ (Redže) HASIB	1948.	1996.	Švicarska	Ahinbašići
77	NUKIČIĆ (Salke) OMER	1934.	1996.	M Brijesnica	Ahinbašići
78	ZAHIROVIĆ (Bećira) EMINA	1926.	1996.	Njemačka	V Brijesnica
79	ALIĆ (Hase) BEHARA	1908.	1997.	Maglaj	Maglaj
80	FAZLIĆ (Huseina) SADIK	1927.	1997.	Gračanica	Gračanica
81	HADŽIĆ (Šabana) OSMAN	1950.	1997.	Rusija	Lukavica
82	HASANČEVIĆ (Huse) ALEN	1978.	1997.	Ljetinić	Duboštica
83	HASANČEVIĆ (Ome) HASAN	1930.	1997.	V Brijesnica	V Brijesnica
84	HIDIĆ (Muje) MALKA	1921.	1997.	Zenica	Mravići
85	HIDIĆ (Omera) JUSUF	1935.	1997.	Klokotnica	Ahinbašići
86	HURTIĆ (Ibrahima) MUHAMED	1934.	1997.	Sarajevo	Sarajevo
87	HURTIĆ (Murata) AHMED	1930.	1997.	Gračanica	Gračanica
88	HUSAKOVIĆ (Ibre) FATIMA	1912.	1997.	Malešići	Malešići
89	HUSAKOVIĆ (Mehmeda) FATA	1946.	1997.	Pribava	Frkati
90	HUSAKOVIĆ (Murata) HANIFA	1936.	1997.	Njemačka	Javadžije
91	HUSAKOVIĆ (Mustafe) IBRAHIM	1904.	1997.	Maglaj	Jablanica
92	ZAHIROVIĆ (Selima) AGAN	1921.	1997.	M Brijesnica	M Brijesnica

Red br	PREZIME (Ime oca) IME	God rođ	God smr	Mjes.smrti	Mjes.ukopa
93	AHMIĆ (Feriza) RABIJA	1982.	1998.	Švedska	Pribava
94	BULJUBAŠIĆ (Ibre) MEJRA	1913.	1998.	Sarajevo	Alifakovac
95	ĆEHIĆ (Hasana) HASAN	1926.	1998.	Klokotnica	Habibovići
96	HADŽIĆ (Hasana) HATIDŽA	1914.	1998.	Gračanica	Gračanica
97	HIDIĆ (Muje) ABDULAH	1933.	1998.	V Brijesnica	Ahinbašići
98	HIDIĆ (Šerifa) SEDIFA	1927.	1998.	V Brijesnica	Ahinbašići
99	HODŽIĆ (Uzeira) AVDO	1914.	1998.	V Brijesnica	V Brijesnica
100	HURTIĆ (Ibrahima) MURAT	1922.	1998.	Gračanica	Gračanica
101	HURTIĆ (Murata) HUSEIN	1958.	1998.	Ljubinić	Gračanica
102	HURTIĆ (Rešida) ARIF	1913.	1998.	Stj. Polje	Stj. Polje
103	LUKAVICA (Osmana) IBRAHIM	1924.	1998.	V Brijesnica	Ahinbašići
104	MUJKANOVIĆ (Muje) HANIFA	1912.	1998.	Lukavica	Lukavica
105	MUJKANOVIĆ (Mehe) MUSTAFA	1939.	1998.	Lohinja	Ahinbašići
106	MUJKANOVIĆ (Smajla) SAFET	1939.	1998.	Francuska	Francuska
107	SALIĆ (Ibrahima) FATIMA	1917.	1998.	Pribava	Pribava
108	BEŠIĆ (Sulje) AHMET	1941.	1999.	Tuzla	Soko
109	HADŽIĆ (Muje) DERVA	1920.	1999.	Stj.Polje	Stj.Polje
110	HADŽIĆ (Bajre) HUSEIN	1938.	1999.	Vareš	Vareš
111	HADŽIĆ (Sabita) HANA	1919.	1999.	Gračanica	Grapska
112	HODŽIĆ (Avde) MUSTAFA	1945.	1999.	V Brijesnica	V Brijesnica
113	HURTIĆ (Huske) HANIFA	1935.	1999.	Ljubinić	Ahinbašići
114	IBRAHIMOVIĆ (Hamida) HANKA	1930.	1999.	Gračanica	Grapska
115	TOPČAGIĆ (Mehmeda) HANA	1913.	1999.	Matuzići	Matuzići
116	ZAHIROVIĆ (Atifa) TAIBA	1918.	1999.	Zenica	Stan. Rijeka

Red br	**PREZIME (Ime oca) IME**	**God rođ**	**God smr**	**Mjes.smrti**	**Mjes.ukopa**
117	*BEŠIĆ (Mustafe) HADŽIRA*	*1926.*	*2000.*	*Travnik*	*Grapska*
118	*BEŠIĆ (Hazima) SEJFUDIN*	*1964.*	*2000.*	*M Brijesnica*	*Grapska*
119	*BULJUBAŠIĆ (Salke) MURAT*	*1917.*	*2000.*	*Gračanica*	*Gračanica*
120	*ĆEHIĆ (Medžida) MUSTAFA*	*1921.*	*2000.*	*Slovenija*	*Grapska*
121	*HADŽIĆ (Huse) BAJRO*	*1913.*	*2000.*	*Gračanica*	*Grapska*
122	*HADŽIĆ (Sejde) ELMA*	*1938.*	*2000.*	*Gračanica*	*Grapska*
123	*HASANČEVIĆ (Huseina) ISMETA*	*1935.*	*2000.*	*Grapska*	*Grapska*
124	*HASANČEVIĆ (Muste) BAJRO*	*1917.*	*2000.*	*Stj. Polje*	*Grapska*
125	*HURTIĆ (Huse) AJKA*	*1928.*	*2000.*	*Klokotnica*	*Grapska*
126	*HURTIĆ (Bajre) OMER*	*1931.*	*2000.*	*Bihać*	*Klokotnica*
127	*HURTIĆ (Hasana) JUSUF*	*1935.*	*2000.*	*Zenica*	*Grapska*
128	*HURTIĆ (Huseina) AZRA*	*1955.*	*2000.*	*Lukavac*	*Grapska*
129	*HURTIĆ (Huseina) MUHAREM*	*1933.*	*2000.*	*Ilijaš*	*Grapska*
130	*HURTIĆ (Rešida) MUHAMED*	*1921.*	*2000.*	*Tuzla*	*Grapska*
131	*HURTIĆ (Rešida) SULJO*	*1932.*	*2000.*	*Tuzla*	*Grapska*
132	*HUSAKOVIĆ (Alije) SEJFUDIN*	*1941.*	*2000.*	*Grapska*	*Grapska*
133	*KRDŽALIĆ (Hasana) ZLATA*	*1922.*	*2000.*	*Grapska*	*Grapska*
134	*KRDŽALIĆ (Omera) HASNA*	*1925.*	*2000.*	*V Brijesnica*	*Grapska*
135	*MURATOVIĆ (Ragiba) FATIMA*	*1954.*	*2000.*	*Ilijaš*	*Grapska*
136	*MURATOVIĆ (Muje) RIFA*	*1920.*	*2000.*	*Lukavica*	*Grapska*
137	*MURATOVIĆ (Mustafe) AHMET*	*1930.*	*2000.*	*M Brijesnica*	*Grapska*
138	*MURATOVIĆ (Redže) HUSEIN*	*1928.*	*2000.*	*Tuzla*	*Grapska*
139	*NUKIČIĆ (Sulejmena) HASIB*	*1920.*	*2000.*	*Tešanj*	*Grapska*
140	*SALKANOVIĆ (Medžida) AVDO*	*1935.*	*2000.*	*Zenica*	*Grapska*

Red br	PREZIME (Ime oca) IME	God rođ	God smr	Mjes.smrti	Mjes.ukopa
141	SULJIĆ (Omera) EMA	1924.	2000.	Ilijaš	Grapska
142	ALIĆ (Ahmeta) ZEJNEBA	1954.	2001.	Tuzla	Grapska
143	ALIĆ (Hase) FATA	1932.	2001.	Gračanica	Grapska
144	BEŠIĆ (Mehmeda) EMIN	1926.	2001.	M Brijesnica	Grapska
145	BULJUBAŠIĆ (Alije) SABIHA	1931.	2001.	Grapska	Grapska
146	BULJUBAŠIĆ (Emina) OMER	1924.	2001.	Grapska	Grapska
147	DUBINOVIĆ (Bešlage) AMIRA	1957.	2001.	Sarajevo	Zenica
148	HADŽIĆ (Sabita) IBRAHIM	1912.	2001.	Doboj	Grapska
149	HIDIĆ (Omera) BAJRO	1926.	2001.	Lukavac	Grapska
150	HIDIĆ (Šerifa) HADŽA	1922.	2001.	Maglaj	Grapska
151	HURTIĆ (Osmana) ALEMA	1919.	2001.	Grapska	Grapska
152	HUSAKOVIĆ (Hasana) SALIH	1930.	2001.	Grapska	Grapska
153	IBRAHIMOVIĆ (Ejuba) JAKUB	1922.	2001.	Tuzla	Grapska
154	KADRIĆ (Osmana) AJKA	1933.	2001.	Gračanica	Grapska
155	KRDŽALIĆ (Sabita) HAZIMA	1932.	2001.	Grapska	Grapska
156	MUJAKOVIĆ (Hasana) SELVA	1939.	2001.	Njemačka	Grapska
157	MUJAKOVIĆ (Nurije) ZARFA	1942.	2001.	Zavidovići	Grapska
158	MURATOVIĆ (Mehe) FATIMA	1918.	2001.	Grapska	Grapska
159	MURATOVIĆ (Redže) HUSEIN	1928.	2001.	Grapska	Grapska
160	NUKIĆIĆ (Smaje) ALIJA	1924.	2001.	Grapska	Grapska
161	SALIHOVIĆ (Sejde) HALIL	1941.	2001.	Grapska	Grapska
162	SALKANOVIĆ (Osmana) NAZA	1933.	2001.	Tuzla	Grapska

Umiranje Grapćana u muhadžirluku je nastavljeno, ali je sada bila mogućnost da se dođe i vidi Grapska.

S A D R Ž A J

...

Faruk Hadžić - Muhamed Buljubašić
KAZIVANJE O GRAPSKOJ

IZDAVAČ

PLANJAX

Tešanj, 74264 Jelah, Bobare 22
Sarajevo, 71000, M. Marulića 2/III

ZA IZDAVAČA
Bajruzin Hajro Planjac

ŠTAMPA
Štamparija PLANJAX print

ZA ŠTAMPARIJU
Medina Planjac, direktor

ŠTAMPANJE ZAVRŠENO
Jul 2007. godine

BILJEŠKA O AUTORIMA

Faruk Hadžić (1938.) i Muhamed Buljubašić (1939.) rođeni su u Grapskoj gdje su proveli djetinjstvo i dane rane mladosti. Oba su u Grapskoj, iste godine i u istom razredu, završili osnovnu školu. Nakon odsluženja vojske njihove potrebe, želje i ambicije se nisu mogle zadovoljiti samo u Grapskoj, pa su ih sudbine vodile različitim putevima.

Faruk (Ibrahima) Hadžića je u Doboju završio Nižu realnu gimnaziju i Industrijsku školu, a onda se zaposlio u „Trudbeniku". Školovanje je, međutim, nastavio i dalje pa je zvanje i diplomu Ing. organizacije rada stekao na Višoj školi za organizaciju rada u Novom Sadu, a ekonomiju je završio i diplomirao na Ekonomskom fakultetu u Beogradu.

Živio je u Doboju i radio u nekoliko preduzeća i ustanova obavljajući različite poslove i funkcije, sve do maja 1992. godine, a rat ga je zatekao na funkciji člana Poslovodstva SOUR-a Regionalnog medicinskog centra Doboj.

Tokom rata, u 1995. i do polovine 1996. godine, boravio je u Tuzli i radio u zdravstvenom osiguranju. Polovinom 1996. godine, iz Tuzle prelazi da živi u Sarajevu i radi u Federalnom zavodu zdravstvenog osiguranja i reosiguranja sve do odlaska u penziju 2003. godine.

Pored profesionalnih i radnih obavljao je i niz izbornih zaduženja i funkcija: u sindikatima „Trudbenika", opštine Doboj i SR BiH; zatim u samoupravnim organima „Trudbenika i „Energoinvesta"; u skupštinama opštine i sreza Doboj, a biran je za i poslanika u Skupštini SR Bosne i Hercegovine.

Muhameda (Alije) Buljubašića su putevi sudbine odveli u Sarajevo, gdje je 1961./62. završio Policijsku akademiju. U Sarajevu je poslije završio i gimnaziju, a zatim Pravni fakultet 1971. godine.

Cijeli radni vijek radio je u MUP-u Sreza, odnosno Regiona Sarajevo na istraživanju i dokumentovanju teških krivičnih djela.

U društvenom radu obavljao je poslove disciplinskog tužioca, predsjednika disciplinskog suda, radničkog savjeta, komisije za izradu normativnih akata, komisije za žalbe, SIZ-a radnika organa uprave za sarajevski i goraždanski region. Bio je član komisije za uslovni otpust krivično osuđenih osoba u dva mandata pri Ministarstvu pravde SR Bosne i Hercegovine.

Dolaskom Faruka u Sarajevo, gdje Muhamed živi i radi već od ranije, njihovo druženje je opet nastavljeno, a jedan od rezultata tog druženja i saradnje, jesu i ova „Kazivanja o Grapskoj".

ISBN 978-9958-34-027-7

IZDAVAČKO-GRAFIČKA KUĆA
PLANJAX
BOBARE 22 - 74264 JELAH